О.П. ЗНОЙКО

Міфи Київської землі та події стародавні

про ідеї, проблеми, рішення, відкриття, пропозиції

Пропонована книжка — це підсумок дослідницької праці сучасного історика-краєзнавця О. П. Знойка /1907—1988/. Фізикохімік за фахом, він був чудовим знавцем давньої історії, народних звичаїв, фольклору і міфології.

Працюючи на ниві «точних» наук, автор доклав чимало праці для розробки багатьох проблем молекулярно-атомної хімії, а коли вийшов на пенсію, повністю віддався дослідженню міфології стародавніх слов'ян, їхньої мови, писемності та культурних зв'язків з іншими народами. В результаті з'явилася ця книжка, якої, на превеликий жаль, автор не дочекався.

Серія «Історичний пошук» Ідеї, проблеми, відкриття, пропозиції

Серію засновано у 1987 році

О. П. ЗНОЙКО

Міфи Київської землі та події стародавні

Науково-популярні статті, розвідки

ДЛЯ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Релігійний центр об'єднання релігійних громад рідновірів України • м.Київ • Ідентифікаційний код 26112203

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО ЦК ЛКСМУ «МОЛОДЬ»
1989

ББК63.3(2Ук)
З—77

Научно-популярное издание, посвященное исследованию событий истории Киевской Руси, культуры и этногенеза восточных славян. Исследования А. П. Знойко убедительно показывают астральное происхождение язычества, раскрывают содержание пантеона старокиевских богов.

Книга предлагается старшеклассникам, а также тем читателям, которые интересуются историей родного края.

Передмова *В. Р. Коломійця*

Рецензент доктор історичних наук *А. Ф. Шевченко*

Знойко О. П.
З-77 Міфи Київської землі та події стародавн
Наук.-попул. ст., розвідки: Для ст. шк. в. / Передм
В. Р. Коломійця.— К.: Молодь, 1989.—304 с.: і
(Пошук).
ISBN 5-7720-0039-X

Науково-популярне видання присвячене дослідженню подій історії Ки
ської Русі, культури та етногенезу східних слов'ян. Розвідки О. П. Зной
переконливо виявляють астральну природу язичництва, розкривають зм
пантеону старокиївських богів.
Книжка пропонується старшокласникам, а також тим читачам, які цік
ляться історією рідного краю.

ББК63.3(2У

З $\frac{4802000000—113}{М228(04)—89}$ БЗ.37.4.88

© Видавництво «Молодь», 19

ГРОМОВА КРИНИЦЯ

Дорогий читачу! Перед тобою книжка, повна відкриттів і глибоких проникнень — аж у трипільську цивілізацію... Прочитавши її, ти не лише збагатишся знаннями про нашу прабатьківщину, але, я певен, сповнишся й почуття гордості за свій народ, його культурні й історичні пракорені.

Це плід ціложиттєвої дослідницької праці сучасного українського історика-краєзнавця О. П. Знойка. На жаль, Олександр Павлович не дожив до виходу книжки в світ,— на 82-му році свого творчо насиченого, одержимого, подвижницького життя, в кінці минулого року, він помер. Книжка укладена самим автором зі статей, розвідок, публікацій, переважно друкованих у всесоюзній та республіканській періодиці упродовж останніх двадцяти п'яти років. Кожна зосібна ті публікації свого часу викликали жваве зацікавлення у читацької громадськості (та й у суто наукових колах,— скажімо, в суспільствознавчих відділах Академії наук), а зібрані нині в одне — набрали особливої концептуальної ваги, значущості.

Знавцеві давньої історії, народних звичаїв, фольклору і міфології О. П. Знойкові вдалося з окремих розвідок витворити цільну річ, де висвітлено так багато невідомого для нас,— передусім астральний культ древніх слов'ян і його вплив на життєвий цикл, на етику й мораль наших предків — орачів, хліборобів Подніпров'я. Світлом істини, живодайними джерелами поезії проступає Слово — з глибин, з грунтів часу...

Та перед тим, як викласти кілька міркувань з приводу матеріалу в книжці, хотілось би сказати дещо, наскільки це мені відомо, про самого її автора. Дивовижно цілеспрямованою, але й різнобічно обдарованою, духовно багатою й освіченою людиною був О. П. Знойко. Пізнаєм його з книжки як історика й етнографа, астронома й філолога (знайомий із санскритом, грецькою й латинською мовами). Та, виявляється, за професією він... хімік. Точніше: фізикохімік. Працюючи до пенсійного віку на ниві точних наук, він докладав немало праці для розробки деяких проблем молекулярно-атомної хімії (як розповідав якось мені сам Олександр Павлович — «засекречена» доля і його внеску в оборонній промисловості країни, зокрема, в розвитку атомної енергетики за років Великої Вітчизняної війни, та й після). Тільки ж ніколи О. П. Знойко не замикався в самій лише сфері фізикохімії — його всякчас продовжували цікавити історичні і краєзнавчі науки, ота перша любов, що запала в душу іще з 20-х учнівських — ніжинських — років, а

потім і студентських — київських. Живучи й працюючи як науковець у Москві,— Олександр Павлович для улюблених своїх студій приїздив до київських бібліотек. А коли виповнився пенсійний вік, то Знойко й зовсім переїхав на проживання й наукову (тепер уже виключно ту, яку він обрав для душі) роботу на Україну, до Києва.

Зазначу, що в суспільствознавчих та історичних наукових колах Москви і Києва Знойка добре знали як невтомного дослідника й полеміста. Досить сказати, що він був знайомий (сам про це мені розповідав) у тридцяті роки з академіком Вернадським, бесідував з ним... А вже недавно — в 60—70-ті роки — не раз виступав у ролі цікавого співрозмовника-опонента нині сущих академіків Лихачова та Рибакова.

Найінтенсивніший період історико-дослідницької праці О. П. Знойка припав на нелегкі для вільного розвою думки застійні роки,— вони творили атмосферу нерозуміння, безпотребності довкола таких невтоленних, допитливих людей, як автор цієї книги. Не раз він натикався на офіційну стіну байдужісті, а то й ворожості, прагнучи дійти до читацької громади зі своїми відкриттями (про це ми можемо трохи дізнатися із його ж статті, видрукованої в журналі «Київ» не так давно, про такого ж, як і сам, одержимого аматора, подвижника мовознавчої науки — М. З. Суслопарова, який уперше в 70-ті роки розшифрував протослов'янське на терені Подніпров'я ще з доби трипільської культури, письмо — здійснив дивовижне світове відкриття, але так і помер і гнаним, і невідомим...).

Тож заглибимось, пориньмо до книжки «Міфи Київської землі та події стародавні». Як зазначає сам автор, матеріал тут подається на основі всебічного вивчення даних багатьох наук і багаторічних розшуків та досліджень. Застосовуючи оригінальний к о м п л е к с н и й м е т о д (зіставлення отих нових та й старих по-новому побачених даних од різних сучасних наук, не лише, скажімо, таких, як археологія чи лінгвістика, а, зокрема, й таких, як астрономія, геофізика, генетика),— автор переконливо виявляє астральну природу язичництва Русі, розкриває зміст пантеону старокиївських богів, а також розв'язує багато інших питань вітчизняної культури, висвітлює походження слов'ян і Русі.

Книжка насамперед розкриває «високі космогонічні й філософські передматеріалістичні уявлення наших предків»... І дійсно, лише значні досягнення сучасних наук (в тім числі й фізики, хімії, астрономії) дозволяють наблизитись до правильного розуміння світогляду та космогонічних і філософських узагальнень давно минулих віків.

У популярній, дохідливій формі викладу автор веде мову про міфологію, розповідає про етнокультурні процеси на терені Подніпрянщини та всього Надчорномор'я — починаючи з пізнього палеоліту, про тутешні давні досягнення астрономії, металургії, писемності, господарства, що «становили грунт передматеріалістичної філософії та культу природи в найширшому розумінні законів Усесвіту». Відзначу, що О. П. Знойко спирається, як у підході до явищ суспільної історії, так і в своїх висновках, на основоположні засади марксистсько-ленінської методології (не раз і конкретно звертається в тій чи іншій статті до висловлювань класиків марксизму-ленінізму). Про грунтовність досліджень, про академічні знання автора цієї книжки свідчать і, скажімо, численні посилання його на думки визначних істориків, філософів, митців, учених різних часів — починаючи від античних Гомера, Геродота, Птоломея до ближчих, уже середньовічних, наприклад, з наших вітчизняних — автора «Слова про Ігорів похід», літописця Нестора... аж до вчених, знавців слов'янського світу вже з XIX — початку XX сторіччя: Шафарика, Потебні, Патрицького... включно до видатних науковців нашого часу. Ерудиція автора справді викликає шану. Тому ж, певно, й такі переконливі бувають висновки О. П. Знойка, що вони спираються на міцне наукове підгрунтя. Визначні світові авторитети допомагають нашому авторові успішно полемізувати з деякими псевдотеоріями,— зокрема, з норманістською теорією походження слов'янства, з деякими іранськими й германськими віяннями тощо.

Книжка спонукає до бентежних роздумів. На жаль, як мало ми, нащадки пеласгів-трипільців, траків та гетів, скіфів, антів та русів, у XX столітті знаємо про свою прабатьківщину... Ще діють тенденції знехтування, приниження рідної культури. От кілька років тому видано, а щойно перевидано великий двотомник «Мифы народов мира». Яких та чиїх там легенд та міфів тільки немає! Але бракує, спостережеш із гіркотою, вітчизняних... Міфологія ж древнього слов'янства, як показує книжка О. Знойка, не бідніша, скажімо, за грецьку! Добре, що автор наводить кілька таких міфів.

Слушно мовить О. П. Знойко, що запровадження християнства було згубним для слов'янської міфології, завдавало непоправної шкоди поетичному баченню, співочій творчості наших предків. Упродовж віків офіційно-церковна ідеологія (як стверджує й однодумець нашого автора в цьому питанні, відомий нині академік Рибаков) справді вела нещадну, непримиренну боротьбу супроти народних уявлень, вірувань, звичаїв, хоч викорінити їх до останку так і не змогла. Пантеїстично-хліборобська душа народу відбилась і в казках, і в ряді билин та історичних дум, і в тому ж таки «Слові о полку...», і в скалках з цілого моря співу обрядово-побутового...

Пропало не все з того, що з ним люто боролися, яко зі «ста-

рим». Скільки, скажімо, відгукується в обрядовій поезії — у веснянках, щедрівках, гаївках... Як і всілякі великі й малі божества праслов'янської міфології, перуни й лади, лелі й полелі аж дотепер живуть, перегукуються в мові. Пісенний лад, весь трагічний і життєдайний смисл давнини — в мові.

То яке ж це нині жадане й необхідне поле роботи — досліджувати, виявляти, розкривати, реставрувати півзабуті легенди, міфи й співи, лад життя істинно-народного!.. Багатюща фольклорна скарбниця слов'янства, та все ж її ще треба, так би мовить, доукомплектовувати.

Екологія духовної культури — поняття не абстрактне... Так, заслуговує на увагу кожна сумлінна розвідка, кожна спроба проникнути в дивовижний, наївно-мудрий світ народної творчості, в лад життя наших пращурів. Адже світ і лад отой збагатив би й душу сучасної людини, що прагне успадкувати всі найкращі здобутки людства тут, в суспільстві, освітленому «чуттям єдиної родини».

Знавцеві слов'янської міфології, астрального культу, побуту й звичаїв, традицій давнини О. П. Знойку з його дійсно академічними знаннями і спрагою істини вдалось витворити цікаву, сказати б, мозаїчну картину передісторії нашого народу. Все тут читається з великим інтересом, кожна стаття — то якесь пізнання, відкриття. Щоправда, є в рукописі й повтори, бо, очевидно, в окремих статтях, присвячених тому чи іншому питанню давнини, автор неминуче мусив торкатись одних і тих же граней проблеми. Десь вони висвітлені грунтовніше, яскравіше, десь більш описово, похапцем.

Здається, головні, а чимсь і художньо досконаліші, «зріліші» авторські роботи — це «Походження слов'ян і Русі», «Таємниця Артеміди», «Пантеон Київської Русі», «Дана», «Русь і етруски», «Самбатас». Проте й у інших є чимало невідомого, живлющого...

Книжка така багата на думки й емоції!.. Для мене особисто, як читача-поета, дуже цікаві й важливі, зокрема, розсіяні скрізь тут образні етюди, міркування про поетичну душу народу, його музику й спів, що супроводили кожен людський крок. І повторитись тут у чомусь — не біда... Хіба не вражає, скажімо, висвітлення з різних боків того ж астрального культу древніх слов'ян — усього пантеону з річками-богами і т. д. Та ще коли матеріал підкріплено хорошим стилем викладу (як, для прикладу, в «Таємниці Артеміди», чи «Самбатасі», чи «Авторі «Слова»...), без скоропису й конспективності, що, бува, й можна помітити деінде.

Автор досить добре володіє словом,— українська мова в нього, як правило, образна, непритерта, тим більше, що він же часто звертається до народного слова, цитуючи те чи інше

прислів'я, легенду... А з іншого боку — багата ця мова й сучасним науковим баченням, термінами з різних галузей знань, цитатами різних мудрих висловлювань,— і все те природне, бо ж автор, застосовуючи свій уже знакомитий «комплексний» метод, мусить-таки володіти мисленням із різних галузей сучасних знань. Стиль автора якраз і цікавий сплавом із різних мовних прошарків.

Дорогоцінне вміння проникати в мовні таємниці, разом з проникненням в таємниці астрального культу наших предків,— якраз, можливо, і є найбільшою силою автора цієї книги. Неспроста він цитує відповідну фразу академіка Грекова, що «якби ми знали життя слів, то вся історія розкрилася б перед нами»...

За відкриття глибокого й привабливого поетичного світу наших прапрадідів О. П. Знойка любили й шанували у Спілці письменників України — знали його як невтомного подвижника науки й культури, а водночас і подвижника слова — старого літами, та молодого душею... Недарма ж і Б. І. Олійник серед невідкладних громадських справ зацікавився долею праць нашого автора, підтримав його, порадивши зібрати окремі розрізнені статті в книжку і подати до молодіжного видавництва, де їй і належало з'явитись, аби скоріше дійти до молодих читачів.

У пізнанні людиною світу й себе в ньому є свої закономірності. З розвитком науки в усіх її галузях людина що вище сягає в незвідану просторінь космосу, то яскравіше висвітлює для себе й минувшину. Пригадаймо, скільки найдивовижнішого відкрито в глибинних археологічних шарах за останні десятиріччя, наскільки розширилися, збагатилися наші уявлення про першопочатки людської цивілізації, в тому числі й про першовитоки слов'янства.

Інтерес до питань етногенезу щодалі зростає в нас. І неспроста, мабуть, IX Всесвітній з'їзд славістів не так давно відбувся в Києві. Учасником, делегатом його був і автор цієї книжки — О. П. Знойко. Його повідомлення на з'їзді викликало живе зацікавлення, жваве обговорення,— чимало із тих животрепетних «з'їздівських» думок його є тут, у книжці.

Що ж, праця О. П. Знойка завершена. Але дослідження в цьому руслі продовжувати іншим... Я переконаний — така робота заслуговує на підтримку. Хочу згадати думку славетного нашого письменника Олеся Гончара, який мовив якось: «...прагнути, щоб з багатющого матеріалу історії, так само, як і з фольклору, так само, як і з народної міфології, творчо видобувати моральний гуманістичний досвід, співзвучний потребам нової епохи, дух людяності, зігрітий індивідуальним сприйняттям художника. Не розпалюванню ворожнечі, не ескалації ненави-

сті, а лише цілям гуманізації життя повинна служити історія, входячи в межі мистецтва».

Якраз таким високим побажанням і відповідає книжка О. П. Знойка.

Любий читачу! Поринь же до цієї книжки, як і я до неї поринав... Я читав її як дивну, таємничу епічну поему! Так справді викладають із смальти мозаїчний узір. Так весільний рушник вишивають.

Друк цієї книжки — сміливa пошукова розвідка в дусі часу, в дусі перебудови, адже книга спонукає думати, переосмислювати усталене в життєвих поняттях, по-новому бачити світ і народ свій у світі очима патріота.

Шляхи, якими ходили героїчні пращури, і річки, названі ними, і гаї, і сузір'я — мов погляди до нащадків,— вони іще світяться: в мові — невмирущою пам'яттю народу, пам'яттю, що діє й сьогодні, формує людину майбутнього,— треба сподіватись, не безбатченка, а гідного спадкоємця всіх скарбів народного духу.

Книжка старого любомудра... Щасливо в неї поринути, зачерпнути знань, гіпотез. Так, бува, серед літньої спеки, спраглий, ідеш степом — і натрапиш на криницю з глибокою, прохолодною водою. Розкрутивши корбу, дістанеш відерцем — і напєшся... Небо над головою, простір і тиша. А припади вухом до цямриння — і почуєш глибоко-глибоко: гримить!..

Ось воно — поетичне й сучасне наукове осмислення духовного світу наших предків.

ВОЛОДИМИР КОЛОМІЄЦЬ.

ПЕРЕДМОВА АВТОРА[1]

Книга «Міфи Київської землі та події стародавні» спочатку передбачалася як науково-популярне видання з міфології Київської землі на зразок видань з міфології Стародавньої Греції, Риму, Єгипту, Дворіччя. Проте після відкриття автором астрального (астрономічно-наукового) язичництва Русі, а також після розв'язання питань етногенезу Русі і слов'ян зміст роботи так поширився, що виникла потреба багатьох обгрунтовуючих пояснень за допомогою тубільних міфів і обрядів. Тому зміст перетворився на збірник основних фактів міфології, а через це обов'язковою є наявність у книзі повторів.

В книзі наводяться факти з етнокультурної історії Наддніпрянщини та Причорномор'я, починаючи з пізнього палеоліту, до княжої Русі IX—XIII ст. і далі — аж до XIX ст. Матеріал подається на основі вивчення даних багатьох наук і багаторічних розшуків і досліджень автора. Застосування оригінального комплексного методу дозволило виявити астральну природу язичництва Русі, стародавній зміст поганських богів, обрядів та ритуалів, а також розв'язати багато питань вітчизняної історії культури, походження слов'ян і Русі.

Цивілізація доби пізнього палеоліту (XX—X тис. до н. е.) — Мізинське поселення на Десні, Кирилівське, Межиріч, Гінці — не мала на той час аналогів у всій Європі. У книжці повідомляється про першу в Європі писемність буквено-звуковим алфавітом на Дніпрі (IV тис. до н. е.), дешифровану М. З. Суслопаровим; про формування протослов'ян, безперервність етнокультурного становлення на території УРСР. Описано видатну цивілізацію — попередницю Київської Русі, показано Київ з VII ст. до н. е., з'ясовано походження білогрудівської археологічної культури на Уманщині, безпосередніх попередників слов'ян і Русі. Розповідається про кіммерійців (іберів), гетів, фракійців, скіфів, антів, готів, кгунів. Наведено підсумки досліджень найважливіших походів цих народів, їхніх культур, мов, міфологій. Названо таємничий острів Русі, про який писали арабські географи IX—XI ст. і місцезнаходження якого досі було невідоме. Дається карта острова на Дніпрі, де оборонялась Русь (анти) від аварів на початку VII ст.

Подано надзвичайно важливі, на нашу думку, для вітчизняної науки відомості про війну предків русичів у союзі з прото-

[1] У книжці зберігається орфографія та пунктуація автора.

литовцями (кгунами) проти данів (датчан) у III ст. на Балтійському морі, та про те, як потрапили руси на територію Швеції й поскандінавились, зберігши, однак, своє ім'я і пам'ять про батьківщину, і як повернулись поскандінавлені князі до Києва.

Автор дослідив міфологію Київської землі, що ґрунтувалась на досягненнях тогочасної астрономічної науки. Було виявлено, що язичництво Русі було великим досягненням цивілізації Надсередземномор'я: всі боги, знані ще за часів князя Володимира, згадки про яких знаходимо у давньоруських літописах й фольклорі, ототожнювалися із сузір'ями й небесними тілами. Циклічність проведення обрядів відповідала руху сузір'їв. У книзі подається зоряна карта астрального культу Русі, науково обґрунтовано весь міфологічний пантеон Київської Русі та найстародавніші міфи предків і попередників нашого народу. Перед читачем постає велична картина видатної цивілізації Київської землі з часів палеоліту, яку найкраще характеризують дослідження мізинської культури, що існувала 20 тисяч років тому на Десні. Вже тоді наші предки мали досконале мистецтво, вже в ті часи існували громадські приміщення («клуби»), де грали оркестри, що мали інструменти з мамонтових кісток. Вже тоді було уявлення про періодичність явищ у природі, тобто періодичний закон, що характеризується математичним числом 7.

Тлумаченням математичної символіки періодичного закону, що найкраще засвідчує велич нашої стародавньої культури, ми дозволимо собі закінчити цю книгу і вступне слово.

* * *

В роботі над цією книгою авторові сприяла доктор філологічних наук професор О. О. Державіна, яка допомагала встановити ідентичність стародавніх слов'янських текстів і брала участь в обговоренні праць автора в Інституті світової літератури імені О. М. Горького АН СРСР. У підготовці рукопису книжки, зокрема у дослідженнях джерел пам'яток матеріальної культури і підготовці ілюстративного матеріалу, авторові допомагав науковий співробітник Музею народної архітектури та побуту УРСР Р. В. Забашта. В редагуванні і оформленні окремих розділів книги допомогла кандидат біологічних наук О. О. Литвиненко. Усім їм автор висловлює щиру подяку.

ПОХОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯН І РУСІ

Дещо про етнокультурні процеси на Наддніпрянщині

Римський історик Діонісій Галікарнаський, полемізуючи з Геродотом щодо походження етрусків, писав: для ствердження спорідненості народів треба встановити, чи є спільність у їхніх віруваннях, традиціях, обрядах, мові.

Назви Місяця, головного міфічного божества на Наддніпрянщині,— *Артеміда, Колєта, Василля (Василь)* — свідчать про участь в етногенезі наших предків пеласгів-трипільців, етрусків та етрускóїдів, населення стародавньоямної культури і тракійців (фракійців). Все це були південні племена — пеласги, які посідали й Пелопоннес, і острів Кріт та Егеїду до приходу дорян. Вони принесли традиції вірувань, обряди й елементи мови навіть шумерські, дошумерські й халдейські. Протослов'яни йшли не з півночі, як гадають деякі сучасні вчені, а з півдня. Про це свідчать проведення головних тогочасних свят на Середньому Дніпрі вночі, традиція занурення у воду на водохрещі. Адже саме в цей день предки племен, що складали Русь, ішли у води Тигру (Ідагну) і Євфрату (Барануну), Беллу (Дворіччя), Нілу (Єгипет) і Гангу (Індія). Опинившись на території країни Гіперборейської, на Дніпрі, за віковою традицією люди занурювались у крижану воду «священної» ріки, щоб поєднатися з першоджерелами Всесвіту — світлом і водою. Про південне походження Русі промовляє суворий стародавній звичай, що зберігся на Україні до 20-х років нинішнього століття: носити, навіть у спеку, баранячу шапку чи принаймні тримати її в руці або на возі. Шапка — символ влади пастуших полудневих племен Дворіччя й Малої Азії. На фракійське походження слов'ян вказує і їхня невгасима любов-туга за Дунаєм — туга за батьківщиною, де поруч з Дунаєм незмінно виступають гори, море й фракійські міфи. Дунай — це і мати, й батько, життя й молитва. Така любов неможлива до чужої річки, чужого краю. Усі без винятку факти свідчать про фракійську (одну з останніх) стадію в походженні Русі й слов'ян. Сучасна теорія щодо назви

Дунаю, яка нібито походить від іранського-скіфського *донвода*, неправильна. В епоху скіфів Дунай звався Істром — за назвою племені істрів, які жили на його берегах і вірили в Стрибога (свою нинішню назву Дунай мав там, де жили кельти). Це загальна традиція, за якою назва племені, народу походить від імені їхнього головного божества (Стр — Satres); річок — від назви народу, що селився і жив на їхніх берегах.

Міфологія, обряди, звичаї, лінгвістика — незаперечні докази стародавньої єдності, близької етнічної й культурної спорідненості фракійців Малої Азії (Фрігії, Бітинії, Мізії, Лідії, Трої) з племенами, про які йдеться в «Повісті минулих літ». Звернімо увагу на єдність багатьох топонімів, гідронімів, міфонімів, антропонімів, етнонімів Русі і стародавніх фракійців, що були нащадками пеласгів (трипільска археологічна культура на Правобережжі, споріднена з егейською культурою; напевно, це були наслідки Троянської війни 1194—1184 рр. до н. е.). Гомер пише про народ малоазійських галізонів з країни Алібегу, котрий воював на боці Трої та разом із нею зазнав поразки (Гомер, «Іліада», II пісня). Римський вчений Страбон, даючи у 12-й книзі своєї «Географії» перелік народів Малої Азії, вже не називає галізонів, а в Геродотовій «Історії» ми знаходимо алазонів і каліпідів, що населяли пониззя Бугу. Відомий український мовознавець, історик та етнограф О. Партицький вважав, що огречені мешканці Ольбії (Ольвії) перекрутили назви галізонів і алібів на алазонів та каліпідів.

Академік М. Державін трактував стародавню Геродотову назву *алазони* як сучасну *галичани* (греки не вимовляли звука *ч* і писали замість нього z). Цікавими видаються історичні дослідження та індентифікація слов'янського топоніма *Київ* і фракійського *Кіос*. Відомі радянські мовознавці, археологи й етнографи академіки М. Марр, І. Мещанінов, М. Державін вважали, що назва *Київ* походить від імені Кия, а сама легенда про трьох братів і сестру, першопоселенців Києва, запозичена на Русі з відомих вірменських джерел давнішого походження. Відомості про Кия і Київ датувалися VII ст. до н. е.

Справді, у творах античних письменників і писемних джерелах VII ст. до н. е. багато згадок про легендарного Кия — засновника міста, названого його ім'ям. На фракійській території Бітинії в Малій Азії існувало місто Кіос. Академік В. Ламанський, наводячи ці відомості, зазначає, що в наших давніх пам'ятках слово *кияни* завжди узгоджується з фракійською назвою міста Кіоса

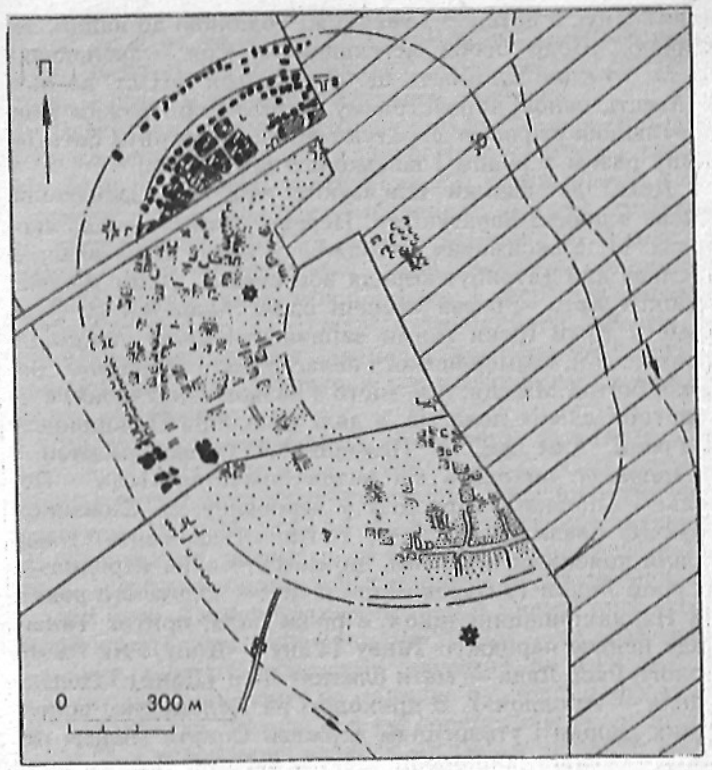

План трипільського протоміста з квартальною забудовою

(VII ст. до н. е.). Як і в історії Києва на Русі, малоазійський Кий (за Марром — скит, а батьківщиною скитів вважалася Мала Азія) був міфічним персонажем. Страбон повідомляє, що Кий був другом Геракла, а місто, назване його ім'ям, збудував після повернення з Колхіди (йдеться про VII ст. до н. е.). Колхідою у той час називали землі на схід від Азовського моря (Меотіди). О. Партицький був переконаний, що «назва стародавнього міста в Бітинії — Кіос збереглася в нашому Києві донині». Я. Головацький наводить досить промовисті факти про існування в давнину на території сучасних йому Чехословаччини і Угорщини міста з назвою *Київ*. Незважаючи на загальний інтерес, що виник до назви *Київ* у зв'язку зі спробою датувати заснування міста за його назвою, згадані міста з назвою *Київ* не досліджено. Проте фракійський Київ колишньої Бітинії (нині — територія Туреч-

чини) існує й дотепер з такою ж, подібною до нашої, легендою. Щодо особи легендарного Кия — засновника міста, то є ще відомості, що стосуються VII ст. до н. е. В Авесті, основі зороастризму, йдеться про вождя Кия, противника реформи Заратуштри, який покинув батьківщину разом з родом і військовою дружиною.

Деякі дослідники пов'язують міф про заснування Києва з добою Заратуштри. Перське *Кий* означало «король». М. Максимович походження назви *Київ* виводив зі слова *кий* (атрибут короля або князя). Дуже цікавий топонім *Арта* — назва столиці одного царства на Русі. Саме з Арти греки могли запозичити культ Артеміди: фракійської, кіммерійської і пеласгійської Мендіді — Великої богині Місяця. Але місто з назвою *Арта* було і є на території давніх пеласгів, а далі фракійців Пелопоннесу в Греції. Там же, на Пелопоннесі (назви *пеласги* й *Пелопоннес* походять від назви божества Пель — Полель — Аполлон), Афродіту у старовину, за словником Гезихія, звали *Лада генес*, тобто «Лада-жона». Давні елліни пояснювали це тим, що начебто вона народилася на річці Ладон (у греків назви річок — чоловічого роду). На Наддніпрянщині також є річка Лада, приток Танви. Лада неначе народжує Танву (Тану — Дану). Як і в міфології Русі, Лада — мати близнят Лелі (Дани) і Полеля (Пеля — Аполлона). З приходом на Пелопоннес войовничих дворян і утворенням держави Спарти місцеві пеласги — селяни-хлібороби стають рабами. Згодом вони відомі під назвою ілотів, а якщо відкинути грецький префікс *і* — лотів. Спартанська молодь виховувалася офіційними наставниками під час полювань на лотів як на живу дичину. Пеласгів-фракійців-лотів вистежували під час їхньої роботи в полі й убивали, пильнуючи надалі, щоб скоєні злочини не мали розголосу. Жорстоке панування греків спричинило те, що пізніше етнонім *лоти* ми зустрічаємо вже на Наддніпрянщині — *ско-лоти* (самоназва скіфів). Далі цей етнонім з'являється в Прибалтиці: *лот-ва (Литва)*. Мабуть, просування етноніма на північ сталося ще за часів мовної єдності протолитовців і пруссів на Дніпрі. Це дозволяє датувати запозичення еллінами в протослов'ян богині Місяця — Артеміди: вона була відома грекам вже під час Троянської війни у XII ст. до н. е.

Арте — перша частина грецької назви богині, пов'язана зі столицею племен орачів Артою. Вона вказує на ту добу, коли на Середньому Дніпрі звучала пралитовська мова якогось племені сколотів, а оскільки йдеться про

II тис. до н. е., то мова цього племені була ще кіммерійська. Через те що *арт* означало також «рать», Артеміда стала в еллінів збройною богинею ловецтва.

Перебуванню протолитовців на Середньому Дніпрі за доби кіммерійців (зрубна археологічна культура) та скіфів були присвячені виступи на IX Всесвітньому з'їзді славістів. Адже мова протолитовців була дуже близькою до протослов'янської, та й відокремившись згодом на Балтиці, вона зберегла свої давні непорушні, споріднені з протослов'янськими мовні форми. І досі мова литовців дуже близька до санскриту й може бути ключем до дешифрування написів кіммерійського населення Наддніпрянщини, яке виявилося протолитовцями, а отже й протослов'янами.

Дослідником писемності кіммерійців став київський вчений М. З. Суслопаров (1901 — 1974), який дешифрував і писемність людності трипільської археологічної культури (III—II тис. до н. е.) і давніших культур. Як з'ясувалося, трипільці на Дніпрі були пеласгами Гомера, протолатинянами й безпосередніми попередниками антів і русі. Дешифрування першої в Європі писемності буквено-звуковим алфавітом на Дніпрі — це, без перебільшень, відкриття світового значення, бо в IV тис. до н. е. звукового алфавіту не мали ще й фінікійці, що пізніше запозичили його в наших попередників — пеласгів.

М. З. Суслопарову вдалося не тільки віднайти алфавіт пеласгів-трипільців та прочитати їхні написи, а й показати, зокрема, що цим алфавітом користувалось населення зрубної культури — кіммерійці, серед яких були протолитовці-протослов'яни. Прочитання написів показало, що принаймні частина населення Наддніпрянщини цієї доби розмовляла мовою, дуже близькою до сучасної литовської. Він також прочитав напис на баночній посуді з села Попасного, яка зберігається в Дніпропетровському історичному музеї. Правильність прочитання напису підтвердив і хімічний аналіз речовини, що була в баночці. Прочитане на посудині слово *ускатзімас* (литовською — *ужкайтімас)* означає «фарба».

Як відомо, навіть сучасна литовська мова близька до староперської (і одночасно до санскриту). Це і зумовило помилкові гіпотези вчених про іраномовність кіммерійців і скіфів. Насправді їхня мова була протослов'янською мовою тієї доби. Треба сказати, що фракійці (а також етруски-тіррени) і раніше пересувалися на північ за Дунай (вони переселялися з Європи і до Малої Азії). Цей процес відбувався ще до Троянської війни, а особ-

Кибела з музикантами /фригійська богиня/, друга пол. VI ст. до н. е.

ливо після жорстої поразки Трої та її союзників — Фрігії, Мізії, Бітинії, Ханаану, Лідії. Фракійські племена масами переселялися за Дунай на Наддніпрянщину також після походів кіммерійців у Малу Азію. Бітини, що спочатку мешкали в Македонії на річці Стримоні (сучасна болгарська Стрима) і звалися стримонами, переселялися в Малу Азію. де створили місто Київ (Кіос) у VII ст. до н. е. й відповідну легенду, а потім повернулися на Дунай і Дніпро. Фрігійці до Троянської війни жили в Європі і називалися бриґтами (Геродот, кн. VII, гл. 73).

Після Троянської війни і походів кіммерійців і скіфів до Малої Азії фрігійці разом із бітинами й троянцями-етрусками брали участь в етнокультурних процесах на Наддніпрянщині. Спільні з фрігійцями язичницькі божества, обряди, звичаї, традиції ще й нині зберігаються нашим народом як святиня давньої південної батьківщини. Зокрема, це свято Купали з усіма обрядами й ритуалами на честь фрігійської Матері богів Кибели (Кубелі), яке поширилось на території України ще до Геродота. Водночас воно було й святом фракійського божества Дія, що виступав нарівні з богом Сонця і був не меншим, ніж Див українського фольклору й «Слова о полку Ігоревім». Див — це бог неба (яскраве блакитне небо), тотожний грецькому та іранському Зевсам, римському Юпітеру та ін.

Свято Кибели (фрігійської Матері богів) на території

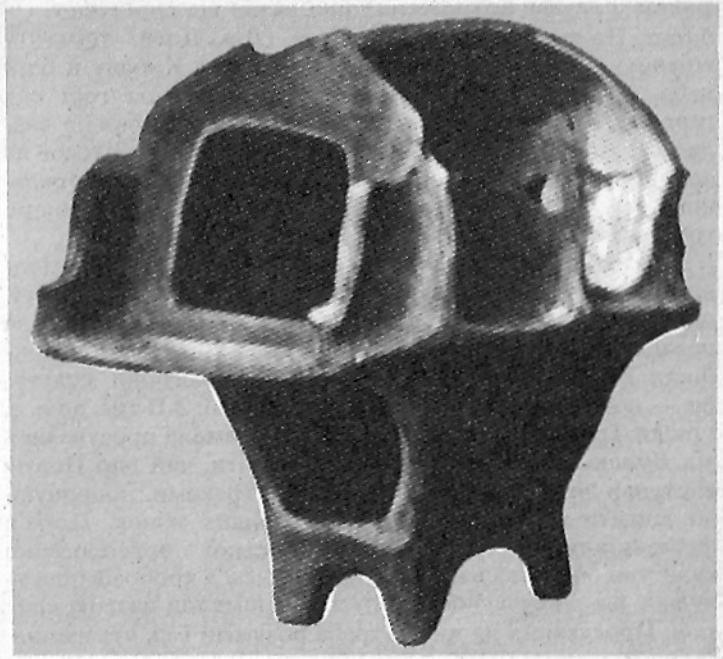

Модель двоповерхового житла трипільської культури (с. Розсохуватка, Черкаської обл./

України зветься *Купала,* що найкраще відповідає змісту обряду й божества. А. Фомінцин у книзі «Божества древних славян» довів, що Купала — божество жіночої статі *(Купала,* а не *Купало*). Називається це свято й *собот,* або *соботка.* Ім'я *Кибела* складається з двох слів: *Ки + Бела.* Ки — це богиня Землі (Дворіччя), а друга частина — це: Бел — Біл-бог — Пель — Полель — Аполлон! Це той самий бог, чиє ім'я носив народ наших предків — пеласги (трипільська археологічна культура на Україні). Його ім'ям називалися фракійські й слов'янські міста: наприклад, Білгород. Бел — це і кельтський бог Белтан — Беланус, білоруський Білкун, загальнослов'янський Білий бог — бог світла і вогню. *Кибела (Купала)* перекладається як «Земля Небесного Світла (Сонця)» — Ки Уранія.

За назвою свята Кибели — Собота пристань у Києві на початку нової ери звалася *Самбатас.* Досліджуючи фракійсько-слов'янські етнокультурні зв'язки, автор цих

рядків з'ясував походження цієї назви від слів *собот, соботка*. На свято Купала і Собота (Дія, Дива) урочисто вшановували Велику Матір богів і людей Кибелу й бога неба (Всесвіту) Дива. Свято відбувалося на горі над гирлом Почайни, де й пристань за назвою обрядів звалася *Самбатас*. Як бачимо, лише приймаючи праслов'ян за нащадків фракійців та зрозумівши міфологію астрального культу на Русі, можна пояснити вірування, обряди, традиції і звичаї нашого народу.

Для висвітлення етнокультурних процесів на Наддніпрянщині у IV—I тис. до н. е. треба виходити з факту, що населення трипільської археологічної культури було пеласгами, що в III тис. до н. е. з глибокого Полудня прийшли пастухи стародавньоямної археологічної культури — носії мови, близької до слов'янської. З II тис. до н. е. і після Троянської війни фракійські племена просувалися від Дунаю на північ. Просувалися полти, чий цар Полтіс виступав арбітром між троянцями й греками, пропонуючи віддати за Гелену двох найгарніших жінок. Плем'я фракійців-протослов'ян білогрудівської археологічної культури опинилось на Уманщині. Плем'я кробозів просунулось аж до сучасної Білорусії й відоме під назвою *кривичі*. Просування на північ треба розуміти і як утворення фракійського (за мовою) етносу шляхом злиття етрусків (тірренів) та етрускоїдів з протослов'янами в епоху спільної мови протолитовців (лотів — ско-лотів) і древніх пруссів на Дніпрі.

Етнічні й історичні процеси, що обумовили походження слов'ян і утворення держави Київської Русі, не можна розглядати без урахування того, що протолитовці і руси тривалий час проживали на спільній території. Ми вже посилалися на М. Суслопарова, котрий прочитав протолитовський напис на посудині зрубної археологічної культури, що існувала в епоху кіммерійців-скіфів. Ті племена, які Геродот іменував царськими скіфами (базилеями), К. Птолемей називає кгунами[1]. Значення грецького слова *базилеї* і литовського *кгуни* — тотожні. Кгуни («царські») — пралитовське плем'я, що за скіфських часів заселяло пониззя Дніпра. Про те, що дехто з дослідників через наявність у мові литовців староперських елементів вважав скіфів і кіммерійців іраномовними, ми вже говорили.

За тієї доби й на рубежі нової ери з'являється на Наддніпрянщині й Русь. К. Птолемей наводить Певтінгерові таблиці з назвами фракійсько-слов'янських племен на землях, де стояли римські залоги. Ось їхні назви: *русідава, корсідава, акідава* тощо. (Треба читати: «Русь — нащадки бога неба»). Бог неба у фракійців і слов'ян — Дій, Див. Його нащадки,— *діава*, яке перейшло в *дава*.

Однак ще за Геродота поряд із царськими скіфами — базилеями відомі нам і скіфи-орачі, котрі вже тоді мали назву *русь, руси*.

Етнонім *рус* старокельтською мовою і в Надсередземномор'ї означав одночасно і «сонце», і «вода». Це плем'я мало назву сонячного божества, а річка (Рось), на берегах якої жив народ, стала називатися іменем племені. Етнонім *русь* (rus — ruris — ruaris) і дієслово *орати* (arare) мають той же корінь *ar*. За Геродота *русь* означало «орачі». Тому Геродот переклав його: *скіфи-георгос* («скіфи-орачі»). У словах *рос* або *Рось* пишемо *о*, бо довге *у* греки писали через омегу. Так і слово *буг* обернулося в *бог* (в значенні «божество»), а назва річки *Буг* збереглася.

Як бачимо, кгуни (протолитовці) і руси брали участь у етногенезі слов'ян та формуванні слов'янської культури, міфології. Що ж до етнічної приналежності населення Київської Русі — висловлювалися різні погляди. Майже всі західноєвропейські та деякі російські вчені обстоювали теорію норманського походження давньоруської держави й самої назви *Русь*. До норманістів належали: В. Томсен, С. Соловйов, В. Ключевський, О. Шахматов, О. Пресняков та ін. Слов'янську назву *Русь* виводили від назви якогось невідомого в історії шведського племені, бо фінни й нині «називають Швецію Руотсі» (Ruotsi). Заперечення радянських істориків проти теорії норманістів повсякчас потребували додаткових доказів. Так було навіть після того, як з'ясувалося, що вже Геродотові скіфи-орачі називалися руссю.

Дехто на противагу норманістам висував теорію кельтського походження Русі. Адже існували на території УРСР кельтські племена рутенів, боїв, сквирів, а кельтські етноніми й топоніми подибуємо тут і досі. Відомі кельти (галати) Малої Азії, що перебували в оточенні фракійських племен, мігрували разом з ними.

Вперше про їхнє перебування на території України ми довідуємося з декрету на честь Протогена з Ольвії. Сліди цього племені знайдено й на плитах Кам'яної Могили, де містяться огамічні написи й стопи. На кера-

[1] Птоломей К. Географическое руководство // ВДУ.— 1948.

миці Саркела з Білої Вежі знову зустрічаємо кельтський алфавіт огам, глаголицю та латину.

Вже в епоху Геродота кгунам довелося перетнутися з русами (скіфами-орачами-руссю). Після К. Птолемея про русів згадують (з II ст.) і скандінавські письменники[1], тим часом античні автори повідомляють про кгунів на Лівобережжі Дніпра та про їхнє просування на північ, до Балтійського моря.

Разом із русами кгуни збройно виступають проти данів, які в давнину були пов'язані з Наддніпрянщиною[2]. Ця боротьба менш торкалася античного світу; і тому, коли в античних письменників бракує звісток про неї, нам про це розповідають писемні джерела Скандінавії.

Війни кгунів (пралитовців із Наддніпрянщини) в союзі з русами проти данів набирають особливого напруження у III ст. н. е.[3]. Зазнавши поразки в морському бою, флот русів капітулював і з ватажком Олімаром перейшов на бік данів. За умовою капітуляції їх було відправлено до Швеції здобувати припаси для морських і сухопутних військ данів[4]. Руси на чолі з Олімаром, виконуючи домовленість з данами, підкорили гельсінгів, ямтів, Куретію, Еландію, Гестію та острови шведського узбережжя. Досвідчені вояки, звичні до битв на суходолі, вони господарювали на шведських землях, вчиняли напади на Фінляндію. Саме цим можна пояснити й фінську назву Швеції — *Руотсі*. Глибоке вивчення подій, що відбувалися в Прибалтиці у ті часи, спростовує й основну підвалину норманістської теорії про начебто шведське походження назви *Русь*. Якщо достовірні лінгвістичні припущення, що Геродотові неври (котрі в Скіфії стикалися з русами) були фіннами і потрапили на свої нові північні землі задовго до приходу на Балтику кгунів (пралитовців) і русів, то, безперечно, фінни добре знали, кого вони називають *руотсі* у Швеції. Фінською мовою назва *неври* означає «сосни»; згодом народ тієї «соснової землі» звався *борани*, античні письменники також назвали його своїми мовами — «сосни».

Руси, потрапивши до Скандінавії, принесли з собою

[1] Terserus L. E. Sacra chronologia inde abortu nundi usque ad natum, chrictum. Upsalial anno, 1968; на сторінках, що відповідають в «appendix ads chronologiam» P. P. 88, 327, 341, 444.

[2] Gesta et Vestigia Danorum extra Danium praecipne in Oricute, Italia, Hispania, Gallia, Anglia, Scotia, Hiberuia, Belgia, Germania et Slavia. Tomus III. Sipsial et Hafnial 1741, P. 339—346.

[3] Torphacus I. Histor Norveg... P. 277, 420, 432.

[4] Gesta et Vestigia Danorum... P. 344, 345.

вищу культуру і тому, перебуваючи там, зберегли своє ім'я. У IX ст. на запрошення новгородців руси, хоч і незначною кількістю, повернулися на береги Дніпра, на батьківщину, й принесли з собою не тільки давню звитягу, а й скандінавські імена князів і дружинників. Як бачимо, треба було шукати і вивчати норманістам і антинорманістам історичні шляхи тієї русі, котра прийшла до Швеції в III ст., а не тієї, що повернулася до Києва в особі поскандінавлених перших київських князів дніпровської Русі.

Про те, що кгуни (пралитовці) у стародавні часи жили на Русі (Наддніпрянщина) свідчить і хроніст XII ст. Гельмольд. Дани, які знали русів ще до приходу на сучасну територію Данії, називали Київську Русь Кгунігардом (згадаймо скандінавську назву *гардарики*), *а* стольне місто Русі — Кгуе[1]. Не важко розпізнати в данському Кгуе наш Київ, що й за скіфської доби був великим і значним протомістом. Якщо писемність кельтським огамічним алфавітом, пам'ятки якої знайдено на Україні, належала Русі, то це може свідчити про участь кельтів у її походженні. Русь зберігала огамічну писемність кельтів, чиїм алфавітом користувалась до X ст. н. е. Ним написано половину так званих руських письмен із творів арабського письменника Ібн-аль-Недима (943 р.).

Дослідження культу Місяця — Артеміди на тлі вивчення астрального язичництва Київської Русі засвідчують високий рівень стародавньої науки й культури Наддніпрянщини. Астральна міфологія Русі — ключ до вивчення її етнічної історії та культури. Започатковані науки — астроетнографія, астрофольклор, астроархеологія свідчать про полудневі вирішальні етнокультурні впливи під час формування етносу на Дніпрі, етнокультурний зв'язок Наддніпрянщини з Малою Азією, Близьким Сходом та Північним Кавказом у II—I тис. до н. е. — I тис. н. е.

Слов'янство формувалося на грунті пелаcгсько-трипільського хліборобського населення IV—III тис. до н. е. та пастушої людності стародавньоямної археологічної культури. Потребує уважного дослідження гіпотеза про рух шумерів з прабатьківщини (східне узбережжя Азовського моря) через Кубань і Східне Надчорномор'я до Дворіччя. А з іншого боку — рух дошумерського населення (район Ура) на схід, у долину Інду та до Малої Азії, і на Північно-Західне Надчорномор'я. Цими проце-

[1] Гельмольд. Славянская хроника.—М., 1965.—С. 33.

сами можна пояснити шумерські сліди в субстраті української мови й сліди культурних традицій дошумерського населення Дворіччя на території УРСР.

Перша генерація протослов'ян — нащадки пеласгів-трипільців і народу пастухів стародавньоямної культури, що лишив нам тисячі курганів культу Місяця (III тис. до н. е.). З цим пастушим («козиним») народом, котрий воював з праеллінами і наводив на них жах, пов'язують тотем наших предків — козу та багато інших етнографічних прикмет[1]. Нащадки пеласгів і ямників — перші протослов'яни. Шляхом взаємопроникнення мов цих етносів, можливо, виникла або зміцніла доіндоєвропейська протослов'янська мова. Деякі вчені визнавали мову сучасної Наддніпрянщини мовою доіндоєвропейською, або праіндоєвропейською. Інші констатували, що питання про індоєвропейську добу півдня Східної Європи є важливим і чекає на розв'язання.

Походження й передісторія протослов'янства на території УРСР ускладнюються одночасним процесом утворення єдності форм і словникового складу мови праєвропейської спільності та розселенням племінних груп, які вже мали характерні етнічні й мовні ознаки. Розселяючись і розвиваючи свої етнічні й мовні ознаки, окремі значні племена в пізніші епохи повертались назад або зміщувались між собою. Передісторія протослов'янства переживала дальші етномовні змішування і взаємовпливи. Проте доба IV—III тис. до н. е. заклала міцні основи індоєвропейської єдності форм і словникового складу мови. «У різні епохи з цієї території (Північно-Західне Надчорномор'я.— *О. З.*). вийшли на південь індійці та іранці, іллірійці й фракійці, а від цих останніх до Малої Азії — фрігійці й вірмени»[2].

Хіба не в такий спосіб відокремились греки й італійці? Сюди можна було б пристосувати також вихідну точку переселення германських народів, а також хвилі російського руху на схід і північний схід. О. Шрадера підтримував і відомий вітчизняний індоєвропеїст М. Красуський. Спроби перемістити територію індоєвропейської спільності на південний схід або південний захід неспроможні задовольнити всі наукові вимоги і суперечать тим чи іншим фактам.

---

[1] Коробка М. К изучению малорусских колядок // Изв. отд. рус. яз. и словесности Имп. АН.— Спб. 1902.— Т. VII.— Вып. 3.— С. 248.

[2] Шрадер О. Индоевропейцы.— Спб., 1913.— С. 192.

Наступним етапом етнічного формування слов'янства є процес утворення фракійських племен і народів. Як вважає сучасний болгарський вчений Д. Дечев, він полягав у схрещуванні етрусків або етрускоїдів Балканського півострова, Малої Азії та Східного Надчорномор'я з населенням першої генерації протослов'ян (етнічні процеси IV—III тис. до н. е.).

Людність першої генерації протослов'ян і Русі на початок II тис. до н. е. за мовними ознаками мала серед інших ще й племена з рисами староперської мови, про що свідчить лексика сучасних литовців, предки яких тієї доби перебували на Дніпрі в складі кіммерійців (іберів). Такий мовний етнос, за Д. Дечевим, в умовах схрещення з етрусками та етрускоїдами дав походження численним племенам гетів-фракійців. Кіммерійці, за дослідженнями О. Партицького,— це майже ті самі гети-фракійці Наддунав'я і Малої Азії.

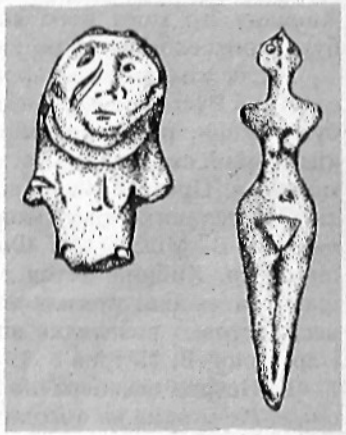

Зразки трипільської пластики. Ранньотрипільська стоянка Лука-Врублевська на Дністрі

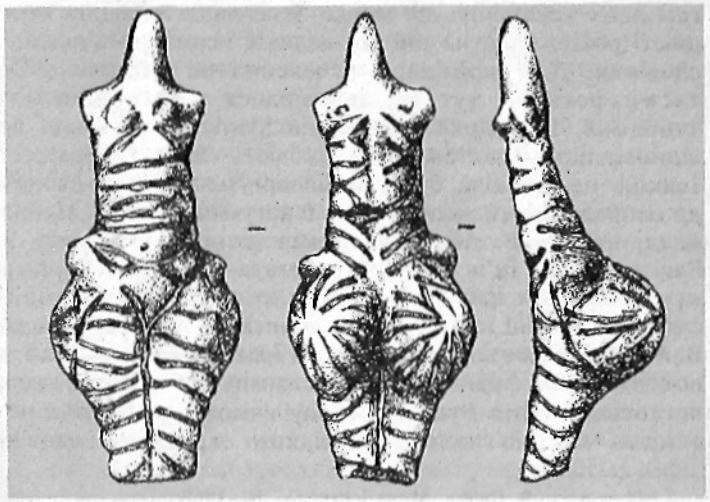

Фракійці, в свою чергу, найближчі нащадки пеласгів або й самі пеласги.

З II тис. до н. е. етнічна передісторія слов'ян, по суті, є процесом етнокультурного взаємопроникнення й еволюції протослов'янських і фракійських племен. Між племенами, які населяли землі Трої, Фрігії, Бітинії, Ханаану (Палестини), Лідії, Мізії, і відбувався цей процес. Адже племена Трої — це, як ми пересвідчимось, етруски-венеди; обряди, звичаї і традиції давньої Фрігії значною мірою перегукуються з язичницькими ритуалами і міфологією Київської Русі; Бітинія і Київська Русь мали спільну легенду про походження Києва (Кіоса); щодо Ханаану, то мова його автохтонного населення також була протослов'янською і т. д.

Після кіммерійсько-фракійського етапу формування слов'ян і Русі (доба зрубної культури на території УРСР) були скіфи, русь, фракійці-слов'яни, Русь-держава. Як кіммерійці, скіфи, так і наступні роксолани не були іраномовними. Проте помилково, за традицією (зважаючи на авторитет таких вчених мовознавців-іраністів, як К. Мюлленгоф, В. Міллер, М. Фасмер, В. Абаєв), їх вважали іранцями. Хибний метод дослідження згаданих вчених-іраністів та їхні помилкові висновки досить докладно і неспростовно розглядав відомий київський мовознавець і археолог В. Петров[1].

В. Петров незаперечно довів, що скіфи не були іранцями. Не можна не погодитися з відомим вченим у тому, що перебування іраномовного населення у Скіфії протягом двох тисячоліть не могло б не лишити слідів через двісті років, коли на цій же великій території з'явилися слов'яни. Для асиміляції населення не вистачило б і тисячі років, а тут не залишилося навіть іранських топонімів. Перевірка аргументів іраністів показала невідповідність фактам, помилковість їхніх тверджень. Інакше не могло й бути: якщо аргументація приводить до неправильного висновку, то й аргументи хибні. Наприклад, іраніст В. Абаєв на доказ іранського впливу на Русі наводить ім'я кожного делегата у Візантію — *Істр*, яке він вважає іранським. Однак не може назва фракійського племені *істри* бути іранським антропонімом. В. Абаєв вважає слово *бог* (baha) іранським, хоча воно за походженням фракійське. Іранськими він вважає і назви поганських богів Русі. Гортанну вимову на Україні «h» замість «g» він вважав наслідком схрещення слов'ян

[1] Петров В. Скіфи. Мова і етнос.— К., 1968.

з іранцями. Насправді ж у багатьох мовах (санскриті, німецькій тощо) спершу побутувало «h», що згодом переходило в «g».

Трипільська культура (пластика)

Та хто ж усетаки скіфи? Скіфами греки називали різні племена й народи, між ними й русів, і полян за часів Геродота, як ми нині називаємо американцями зовсім різні за мовою, походженням і культурою народи Американського континенту.

За часів Геродота (V ст. до н. е.) слово *русь* на території Середнього Дніпра та Бугу означало «орачі». З двох племен на Дніпрі, про які писав Геродот і які у підручниках названі *скіфи-хлібороби* і *скіфи-орачі*, назва *русь* («орачі») стосується скіфів-орачів, а назва *поляни* — скіфів-хліборобів. Отже, треба писати *скіфи-русь* і *скіфи-поляни*, а якщо поминути слово *скіфи*, то просто — *русь* і *поляни*.

Щодо Геродотового царства орачів-русів, то цей народ дожив на своїй власній території і зберіг своє ім'я аж до об'єднання племен Русі у Київську державу (X—XIII ст.). Отже, історія нашого народу починається не з IX ст. н. е., як вважали ряд істориків, а з відомостей Геродота про скіфів-русь і скіфів-полян у V ст. до н. е. Плем'я полян (хлібороби-бористеніти.— *О. З.*) називалося цим ім'ям, мабуть, ще за часів трипільської культури (III тис. до н. е.)

Нині, здається, остаточно визнано істориками й археологами, що скіфи-русь-орачі й скіфи-хлібороби-поляни насправді є слов'янами і предками русів Київської держави. А яка ж була етнічна приналежність інших племен і народів, які заселяли величезну територію Скіфії Геродотових часів?

Кгуни (царські скіфи, базилеї) перебували на Дніпрі до перших століть н. е. й лише в III ст. н. е. перемістилися із русами на Балтику. Далі вони заселяють сучасну територію Литви, а русь (тобто тогочасне військо русів) потрапляє до Швеції й спричиняється до фінської назви Швеції — *руотсі*.

Таке пересування племен з політично й економічно стабільної раніше Скіфії було пов'язане з тиском на них роксоланів і кельтів у II—III ст. та рухом германців у I ст. до н. е. та I—III ст. н. е.

Щодо мовноетнічного походження роксоланів та інших скіфів території УРСР, то деякі радянські вчені вважають їх іберійцями (кіммерійцями) — племенами північнокавказьких адиго-лезгинських народностей, що колись вийшли з Малої Азії. Докладно це питання разом із запереченнями іраномовності скіфів розроблено академіком І. О. Джавахішвілі[1]. Цих висновків доходили і академік М. Я. Марр[2], вчені М. Державін, Л. Мацулевич та ін.

Виступаючи проти теорії іранського походження скіфів і сарматів, І. Джавахішвілі писав, що представники цієї теорії зовсім обминають питання про походження власних імен явно неіранського вигляду. З усієї кількості 425 не грецьких імен-написів Надчорномор'я В. Міллер вважає 258 не іранськими, з іранських імен лишається 167. Це ясно вказує на передчасність висновків і їхню необґрунтованість. До того ж із 167 імен, визнаних Міллером іранськими, велика кількість не іранські. Як ми вже говорили вище, докази іраністів не витримують ніякої критики. Асиміляція іранців була неможливою за короткий термін. Крім того, всі конкретні докази іраністів виявилися неправильними.

Безперечно, якщо до скіфських племен входили адиге (черкеси), котрі колись були великим народом Північного Надчорномор'я, і мова їхня — адиго-абхазької групи іберійсько-кавказьких мов, то, звичайно, скіфи не могли бути іраномовними. Вони були споріднені з абхазами, вірменами, басками (Іспанія) і належали до етрускоїдів. Про етрускоїдність скіфів та їхні зв'язки з Кубанню, Північним Кавказом і Малою Азією свідчать не

[1] Джавахишвили И. А. Основные историко-этнологические проблемы истории Грузии, Кавказа и Ближнего Востока древнейшей эпохи // ВДИ.— 1939.— № 4.— С. 30 /.

[2] Марр Н. Я. Скифский язык. Избранные работы.— Л., 1935.— Т. 5.— С. 207—210.

тільки мовознавство, а й антропологія і етнографія. Антропологічно скіфам властивий вірменоїдний тип, а вірмени споріднені з етрусками.

Антропоніми народностей Північного Кавказу, як доводять дослідження, споріднені з сучасними прізвищами Наддніпрянщини, що пояснюється стародавніми контактами. Такі антропоніми, як *Гурген, Сурен* або *Тлюстен* і т. д., подібні до сучасних українських *Склярен, Кушнірен, Данилен,* які разом із словом *ко* («син») складають українські прізвища *Скляренко, Кушніренко, Даниленко* тощо. Семантика нашого стародавнього слова *ко* також спрямовує нас до абхазо-адигейських мов (іберійсько-кіммерійсько-кавказьких). Як зазначав М. Марр, у давню епоху пеласги й леги-лелеги просунулися із Східного Надчорномор'я на Наддніпрянщину. Ми нині знаємо, що пеласги залишили на території УРСР трипільську археологічну культуру IV—II тис. до н. е. Леги-лелеги, що їхнім тотемом був гайстер (лелека, бусол), у пеласгійських Афінах (Атенах) залишили Пеларгікон — священну стіну із зображенням тотема гайстра, а у Києві — Буслівку, Буслівський ключ, Бусове поле, Бусову гору і т. д. На Північному Кавказі леги-лелеги-лезгини вже в I ст. до н. е. заснували державу Албанію (кавказьку) на узбережжі Каспію.

Отаким строкатим був етнічний склад скіфів: від слов'ян-литовців (кгунів) і русі до адиге (черкесів), лелегів (лезгинів), походження котрих вчені пов'язують з Малою Азією.

Наші дослідження підтверджують висновки академіків І. Джавахішвілі, М. Марра та інших радянських вчених. У царських грамотах XVII ст. українці завжди називалися черкасами *(черкашин, черкашинка)*. Народ адиге звався *черкесами* (так їх називали тюрки), що значить — «люди армії». У боротьбі з татарами адиге-християни зазнали поразки, були підкорені і прийняли магометанство. В обох народів — українців і адигейців — імення *черкаси (черкеси)* не було самоназвою.

М. Марр писав про етимологію та семантику таких топонімів, як Ольбія (УРСР) та Альба-Лонга (Італія). Ці слова складаються з двох іберійсько-кіммерійських слів: *ала* («жінка») і *ба* («дитя»). Складне слово *алаба* («жінка-дитя») означає «дівиця». *Албанія* теж перекладається як «дівиця». Ми знаємо, що Ольбія на Бузі виникла за скіфів. Іберійською мовою назва цього міста — *Алаба,* тобто «дівиця». Не випадково в той час і річка

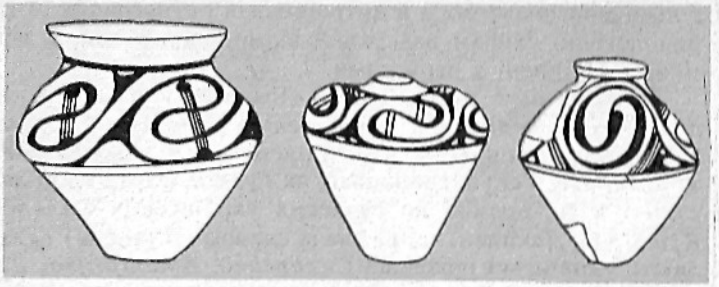

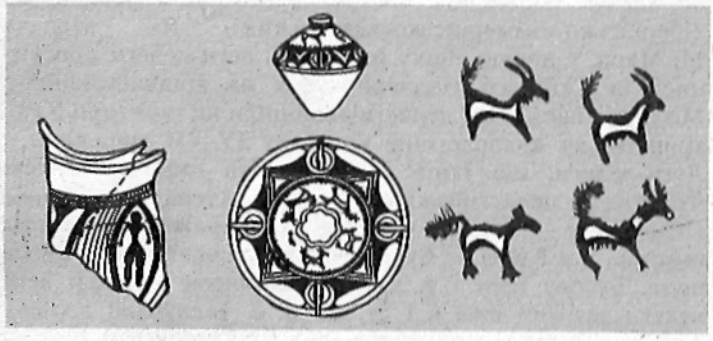

Трипільська культура (посуд)

Буг звалася подібно до річки Кубані — *Кубха:* мабуть, мовою скіфів-іберійців.

Переселенці до Ольбії були не греки, а огречені етрускоїди (тірсагети і фракійці — колишні виселенці з Наддніпрянщини й Північного Надчорномор'я.

Тепер звернімо увагу: Альба-Лонга — місто етрусків, де народилися Ромул і Рем, засновники Рима, які також етруски. Це підтверджується і тим, що, за міфами, Альба-Лонгу заснував легендарний Еней з Трої, котрий після тривалих поневірянь опинився в Італії. Жителі Трої, за висновком відомого етрусколога Карла Паулі, були етруски. Так назва Албанії (кавказької), заснованої легами-лелегами (іберійцями-кіммерійцями), привела нас до Малої Азії.

Продовжимо дослідження топоніма *Ала-ба.* Ми розглянули назви *Албанія, Ольбія* та *Альба-Лонга.* Повернімося тепер до Наддніпрянщини й Києва. З повідомлень арабських і перських географів IX ст. нам відома назва Києва, *Куяба,* яку академік М. Марр трактував як «дитя

Кия» (скита). Добре відоме нам і ім'я сестри Кия — *Либідь,* яке, безперечно, з іберійських (кіммерійських) мов передається як «дівиця» *(ала-ба).* Як бачимо, топоніми і гідроніми *Ольбія, Албанія, Альба, Либідь* та інші мають однакові значення. Це підтверджують і розшуки. Так, гора в гирлі річки Либідь має й досі народну назву *Дівич-гора.* Маємо також річки з назвою *Лаба (Ала-ба)* на Балканах і на Кубані: державу Албанію (балканську), що посідає, за Нестером, територію «Іллюрик», звідки прийшли літописні слов'яни. Проте Іллірію заселяли колись тіррени-етруски (грецькою мовою — *тірсені, тірсеної);* на Наддніпрянщині, за Геродотом, були тірсагети — ті самі тірсені (етруски чи етрускоїди).

Той же народ, який заснував обидві Албанії (кавказьку й балканську), Ольвію (Ольбію) і Альба-Лонгу, дав однойменні назви річкам,— жив і в Києві, на Дніпрі. Всі перелічені події стосуються VII ст. до н. е. (доби скіфів). Висловлювалися міркування, що ці процеси відбувалися ще в доскіфські часи, однак вони датуються і на Кавказі, і на Наддніпрянщині, і в Італії, і на Пелопоннесі саме VII ст. до н. е. Таким чином, треба вважати, що скіфські племена абхазо-адиго-лелегів (лезгинів) мали багато спільного з кіммерійцями попередньої доби, подібно до того, як кіммерійці мали спорідненість з гето-фракійськими племенами, а останні — з пеласгами. Академік М. С. Державін висловлював думку, що назва *Русь* пов'язана з терміном етруск. Можна вважати, що ця думка має під собою грунт. Вище йшлося про просування кгунів і русів на північ та про їхню спільну боротьбу проти данів у III ст. н. е.

Можливо, відтоді як флот русів потрапив до Швеції, а кгуни лишилися на території Сучасної Лит-

Культура скитів, навершя, V ст. до н. е.

ви русь сухопутна повернулася до міста Кгуе — Києва. Мабуть, саме цим подіям зобов'язані ми одній із багатьох дат «заснування Києва» — 334 року: «Бысть основание его в лето от Христа 334» (рукопис XVIII ст.)[2]. Може, тієї доби племена, об'єднані Києвом, і «прозвашася Руссю»? Безперечно, це була зламна доба в історії Русі й слов'янства. Частина русі (флот), яка лишилася в Швеції, за довге перебування там якоюсь мірою асимілювалася, але зберегла своє ім'я та пам'ять про батьківщину. Не випадково ж новгородці покликали до себе варягів — русів. Але русь не закріпилася і в Новгороді. І з переходом Олега до Києва ця назва зовсім зникла в Новгороді. Ми вважаємо, що початок Новгорода, можливо, і пов'язаний із походом кгунів та русі проти данів (III ст.), дальшим освоєнням сухопутною руссю нових місць, але центром Русі завжди був Київ, і це добре знали письменники раннього середньовіччя.

Вся подальша доба розвитку сучасного слов'янства пов'язана безпосередньо з існуванням Київської Русі й слов'ян Наддніпрянщини. Звідси походять південне й західне слов'янство (народи сучасних Югославії, Чехословаччини і Польщі). Переселення з Наддніпрянщини відбувалося на захід і значно раніше, однак давніші процеси не стали вирішальними в етногенезі народів згаданих країн.

Західноєвропейський хроніст XVII ст. повідомляв про те, що «в рік Христов 565 відбулось переселення слов'ян у Польонію та Богемію». У цей час слов'яни трьома загонами виходять з Боспору Кіммерійського і Русі. «Перепливши Істр, частина, що трималася течії річки Сави, рушає в ті місця, які ще й нині мають назву Словенії. Друга частина подається в інші краї, а оскільки її було керовано двома вождями-братами, поділяється надвоє. Одну веде Лех у ту країну, що нині зветься Польонією, і це є походження держави польонів. Другу частину веде Сех у країну, що нині зветься Богемія. І це є початок держави богемців»[1].

З приводу цього повідомлення про переселення слов'ян з Північного Надчорномор'я і Наддніпрянщини та початок слов'янства південного та західного треба зробити кілька зауважень. По-перше, бачимо, що в VI ст. вже згадується Русь, звідки виходять слов'яни. По-друге, в районі Боспора Кіммерійського теж перебували слов'яни. Минуло близько 200 років після занепаду Боспорської держави, і цю територію, як вважають, успадкувало Переяславське князівство. Вождя першого загону переселенців, котрі пішли за течією річки Сави, не названо. Ім'я другого вождя Сех, безумовно, треба читати як *Чех*, бо греки писали замість *ч* — z або s. Про це писав ще академік М. С. Державін, вказуючи, що Геродотові *алазони* є *алачони*, а насправді *галичани*, які вже тоді мали свою назву. Вождь Лех, котрий заснував Польонію, безперечно, пов'язаний з полянами Київщини. Хто ж повів слов'ян до майбутніх Любляни й Хорватії?

Мимоволі згадується літописна легенда про Кия, Щека, Хорива і Либідь, засновників Києва. Немає сумніву, що слов'янські племена покидали прабатьківщину в зв'язку з грізним тиском аварів зі сходу. Через якийсь час авари зруйнували державність і землі Русі, що викликало тривале запустіння аж до повернення русів із Швеції. Тоді розпочалася нова, так звана київська княжа доба, з якої ми ще недавно починали історію Русі та Києва.

Але повернімося до згаданого нами розселення слов'ян з Наддніпрянщини в VI ст. Ця подія подається і в сучасних працях з хронології. В. Ранцев пише, що слов'янські племена у 568 р. виходять з берегів Дніпра, Дністра і Вісли в землі, які залишили готи й германці, і посідають сучасні Чехію, Сілезію, Ладомирію, Польщу, Іллірію та інші місцевості на Заході[1]. На відміну від повідомлення, наведеного раніше, де вказано дату «565 рік», тут не згадується Боспор Кіммерійський, а натомість названо Віслу (мабуть, під впливом тогочасних археологічних відомостей). Звичайно, рух слов'янських озброєних загонів разом з гуртами переселенців на захід треба датувати не одним якимось роком, але вирішальний початок цього руху, мабуть, припадає на 565-й. Тоді слов'яни (очевидно, нащадки Кия — поляни, Щека — чехи й Хорива — кіммери-хорвати) вийшли трьома загонами з Боспору Кіммерійського й Русі. Цей організований вихід трьох слов'янських племен з Русі та Надчорномор'я і заснування західних і південно-західних слов'янських держав відбулися безпосередньо перед розгромом аварами антів (568-582 рр.), котрі лишилися на батьківщині.

У цей час Прокопій Кесарійський (візантійський письменник VI ст.) у творі «Про готську війну» повідомляє, що серед ворожих грекам слов'ян є два племені —

[1] Marci Lucrii Boxcspornii. Historia Universalis Sacra et profana Sugafuni Batavorum — 1652.— P. 394.

[1] Ранцев В. Хронология всеобщей и русской истории. — Спб., 1905.—С. 24.

склавіни і анти, котрих розділяє Дністер. В. Петров вважав дуже можливим, що Прокопій розміщує антів не тільки між Дністром і Дніпром, а й на північ від Меотіди (Азовське море.— *О. З.*), де на узбережжі живуть гунни, котрі колись звалися кіммерійцями. Таким чином, гунни, (кіммерійці) й анти першими зазнали натиску аварів, які просувалися на захід. Прокопій повідомляє про війну склавінів з антами в 30-х рр. VI ст. і про перемогу склавінів. Склавіни, що, мабуть, були перед цим поневолені готами (звідси й готська назва *склавіни* — «невільники»), зі смертю Атілли (453 р.) здобули незалежність і, пробиваючись за Дунай, заступили дорогу антам. У Надчорномор'ї антів перепинили авари (обри), котрі на 565 р. уже завоювали рештки гуннських племен (кутургурів та утургурів). Академік О. О. Шахматов писав, що в цей час анти зайняли північну частину території Подолії, Волині й Київщини. Саме на Київщині, треба думати, й відбувся остаточний розгром антів аварами. Чому анти не покинули своїх прабатьківських земель? Адже, на відміну від інших слов'янських племен, нащадків кіммерійців-фракійців, що прагнули повернутися на Дунай, анти були нащадками пеласгів-лелегів. Понад три тисячі років їхні предки стабільно прожили на цих землях, залишивши й нам пеласгійські (трипільські) антропоніми, топоніми й гідроніми. Так, академік О. О. Шахматов на доказ просування антів на північ наводить гідронім *Десна* (назва лівої притоки Бугу й Дніпра). *Десна* — антський і пеласгійський (протолатинський) гідронім, подібно до інших.

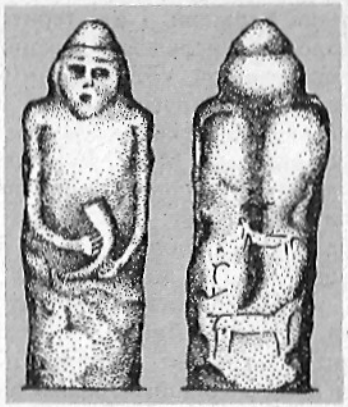

Кам'яний ідол із святилища IV ст. біля с. Ставчани, Хмельницької обл. /Черняхівська культура/

Неподоланна любов до своєї землі не дозволила антам відступити перед аварами. Жорстока поразка від готів (IV ст.), безперечно, посунула антів на північ. До зустрічі з аварами дожили нащадки колись могутнього народу — плем'я танів — данів (за Шафариком — танва), але й вони, мабуть, подалися на північ. Тому з VI ст. згадок про перебування антів на Дніпрі немає.

Хроніка Менандра (568—582 рр.), де йдеться про разгром антів у бою з аварами й жахливі наслідки цієї поразки, пояснює, чому в сучасних хронологіях 568 рік згадується як дата розселення слов'ян на захід. Незборима доля знову привела антів, на їхню загибель, у місця, де вони вже зазнали жахливої кари від готів. Тоді їхнього вождя Буса і 70 старійшин було розіп'ято. Поразка антів, страта Буса і його одноплемінників сталися, безумовно, в передісторичному Києві (375 р.) під час жорстокої боротьби з готами. Адже в народі збереглися пам'ять про розіп'ятого антського вождя Буса, на його честь названо Бусову гору і так само — Бусовим — поле трагедії. Бусова гора відома киянам і нині. Вона розташована навпроти Дівич-гори.

Збройна боротьба антів з аварами та її трагічні наслідки, безперечно, лишили вікопомні пам'ятки, що їх треба вивчати, на території черняхівської археологічної культури, зокрема в Кагарлицькому районі на Київщині. Київський літопис лишив спогад про аварську тяжку неволю. Дізнавшись з візантійського джерела про війну Візантії з аварами за імператора Іраклія (610 р.), літописець згадує і про поразку й неволю слов'ян.

Під час досліджень походження західних і південних слов'ян вдалося дошукатися й походження антів та місця трагічної загибелі їхнього вождя Буса (Бусла), котрого історики переробили на Божа, подібно до того, як траків («чоловіки») переробили на фракійців, скитів («скитальці»-номади) — на скіфів і т. д. Дослідження анто-аварського конфлікту 568 р. дали змогу з'ясувати етнічну приналежність антів до пеласгів-лелегів і довести перебування вождя антів Буса в Києві у добу готської навали. Вивчення ж війни кгунів і русів з данами пояснило появу «варязької» Русі у Києві IX ст.

Як уже мовилося, русь на терені України відома ще з певтінгерових таблиць Клавдія Птолемея і повідомлень Геродота про скіфів-орачів. Треба досліджувати виникнення фінської назви Швеції — *Руотсі*, етнокультурні й історичні процеси між Наддніпрянщиною та Прибалтикою за післягеродотової доби, рух фіннів, литовців, данів на північні землі, що їх ці народи посідають нині. Адже навіть засновник норманістської теорії походження Русі В. Томсен визнав, що серед шведських племен ніколи не було племені русів. Були захожі завойовники, які жили піратством, торгівлею і рибальством. Їх завжди вважали відмінним від скадінавів народом. За заняття піратством або риболовлею цих людей звали *росфольк*. Якщо взяти

все це до уваги, стане зрозумілим, чому руси при нагоді покинули Швецію й повернулися на батьківщину. Зрозумілими стають і походи русів «з варяг у греки», оскільки цей шлях не був винайдений або засвоєний варягами. Шлях від Києва до Чорного моря, Малої Азії та Балкан інтенсивно використовувався ще бористенітами — як по Дніпру, так і спеціальними тисячокілометровими трасами для купецького колісного транспорту і перегону великих гуртів худоби на продаж. Ці технічно досконалі й захищені від кочовиків шляхи будувалися під керівництвом тогочасних інженерів за доби будови Змійових валів ще задовго до н. е. Отже, на той час, коли руси потрапили до Скандінавії, вони добре знали ці шляхи й надалі не забували користуватися ними.

ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ *РУСЬ*

Походження назви *Русь*, що була ім'ям нашої стародавньої батьківщини, здавна цікавило вчених, дослідників, усіх хто не байдужий до історії рідного краю. Протягом двохсот років з цього питання було опубліковано багато досліджень. Проте походження і зміст слова *русь* лишалися таємницею. Донедавна більшість вчених дотримувались так званої норманістської теорії назви *Русь*.

Норманісти, досить вільно витлумачуючи історичні факти, вважали, що слово *русь* означало назву шведського племені, вихідці з якого у IX ст. захопили Київ і створили Київську державу, а скандінавські князі, що княжили у Києві з другої половини IX ст., стали зватися варягами. *Русь і варяги ототожнювалися*.

Однак ще у XVIII ст. великий російський вчений-патріот М. В. Ломоносов заперечив основні постулати теорії норманістів. Ряд вчених (М. О. Максимович та ін.) у XIX ст. висловлювали думку про місцеве походження назви *Русь*, пов'язуючи її з назвою української річки *Рось*. Академік О. О. Шахматов відокремлював питання про Русь від питання про варягів. Він вважав, що *варяги* є аварська назва франків.

Радянські вчені Д. І. Багалій, Б. Д. Греков, М. М. Тихомиров, Б. О. Рибаков та ін. вважали, що слово *русь* існувало на території Київського князівства до приходу варягів (скандінавів). Б. О. Рибаков вважає, що легендарний князь Кий княжив у Києві в 1-й пол. VI ст. На той час і до занепаду Києва назва Київської держави *Русь*

стосувалася лише полян, сіверян, уличів та якогось племені з назвою *русь*, що жило в районі річки Рось (Русь). Інші племена, які входили до складу Київської держави і сплачували данину, не були руссю і мали інші назви.

Походження назви *Русь*, як і назви двох найбільших племен — полян і сіверян, досі залишилися таємницею. Спроби тлумачити їх походження від російських слів *поле* («степ») і *север* (укр,— «північ») не вдалися.

Останнім часом виявилося, що значення цих назв пояснює українська мова, в якій збереглося багато понять, слів стародавньої Київської Русі. Не в подіях IXст. треба шукати зміст слів *поляни, сіверяни, русь*, а значно раніше. У щільних зв'язках наших земель з Римом та у подіях часів Геродота знаходимо розв'язання цього питання.

За браком писемних джерел для дослідження нами було використано матеріали етнографії, археології, топоніміки, порівняльного мовознавства та міфології. Виявилося, що українська топонімія, тобто наука, що вивчає назви рік, озер, гір, міст та сіл, а також українське порівняльне мовознавство та міфологія дають вичерпні відомості щодо питання про походження назви *Русь*.

Відомо, що значення українських слів *поле, поляни* відповідає російським — *пашня, пахари*, точніше *«земледельцы»*. Російське слово *поле* в розумінні степ, «дике поле», не має ніякого відношення до назви *поляни*.

Дослідження так званих латинізмів в українській мові, що перейшли до неї у спадок від давньої Русі і пізніших часів, дозволяє правильно зрозуміти слова *русь* і *сіверяни*. Ми не кажемо, що ці слова запозичені нашими предками у римлян, проте вони належать до великої кількості слів, що на Русі там у Римі означали однакові поняття ще на початку н. е. і походять від одного кореня.

Латинське слово *северус* тотожне українському *суворий*, а *севера* відповідає українському слову *сувора*, отже, *сіверяни* можна тлумачити як «народ суворого життя». Звідси *Земля Севера* означає «Сувора земля» (Новгород-Сіверський, Сіверський Донець і т. д.). Латинські слова *русь, рустикус* у Західному Римі мали те саме значення, що й наші слова *русь, русин*.

Значення слова *русь* не залишалося сталим. Еволюція змісту слів *русь, русин* у полян і сіверян відбувалася спочатку подібно до еволюції цих слів у Західному Римі. У I тис. до н. е. вони означали поле (пашню) і орачів (пахарей). Пізніше у Римі ці слова набули нових значень: «село» *(рос.*— «деревня»), «хлібороб», «селянин»,

«сільський», «селянський», тоді як на Русі слово *русь* означало власників землі — феодалів-воїнів, знать, дружину князя. За часів Геродота (V ст. до н. е.) слово *русь* на території Середнього Дніпра та Бугу означало «орачі» (рос.— «пахари») — майже те саме, що і *поле, поляни,* тобто — рос. «пашня», «земледельцы» (хлібороби).

Останні дослідження вказують на те, що з двох племен на Дніпрі, про які писав Геродот і які у підручниках названі скіфами-хліборобами і скіфами-орачами, назва *русь* стосується скіфів-орачів, а назва *поляни* — скіфів-хліборобів (до речі, слово *скіфи* є додатком перекладачів). Геродот пише про дві держави: орачів і хліборобів. Треба було писати *скіфи-русь* і *скіфи-поляни,* а якщо вилучити штучний додаток *скіфи,* то просто *русь* і *поляни.*

Такий висновок можна зробити, досліджуючи описаний Геродотом культ золотого плуга у скіфів-русі (орачів), що зберігається у нас і досі в обряді засівання на Новий рік. Слово *поляни* (хлібороби), на відміну від слова *русь,* не пов'язане з поняттям плуга і є ще давнішою назвою нашого народу, ніж *русь.* Якщо плем'я русь з'являється, за Геродотом, у II тис. до н. е., а раніше воно, можливо, називало себе оріями *(орії* — орачі), то назва *поляни,* як і саме плем'я, існує на Наддніпрянщині, мабуть, з часів трипільської культури (III тис. до н. е.).

Зроблені нами висновки спираються на історичні джерела, словниковий фонд давньоукраїнської мови, матеріали археології, топоніміки та міфології. Археологічні пам'ятки і знахідки на Чернігівщині, Полтавщині, Київщині, Волині вказують на високу культуру стародавньої Русі, а також на міцні і тривалі економічні, культурні та політичні зв'язки Русі із Західним Римом. Тільки біля Ніжина знайдено тисячі римських срібних монет I—III ст. н. е.

Спільне для Руської землі і Риму походження мають назви окремих наших рік, міст і сіл: *Дніпро, Десна, Ромен, Удай,* а відповідно — Danapris, Descensio, Romanus, Unda. Назва *Дніпро* походить від назви богині полян і сіверян Дани — Девонії (Діви), що у римлян звалася Діаною. Стародавні боги Русі — Лада, Полель, Дана (Леля) — були також богами римлян (Латона, Аполлон, Діана). Обряд Купали на честь одруження бога світла Полеля (Аполлона) і богині води Дани (Діани) був і римським ритуалом. Цей обряд описав відомий римський поет Овідій (I ст. до н. е.).

Згадані факти дають змогу вважати, що історія на-

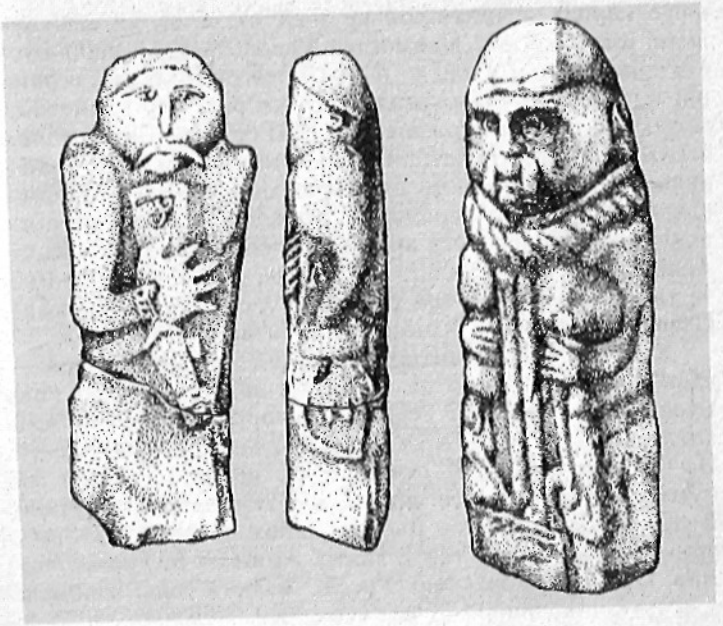

Зображення скіфів з с. Тернівки, Миколаївської обл., /друга пол. V ст. до н. е./ та с. Ольховичка, Донецької обл. /IV ст. до н. е./

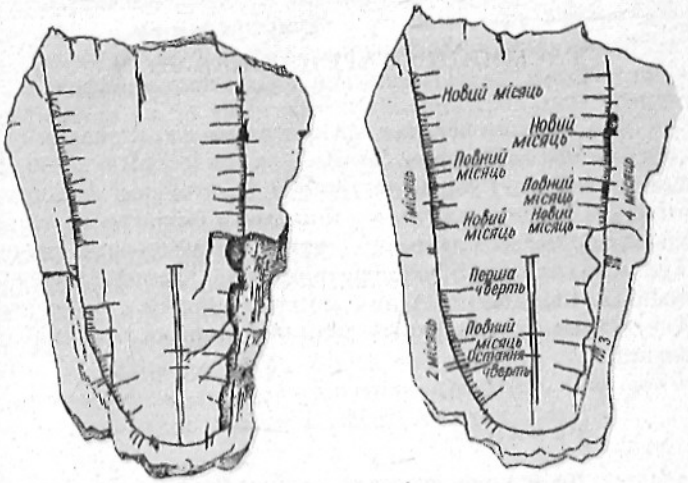

Ікло мамонта з насічками та їх Місячна інтерпретація: Палеоліт. /с. Гінці, Полтавської обл./

«сільський», «селянський», тоді як на Русі слово *русь* означало власників землі — феодалів-воїнів, знать, дружину князя. За часів Геродота (V ст. до н. е.) слово *русь* на території Середнього Дніпра та Бугу означало «орачі» (рос.— «пахари») — майже те саме, що і *поле, поляни,* тобто — рос. «пашня», «земледельцы» (хлібороби).

Останні дослідження вказують на те, що з двох племен на Дніпрі, про які писав Геродот і які у підручниках названі скіфами-хліборобами і скіфами-орачами, назва *русь* стосується скіфів-орачів, а назва *поляни* — скіфів-хліборобів (до речі, слово *скіфи* є додатком перекладачів). Геродот пише про дві держави: орачів і хліборобів. Треба було писати *скіфи-русь* і *скіфи-поляни,* а якщо вилучити штучний додаток *скіфи,* то просто *русь* і *поляни.*

Такий висновок можна зробити, досліджуючи описаний Геродотом культ золотого плуга у скіфів-русі (орачів), що зберігається у нас і досі в обряді засівання на Новий рік. Слово *поляни* (хлібороби), на відміну від слова *русь,* не пов'язане з поняттям плуга і є ще давнішою назвою нашого народу, ніж *русь.* Якщо плем'я русь з'являється, за Геродотом, у II тис. до н. е., а раніше воно, можливо, називало себе оріями *(орії* — орачі), то назва *поляни,* як і саме плем'я, існує на Наддніпрянщині, мабуть, з часів трипільської культури (III тис. до н. е.).

Зроблені нами висновки спираються на історичні джерела, словниковий фонд давньоукраїнської мови, матеріали археології, топоніміки та міфології. Археологічні пам'ятки і знахідки на Чернігівщині, Полтавщині, Київщині, Волині вказують на високу культуру стародавньої Русі, а також на міцні і тривалі економічні, культурні та політичні зв'язки Русі із Західним Римом. Тільки біля Ніжина знайдено тисячі римських срібних монет I—III ст. н. е.

Спільне для Руської землі і Риму походження мають назви окремих наших рік, міст і сіл: *Дніпро, Десна, Ромен, Удай,* а відповідно — Danapris, Descensio, Romanus, Unda. Назва *Дніпро* походить від назви богині полян і сіверян Дани — Девонії (Діви), що у римлян звалася Діаною. Стародавні боги Русі — Лада, Полель, Дана (Леля) — були також богами римлян (Латона, Аполлон, Діана). Обряд Купали на честь одруження бога світла Полеля (Аполлона) і богині води Дани (Діани) був і римським ритуалом. Цей обряд описав відомий римський поет Овідій (I ст. до н. е.).

Згадані факти дають змогу вважати, що історія на-

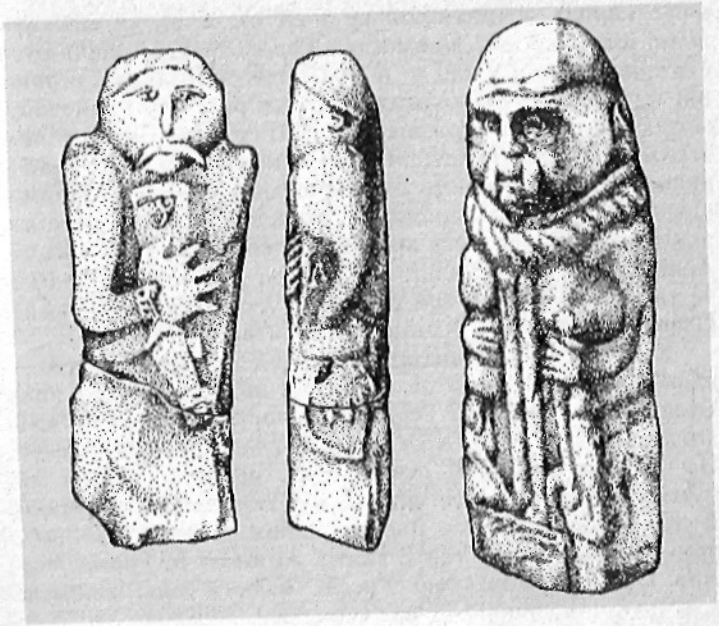

Зображення скіфів з с. Тернівки, Миколаївської обл., /друга пол. V ст. до н. е./ та с. Ольховичка, Донецької обл. /IV ст. до н. е./

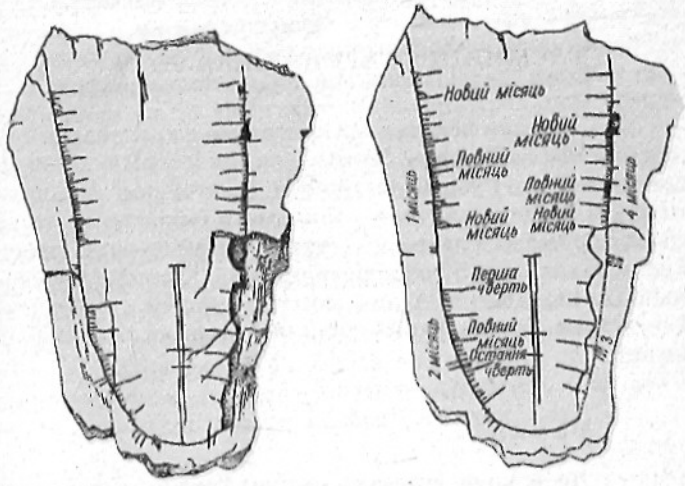

Ікло мамонта з насічками та їх Місячна інтерпретація: Палеоліт. /с. Гінці, Полтавської обл./

шого народу починається не з IX ст. н. е., як вважали деякі історики, а з відомостей Геродота про скіфів-русь і скіфів-полян у V ст. до н. е. Протягом тривалої героїчної історії Русь переживала періоди розквіту і занепаду, могутня Київська держава IX—XIII ст. була тільки одним з пізніших фактів історії Русі, стародавня ж історія і культура її ще чекають на широкі дослідження. Відомо, що, крім свідчень Геродота і Київського літопису, є ще повідомлення про Русь арабських географів в IX—XI ст. Арабські вчені Ал-Балхі, Ал-Істахрі, Джайхані, Ібн-Русте та ін. писали про три царства Русі: Куявію (Kujawa), Славію (as-Lawija) Артанію (Al-Artanija).

Куявію давно визнано Київською землею, Славію — слов'янами, що жили на північний захід, а от де і коли була на Русі Артанія? Територію царства Артанії, що входила до складу Русі IX ст., ніяк не вдавалося встановити. Не змогли знайти й острів Русі, довжиною «три дні путі», про який писали араби. Він теж належав Артанії. З цього острова Русь робила набіги і брала данину з прикордонних областей Візантії. Артанію Б. Греков вважав Причорноморською Руссю, були й інші гіпотези. Але питання лишалось нез'ясованим.

Отже, наша наступна розповідь — про дослідження цього питання.

ТАЄМНИЦІ СТАРОДАВНЬОЇ РУСІ

Не один десяток літ присвятив я краєзнавчим дослідженням на Україні. Зацікавленість історією краю, що був колискою Русі, вела мене в багатоденні подорожі, змушувала просиджувати годинами в бібліотеках та архівах, здружила з людьми — товаришами по захопленню. Тут мені хотілося б розповісти про деякі результати своїх досліджень. Декотрі з них можуть здатися сумнівними. Але я й не претендую на знання істини «в останній інстанції»...

Артанія

Де й коли існувала країна Артанія з головним містом Артою? Про цю країну повідомляють нам арабські географи IX—XI ст. як про одне з державних утворень давньої Русі: поряд з Артанією називають Славію та Куявію зі столицею Куявою.

Куявія... Майже не виникає сумнівів, що це Київська земля, а Куява — стародавній Київ. Та от повідомлення мусульманських письменників про Славію й Артанію дуже нечіткі. До цього часу історики висловлюють різноманітні гіпотези щодо їхнього місцезнаходження.

Найдавніший київський літопис — «Повість минулих літ» — також говорить про три центри давньої Русі: Київ, Переяславль і Чернігів. Згідно з літописом, академік Б. О. Рибаков висловив припущення, що Артанія — це Чернігівська земля. Академік Б. Д. Греков вважав, що Артанія — це Причорноморська і Приазовська Русь. Однак саме Чернігів володів землями Лівобережжя Дніпра до Тмуторокані, включаючи й Приазов'я.

Останнім часом історики залучають собі на допомогу топоніміку — науку, яка вивчає походження географічних назв. Можна підійти з топонімічною міркою і до нашої проблеми.

Швидше за все арабська назва *Артанія* — це ніщо інше, як слов'янська *Ратанія* або *Оратанія*, яка походить від нашого старого слова *ратай, оратай* (рос.— *пахарь*). *Ратанія* — значить «країна орачів». Очевидно, від цього слов'янського слова походить і грецька назва пшеничного хліба — *артос*. Адже відомо, що давні елліни купували хліб у русів. Слово *Арта*, отже, означало «хлібне місто».

Арабські географи IX ст. сповіщали, що народ Артанії суворий і не наближає до себе іноземців, що жителі цієї країни «вирушають донизу водою й ведуть торг».

Можна припустити, що в Причорномор'ї царство орачів існувало ще за часів відвідин Скіфії грецьким істориком Геродотом, тобто в V ст. до н. е. Очевидно, «скіфи-орачі» Геродота й були ратаями стародавньої Русі. Саме слово *русь* в часи Геродота на Подніпров'ї та в Римі означало «рілля» або «орачі».

Про давню державу Артанію немає ніяких згадок у підручниках для середньої школи. Немає про неї поки що історичних романів та повістей для юнацтва. Але ймовірно — першими відомостями про нашу вітчизну слід вважати повідомлення Геродота про царство орачів, яке пізніше арабські географи назвали Артанією, а не київського літописця, автора «Повісті минулих літ».

Таємничий острів

У повідомленнях арабських вчених IX ст. про землі давньої Русі було немало загадок для дослідників. Ціле століття, наприклад, шукали вітчизняні історики та археологи місцезнаходження великого острова, де, за арабськими джерелами, жили давні східнослов'янські племена, об'єднані назвою *Русь*. З цього острова протяжністю «в три дні путі» Русь здійснювала наскоки на ворогів. Славнозвісний острів Давньої Русі вчені шукали ледве не на всій європейській території СРСР: від Балтики до Чорного і Азовського морів. Багато було запропоновано гіпотез, але острів так і не вдалося знайти.

За давніми описами, острів був лісистий та заболочений. Проте й такі детальні прикмети не допомогли історикам. Сталося це, можливо, з тієї причини, що нікому не спало на думку шукати острів на предковічній території Русі. Та й справді, як міг потрапити таємничий острів на суходіл? Інша річ, аби йшлося про острівець 10—15 кілометрів довжиною, тоді ще можна було б розраховувати знайти його на Дніпрі, десь в районі річки Росі. Ну, а острів завдовжки в 130 — 140 кілометрів?

Загублений острів давньої Русі все-таки нами було знайдено. Багато років «полювали» на острів краєзнавці, пробираючись в'язкими заростями боліт, стежками, які проклали борсуки у висохлім руслі старого Дніпра. Крок по кроку вивчали вони дніпровські притоки й дивні течії Ірдинського болота. Вивчали геологічну будову підвищень правого берега Дніпра нижче Канева і вище Черкас. В Ірдинському болоті, озерах та річці Тясмині знаходили уламки давніх кораблів, якорі та інші рештки судноплавства. І тоді виявилося: заплави річок Ірдині (від міста Сміли до села Мошни) і Тясмину (від Сміли до впадання її в Дніпро вище Кременчука) являють собою давнє пересохле річище Дніпра, яке було судноплавним тисячу і більше років тому. Нижче Канева Дніпро розходився на два розтоки, і правий з них, завширшки від одного до трьох кілометрів, був головним і судноплавним. Між двома розтоками й знаходився величезний, в 130 км довжиною, лісистий і заболочений острів.

Виявилося, що дехто із старих капітанів дніпровських пароплавів, лоцманів та рибалок знав про давній острів з народних легенд, які збереглися. Передавались навіть оповіді про воєнні походи, здійснені племенами Русі з цього острова.

Карта острова Русі, про який писали арабські географи IX—X ст.

Старші люди розповідали, наприклад, що Черкаси, мовляв, були головним містом давньої Русі, що його тюркська назва, яка означає «люди армії»,— це пам'ять про кінноту племені торків, що служила київському князю в боротьбі з печенігами та половцями. Розповідали про давні кінні стежки, що ведуть через болота на Чигирин, назва якого означає по-тюркськи «вихід». З Чигирина, можливо, виступала давня Русь в свої походи на землі Візантії. Звідси, з Чигирина (очевидно, за традицією), уже в XIV—XVIII ст. виступали в походи й українські козаки.

Дніпровські капітани не знали про столітні пошуки таємничого острова істориками, а археологи не здогадались звернутися до них. Не знали про пошук острова і радянські льотчики, які пролітали над Дніпром: саме їм з повітря найлегше було відкрити острів. Ясного дня під крилом літака, як намальований, лежить, виблискуючи зеленню, в оточенні вод Дніпра, Ірдині й Тясмина острів нашої сивої старовини. На височині Дніпровського кряжа, по околицях острова немовби вартові історії стоять міста Канів, Черкаси, Сміла, Чигирин.

Вивченням таємничого острова займаються і вчені, і краєзнавці всіх поколінь. Юні слідопити збираються в походи на зниклий «острів» Русі, щоб розшукати рештки давніх кораблів, зібрати старі легенди про нього.

Середньовічна Русь на дні озера

Чи ви чули про містечко середньовічної Русі, яке раптово опустилося на дно великого озера? Напевне, чули — Кітеж. Але Кітеж — це казка, міф. А це містечко, про яке йтиметься далі, на власні очі можна побачити на дні солоного Слов'янського озера в Донбасі. Іноді ясної днини, краще в посушливі роки, через прозору воду озера чітко проглядають будівлі наших віддалених предків, укриті солями, що відклалися на них, і назавжди законсервовані в глибинах озера. І це не міраж.

Як казкова спляча царівна в кришталевій домовині багато років зберігала свою дивовижну красу, так і куточок давньої Русі зберігається солоними водами озера й чекає на свого королевича-археолога.

Скільки літ цим мовчазним спорудам? Поки що важко сказати. Відомий вчений-хімік і краєзнавець Б. Г. Карпов, який займався дослідженням українських озер разом з видатним російським вченим, академіком М. С. Курнаковим, якось розповів автору про свої припущення. За часів середньовіччя, а можливо, й давніше, в районі міста Слов'янська, як і нині, видобувалася кам'яна сіль. Води підземних джерел вимивали величезні підгрунтові порожнини. Іноді в такі порожнини опускалася ділянка землі разом з будівлями — солеварнями і градирнями, так утворювалось велике озеро, яких багато в цьому районі.

Слов'янське озеро було відоме вже в XVI ст. Коли ж воно утворилося й потягло на дно старовинні будівлі? Це могло статися і в XV ст., і набагато раніше. Так, вугільний Донбас, який здається нам молодим, зберігає немало таємниць давньої Русі.

Відомо, наприклад, що ще у віддалену епоху бронзи на території теперішнього Донбасу існували мідні копальні. Вони були вичерпані, напевне, ще задовго до нової ери. Про це свідчать бронзові гірничі знаряддя праці, знайдені поряд з рештками давніх людей в старовинних копальнях у районі Артемівська.

Територія давнього Донбасу тисячу років тому входила до складу Чернігівського князівства. Звідси вивозили за море хутра з чорного соболя та мечі. Це було, цілком імовірно, високорозвинене, з високим рівнем культур князівство давньої Русі. Хіба тут не подумаєш: можливо, в стародавній країні орачів — Артанії — був уже розвинутий соляний промисел?

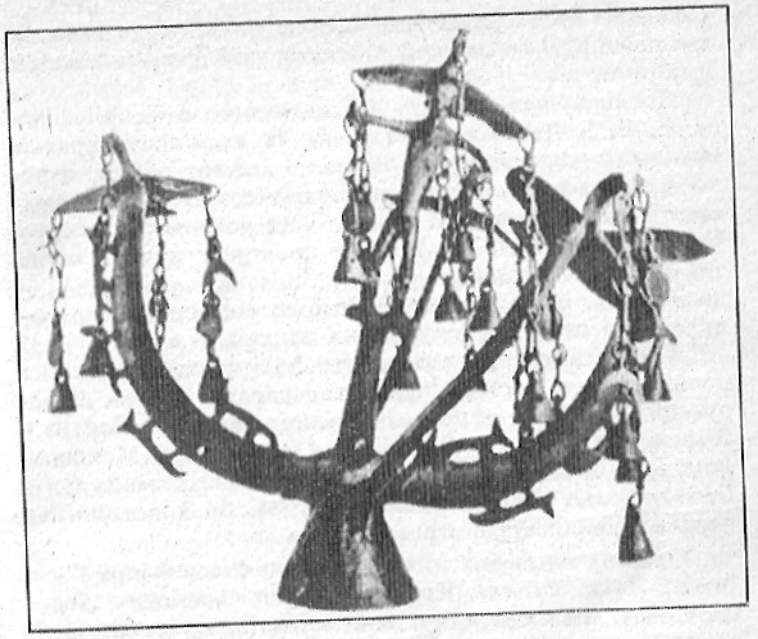

Бронзове навершя, предмет астроархеології

Скільки ще таємниць зберігають землі й води українських степів! Скільки ненаписаних сторінок в історії нашої Батьківщини! Багато справ у вчених та краєзнавців із проникливим поглядом та допитливим розумом.

КОСМОГОНІЯ, МІФОЛОГІЯ ТА ОБРЯДИ АСТРАЛЬНОГО КУЛЬТУ НА РУСІ

Астрономічні основи культу природи

Стародавні народи упродовж тисяч років пересувалися навколо Східного Середземномор'я, відбувався безперервний обмін надбаннями культури. Разом з народами мігрували й міфи.

Марксизм здійснив повний переворот у вивченні міфології, вважаючи її не «самопородженням духу», а явищем, цілком залежним від суспільного буття. Як стверджував К. Маркс, минула дійсність знаходить своє відображення

у фантастичних уявленнях міфології. Міфологія дозволяє науці вивчати минулу дійсність за її давніми відображеннями.

Досліджуючи джерела діалектичного в історії філософії, В. І. Ленін звертав увагу на «...зв'язок зародків наукового мислення і фантазії» на кшталт релігії, міфології і водночас вказував на подібність структури людського мислення в різні періоди його розвитку. «А тепер! Те саме, той самий зв'язок, але пропорція науки і міфології інша»[1]. Це напрочуд цінна вказівка для сучасного дослідника, який прагне достовірно відтворити картину духовного світу наших далеких предків.

З відомостей про язичництво Русі першоджерелом є повідомлення Нестора про встановлення князем Володимиром кумирів: «и постави кумиры на хълму: Перуна й Хърса, Дажбога и Стрибога, Семоргла и Мокошь». І це все. Дослідження показали, що навіть імена богів було вписано пізніше, після Нестора, бо християнська церква забороняла й згадувати про них.

У різних писемних джерелах згадуються й інші боги: Волос, Лада, Купало, Коляда, Сварог, Сварожич, Берегиня, Плуг. Ім'я Сварога є лише в Іпатіївському літописі, текст якого запозичено в болгарського хроніста, а той, у свою чергу, наводить повідомлення візантійського письменника Малали. Коли ж порівняти їх, то виявляється, що Гефесту й Геліосу античних текстів відповідає Сварог і Дажбог Іпатіївського літопису.

У фольклорі України збереглася пам'ять про найдревніших богів астрального культу. Існував бог вогню Цур (староукраїнське Сур — Блиск Неба в значенні зодіаку або Сонця, що летить крізь 12 сузір'їв), зображений в олтарі Софійського собору в Києві символічними свастиками. Справа в тому, що рухоме Сонце на Русі зображалось свастикою, а без однієї гілки було знаком Вогню — триквестера. Те, що Сур був небесним вогнем зодіаку, очевидно з обрядів та ритуалів свята Різдва Всесвіту — Сварога (у вужчому розумінні — Різдва богів астральної тріади: Сонця, Місяця і Зорі). Головні боги Див і Сварог називалися просто Богом. «Бог, про якого говорять договори Ігоря й Святослава, є слов'янський Див або Сварог». Назва *Сварог* виводилася від Sur (санскр.), Suar, Svar, Svarga, звідки — Сварог. Г. Дядечко, виводячи ім'я *Сварог* також із Sur (санскр.), вказав на пояснення в

[1] Ленін В. І. Повн. зібр. творів.— Т. 29.— С. 225.

Літописі старочеського Sur (Svor) словом Zodiacus, тобто зодіакальний шлях Сонця — екліптика. В Іпатіївському літописі «Сонце — царь сын Сварогов еже есть Дажбог», а в «Слові Христолюбця...» син Сварога — Сонце називається Вогнем. «И Огневи моляться, зовут его Сварожицем». На Україні під небесним Вогнем розумівся блиск самого зодіаку або зодіакальний шлях Сонця, яке в кожному сузір'ї набувало рис і сутності нового божества.

Ще в минулому столітті розглядалися зближення індійського Svar (санскр.) та іранського Hor (на Русі — Хорс) у звуженому понятті Сонця, але це ім'я вживалося тільки книжниками. У весняне рівнодення бог Сонця був Ярило, а первісно — Яр.

З погляду древньої космогонії, головні боги Див і Сварог справді породжували інших богів.

Таким чином, з'ясувалося, що Сварог не є витвором фантазії якогось окремого племені, а одне з імен астрального божества в стародавніх народів, які свою релігію пристосували до потреб хліборобства.

Багаторічні дослідження автора показали, що дохристиянське язичництво на Русі грунтувалося теж на астральному культі, аналогічному культові стародавніх цивілізацій. Це було поклоніння небесному вогневі й воді, в якому богів символізували небесні світила. Фрагментарно залишки язичницької обрядовості збереглися й до нашого часу. Міфологія грунтувалась на уявленнях про утворення й розвиток Всесвіту, а боги київського пантеону, річні свята й символіка обрядів розкривають риси дохристиянської ідеології та психології.

Небесний вогонь виходив з тріади світил: Сонця, Місяця й Зорі. І якщо в Єгипті та Вавілоні головним божеством тріади було Сонце, а в арабів — Зоря, то на Русі — Місяць. На відміну від політеїзму Вавілону і Єгипту, вітчизняний люнарний культ був монотеїстичний. Існував один прабог неба — Див. Керуючи Всесвітом, він виявляв себе як Сварог — зодіак з його 12 сузір'ями і «Сонцем-Оком», що летить, оберігаючи Прадерево Всесвіту. Всі інші боги були помічниками головного бога. Й це добре видно зокрема з українських колядок, де чути відлуння міфів про світотворення.

У найстародавніших українських колядках про створення світу, що передають міфи, які існували задовго до нашої ери, говориться:

Ой коли було з нащадка Світу,
Тоді не було неба і землі,
Ано було синєє море.

Потім з'являється «першодерево» або «прадерево», що символізувало зоряні галактики.

Кліматичні явища й особливо зміни пір року були пов'язані із розташуванням небесних світил — це люди давно помітили. А систематичні визначення весняного рівнодення, коли починався рік на Київській Русі, тобто визначення «точки весни» в момент, коли центр Сонця проходить точку перетину небесного екватора[1] (Див) й екліптики[2] (Сварог), спричинялися до розвитку космогонії й міфології. Стародавні астрономи звертали увагу на зодіакальне сузір'я, під знаком якого щорічно наставала весна. Це сузір'я було великим божеством, яке люди часто ототожнювали з якоюсь твариною. Ця тварина була в деяких народів їхнім тотемом.

Зміна зодіакального сузір'я, яке визначає весняне рівнодення, відбувається через те, що Сонце (Око) за рік трохи не досягає до кінця зодіаку — відстає на 50,2 секунди. Таким чином, «точка весни» повільно пересувається через усі 12 сузір'їв за 25 870 років. За часів славетного грецького астронома Гіппарха, наприклад, який теж вивчав це явище й жив у II ст. до н. е., весняне рівнодення ще припадало на сузір'я Ареса (Овна), але вже з 20 р. н. е. перемістилося в сузір'я Риб, де перебуває й донині.

Так минало приблизно дві тисячі років; тим часом «точка весни» поступово переходила на наступне сузір'я, яке досі вважалося другорядним божеством. Відтак воно ставало головним і починало відігравати провідну роль в астральній міфології народів.

Особливими сузір'ями зодіаку вважалися ті, через які Сонце проходило за півроку сільськогосподарських робіт, тобто від весняного рівнодення до осіннього їх було 6 або 7 (з 12). Число 7 стало математичним символом періодичного закону природи, і йому надавали магічного значення.

Цей великий закон колобігу й відродження життя в природі добре знали на Русі. Його уособленням було Сонце, відзначене сімома знаками зодіаку. Сонце змінювало образ і зміст у кожному знакові зодіаку. Це породило богів рівнодення і сонцестояння. Сонце весняного рівнодення на Русі — бог Ярило (юність, мужність). У протоеллінів і еллінів це були Геракл і Прометей, у

[1] Екватор небесний — велике коло на небесній сфері, площина якого перпендикулярна до осі світу.

[2] Екліптика — велике коло небесної сфери, по якому відбувається видимий рух Сонця; перетинається з небесним екватором у точках весняного і осіннього рівнодення.

Римі — Юпітер. Вогняне Сонце літнього сонцестояння — бог Семиярило (літописне Сімаргла). Про нього в стародавньому світі говорили: «сім коней сонця», «сім чистилищ — сім брам Ока Мітри», «сім отар Геліоса» тощо. Свято одруження Семиярила з богинею води Даною відбувалося в ніч на Купала — 23 червня. Це було свято періодичного відродження природи. Бога «семи Ярил», нищівного Сонця, полабські слов'яни, наприклад, зображували у вигляді велета з сімома головами під одним черепом й сірома мечами — атрибутами війни. Восьмий меч він тримав оголеним у руці. Це досить пізнє зображення (I ст. н. е.), й Семиярило тут мав ім'я *Руєвит* (певно, від епітета *руйний, руйновитий* — «руйнівне вогняне сонце»).

Відомий філолог-слов'янознавець Г. Дяченко вичерпно дослідив усі літописні джерела і дав бездоганну семантику й етимологію імені *Сімаргла*. Він узяв найменш пошкоджене, найстародавніше: *Симаирьгла, Симаергла, Семаергла*. Ім'я складається з двох частин: Сима (Сема) і *ирьгла (ергла)*. Сима — сім (укр.), Сема — семь (рос). Друга частина слова: *Симаирьгла* (Семаергла) — *ирьгла (ерьгла)* означає «Ярило». У російських областях також «Ерило». Із *Ерило*, за допомогою придихового *г*, утворилося *Ерігло, Ерьгло*, Ерьгло — Ирьгла — Ергла. У «Слові Христолюбця...» зустрічається *Ерьгла*.

Семиярило — так само, як *Семислав, Семикраса, Семирозум*. Семиярило — Сварожич, Сонце з зодіакальною характеристикою, показано семиелементним символом. Це Сонце, яке проходить 7 зодіакальних сузір'їв за трудову половину року (весняно-осіннє півріччя) в календарях первісних народів. Щорічні спостереження головного сузір'я (великого божества) у зв'язку з визначенням весняного рівнодення спричинили виникнення древніх наук: астрології, магії, кабали. «Магічне» священне число 7 — перша частина імені великого божества Семиярила і, як показали наші спеціальні дослідження, є математичним символом періодичного закону також і в сучасному його науковому розумінні (наприклад, закон Д. І. Менделєєва).

Сонце осіннього рівнодення в давніх слов'ян зображувалося беззбройним старцем, він мав чотири обличчя й на заході звався *Святовит* або *Світовид*. Бог же зимового сонцестояння мав вигляд новонародженого немовляти на голові своєї матері Лади або яблука в її руці (втілення світла), а в полабських слов'ян — п'ятої голови, що народжується в руках чотириголового Сонця.

Зевс, прибравши вигляду бика, викрадає Європу. Скульптурне зображення V ст. до н. е, м. Помпея

На початку існування трипільської археологічної культури (4000 р. до н. е.) «точка весни» визначалася в останніх зірках сузір'я Телець над сузір'ям Оріона — Плуга (укр). Все це добре було відомо не лише народам Середземномор'я, але й іншим стародавнім цивілізаціям.

Спочатку давні народи розглядали зодіак не тільки як уявний шлях Сонця, але і як шлях Місяця, бо Місяць швидше проходить свій небесний шлях, ніж Сонце. Місяць «оглядає» весь зодіак за 27 діб 8 годин. Звідси — стародавні назви Сонця і Місяця: *Око*.

У давнину народи ділили зодіак на 28 сузір'їв («мешкань» Місяця). Так було в арабів, іранців, індійців, коптів, китайців. Першим сузір'ям місячного зодіаку в арабів були Роги — (сузір'я Телець), другим — Черево Овна (сузір'я Овн). Лише халдеї завжди ділили зодіак на 12 знаків (12 південних і 12 північних). У дохристиянській Візантії, крім храмів Сонцю, Місяцю і Зорі — Венері, існували також 12 ідолів сузір'ям зодіаку.

У добу, коли головним сузір'ям зодіаку був Телець (до якого входить Волосожар; IV—II тис. до н. е.), на Подніпров'ї головним богом був «небесний бик» — Волос, або Тур (саме слово *Волосожар* означає «небо Волоса»).

У відомому давньогрецькому міфі про викрадення Європи Зевс під виглядом бика викрав доньку фінікійського царя Атенора і переніс її на острів Кріт. Можна зробити висновок, що це було в IV—III тис. до н. е., коли головним божеством був «небесний бик» — Телець (Волос).

В ту епоху навіть богиня Місяця Селена — донька Гіперіона (Перуна на Русі) звалася *Селена-Бик*. Зевса елліни тоді зображали у вигляді бика. Небо називалося іменем сузір'я Тельця, в межах якого понад 2000 років визначалося весняне рівнодення. А наші предки до назви Сонця також додавали назву головного небесного божества, як назву неба: *Яр Тур* («Сонце-Бик»), хоча в найдавніші часи це було ім'ям весняного Сонця. Величальне звертання *Яр Тур* збереглося на Середній Наддніпрянщині до часів Київської Русі. На території України виявлено багато археологічних знахідок, які свідчать про першорядність Волоса в пантеоні племен трипільської культури.

Волос (Тур), а латинською мовою Taurus і скупчення Плеяд (Стожари, Баба, Квочка) — найстародавніші сузір'я з відомих первісним народам. В астрономії Гесіода Плеяди (Квочка, Баба.— *Укр.*) поділяють рік на дві частини: коли вони вперше сходять уранці — початок літа, а коли вранці заходять — початок зими (ось звідки назва бабине літо). На ділянці неба поблизу «небесного бика» Волоса містяться й інші важливі об'єкти астрального культу. Це сузір'я Плуг (Оріон) і зірка Коза (α Візничого) — друга за яскравістю на нашому небі (північної півкулі).

Українській назві Плеяд — *Квочка* відповідає датське *Вечірня курка*. У французів — la ponssiniere, а в атласі Байера (1603) наводиться латинська назва Massegallinae. На плані сфери Кіршера над Плеядами зображена курка, а скупчення зір — курячий виводок. Араби називали Плеяди *Ладжа-джо-аль-сама ма банчі*, тобто небесною квочкою з курчатами.

Майже у всіх народів Велика Ведмедиця була відома під назвою *Віз* або *Колісниця*.

Стародавні досягнення астрономії й космогонії зумовили виникнення на Русі астрального культу природи. Язичницькі боги, яких вважають виявом примітивної міфології, насправді були уявленнями передматеріалистичної філософії й науки наших предків про Всесвіт. В пантеоні богів астрального культу Русі були: Лада — життєвий початок природи, втілення двох першоджерел Всесвіту — вогню й води в єдиній особі, мати Сонця; Див — яскраве небесне склепіння (небесний екватор); Сварог — зодіак (екліптика); Дана (Леля) — втілення води; Полель — втілення світла (Сіріус); Перун (грецький Гіперіон, зендський Пейрамун) — батько Сонця, Місяця й Зорі (астральної тріади Русі), його образ на небі — сузір'я Стрілець; Баба (Плеяди); Волос (Тур) — сузір'я Телець (Волосожар); Берегиня — Прадерево Світу (галактика, також Земля); астральна тріада Русі: Місяць (Дідух — Коляда — Василь); Сонце [Сварожич — Ярило]; Зоря [Венера — Ізар (баск.) — Іштар (євр.) — Астарта (фінік.)]. Доіндоєвропейські протослов'янські назви мали: Коза (Капелла); Плуг (Оріон); Хрест (Лебідь); Борона (Кассіопея); Віз (Велика Ведмедиця);

Пасіка (Мала Ведмедиця); Волопас (Волопас) та ін. Слід зауважити, що сузір'я Плуг (Оріон) треба вважати не божеством, а обожнюваним атрибутом Сварога, зірку Козу (Капеллу, α зірку Візничого) — атрибутом Перуна.

Сузір'я та небесні тіла не вважались богами. Вони тільки символізували богів Всесвіту. Місяць на небі вважався лише Короною предка Дідуха — Коляди — Василя.

Стародавнє Різдво Всесвіту на Русі було святом Сварога — зодіаку, але це, власне, народження не Сварога, а тріади богів люнарного культу: Сонця, Місяця й Зорі. Донині по слов'янських землях збереглася традиція зображувати цю тріаду на надгробках.

Поява на небі Зорі — Вістунки (Венери) сповіщає, що Сонце вступило в головне сузір'я — Перуна (Стрільця). На Русі вважалося, що з появою перших зірок сузір'я Перуна в Лади народжується немовля — бог зимового сонцестояння. Коли Сонце проходило центральні зірки сузір'я, урочисто святкувалося народження Місяця (Молодик) — Щедрий Вечір (1 січня), а коли воно залишало головне сузір'я, народжувалась Дана (6 січня).

Цей міф треба датувати добою неоліту.

За міфами, Сварог дав людям плуг. Ритуали відбувалися до недавнього часу. Звечора проти Різдва плуг вносили до хати й клали під різдвяний стіл, а на Новий рік ходили за плугом, імітуючи оранку і співали відповідні колядки. У скіфів, як повідомляв Геродот, існував культ Золотого Плуга, що начебто впав з неба.

Система астрального культу складалася з цілорічного циклу свят, причому головним святам передували вступні, що роз'яснювали грунтовні ідеї культу.

Стародавню космогонію й міфологію астрального культу розкриває різдвяний обряд, останнім часом перенесений на Новий рік: ушанування Прадерева Світу. Колись його символом було священне дерево верба, а пізніше, коли звичай поширився на північні країни, цим символом стала ялинка. Прадерево Світу — це разом і земля, й зоряна Галактика — Чумацький (Молочний) Шлях. Обряди, пов'язані з його народженням, свідчать про те, що головним божеством на Русі був Місяць. Часто на могилах замість хреста ставили зображення Прадерева, яким душі померлих мали підійматись на небо.

А ось інші фрагменти дохристиянського культу. Дерево (ялинку) прикрашають вогнями, щоб воно яскріло, мов зоряне небо, всіма сузір'ями зодіаку. Цукерки й горіхи — плоди надбань предка. Сніп жита або пшениці, що ставиться на покуті й зветься на Україні іменем міфологічного прапредка слов'ян — *Дідух* або *Коляда,* символізує плоди хліборобства, якого людей навчили Сварог і прапредок Дідух (Коляда), астральним уособленням якого є Місяць. Серед ритуальних страв різдвяного столу обов'язково мусить бути містична риба Виз. В Ірані у схожому обряді також фігурує священна риба Вишап, яка береже Прадерево Всесвіту, традиції й етичні принципи народу. Нагадаймо собі, що зодіакальне сузір'я, де визначається точка весни за нашої ери, це — сузір'я Риб. Християнська церква спочатку забороняла поганські свята Різдва Всесвіту, народження Місяця — Щедрий Вечір, Купальські свята тощо, але потім сама пристосувалась до них, давши їм своє тлумачення (354—378 рр.).

А тепер кілька слів про Перуна, в сузір'ї якого відбувається зимове сонцестояння, а відтак — і головні свята астрального культу. Перун і нині побутує у фольклорі, а вперше його згадано в «Повісті минулих літ» у записах за 907-й й 945-й рр. Ім'я його походить від слова *прати,* тобто *бити* й означає «той, що б'є». А бив він громами й блискавками, бо громовержець був. Власне, блискавка раніше теж називалася перуном. Перун їздив по хмарах колісницею, запряженою двома велетенськими козлами, й кресав з хмар іскри та грім, зрошуючи землю благодатними дощами, як це робили й міфічні персонажі інших народів (Парджанья в Індії, Ілля-пророк у слов'ян). Незважаючи на надзвичайну стародавність культу, збереглось багато міфів, повір'їв, легенд, прислів'їв та обрядів, пов'язаних з Перуном. Скрізь він бог дощу, блискавки й грому. А тепер ми знаємо, що це ще й назва зодіакального сузір'я, відомого в науці як Стрілець.

Під знаком Перуна народжується астральне божество Місяця. Про стародавність культу Місяця у слов'ян промовляє його народна назва *Дідух,* що була рівнозначною й синхронною з іранською *Дадвах* (Бог-творець), який виник задовго до зороастризму. Відомі ще два імені чи епітети місячного божества — *Коляда* й *Василля,* але вони також мають аналоги назв у міфологіях інших народів Східного Середземномор'я.

Знаменно, що церква, неспроможна знищити святкування Щедрого Вечора — свята народження Місяця, змушена була призначити на цей день ушанування християнського святого Василія — саме Василія. Ліплений пиріг був символом Місяця. То була жертовна страва, поширена на Русі та в етрусків у Щедрий Вечір, коли

нічному світилові співали величальні гімни — щедрівки, як володареві води й усіх генетичних процесів рослинного й тваринного світу. Місяць вважали предком — Дідухом, але збереглися й такі міфи, за якими він — голова Вужа, що ховається в Чумацькому Шляху, тобто Прадереві Всесвіту. Культ Вужа, символу люнарної богині — Великої Небесної Матері Дани-Води існував на території теперішньої України ще 4—5 тисяч років тому, але його залишки збереглися й дотепер. Цей міф передував біблійному міфові про райське дерево й спокусника Змія. Найголовнішими обрядами, пов'язаними з культом Місяця, були: коління кабана напередодні Щедрого Вечора, древні містерії з козою. Адже коза споконвіку була атрибутом місячного божества, й не тільки в нашого народу; згадаймо для прикладу, що грецьку богиню Місяця Артеміду завжди зображували з ланню або з козою, й це пізніше дало підстави вважати її також богинею полювання.

Стародавність обряду водіння кози на свято Різдва Місяця визначається добою, коли весняне рівнодення було за головування Тельця. Астральна міфологія і обряди на території України зберігалися з часів Трипілля до епохи Київської Русі і наших днів. Вони забувалися в умовах християнства. Таке становище створювалося в сучасній науці всіх індоєвропейських народів та інших народів стародавніх цивілізацій.

В епоху трипільської і давньоямної археологічних культур на Надчорномор'ї, в Єгипті обожнювався бик Апіс (Мемфіс), а Небо зображувалось у вигляді корови, що й досі дивує єгиптологів.

Персонажі єгипетської міфології: Озіріс, Ісіда та Анубіс — священний собака, летючий пес (зірка Сіріус, сузір'я Великого Пса) не описуються у світлі первісного культу тріади Сонця, Місяця і Зорі. Розглядаються вже вироджені антропоморфні культи, коли боги стали подібними до людей зі всіма їхніми слабкостями і коли самі сучасники вже не розуміли своїх богів та обрядів.

Коли головним весняним сузір'ям став Овен, у Дворіччі (місто Ур), у Фівах, був обожнюваним Баран. Можна вважати, що в епоху сузір'я Близнюків, що передувала добі Тельця — Волоса (VI тис. до н. е.), вже процвітав культ небесних Води і Вогню. Відомому грецькому міфові про сузір'я Близнюків передував міф про близнюків Лади: Лелі (Дани) і Полеля — втілених Води і Світла. Пізніше в Римі це близнюки Латони.

Зоряне небо всебічно і на високому рівні вивчала

стародавня астрономія. Астральні боги і атрибути богів Русі мали й мають на Україні найстародавніші доіндоєвропейські назви.

Археологічні знахідки, міфологія й обряди древнього культу дозволяють нам датувати епоху.

Ось що можна стисло розповісти лише про деяких персонажів багатющої, вже почасти дослідженої нами міфологічної спадщини пращурів. Автор цієї праці намагався зібрати все те, на що досі мало хто звертав увагу, і відтворити астральний культ — передматеріалістичну світоглядну систему наших далеких предків, покликану до життя матеріальними потребами стародавнього землеробства й правічним прагненням людини збагнути незбагненне.

Боги київського пантеону

Досягнення в галузі точних наук справляють неабиякий вплив на розвиток гуманітарних — історію, археологію, етнографію, фольклористику, лінгвістику. Так, із застосуванням точних методів досліджень у лінгвістиці зросли можливості вивчення стародавньої історії та культури, а також походження народів.

Порівняльне вивчення поганських (язичницьких) богів, культу природи, обрядів і звичаїв, мови і побуту є важливим науковим напрямом при розв'язанні питань історії культури й етногенезу. Однак наукові праці часто лишалися тільки переказом давно відомих міфів та авторських міркувань і припущень щодо них. Вивчення ж міфології вимагає методів точних наук. Адже астральне (астрономічне) поганство, яким воно було, безпосередньо пов'язане з успіхами астрономії ще в III тис. до н. е. («обсерваторії», календарі, писемність на Дніпрі).— Помилкові уявлення, ніби поганство — забобони середньовіччя, призводять до публікацій, в яких Перун, найстародавніший бог Русі та індоєвропейців, видається переважно за божество княжої дружини. Головні богині Русі та її попередників — Коляда (Колєта) й Купала оголошуються персоніфікацією або назвами бога Сонця (Дажбога).

Автор використав комплексний метод досліджень. За ареал було взято Східне Надсередземномор'я в часі від Трипілля до наших днів, адже астральні боги, які входять до київського пантеону, були відомі ще в епоху три-

Храм Дажбога /Київське капище/, розкопки 1908 р., мал. В. В. Хвойка

пільців-пеласгів (протолатинян і безпосередніх предків антів).

Увесь київський пантеон, за літописами, літературними джерелами та фольклором, можна подати у такому вигляді:

1) Дажбог, Хорс, Перун, Стрибог, Сімаргла, Мокош («Повість минулих літ»);

2) Волос, Лада, Купала, Коляда (Густинський літопис і «Сінопсис» Гізеля);

3) Сварог і Сварожич (Іпатіївський літопис);

4) Берегиня, Плуг (інші літописи);

5) Див, Яр, Тур («Слово о полку Ігоревім»);

6) Дана, Леля, Прія, Полель, Ярило, Місяць, Зоря, Баба (давньоруська література і фольклор).

Деякі боги, зауважу, мають по кілька імен через етнокультурні нашарування.

Київське поганство першоджерелами Всесвіту вважало космічні вогонь і воду. Як уже мовилось, культ космічного вогню виявлявся в обожнюванні тріади світил: Сонця, Місяця і Зорі (Венери). Усі інші боги були сузір'ями або небесними тілами. В Єгипті та Вавілоні головним було Сонце, в арабів — Зоря, а на Русі — Місяць. Люнарний культ давньої Наддніпрянщини монотеїстичний і цим відрізняється від язичництва Єгипту й Вавілона.

У наших предків праслов'ян головними богами були: Див, яскраве небесне склепіння; уночі — Сварог

(Зодіакус), а його заступником — Перун. Всі інші божества були помічниками цих богів. Язичництво Русі грунтувалося на досягненнях великих стародавніх цивілізацій. Астрономія на Середньому Дніпрі мала великі досягнення з епохи Мадлен — 10—15 тис. до н. е. (Мізинь, Кирилівська, Гінці, Межиріч). Відкриття давньої цивілізації на Середньому Дніпрі можна порівняти з відкриттям Трої. У наддніпрянських протомістах III тис. до н. е. виявлено кількаповерхові будинки, бронзоливарні виробництва в Донбасі, астрономічні «обсерваторії», календарі, пам'ятки писемності з буквено-звуковим алфавітом. Розшифрування писемності виявило, що трипільці (III тис. до н. е.) були пеласгами й нашими предками, а кіммерійці протослов'янами (II тис. до н. е.). Все це свідчить про високий рівень розвитку культури й науки тієї доби.

Автор зібрав народні назви небесних тіл, дослідив дати й наніс на зоряну карту неба. З'ясувалося, що вони належать до V—III тис. до н. е. Усі боги київського пантеону князя Володимира, літописів і фольклору виявилися сузір'ями або небесними тілами. Обряди календарних свят Київської Русі відповідали руху сузір'їв і відомостям літописів та фольклору.

На основі цих досліджень автор дійшов висновку, що Русь володіла сукупністю досягнень культу природи, коли небесні тіла вважалися божествами. Отже, якщо боги тієї доби були сузір'ями, то назви сузір'їв були іменами богів.

Як ми вже говорили, стародавні астрономи-жерці звертали увагу на зодіакальне сузір'я, під знаком якого відбувалося весняне рівнодення. Це сузір'я вважалося великим божеством. Минало близько двох тисяч років, і точка весни визначалася вже в наступному сузір'ї. Зміна зодіа-

Статуетка богині із зміями, II тис. до н. е., о. Кріт /трипільсько-пеласгійська культура/

кальних сузір'їв весняного рівнодення відбувається через те, що Сонце, яке робить своє уявне річне коло проти годинникової стрілки, проходить не точно 12 сузір'їв зодіаку. За рік воно не закінчує свій шлях на 50,2 секунди, що й чинить малий протилежний рух за годинниковою стрілкою. На одне сузір'я припадає 30° кола, а поділивши 30° на 50,2 секунди, одержимо 2156 років, які потрібні для пересування «точки весни» на одне сузір'я зодіаку (пересічно). «Точка весни» повільно пересувається і проходить усі сузір'я за 25 870 років. У нашу добу (з початку християнства) весняне рівнодення відбувається в сузір'ї Риб, перед тим — в сузір'ї Ареса (Овна), а 4000 року до н. е. (за трипільців) «точка весни» була в сузір'ї Тельця (Волоса), над Оріоном (Плугом).

Перш ніж ознайомити читача з язичницьким пантеоном, треба ще кілька слів сказати про найголовніших богів Київської Русі. Такими богами були Див (небо, Всесвіт) і Сварог (Зодіакус).

Для того щоб з'ясувати сутність божества Див, розглянемо відповідне місце «Слова о полку Ігоревім»: «Уже врѣжеся Див на Землю». Сучасною мовою це буквально буде так: «Вже впало Небо на Землю». До речі, *Небо* — назва халдейського бога, яка поширилась у Дворіччі, Індії, Єгипті та на Русі і означала, як і бог Див, денне яскраве небесне склепіння, на відміну від Сварога, «нічного» бога, що мав ще й назву *Зодіакус*.

Сварог

Слов'янознавець і філолог Г. Дяченко знайшов у чеському літописі назву Сварога *Зодіакус*. Це потверджує те, що Сварог ототожнювався саме із зодіаком і його 12 сузір'ями, Свято Сварога — це Різдво Світу (25 грудня) — тріади світил: Сонця, Місяця й Зорі.

За Іпатіївським літописом, Сварог навчив людей шлюбу, хліборобства й подарував їм плуг. Скіфський культ Золотого Плуга, описаний Геродотом, з усіма обрядами дожив до нашого часу. Усі поганські обряди Різдва, що подекуди виконуються й нині, свідчать, що це свято зодіаку.

Про космічну і міфологічну сутність Сварога говорилось у зв'язку із тим, що в давнину люди спостерігали за небом і головним божеством у сонмі інших астральних богів вважали зодіакальне сузір'я, в якому на той час ви-

значалася «точка весни». Хоча в Іпатіївському літописі і згадується, що Сонце «сын Сварогов», тобто син Сварога в його втіленні, але ніде нема писемних або фольклорних свідчень про вшанування Сварога як єдиного бога на Русі.

У піснях та обрядах, міфах і казках діють усі персонажі пантеону Русі, проте Сварог зустрічається лише в ритуалах святкування Різдва Світу — астральної тріади (25 грудня). Всім його сузір'ям-богам підносяться окремі жертви.

У сусідній з Руссю Візантії, де дохристиянський астральний культ і міфологія були схожими, теж не ставилось кумира Сварогу як єдиному божеству, а завжди 12 кумирів за числом зодіакальних сузір'їв-богів. Очевидно, Сварог вшановувався не як єдине божество, а як синкліт головних богів неба. Такого значення, слід розуміти, надано Сварогу і в повідомленні Іпатіївського літопису. Можливо, Сварога треба розглядати як пантеон раннього неоліту.

В попередньому розділі ми говорили, що свято народин Всесвіту (25 грудня) є святом Сварога-зодіаку, але це народження не Сварога, а тріади богів люнарного культу Русі: Сонця, Місяця і Зорі в сузір'ї Стрільця — Перуна. Поява Зорі напередодні Різдва (24 грудня) сповіщає про момент входження Сонця в головне на Русі зодіакальне сузір'я Стрільця — Перуна. Щороку в цей час стародавні племена на території України та араби їли кутю (*кут* — давньоарабське «їжа»). Зустрічаються перші зорі сузір'я Перуна, народжується нове Сонце (дитя богині Лади — сонце зимового сонцестояння). Під час проходження Сонцем центральних зір сузір'я Перуна (1 січня) урочисто святкується народження Місяця (Молодика) — Щедрий Вечір, а коли Сонце покидає останні зорі цього сузір'я, народжується Дана, втілена вода (6 січня). Отже, й виходить, що Місяць, Сонце і Зоря — це діти, народжені у головному на Русі сузір'ї зодіаку (Сварога) — сузір'ї прабога Перуна (Стрільця). Цей міф виник у часи неоліту і, очевидно, в III тис. до н. е. був занесений трипільцями й пеласгами на територію майбутньої Еллади. Порівняльне вивчення найстародавніших міфів еллінів дозволило зробити важливі висновки про основи астрального культу Русі і свята Різдва. Міф про те, що Геліос (Сонце), Селена (Місяць) і Еос (Зоря) є дітьми Гіперіона, сина Висоти, підтвердив наші припущення. Було помічено той факт, що ім'я *Гіперіон* (περιων) семантично, етимологічно і фонетично тотожні імені

Перун. У міфах Давньої Еллади Гіперіон — це один із 12 титанів, що породили богів і були скинуті ними з Олімпу. Про те, що Перун (Гіперіон) — справді зодіакальне сузір'я Стрільця, свідчить зендська назва цього сузір'я *Пейрамун,* що в перекладі означає «сузір'я місячного зодіаку».

Отже, досліджуючи свято Різдва на Русі, ми несподівано «вийшли» на проблему походження і сутності 12 титанів давньогрецької міфології. Цілком очевидно, що 12 титанів — це 12 сузір'їв зодіаку, з якими вже в II—I тис. до нової ери греки не ототожнювали титанів, бо встигли забути. Від імені цих 12 божеств у слов'ян правив Сварог (зодіак) — бог космічного вогню, хліборобства, ковальства, шлюбу. У предків еллінів синхронний бог звався Кроном. За свідченням еллінських міфів, Крон після його повалення Зевсом утік на Апеннінський півострів і став там богом хліборобства — Сатурном римлян. Можна переконливо довести, що епоха культу грецького Крона — це кінець III — поч. II тис. до н. е., а епоха праслов'янського Перуна — V—IV тис. до н. е.

Свято Різдва (25 грудня) повністю описано і пояснено Ксенофонтом Сосенком[1]. Тому ми зупинимось лише на тих обрядах, які ще не дістали пояснень. Це перш за все звичай заготовляти заздалегідь «з доброго дерева» 12 полін, щоб розвести священний вогонь і приготувати трапезу для Тайної вечері. Страв, що їх готували на різдвяний стіл, також було 12.

Нема сумніву, що число 12 відображає число сузір'їв божества Сварога, кожному з яких підноситься жертва. Дванадцять священних ночей (космічних епох) творення Всесвіту (25 грудня — 6 січня), кожна з яких, за уявленнями етрусків, тривала 1000 років, також пов'язана з 12 сузір'ями зодіаку — Сварога[2]. Особливо прикметний звичай, який, на жаль, залишився без пояснень, був описаний тим же К. Сосенком. Коли господар у ролі хатнього жерця виходить з хлібом у двір і обертається на місці проти годинникової стрілки, то, як припустив дослідник, він виконує ритуал сонячного культу. Однак К. Сосенко не взяв до уваги, чому обрано саме такий напрям обертання, а це надзвичайно важливо: адже проти годинникової стрілки летить зодіакальне сонце —

[1] Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят різдва і щедрого вечора.— Львів, 1928.

[2] Немировский А. И., Харсекин А. И. Этруски.— Воронеж, 1969.— С. 123.

Сварожич, облітаючи всі 12 сузір'їв — богів Сварога.

Надзвичайно важливим, як зазначалося, є і стародавній обряд вшанування символічного Прадерева — верби (за наших часів ялинки), що символізує в міфологіях зоряну Галактику.

Поетично, з великим художнім проникненням зображено в українських міфах-колядках творчу силу космічних води та вогню:

Пане Господарю!
На твоїм подвір'ї верба стояла,
Тонка, висока, листом широка.
На тій вербі трійця горіла.
Три гистри впало, три морі стало.

Вогонь перетворюється на воду, а вода на вогонь. За давніми уявленнями — це основний принцип існування Всесвіту.

Астральне язичництво, як мовилося раніше, мало цілорічний цикл взаємопов'язаних свят: головним передували попередні, що роз'яснювали основні ідеї культу. 1 листопада було попереднє свято, пов'язане з культом Плуга. Церква призначила на цей день свято двох святих: Косми і Даміана. Народ об'єднав обидва імені Козма-Дем'ян. На Україні це — *Божий Коваль.* На його свято готуються обрядові страви: кури й каша, напевно, жертви богу Сонця і богині Дані.

Початок виконування «небесного Плуга» (1 листопада) і час падіння його на землю в свято Сварога (25 грудня) давні астрономи визначили на підставі спостережень за зірками сузір'я Плуга-Оріона. 1 листопада Плуг з'являється на небі о 22-й годині вечора і добре помітний. Заходить о 10-й ранку. Чим ближче до різдва, тим раніше ввечері і краще видно зірки небесного Плуга. У грудні це сузір'я сходить о 7-й годині вечора, а заходить о 7-й годині ранку, коли темно, і його добре видно на небі. 1 листопада Плуг-Оріон сходить у піднятому положенні (Пояс Оріона майже вертикальний), як заходить — не видно. На Різдво ж, у свято Сварога, сузір'я «лежить» над горизонтом (Пояс Оріона) і Плуг немовби падає з неба на землю. Напевно, жерці тлумачили це явище саме так.

На свято Щедрого Вечора, в день народин Місяця, здійснювалося ходіння з плугом (оранка). Цей день на Русі, а ще раніше в етрусків вважався найсприятливішим для започаткування всіляких справ, щоб забезпечити, як думали наші предки, щасливе їх завершення. Слід додати, що вік обрядів культу Плуга, здійснюваних ще

до недавнього часу, майже 3500 років[1]. Сварог шанувався у вигляді своїх божественних сузір'їв, але його культ носив характер культу прабога — прадіда.

Ось така сутність головного божества слов'ян і символіка найважливіших обрядів і ритуалів свята Сварога на Русі.

Див

Див, очевидно, був ще стародавнішим верховним богом, ніж Сварог. Він втілював яскраве блакитне небесне склепіння. Ім'я бога *Див* збереглося в українських міфах. Див був чоловічим началом Всесвіту, подібно до Зевса Ірану і Dyaus Pita Індії. Етимологічно їхні імена тотожні. Одне з імен богині Дани — Діва було жіночою формою імені Див.

О. Афанасьєв писав: «Дѣва (від сан скр. *Див.*)... означає «світла, сяйлива, чиста»[2]. Див як персоніфікований образ небесного склепіння згадується в «Слові о полку Ігоревім». Аналогом праслов'янського бога Дива можна вважати халдейського бога Небо, культ якого в давнину поширювався і на Іран, Єгипет, арабів та інші народи. Найстрашнішою катастрофою в уявленнях людей тієї епохи була загибель неба — падіння небесного склепіння. У текстах пірамід (3000 р. до н. е.) зустрічаємо голосіння Ісіди над убитим Осірісом.

Незмірна сила горя в словах Ісіди:

Зливається Небо з Землею,
Тінь на Землі нині,
Вже впало Небо на Землю[3].

Цими ж словами змальовано поразку князя Ігоря:

Збыся Дивѣ кличет врѣху древа...
Тьма Світѣ покрыла[4].
. . . . . .
Уже врѣжеся Див на Землю[5].

Зміст, образи і форма обох текстів цілком ідентичні. Сучасною мовою це звучить так:

Падає Небо, кличе низько.
Пітьма Світло потьмарила.
Уже впало Небо на Землю.

---

[1] За Геродотом, культ *Золотого Плуга* у скіфів виник 1500 р. до н. е.

[2] Афанасьев А. И. Поэтические воззрения славян на природу: В 3 т.— М., 1866—1869.— Т. 1.— С. 132—133.

[3] Матье М. Э. Древнеегипетские мифы.— М.— Л., 1956. С. 97.

[4] Слово о полку Игореве.— М., 1955.— С. 21.

[5] Там же.— С. 25.

Ім'я бога неба *Див* збереглося в давніх українських міфах і архаїчних обрядових піснях.

Ой Див, Див та Ладо,
Та повідай, Козле, правду[1].

«Бог, згадуваний договорами Ігоря й Святослава, є грецький Зевс, слов'янський Див, або Соварог. Саме про це божество говорить Гельмгольд, називаючи його володарем Неба; про нього каже й Прокопій. Це бог богів, їхній прабатько, або, як донині звуть його слов'яни, великий (старіший) старий Бог, Прабог (Прадід, Пращур) — Батько Неба».

Див — це чоловічий початок Всесвіту, світло, а Діва (Дана — Леля) — жіночий, втілена вода.

Лада

Одна з найстародавніших язичницьких богинь Лада, богиня гармонії в природі, любові в шлюбові, матигодувальниця Миру (світу людей). Немовля на її голові було уособленням світла, а яблуко в руці містило ту ж ідею, що і яйце Латони у римській міфології. Яйце — початок усіх речей. Я. Головацький порівнював Ладу з індійською богинею Бгавані, Кибелою Фрігії[2]. В українських веснянках до Лади звертаються так: «Благослови, мати, ой мати Ладо, мати, весну закликати»[3]. У південних слов'ян:

Лепі іве терга роже,
Тебі, Ладо, светі боже,
Ладо, слухай нас, Ладо![4]

Лада, як уже мовилося,— мати близнят: Лелі (Дани) — втіленої води, і Полеля — втіленого світла. Богиня-мати, яка народила основні першопочатки світопобудови і астрального культу — вогонь і воду, була і початком Всесвіту. Вона несла в собі першопричини буття, тому не символізувалася ніяким світилом, являючи культ вогню і води в одному божестві. Цілком імовірно, що в первісні часи ім'я богині Лади звучало дещо інакше. В умовах мовної спільності предків слов'ян з індо-іранськими племенами, коли слова були односкладовими, ім'я Ла-

---

[1] Українські народні пісні.— К., 1954.— Т. 2.— С. 311.

[2] Головацкий Я. О. Очерк старославянского баснословия и мифологии.— Львов, 1860.— С. 25.

[3] Грінченко Б. Д. Словарь української мови: В 4 т.— К., 1908.— Т. 2.— С. 340.

[4] Снегирев И. Н. Русские простонародные праздники и обряды.— М., 1837. Вып. 1.— С. 14.

Афродіта — Лада з голубом та овочем, 525 р. до н. е.

да звучало, можливо, як *Рада (Ра-Да)* і означало «Сонце-Вода». Цей висновок підтверджують праці багатьох дослідників. Так, академік І. Г. Підоплічко пише: «У давнину була досить поширена заміна у вимові *р* на *л*. Назва шкурки *біра* могла перетворитися на *біла*, а далі — на *білка (белка)*[1]. Є й відповідні гідроніми, наприклад:

[1] Пидопличко И. Г. О происхождении названий некоторых животных нашей фауны // Вестник зоологии АН УССР.— 1967.— № 1.— С. 82; він же: Межиричские жилища из костей мамонтов.— К., 1976.— С. 217.

Лісове озеро під Києвом має ще й давню назву *Води Ради*.

Лада і боги-близнюки Леля (Дана) і Полель були запозичені еллінами зі Скіфії і носили ті ж дещо відозмінені імена: *Латона, Діана і Аполлон*[1]. Обрядову пісню «А ми просо сіяли, сіяли, Ой, Див, Ладо, сіяли, сіяли» О. О. Потебня датував ще добою вед. М. О. Максимович, вивчаючи українські міфи про Ладу, ототожнював її із Золотою Панею — матір'ю бога Сонця[2].

Більшість язичницьких богів Київської Русі відома нам з фольклорних джерел: пісень, колядок та прислів'їв. У тисячах колядок відбилися стародавня історія, міфологія та соціальний устрій Києва і Русі. Про давність слов'янського фольклору свідчать і пісні, зібрані в Родопських горах, де навіть згадано Орфея та Александра Македонського...

Однак недостатність досліджень з вітчизняної міфології позначилась і на неповноті наших знань про Ладу, зокрема про її астральний зміст. У словнику Вацерада (XIII ст.) Лада пояснюється як *Венера* — римська назва Афродіти Небесної. Словник Гезихія повідомляє, що Афродіту в найстародавніші часи звали *Лада* («жона», «дружина»). Ім'я це нібито походить від назви річки *Ладон* в Аркадії. Проте ми знаємо від Геродота, що батьківщиною Латони (Лади) була країна Гіперборейська (Скіфія). Дотепер є на Україні річка Лада — притока річки Танви (Тани — Дани). Є й річка Ладава — притока Дністра. В III тис. до н. е. на території Наддніпрянщини жили пеласги-лелеги (трипільці), що пізніше заселили Аркадію на Балканах. Лада була головною богинею пеласгів. Тотем цього народу — птах гайстер — символізував Зорю. Цей колись священний птах і нині на Україні не втратив свого ореолу святості, а його назва означає «Зоря». Тоді ж на Дніпрі уже був буквено-звуковий алфавіт, який пізніше потрапив до фінікійців та пеласгів Італії (XIV—XIII ст. до н. е.). Враховуючи наведені роз'яснення Вацерада й Гезихія та знаючи про успадкування еллінами культури пеласгів, бачимо, що давньогрецька Афродіта — стародавня Лада, це богиня Київської Русі, Лада — Зоря (Вечірня Зірка) — римська Венера.

[1] Головацкий Я. О. Очерк старословянского баснословия и мифологии.— С. 30.

[2] Максимович М. А. Собр. соч.— К., 1877.— Т. 2.— С. 516, 518.

Еос — українська Зоря, яка проливає воду-росу на землю

На території України Зоря виступає як небесне світило (божество космічного вогню) та водночас як «дрібний дощик» або роса — божество, що народжує життя. Про це розповідають численні колядки й щедрівки, а також міф «Зоря, ключі, роса і мед», що його вивчали О. Потебня, М. Марр. За М. Марром, згаданий міф було занесено з Надчорномор'я на Піренейський півострів. Там ім'я *Зоря* набрало у басків форми *Ізар*. Збереглися й сліди міфа. На одному з баскських діалектів роса зветься «ізарський іній». Імені *Ізар* в семітів Дворіччя відповідало ім'я *Іштар — Аштарет* (грецькою мовою — Астрата, богиня фінікійська).

Як на Україні Зоря (Венера) — небесне тіло й одночасно символ дощу, так у Вавілоні «богиня Іштар була символом Вечірньої Зірки (Венери) і животворного дощу». У щедрівках співається про небесну воду або животворний «рясий, дрібний дощик», що співвідноситься із Зорею (Венерою) або з дівчиною як персоніфікованою Зорею (Афродітою Небесною). Це відповідає найстародавнішим міфам Русі про дівчину, котра, рятуючись від переслідувача, перетворюється на межу або криницю. Зусиллями кількох поколінь дослідників вдалося розшифрувати зміст міфа «Зоря, ключі, роса і мед». Зоря на світанку відмикає ключами небесні ворота й випускає сонце на небо. Сонце (бог світла Полель, брат Лелі — втіленої води) женеться за дівчиною Зорею (Ладою). Дівчина Зоря останньої миті стає росою й падає на землю. Бджоли п'ють «святу росу» й приносять мед (мед символізує їжу взагалі); народжується життя.

Цей чудовий міф з Наддніпрянщини доби пеласгів-трипільців занесено аріями до Індії, а пізніше запозичено еллінами. Знаємо і давньогрецький міф про Дафну і Аполлона. Аполлон (Полель — Сонце) женеться за дівчиною Дафною, але Дафна перетворюється в лавровий кущ.

Мовою наших далеких предків, що вийшли з берегів Дніпра до Індії, *Дафна* означає *Зоря*.

Поява на небі Зорі — Вістунки (Венери) сповіщає, що Сонце в цей момент вступило в головне сузір'я Перуна (Стрільця), і саме з появою перших зірок сузір'я Перуна в Лади народжується немовля — бог зимового сонцестояння. Ось такий астральний зміст у стародавньої Лади.

Леля — Дана, Полель

Леля і Полель — діти-близнюки богині Лади — втілені вода і світло. У скіфів, за повідомленням Геродота, Полель (Аполлон) іменувався Ойтосіром.

Леля на території України, Малої Азії, Греції, Риму широко відома під іменем *Дана* або *Тана*. Це — богиня рік.

Культ Дани був поширений з пізнього палеоліту аж до XX ст. н. е. Від імені Дана походять назви річок *Дніпро, Дністер, Дон, Дунай, Двіна, Донець*. Слово *Дана* — складне: *да* («вода») плюс *на* («неня») означає «Вода-Мати». Численні міфи про близнят богині Лади Дану (Лелю) і Полеля описано вітчизняними етнографами. Цих поганських богів елліни колись запозичили зі Скіфії.

Про батьківщину згаданих богів, про те, як вони потрапили на острів Делос, докладно розповідає Геродот. Богиня Дана — незрівнянна красуня, непорочна Діва, що дарує життя, мати всього живого і водночас суворий, але й справедливий суддя. Дана судила прилюдно і жорстоко при великому зібранні народу на базарах у свій день тижня — п'ятницю. Римський історик Лукан так характеризує її: «Вівтар скіфської Діани не милостивіший за вівтар Тараніса» (кельтська назва Перуна).

Виникнення культу Дани датується доіндоєвропейською добою. Про Дану збереглися доісторичні пісні. Відомий етнограф і фольклорист Д. Лепкий вважав, що «Діва народних міфів (господиня русалок) є водною богинею Даною».

Параскева-П'ятниця. Дерево, XVI ст., м. Вологда, картинна галерея

На території України зберігся фольклор, що передає доісторичні міфи про войовничу вершницю Дану — Днѣпру — Дойну:

Ходить Дойна понад воду,
Питається Дойна броду.
Не трапила Дойна на брід,
А трапила Дойна на слід,
Дев'ять коней потопила,
На десятім сама сплила.
Заплакала Буковина,
Що ся Дойна сама сплила.

Розглядаючи варіанти наведеної пісні, С. Семчинський[1] вважає молдавське і румунське ім'я *Дойна* запозиченням українського *Дана*. Він пише, що в українському *Дана* зберігається праіндоєвропейське *Дана* і що це ім'я «продовжує мовну традицію, що сягає доісторичних часів». Семчинський надає імені Дана значення «пісня», не враховуючи, що в доісторичні часи поняття «вода», «небо», «сонце», «жінка», «пісня» позначались словом одного кореня або одним і тим же словом.

Первісно Леля (Дана), богиня багатьох народів, була жіночим началом Всесвіту. У слов'ян вона звалася також Дівою.

Вода, начало речей, вічно прекрасна, вічно свіжа, вона була дівою і одночасно жінкою — дружиною Сонця. У Дівограді (пізніше — Магдебург) стояв її храм. Про богиню, тотожну Дані, Я. Головацький писав: «Первісно Ефеська Діана, або Артеміда, являла собою воду як діюче начало творення і шанувалася як Діва і одночасно як Мати всього»[2].

Богиня Дана ототожнювалася також з Танаїс — на Дону і в Анатолії[3], і Афіною (Athena) — у греків. Це й войовнича Діва — Днѣпра (Анастасія) — вершниця з луком і стрілами, відома по двобою з Дунаєм[4]. Постать самого Дунаю О. Потебня тлумачив як Індру (санскр.), тобто Перуна Русі[5].

---

[1] Семчинский С. Про походження українського Дана, молдавського та румунського Дойна // Мовознавство.— 1969.— № 5.— С. 63—67.

[2] Головацкий Я. Ф. Очерк старославянского баснословия и мифологии.— С. 30.

[3] Шахнович М. И. Первобытная мифология и философия.— Л., 1971.— С. 171. Також: Слово о полку Ігоревім.— М., 1955.

[4] Афанасьев А. Н.— Поэтические воззрения славян. Т. 1.— С. 223—224.

[5] Потебня О. Объяснения малороссийских и сродных народных песен.— Варшава, 1883.— Т. 2.— С. 773—774.

П'ятниця вважалася днем Дани. Цього дня не можна було працювати. Символом Дани була липа. Атрибутом Афіни — сова. Як люнарну водну богиню Дану (Тану) символізував вуж (змія). Символом Полеля був клен. За уявленнями давніх слов'ян клен і липа — брат і сестра. До наших днів збереглися скульптури богині під назвою П'ятниці.

Перун, Місяць — Василь, Стрибог — Стрілець

Перун — прабог — згадується у тексті договорів з Візантією 907 і 945 рр., де мова йде про клятву воїнів Русі іменами Перуна[1] і Волоса.

Одначе культ Перуна на Середньому Дніпрі, як встановлено нами, існував ще до поселень раннього Трипілля (IV тис. до н. е.) в епоху місячного зодіаку. В українському фольклорі, незважаючи на надзвичайну стародавність культу Перуна, збереглося багато міфів, повір'їв, легенд, прислів'їв та обрядів, пов'язаних з його іменем.

Перун (Piorun, Parom) в російській, українській, а також польській та словацькій мовах означає «блискавка». Суфікс *-ун* у слов'янських мовах ознака діючої особи *(бігун, стрибун, відун)*. Лінгвістика й міфологія дають нам підстави припустити, що бог моря у римлян Нептун (Neptunus) має слов'янске ім'я і спершу був протослов'янським божеством — братом Перуна з Наддніпрянщини. Ім'я походить від слів *питун* (той, що п'є), *непитун* (той, що не п'є, непитущий). І справді, морська солона вода непридатна для пиття. Пізніше, коли пам'ять про Перуна в античному світі поступово зітерлася, а Зевс набув його рис, Нептун став братом Зевса.

Перун — доіндоєвропейський і праіндоєвропейський бог усіх індоєвропейців. У сербському, болгарському, чеському фольклорі цей бог має таке ж ім'я, як і в східних слов'ян. Литовці і слов'янське плем'я пруссів називали його *Перкунасом* (Perkunas, Perkunis). У скандінавів це — Тор[2], який їздить небом на колісниці, запряженій двома цапами, вивергаючи з хмар іскри і грім[3]. Так само

---

[1] По всій Європі 4-й день тижня звався *Перундан* (Thorsdag) і був присвячений богові грому. Див.: Шеппинг Д. Мифы славянского язычества.— М., 1849.

[2] Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т.— М., 1971.— Т. 3.— С. 246.

[3] Леже Л. Славянская мифология.— Воронеж, 1908.— С. 56—60.

мчать небом, гуркотять і зрошують землю благодатним дощем Парджанья — в індійських міфах, Ілля — у християнських народів: ці міфічні персонажі ніби віддзеркалюють стародавнього Перуна з Наддніпрянщини. Спільним богом етрусків, протослов'ян, а пізніше східних слов'ян був Стрибог. Стри-бог — наймення Перуна в етрусків за доби їхнього розселення між Дністром (Дана — Стр.) і Дунаєм (І — Стр.). З погляду етногенезу слов'ян — це дуже промовистий факт, оскільки, як нами встановлено, етруський бог Стр безпосередньо пов'язний з назвою сузір'я Стрільця.

Розглядаючи міфи про народження Місяця (Дідуха), ми не раз будемо звертатися до астральних міфів про Перуна.

Місяць — головне божество астральної тріади, що визначає люнарний культ на Русі, вважався предком народу і символізувався снопом пшениці на покуті напередодні різдва. Про стародавність культу говорять назви цього бога — *Дідух, Коляда, Василля.*

Сучасна назва Місяця — назва фракійсько-протослов'янська, ще пеласгійсько-трипільська. Етнографам добре відомо, що на Україні в обрядах на честь Місяця й нині божество називається також іменами інших народів, котрі змішалися з пеласгами і фракійцями на терені УРСР. Назва *Дідух* К. Сосенком ототожнювалась з іранським dadvah, що вживалось як назва бога-творця задовго до Авести. Назва *Коляда* точніше *Колета* (Koleta) пов'язана з Дворіччям — людністю пастухів стародавньоямної культури, котрі зруйнували трипільські протоміста пеласгів. Таким чином, назва *Колета* походить не від латинського (Kolendae), а від шумерського чи дошумерського Koleta — назва Місяця в ролі нареченої Сонця. Українське слово *колядники* К. Сосенко зближує з Kaluti — «духівництво» (Дворіччя).

Звернімося ще до іншої стародавньої назви божества Місяця на Русі *Василля — Василь,* яке походить від старовірменської назви Місяця *Ўаціля* (К. Сосенко). Цю назву Місяця занесено на Русь племенами кіммерійців (іберійців) з Тмуторокані, Урарту й Боспору Кіммерійського — зрубна археологічна культура. Етнографія й літописи, де йдеться про божество Місяця, незаперечно освітлюють важливі факти з походження Русі й слов'ян. На території Русі назва місяця *Ўаціля* набрала форми *Василля* (ж. р.), а потім вже з'явилось сучасне чоловіче ім'я *Василь.* Стародавня колядка це підтверджує:

Свята Василля діжу місила,
Пироги пекла букатії, рогатії.

Тут Місяць ще жіночого роду. Пиріг (ліплений) символізує Місяць, він був стародавньою жертвою Місяцю лише на Наддніпрянщині та в етрусків.

Отже, названі божества з'явилися на території Середнього Дніпра і Північного Причорномор'я ще в епоху індоєвропейської спільності (а точніше, доіндоєвропейської). На Україні про Місяць кажуть: «Це — предок Дідух, а зірки — то його рідня» або: «Цап на полі басує з цапенятами». Водночас існує міф, де Місяць — голова вужа, який ховається в Чумацькому Шляху, тобто в Прадереві Світу.

Це — міфи різного етнокультурного походження. Перший міф належав пастушим племенам і відноситься до стародавньоямної археологічної культури. Другий — населенню трипільської культури, на що вказує культ вужа — символ люнарної богині води, Великої Небесної Матері.

Міф, пов'язаний з культом вужа, вивчав М. П. Драгоманов на прикладі відомої української байки про селянина і вужа. Вченим було встановлено, що тільки в українському фольклорі та індійській Панчатантрі [П'ятикнижжі (санскр.)] міф передається з первісною повнотою. В інших давніх варіантах, в тому числі і в античних народів, міф існував фрагментарно з втратою змісту[1]. М. П. Драгоманов помилково вважав батьківщиною міфа Індію з тієї лише причини, що вужі начебто не п'ють молока, а в Індії, мовляв, для них молоко було символічною жертвою. Однак навіть авторові цієї роботи неодноразово доводилося бачити на Чернігівщині, як домашні вужі в українських хатах пили молоко з блюдець, як це було ще в трипільські часи. Міф про селянина і вужа, безсумнівно, давніший од варіанта про індійського раджу й змію. Рігведа повідомляє про двох божеств Індії в теріоморфній формі. Це ті ж самі, що й на Дніпрі: Аджа (Aja) — «Коза» чи «Козел» і *Ахібудхн'я* (Ahibudhnya) — «Змій глибин»[2].

Міфи про атрибути Перуна (козел чи коза) і люнарної богині (вуж чи змій) зародилися, як ми казали, ще в період доіндоєвропейської спільності в Північному Причорномор'ї.

[1] Драгоманов М. П. Байка Богдана Хмельницького // Зб. філологічного т-ва імені Т. Г. Шевченка.— Львів, 1900.— Т. 3. — С. 1—24.

[2] Ригведа. Избранные гимны.— М., 1972.— С. 47.

Видається цікавим уявлення наших предків про Місяць як про голову змія, що ховається в Чумацькому Шляху. Останній міф безпосередньо пов'язаний з міфом про райське дерево і змія, що ховається в ньому. Шумери Дворіччя раєм вважали свою прабатьківщину, яку дослідники відносять до Північно-Східного Причорномор'я. Це було в ті часи, коли місячний зодіак із 28 сузір'їв («мешкань місяця») ще передував сонячному зодіаку з 12 сузір'їв. Задовго до культу Волосожара (Тельця), тобто V тис. до н. е.

Про стародавність культу Місяця на території Середнього Дніпра промовляють і ритуальні пісні, що передають міфи та символіку епохи неоліту, яка залишила нам багатющі традиції, та звичаї у всіх сферах життя.

Гей, око Лада,
Леле Ладове,
Гей, око Ладове,
Ніч пропадає,
Бо око Лада
З води виходить,
Ладове свято
Нам приносить.

Гей, Ладо!
А ти, Перуне,
Отче над Ладом!
Гей, Перуне!
Дай дочекати
Ладі Купала[1].

«Око Лада» — Місяць, що символізує люнарну водну богиню Дану (Лелю) — дитя Лади. Вона виходить з води і приносить свято Лади — Купали. Міф слід датувати епохою, коли в Єгипті *Око* було звичайним найменням улюбленої дочки Ра, богині Тефнут. Другим оком бога Ра був Місяць[2]. В Єгипті існує міф про народження молодого Сонця — Гора. Цей же міф, але зі специфікою місцевої космогонії та культу тріади знаходимо у колядках і на Дніпрі: одне око — Сонце, друге — Місяць, а «в грудях» — «ясна зоречка». Англійський археолог Девід Сторм Райс, який наприкінці 50-х рр. здійснив розкопки міста Харрана на території Туреччини, знайшов рештки зруйнованого турками в XII ст. зіккурата — храму поклонників культу Місяця. Він дійшов висновку, що культ Місяця проіснував з IV тис. до н. е. до XII ст. н. е. Отже,

[1] Купальські пісні.— К., 1970.— С. 23.
[2] Матье М. Э. Древнеегипетские мифы.— М.— Л., 1956.— С. 83—141.

тільки в XII ст. цей культ зник, якщо припустити, що зруйнований зіккурат на території Османської імперії був останнім. Християнська уніфікація на Русі при Володимирі була так пізно здійснена внаслідок високої культури астрального культу, могутнього опору гуманних поклонників Місяця.

До початку XV ст. у Києво-Печерській лаврі переписувались «Лунники», або «Лунные течения», заборонені церквою рукописи, т. зв. апокрифи. Це були рештки вже забутої астрології — ворожіння по фазах і поверхні Місяця з урахуванням розташування зірок. До XVII ст. збереглися «Громники» (астрологія ворожіння по блискавках), «Колядники» (астрологія, що включала також ворожіння по нутрощах тварин). Це було пам'яттю про гаруспіції етрусків і народів Причорномор'я та Середнього Дніпра. Ще міцнішою виявилась пам'ять народу в усній словесності. На Україні ще донедавна Місяць вважався богом. Наприклад: «Місяць, наш боже, а хто ж нам буде богувати, як тебе не стане».

Ми згадували кілька стародавніх найменувань бога Місяця. Сучасну назву *Місяць* (укр.) слід також датувати епохою хліборобів Трипілля і пастушого народу стародавньої культури. Залишаємо лінгвістам остаточно розв'язати це питання, висловимо лише припущення щодо походження назви. Чи можна, скажімо, це слово розглядати як утворене з двох: *Мен* (напевне, пеласгійське ім'я бога Місяця) і *Син* (назва бога Місяця у пастуших народів, що рухалися із Дворіччя і Єгипту в район Причорномор'я)? Якщо так, то виникнення слова *місяць* слід датувати другою пол. III — початком II тис. до н. е.

До свята народження Місяця (Щедрий Вечір) проводилося попереднє свято, що роз'яснювало ідею головного і випереджало його на один люнарий місяць.

Церква призначила на цей день святого Андрія, проте стародавні ритуали на честь бога Місяця збереглись: випікається круглий пшеничний корж на меду (калєта) й підвішується на нитці горизонтально до стелі. Навколо стають юнаки й дівчата і, розгойдуючи коржа-калєту по колу, прагнуть упіймати його губами та відкусити. Одночасно співається: «Їду, їду на вороному коні». Обряд означає, що Місяць ущерблюється, а на Щедрий Вечір (1 січня) наступить народження (воскресіння) головного бога — предка Дідуха-Василя.

У Греції *Ўаціля (Василля — Василь)* прибрало форми *базилевс* — «цар». Ми вже зазначали, що, за Геродотом, у тракійців Місяць був королевою, як і в прото-

слов'ян — царицею небесною або княжичем. Храм Царський палац відомої архітектури греки звали базилікою. Назва Місяця *Василь* в Надчорномор'ї дуже стародавня. Це видно й з колядок доби вед, з фольклору про Василісу Премудру й про Василіска. Уявлення Василіска походить, мабуть, від прихильників культу Сонця. Василіск — це дракон-цар з короною на голові, в нього голова півня, що символізує Сонце й вогонь, а тулуб і хвіст — жаби й змії — символ води.

Василіск — дракон-цар поєднує два космічних начала світотворення: вогонь і воду. Це відомий на Україні міф про те, що місяць є головою вужа (чи змія), що сам ховається в Прадереві Всесвіту — Чумацькому Шляху (Галактиці). Цей міф є в санскриті (Рігведа) й попав у Біблію як розповідь про змія, котрий ховається в дереві пізнання добра й зла. Міфи та інші фольклорні відомості свідчать про стародавність назви Місяця — *Василь*.

Християнська церква вела найзапеклішу боротьбу з головним божеством протослов'ян — Місяцем. На початку нової ери її поборники призначили на день народження Василя-Місяця свято святого Василя й почали надавати це ім'я язичницького божества людям. Католицький орден Василіан (Basiliani) було засновано у Візантії (в IV ст.) начебто за статутом самого святого Василя. Коли князь Володимир у Києві прийняв християнство й не стало кумирів на пагорбі «вне двора теремного», то там було збудовано дерев'яну церкву на честь святого Василя (головного божества астральної тріади на Русі). Інакше народ не пішов би до церкви. Так було і в Чехії, коли там прийняли християнство. Там головним язичницьким богом був Святовіт (Дажбог). До збудованої християнської церкви народ не пішов. Довелося вигадати нового бога — «святого Віта». Коли оголосили, що в храмі правлять богослужіння святому Віту (Святовіту), люди пішли у церкву. Так було і в Новгороді, де церкву, споруджену на місці капища Волосу, було названо церквою святого Власія.

Назвемо лише найважливіші обряди свята народження Місяця, які нам вдалося вивчити, і встановити їхнє етногенетичне місце і етнокультурний зміст, невідомий раніше. Це: коління кабана (роха — жертовна тварина, присвячена Сонцю); водіння кози; ходіння з плугом. Під час виконання обрядів співалися колядки. Колії ж дотримувалися суворо регламентованих, ритуально-жрецьких дій. Існував звичай ворожити по нутрощах тварини, який до початку 20-х рр. зберігся на Чернігівщині. А вперше цей звичай описав український вчений М. К. Коробка[1].

Нам вдалось встановити, що ворожба по нутрощах та інші обряди Щедрого Вечора подібні до етруських обрядів на честь бога Януса, запозичених римлянами. Янус, який правив на небі разом з богинею Місяця Яною, це шумерський бог місячного неба Ан (Ян) — бог Бабілона (Вавілона), що в перекладі означає «небесні ворота», а не бог «дверей, входу і виходу», як вважалось з часів Юлія Цезаря і до наших днів. На свято Януса етруски пекли пироги — символ Місяця і жертва богу-предку (як робилося й на Русі), поздоровляли один одного, тобто щедрували, і починали (насправді чи символічно) важливі справи, щоб забезпечити їхнє щасливе завершення. Так і на Русі в це свято ходили з плугом — символічно орали, засівали, навіть грали у весільні пари.

Якщо говорити про Стрибога Русі, то це — бог етрусків. Наприкінці III тис. до н. е. вони прийшли в межиріччя Дністра — Дунаю і тривалий час спілкувались із населенням Середнього Дніпра. Про вірогідність доісторичних зв'язків Русі з етрусками писав академік М. С. Державін[2].

Римляни успадкували від етрусків більшість звичаїв і обрядів населення Середнього Дніпра і Північного Надчорномор'я.

Як показали роботи англійських археологів Л. Вуллі (що розкопав місто Ур у Дворіччі) і Д. С. Райса (який розкопав місто Харран у Туреччині), племена культу Місяця відступали з Дворіччя на північ під тиском поклонників Сонця. Ми вважаємо, що відходили племена етрусків, євреїв і племена, які на Україні дали археологічну культуру так званих скорчених кістяків, посипаних вохрою. Про те, що населення стародавньоямної археологічної культури було поклонниками Місяця, свідчать самі кургани-зіккурати і камені на них, що символізують Місяць. Потверджують це і численні традиції та обряди, збережені на Україні: покривання голови померлого червоною тканиною, кидання жмені землі в могилу (за відсутністю вохри), а головне — водіння кози на свято Щедрого Вечора і містерії з козою.

---

[1] Коробка Н. К. К изучению малорусских колядок // Изв. Отд. рус. яз. и словесности. Имп. А. Н.— Спб., 1902,— Т. II.—Вып. 3.— С. 248.

[2] Державин Н. С. Происхождение русского народа.— М., 1946,— С. 10—25.

Під час того молодого Місяця, коли Сонце вступало в сузір'я зодіаку, яке шанувалось як велике божество, всі стародавні народи Середземномор'я здійснювали урочистий ритуал водіння священної тварини. В Єгипті це був Анубіс — священний собака (йому відповідала α — зірка Пса — Сіріус), на Русі — коза (Капелла, α-сузір'я Візничого). Козу водили й донині водять 1 січня, тому що в 45 р. до н. е. Юлій Цезар призначив початок нового року на день свята бога Януса, а на Русі в цей день відзначали свято народження Місяця — Щедрий Вечір. З того часу календарний новий рік збігається зі святом Щедрого Вечора (перед тим новий рік на території України починався в день весняного рівнодення).

Культ Місяця — урочистого Молодика — пов'язаний із святкуванням 12 священних ночей творення Всесвіту, коли Сонце проходить сузір'я Перуна (Стрільця). Це сузір'я символізувало головного бога Русі — Перуна. *Перун* буквально — «той, що робить вогонь, кидає вогонь, стріляє вогнем». *Пур* означає «вогонь» (д.-гр.). З іншого боку, Перун — це й Пейрамун (зенд.), що означає «світле небесне помешкання». «Небесними помешканнями», за К. Фламмаріоном, у всіх давніх народів називалися сузір'я місячного зодіаку.

Всі міфи про Перуна, збережені на Україні, змальовують його стрільцем. Відомі окам'янілості, схожі на наконечники стріл, називаються на Україні «Перунові стріли» (в Росії «чортові пальці»), а в ритуальних щедрівках на свято народження Місяця (1 січня) при проходженні Сонцем сузір'я Перуна (Стрільця) співають:

Ілля, Ілля на Василя.
А у Василя пуга житня.
Пугою махне, житом пахне.

Відомо, що пророк Ілля — це Перун, а Василь — Місяць. Перун — Стрілець — персонаж більшості колядок космогонічного і етногенетичного змісту.

Свято Сварога відзначалось, коли Сонце, вступаючи в сузір'я Перуна, зустрічає його перші зірки. 1 січня в сузір'ї Перуна народжується Місяць, і це відбивається в міфічних зв'язках Місяця й Перуна, а 6 січня при проходженні Сонцем останніх зірок сузір'я Місяць і Зоря (Венера) творять воду! Цей день — свято народження Дани.

Святкування Молодика в сузір'ї Перуна — Щедрий Вечір та водіння кози мають давність «текстів пірамід», коли в урочистості, подібні до цих, народи водили своїх свя-

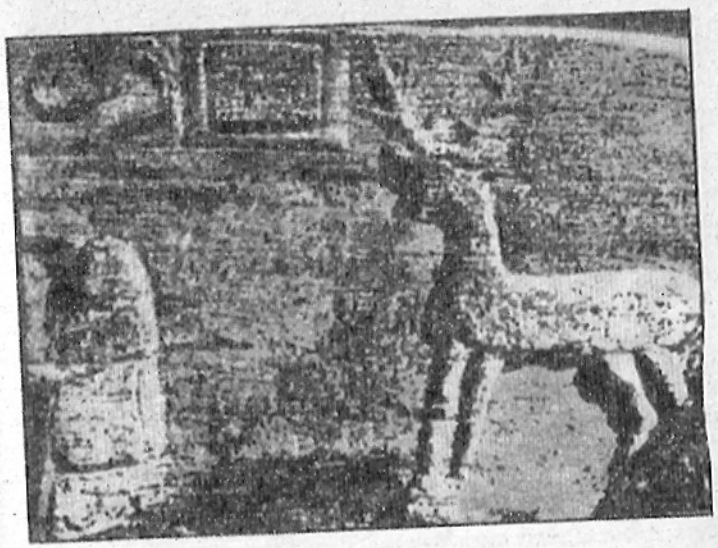

Монументальні скульптури з печери Буші Вінницької обл.

щенних тварин. М. Коробка у вказаній нами роботі дійшов висновку, що коза є тотемом одного з племен, яке брало участь в етногенезі слов'ян. Про це свідчить існування «козиного народу» пастухів, що прийшов з півдня і наводив жах на праеллінів, а потім змішався з народом богині Афіни. Афіна, як відомо, богиня пеласгів: Дана — Тана — Танаїс Надчорномор'я. «Козиний народ» пастухів — поклонників Місяця, що передав нашим предкам обряд водіння кози, був народом стародавньоямної археологічної культури.

До традицій місячного культу пастуших народів Глибокого Полудня, які поширилися на Русі, слід віднести:

1) відправу великих свят у нічний час (при Місяці);
2) занурення у воду 6 січня (на Водохрещі);
3) обов'язкове носіння овечої шапки навіть у спеку (шапка — символ влади у пастуших племен);
4) традиції сільськогосподарського побуту.

Про те, що коза була тотемною твариною, свідчать етнографічні дані, фольклор, а також той факт, що на Північному Надчорномор'ї жертвоприношення кози дорівнювало людському і заступало його. Цікаво й те, що на Україні «козою» називався останній сніп пшениці, який в інших народів має назву тотема племені.

У пантеоні князя Володимира Стрибог згадувався поруч з Перуном і вшановувався нарівні з ним. Д. Шеппінг

вважав, що Стрибог був одностороннім зображенням постаті Перуна — його втіленням в повітрі[1]

Односкладове наймення бога — *Стри* — свідчить про його стародавність на рівні бога неба, за часом виникнення Стри-бог такий же давній, як і боги трипільської та стародавньоямної археологічних культур: Див, Сур (Цур), Яр, Тур Ру-с (Ра), Да-на, Да-ж-бог. Ці боги вже існували в IV—III тис. до н. е. Чи було ім'я *Стрибог* назвою божества, що втілювало тільки одну із сторін сутності головного бога давніх слов'ян — Перуна, чи це було ім'я іншого бога, чи наймення Перуна в іншого племені?

Перун — це сузір'я зодіаку — Стрілець. Пейрамун означає *сузір'я місячного зодіаку*. Як показано вище, в міфології Русі Сонце, Місяць і Зоря народжуються в період зимового сонцестояння, тобто в сузір'ї Перуна (Стрільця). Семантично, етимологічно і фонетично *Перун* — Гіперіон (περιων), у якого, згідно з грецькою міфологією, дітьми були Геліос, Селена і Еос.

І нині відомі слов'янські імена на честь поганських богів: є чоловіче ім'я *Перун* (Чехія, Болгарія) і жіноче ім'я *Перуніка* (Болгарія)[2]. Вважають, що ці імена поширились за християнства з XIV—XVI ст. Тож і не дивно.

Порівняємо слов'янську етимологію імен: *Перун* і *Стри-бог*.

Щодо значення імені *Перун*, то слов'янськими мовами, як пише Фасмер, спершу це могло бути *той, що б'є*. Фасмер поспішно робить висновок, що ім'я *Перун* не має спорідненості з литовським Percunas, давньопрусським Percunis, латиським Percuons (грім, дубовий бог), і зовсім не наводить загальнослов'янського значення цього імені — *блискавка*[3].

Український фольклор, на жаль, не використовувався у розв'язанні етимологічних питань, пов'язаних з міфологією Київської Русі, зокрема з міфами про Перуна — бога дощу, блискавки й грому[4]. В українських прислів'ях та повір'ях Перун згадувався до нашого часу: «Перун ударив і вбив дві вівці на полі. Треба взяти вбиті вівці, поки ще теплі, повернути ногами, де були голови, а головами, де були ноги, й присипати глиною. Тоді вівці оживуть» (В. Гнатюк). Прислів'я: «Після дощу росте всіляке зілля, а Перун святкує весілля» або «Бодай тебе Перун побив темненької ночі!»[1]. Очевидно, мова йде про бога дощу, блискавки і грому. Чомусь з Перуном рідко порівнюють його індійського тезку Парджанью.

Тепер звернімося до етимології імені бога Стри. Моравською мовою (одним з її діалектів) Стри ще на початку XIX ст. означало *повітря*[2]. Слова з коренем *-стр-* добре відомі й досить поширені в слов'янських мовах. Болгарською *стрекам* означає *тріщати, стукати, гриміти*. Сербохорватське *стријека — тріщина, смуга*. Словацьке й чеське *стріла* значить *блискавка*, а російське *стризовый — яскраво-червоний»*.

Фасмер пише що strâla (давньоверхньонімецьке *промінь*) запозичено з праєвропейського субстрату[3]. Отже, слов'янськими мовами *Стрибог* — це бог грому, блискавки в повітрі. Це той же бог Русі Перун. Подібно до того, як ім'я *Перун (той, що б'є блискавкою)* утворилося за допомогою суфікса *-ун-*, що вказує в слов'янських мовах на дійову особу *(бігун, балакун, стрибун)*, так за допомогою суфікса *-ець-* утворився синонім цього імені — *Стрілець* — від іменника *стріла*. Суфікс *-ець-* вказує на властивість, притаманну тій чи іншій дійовій особі *(співець, пловець, ловець)*. В данному разі *Стрілець* — це *той, хто стріляє блискавкою і громом*. Отже, Стрибог (Стри-бог) — це Перун і Стрілець.

Перун — це давнє наймення зодіакального сузір'я, яке було божеством, а в сучасній астрономії носить ім'я Стрільця. Праслов'янська назва *Стрілець* пізнішого походження, ніж назви *Перун* і *Стрибог*. Але чи було ім'я *Стри-бог*, синхронне імені *Перун*, також назвою цього зодіакального сузір'я? Який народ, близький Русі, називав божественне сузір'я Перуна Стрибогом?

Дані міфології, археології, лінгвістики, топоніміки, історії дозволяють розв'язати і це питання, особливо важливе з погляду етногенезу слов'ян. Народ Стрибога жив десь поруч з праслов'янами Подніпров'я й був настільки близьким до них, що Стрибог вшановувався пізніше в Києві як бог Русі. Очевидно, ці споріднені племена частково змішалися з Руссю, а після тисячолітнього розвитку мовних форм ім'я *Стр* перетворилося в *Стрілець* (укр.), *Стрелец* (рос.), в якому вже втрачено первісний божественний зміст.

---

[1] Шеппинг Д. Мифы славянского язычества.— С. 57—59.
[2] Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.— Т. 3.— С. 246.
[3] Леже Л. Славянская мифология.— С. 56.
[4] Український радянський енциклопедичний словник. В. 3 т.— К., 1967.— Т. 2.— С. 777.

---

[1] Грінченко Б. Д. Словарь української мови.— Т. 3.— С. 147.
[2] Шеппинг Д. Мифы славянского язычества.— С. 57—59.
[3] Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.— Т. 3.— С. 246.

Місце проживання народу Стрибога можна віднайти на території сучасної України по збережених гідронімах і топонімах. [Слово *бог*, звичайно, не є іранським, а його слід вважати доіндоєвропейським субстратом: *бог* — bhaga (санскр)].

В епоху, що розглядається, племена носили імена астральних богів, а річки, на берегах яких вони мешкали, набували назв племен. Іноді річки, залежно від того, по чиїй племінній території вони протікали, мали дві назви[1]. Так було в Дворіччі, на Північному Причорномор'ї і на Середньому Дніпрі. Район гідронімів з коренем *-стр-* поширюється від Східних Карпат між Дністром (Дана-Стр) і Дунаєм (І-Стр), у Верхньому Подністров'ї: *Стривігор, Стронавка, Бистриця, Строна, Стрия, Струга, Стрий, Стріла* та ін. На цій же території поширені численні топоніми з коренем *-стр-: Стрий, Стронавки, Стронне, Стрішавка* та ін. на річках з тією ж назвою. Села, які називаються *стружами* на однойменних річках і т. д. Гідроніми і топоніми кореня *-стр-* розповсюджені на Поліссі, Верхній Прип'яті і на Волині[2].

Безсумнівно, ми маємо етнічний район, де колись довго мешкали племена з головним божеством Стри і залишили відповідні гідроніми й топоніми.

Можна простежити і визначити напрямок поширення таких топонімів на захід: Чехословаччина — Австрія — Апеннінський півострів. Після багатовікового перебування цих племен на одному місці в епоху розквіту культу Стри (IV—III тис. до н. е.), коли було дано назви річкам, відбулося переселення їх на нові місця.

У Чехословаччині маємо Банську Бистрицю, Остраву, на Заході — Стршибро, а в Австрії — Штраубінг (Страубінг) і т. д. Та й сама назва країни також має корінь *-стр-:* Австрія.

На території Італії, де в давні часи жили етруски, був також поширений культ бога Стри. Судячи по знахідках, зокрема бронзової печінки з П'яченци, що служила етруським ворожбитам для гаруспіцій, і по тому, що богам етруски відводили місця за їхнім «рангом», бог Сатрес (Сатр-ес) був головним божеством[3]. Етимологічно і фонетично імена Стри і Сатр тотожні. Нами доведено, що Сатр-ес — Стри-бог етрусків справді символізувався зодіакальним сузір'ям Стрільця (Перуна) й був головним богом етрусків, подібно до Перуна на Русі. Згідно з етруським космогонічним вченням світ було створено за 12 тисячоліть, і Творець небесними знаменнями — сузір'ями зодіаку — визначав зміну епох.

[1] Петров В. П. Етногенез слов'ян.— К., 1972.— С. 81.
[2] Там же.— С. 82—86.
[3] Немировский А. И. Харсекин А. И. Этруски.— С. 116—123.

Покажемо, що головним сузір'ям-божеством етрусків був Перун — Стри-бог — Сатр-ес. Вище, говорячи про Місяця (Василя, Дідуха) і свято Щедрого Вечора, ми показали, що римський бог Янус також був богом етрусків. Свято Януса, як і свято народження Місяця — Щедрого Вечора на Україні, це свято урочистого Молодика, яке відзначалось усіма народами Східного Середземномор'я в ті дні, коли сонце вступає в те сузір'я зодіаку, яке вшановував як головне божество даний народ. В етрусків, а за ними і в римлян, свято Януса відзначалося тоді, коли Сонце проходило центральні зорі сузір'я Стрільця. Отже, *Стри, Стрибог* — племінна назва Перуна в етрусків, які жили на території Русі в ті давні часи. Це вплинуло на культ і обряди інших племінних об'єднань етрусків. Свято Різдва в період зимового сонцестояння було й етруським святом, переданим потім римлянам у вигляді сатурналій.

Етимологія імені *Сатурн* полягає в додаванні імені *Сатр* до наймення етруської богині неба *Туран:* Сатр-Туран — Сатурн. У римлян Сатурн, божество неба, також символізувався сузір'ям Стрільця, тобто Сатреса, Стрибога, Перуна.

Згідно з повідомленням Геродота, греки називали етрусків за іменем Тіррена, сина лідійського царя, який вивів етрусків з Лідії під час голоду. Етруски по-грецьки tirsenoi. Геродот повідомляє про мешкання племені цього народу в розглянутому нами етнонімічному районі і називає його цим же ім'ям tirsa. Він пише про тірса — гетів, де *гети* спільна назва багатьох народів Північного Надчорномор'я, подібно до скіфів (або американців у наші дні).

Від цього грецького найменування етрусків — tirsenoi або tirsa у вказаному нами географічному районі на півдні та заході України маємо відповідні гідроніми і топоніми: *Тірас* (Данастр), *Тірасполь, Тір* (Мала Азія) та ін.

Як висновок порівняємо результати лінгвістів по дешифровці назви tirsageti з давніми міфами, відображеними в українських колядках, про поєдинок племені Перуна з племенем Тура-Оленя.

Академік Абаєв розглядає назву tirsageti як складену з двох слів: перша частина *Тір* — Тур — «ярий» (іран.) і друга *заг* — «олень» (іран.). Вся назва перекладається як «швидкі олені». Ми знаємо, що ім'я *Тур* в епоху до-

Мальоване зображення на кам'яній плиті з Усатова /Одеська обл./ Трипільська культура

індоєвропейської спільності позначало зодіакальне сузір'я Тельця, яке було головним божеством Східного Надсередземномор'я в IV—III тис. до н. е. *Тур* означав *Небо Тельця*. Тому правильним перекладом буде: «небесні олені» або «плем'я оленів», «плеяда оленів», у яких головним богом був Тур. Справді, в Карпатах водились і водяться тепер олені, й тому племена, що там жили, могли називатися оленями. Від Карпат ми й простежили напрямок поширення топонімів з коренем *-стр-*.

У колядках, цих своєрідних «уламках» міфів, про Перуна — Івана говориться, що він встає ледь світ, гримить луком і вирушає на полювання. Він ганяється за Туром — Оленем, що має дев'ять рогів, цілиться в сокола, який сидить на дивному дереві. Тур і сокіл благають не стріляти їх; за це тур віддає свої роги, а сокіл обіцяє допомогти мисливцю в нужді. Очевидно, у міфі йдеться про те, що плем'я Перуна воювало з племенем Тура або як протослов'яни воювали з праетрусками. Тур віддав свої роги (в міфології — символ святості) Перуну. Переможене плем'я праетрусків визнало головним божеством сузір'я Перуна замість сузір'я Тура. Так з'явився культ Стри-бога, сузір'я Стрільця — Сатр-ес. Переможене плем'я просунулось на захід, де з'єдналося з іншим племям праетрусків, у якого богом неба був Ан.Так утворилося нове ім'я неба — *Туран*, а згодом до цієї назви додалася й назва головного божества неба *Сатр* і утворилось ім'я *Сатурн*.

Одержані результати в галузі міфології етрусків та їхнього зв'язку з територією Середнього Дніпра дозволяють зрозуміти спільність багатьох традицій та звичаїв у етрускоїдного населення Давнього Риму і території України. Сюди можна віднести ворожіння по нутрощах тварин, блискавках, щедрування та інші культові обряди, національні страви (борщ, ковбаса, смажені боби), а також багато чого іншого. Всі ці традиції та звичаї в Давньому

Римі були наслідком етнокультурного впливу народів Північного Надчорномор'я через посередництво етрусків — лелегів.

Дажбог (Ярило — Сварожич)

Дажбог — назва бога Сонця на Русі, давніша за назви *Ярило* і *Сварожич*. Дажбог не має характеристики руху, пов'язаного із зодіаком. Ім'я *Дажбог* слід віднести до тієї епохи первісного суспільства, коли такі поняття, як *сонце, небо, вода, жінка, пісня* виражались одним словом або словами одного кореня. Тоді ще слова були односкладовими, але поступово ускладнювались, з'являлись відмінності і в назвах сонця, неба, води тощо.

Ось яскраві приклади назв сонця, неба, води, жінки, як вважає автор, з одного боку, у населення трипільської археологічної культури, а з іншого — стародавньоямної (скорчених кістяків).

Трипільці	Давньоямники (скорчені кістяки)
Да-ж-бог — Сонце	Ра (ру, ро) — Сонце
Да-на — Вода-мати	ur, sur, syrya — сонце, небо
Див — яскраве небо	Рус — вода (давньокельт.)
Доня — жінка	Д-ру-жина
Дядина	Ру-на — пісня
Daina (лит.) — пісня	та ін.
Danah (ір.) — пісня жіночого хору та ін.	

Так можна підійти до виявлення субстрату мови відповідальної епохи і культури. Українське археологічне наймення богині втіленої води Дана (Тана) прибрало і зберегло на Дону та в Анатолії стародавньослов'янську форму Tanais, а в Афінах ще в часи пеласгів префікс «а» Athena, котра, як і Tanais, була спершу богинею втіленої води. Спроби дешифрування трипільської писемності за допомогою звукового алфавіту пеласгів дозволяють говорити про те, що назви богів *Да-ж-бог, Да-на, Див* (д.-гр. *Дій*) мають відноситися до населення трипільців, а назви *Рус, Ярило, (Яр)* — до пастуших племен «скорчених кістяків» стародавньоямної культури. Слово *рус (русь)* означало «сонце» і «вода», а пізніше, як і скіфське Апі,— «вода» і «земля». У зв'язку з висновками автора про те, що в часи Геродота скіфи-орачі називалися *русь*, ми остаточне вирішення питання про етимологічне зближення rus, sur і arare залишимо за лінгвістами:

rus — ruris — ruaris — ar-arare;
sur — suar — ar-arare;
ur — urus — rus.

Про стародавність назви Сонця *Да-ж-бог* свідчить те, що в цьому імені відсутній елемент руху по зодіаку. Ця назва існувала ще до набуття стародавньою астрономією відомостей про зодіак. Назви Сонця *Сварожич* (син Сварога) безпосередньо пов'язана із зодіаком. Ярило — Сонце весняного рівнодення, тобто епохи, коли вже були відомі 4 фази Сонця, що зображувались на трипільських посудинах.

Сонце, народжуване в межах сузір'я Перуна 25 грудня,— це Сонце-немовля (зимове), Сонце весни — Ярило, який тотожній з Прометеєм і Гераклом — персонажами давньогрецької міфології. Сонце літнього сонцестояння — семиглавий Семияр-Семиярило (Сімаргл) і Сонце осіннього рівнодення — беззбройний старець. На Русі існував і образ молодого Сонця етичних принципів, близький образові єгипетського Гора, у якого одне око було Сонцем, друге — Місяцем. Цей міфологічний образ зберегли до наших часів українські колядки, в яких передано особливості астрального культу на Середньому Дніпрі.

Навіть головні боги астральної тріади не могли існувати без богині Зорі. У колядці співається:

Бо в правім личку світле сонечко,
А в лівім личку ясен місяцю,
А в грудях йому ясна зоречка.

Цей образ Сонця поряд з іншими даними свідчить про тривалі і прямі контакти культури народів території України з Єгиптом. Висновок, до якого часу належать сонячні боги Середнього Подніпров'я, можна зробити з того, що в найдавніших індійських міфах про свята Різдва Сонця і Місяця (25 грудня, 1 січня) і Купали (23 червня) говориться як про застарілі, простонародні.

Боги Сонця в наших давніх предків ніколи не були головними. Нове Сонце, народжене в зодіакальному сузір'ї Риб і оголошене як Христос — hrs (д.-євр.), що означає *Сонце*, було тим же іранським і хозарським богом Сонця — Хорсом з дещо оновленим змістом. І етимологічно, і семантично Хорс і Христос (hrs) тотожні. Непримиренна боротьба ідеологій культу Місяця, і культу Сонця, яка тривала упродовж кількох тисячоліть, заважала введенню християнства на Русі.

Культи сонячних богів — іранського і хозарського

Хорса (Карачуна), єгипетського Ра і вавілонського Бар-Бара (Баббара) з їхніми жорстокими обрядами людських жертвоприносин не прижилися на Середньому Дніпрі. Назва сонцепоклонників *барбари (варвари)* була на Подніпров'ї не з приємних.

Велике значення на Русі у протистоянні і опорі християнству мала надзвичайно висока народна культура космогонії та міфології природи, яка, однак, знищувалась культом нового Сонця — hrs[1].

Зоря

Зоря — найпрекрасніша богиня Русі всіх часів і богиня всіх народів Східного Середземномор'я. Вона володіла дещо більшим антропоморфізмом порівняно з малоантропоморфними богами Причорномор'я. Її не можна повністю ототожнювати ні з грецькою Афродітою Небесною, ні з римською Венерою, однак наділена була ця богиня і прекрасними рисами Афродіти Небесної (Urania), і ранньоеллінської Еос... У різних народів вона змінювала свої риси. Зоря — вістунка-чарівниця наповненого величезним містичним змістом моменту народження тріади астральних богів: Місяця, Сонця і Зорі.

Сповіщаючи про народження богів, Зоря сповіщає і про початок творення Всесвіту. Є чимало міфів про прекрасну богиню Русі — Зорю. О. О. Потебня працював над розшуками і тлумаченням одного з найдавніших міфів: «Зоря, ключі, роса і мед». Цей міф про Зорю фрагментарно зберігався в народі ще донедавна.

Реставрація таких міфів можлива й нині, якщо збирання їхніх фрагментів виконується фольклористом, міфологом-лінгвістом протягом багатьох літ. У Потебні не було такої можливості. Він обмежився висновком, що в народі міф «Зоря, ключі, роса і мед» міцно асоціюється в єдине нерозривне ціле. Зміст міфа вже втрачено. Цілий розділ своїх пошуків О. Потебня присвятив окремим фрагментам: дівчина, яка шукає порятунку від переслідувача, що її наздоганяє, в останній момент перетворюється в криницю або липу (символ води). Збережений фрагмент міфа розповідає про те, як зоря на світанку ключем відмикає небесні ворота й випускає Сонце на небо. Сонце наздоганяє красуню дівчину, Зорю, що втікає, і

[1] Норцов А. Путь Солнца в процессе мирового движения.— Тамбов, 1909.— С. 69.

яка стає криницею. На землю падає «свята роса», яка запліднює землю. Бджоли п'ють росу й приносять мед. Народжується життя.

Розповідаючи міф про Ладу, ми вже переповідали його зміст і говорили про те, що фрагменти його дозволяють ототожнити цей твір з еллінським міфом про Аполлона і Дафну.

Елліни зберегли пам'ять про Геліоса (Сонце), Селену (Місяць) і Еос (Зорю) — дітей Перуна (Гіперіона — сина Висоти). Сонце, персонаж нашого міфа, царювало задовго до II тис. до н. е., тобто в IV—III тис. до н. е. Це видно з того, що в II тис. до н. е. персонажем еллінських міфів уже був син Геліоса Аполлон. Це він спрямував стрілу Паріса в п'яту Ахілла під час облоги Трої і тим допоміг нам датувати вітчизняний міф. Бджоли і мед дозволяють визначити місце народження міфа — Північне Надчорномор'я, Середнє Подніпров'я і Побужжя. Саме на цій обмеженій території, як твердять фахівці, водилися дикі бджоли.

Професор Оксфордського університету міфолог Макс Міллер довів, що ім'я *Дафна* на санскриті означає *Зоря* і що в еллінів спочатку слово *Дафна* означало *Зоря*. Лише під впливом міфа ім'я *Дафна* набуло нового значення — вічнозелений лавр. Рятуючись від Аполлона, Зоря перетворилася в лавровий кущ — символ вічного життя. Так у еллінів у III тис. до н. е. зникла прекрасна богиня Зоря. Від неї зостався тільки відблиск колишньої Зорі — Еос.

Афродіта небесна (Уранія) набула нового значення. На території Русі Зоря — це й Афродіта Уранія і Еос еллінів одночасно. У II тис. до н. е. разом з кіммерами-іберами, що просувалися на захід із Північного Причорномор'я, Зоря потрапила на Піренейський півострів. У басків ім'я богині набуло префікса *і* й перетворилося в *Ізар*. Про міфологічний зв'язок Зорі з божественною росою, яка запліднює землю, свідчить один із баскських діалектів, на якому роса зветься «ізарський іній», тобто «іній богині Зорі». У Дворіччі це — Інанна.

Один з характерних фрагментів міфа «Зоря, ключі, роса і мед» наводить поет С. Єсенін у статті «Ключі Марії»:

Заря-Заряница,
Красная девица
В церковь ходила,
Ключи обронила,
Месяц видел,
Солнце украло[1]

[1] Есенин С. Собр. соч.: В 3 т.— М., 1970.— Т. 3.— С. 150.

«Церква» в космогонічних міфах означає зоряну галактику. Міфи про Зорю збереглися в українському обрядовому фольклорі. У святі народження Місяця — Щедрому Вечорі — Зоря виступає як містичний персонаж, посланець неба. У щедрівках співають:

Йшов, перейшов Місяць по небі,
Та стрівся з ясною Зорею.
— Ой Зоре, Зоре, де в бога була,
Де в бога була, де маєш стати?

— Де маю стати?
В пана Йвана (Миколи, Михайла) —
У пана Йвана на його дворі,
Та на його дворі, та в його хаті.

А пан Іван за столом сидить,
За столом сидить — три кубки держить.
Перший кубок — вино-зелено,
А другий кубок — пиво щедрове,
А третій кубок — медок-солодок,
Медок-солодок для його діток.

Подібно до того, як в епоху християнства Перуна замінив Ілля-пророк, в обрядових піснях його замінив Іван. Три кубки символізують тріаду астральних богів, що народжуються в сузір'ї Перуна.

Наведений міф відображений в гімнах Рігведи, де Індра (Перун) сидить і п'є напій із кубка Місяця (Сома).

Купала

Чи не найпопулярнішою на Україні була богиня Купала з її всенародним святом купальської ночі. В Густинському літописі (XVI ст.) Купала трактується як еллінська (етруська) *Церес:* «Купало бяше богъ обілія, якоже у Елінь Церес, єму ж безумнії за обиліє благодареніє приношаху в те время, єгда імяше настати жатва...» Богиня Церес, захисниця знаменитого етруського міста Цере — оплоту стародавньої надсередземноморської міфології, римська Церера, вважалася матір'ю богів і людей. Вона була богинею продуктивних чинників природи, материнства, шлюбу, мала епітет *лібера (воля* Неба), що засвідчує ранг небесного божества, рівний Зевсу і Юпітеру. Зевс мав епітет елевтерос, Юпітер — лібер, а Див *(Дій)* київського пантеону — *собот*. Всі ці епітети означають — *«свобода» («свобода Неба.)*. Звідси назва Собот — гори, де відбувалися урочисті купальські свята. Римляни ототожнювали Церес із фрігійською Кубелею і

Купала — Кибела, пеласгійська Деметра — богиня родючості та землеробства IV ст. до н. е. Статуя, мармур

вважали, що її походження, як і етрусків,— малоазійське. Мовознавці зближують імена *Купала* і *Кибела* (правильно *Кубеля*). Про культ фрігійської і троянської богині Кубелі у Скіфії докладно писав Геродот.

Ми добре знаємо міцні етнокультурні зв'язки наших предків з Фракією, Бітинією і Троєю. Придунайські бригги, європейські предки фрігійців, ще до Троянської війни переселилися в Малу Азію, а потім повертались. Те саме було й з племенами стримонів (етрускоїдів), що заселяли Бітинію. Адже античні автори свідчать, що в VII ст. до н. е. в Бітинії вперше було збудовано місто Київ. Начебто Кий, друг Геракла, повернувшись із Колхіди, збудував місто й назвав його своїм ім'ям, а жителі міста звалися кияни.

Такі факти треба вивчати, досліджуючи, як поширювався стародавній культ давньоруської Дани у Малій Азії, та поширення культу Кубелі з Фрігії, Бітинії й Трої на береги Дніпра. Особливо вражає тотожність та невідмінність усіх обрядів і ритуалів на честь Купали на Дніпрі та на честь Кубелі у Фрігії.

Прія — Фрея слов'янська — Фрігія скандінавська

У словнику Вацерада Афродіта пояснюється як слов'янська Прія. В народі на Україні пам'ять про Прію збереглася в обрядових піснях: веснянках, гаївках. Прія — богиня плодоношення, кохання, шлюбу й родинного вогнища. Дівчата, граючи, приспівують про сватання: «Прись, свашко, Прись! Прись, любко, Прись!» Корінь імені богині зберігся в словах: «приязнь», «сприяти», «приятель», (на санскриті — «прі», «пріас» — «кохати», «коханий»). Прись — це пестливе від Прія — Прися, це Параска, Парасковія, Параскева.

Переслідування поганства змусили язичників називати свою богиню днем її свята — П'ятницею. «Параскева» — по-грецьки означає «п'ятниця». Ми знаємо й християнські — п'ятницькі — храми, що будувалися біля води й звалися народом на честь богині П'ятниці. Деякі мовознавці й міфологи зближують слов'янське ім'я *Прія* або *Прідіді* (велика Прія) з іменами *Афродіта* і *Фрея*. Фрея слов'янська у Скандінавії була дружиною вищого божества Одина, днем її свята була п'ятниця.

Фрею було запозичено з пантеону Ванів (венедів) з Країни Танів — Ванів (венедів). Автор скандінавської хроніки XIII століття Кнорре Турлесон (помер 1244 року) описує цю країну, як територію Русі, де тече річка Танаїс. Ця річка, пише Турлесон, звалася в давнину Танаквіль, або Ванаквіль. Перша назва означає «річка богині Тани», друга — «річка Ванів», тобто венедів (слов'ян). В описі Турлесона говориться, що Танаїс плине до Чорного моря, і тому висловлювалася думка, що йдеться не про Дон, а про Дніпро, в назву якого теж вплітається ім'я Тани-Дани.

Проте головним є те, що йдеться про територію Русі.

Статуя Кибели, що сидить, I ст. до н. е., м. Керч, мармур

Дуже цікавим є твердження, що територія зветься Країною Танів (данів — Таналанд), або Країною Ванів (венедів — Ваналанд). Адже всесвітня історія Помпея Трога в обробці Юстина повідомляє, що «венедів було вигнано з Трої Атенором». Але ж троянці були етрусками, то й венеди повинні були бути етрускоїдами. Ця думка підтверджується фактом, що в першого римського імператора — етруска Тарквінія Древнього дружина була також етруського походження і звали її Танаквіль. Як визначено, це ім'я належало стародавній богині етрусків. Так багато дає порівняння чотирьох назв: «Танаквіль» — «Вана-

квіль», «Таналанд»— «Ваналанд». Якщо венедивани перебували колись у Малій Азії (Троя), то постає питання, чи не набрала там назва «вани» властивого етрускам префікса «і». Тоді не *вани*, а *івани*? Чи походить слов'янське ім'я *Іван* зі староєврейської мови, а чи з мови ванів Наддніпрянщини?

Культ Прії на Наддніпрянщині був тотожний культові Афродіти у Фрігії і Трої, які мали з Руссю міцні етнокультурні зв'язки. Прія — Афродіта — Фрігія була матір'ю етруска Енея, захисника Трої і предка Ромула й Рема, засновників Риму. Афродіта — стародавня Лада в Аркадії — була богинею пеласгів (трипільців на Дніпрі) і фракійців. Культи цих богинь за тисячі років, звичайно, набули певних відмінностей, однак існували на Русі й одночасно. Пізніше культ Лади-Зорі поступився культу Прії-Дани, богині Води.

Отже, лиш частково розглянувши астральний зміст київського язичницького пантеону, ми заглиблюємося у високу вітчизняну культуру, яка виникла значно раніше від розвинених культур Давньої Греції та Риму.

Волос

Волос — один з найстародавніших богів Русі, який мав також інше доіндоєвропейське наймення *Тур*. Волос, або Тур,— це астральне божество, що символізувалося зодіакальним сузір'ям Тельця. Про давність божеств промовляють самі назви. Вони існували вже в IV тис. до н. е., коли точка весняного рівнодення визначалася в сузір'ї Тельця і це сузір'я було головним божеством Східного Надсередземномор'я та інших давніх цивілізацій. Ім'я *Тур* означає *Небо* (Тельця), а ім'я *Волос* — складова назви *Волосожар*, де Небо означає слово *жар*.

Сузір'я Тельця має на Україні найстародавнішу назву — *Волосожар*, що значить *Небо Волоса*. Ім'я *Волос* згадується в текстах угод князя Володимира з візантійцями. Відомі імена бога *Волоć* і *Велес*. Ім'я *Велес* зустрічається в «Слові о полку Ігоревім», в чеських пам'ятках XV—XVI ст.

Дослідник слов'янської міфології Л. Леже припускав, що походження імені *Волос-Велес* можна пов'язувати з іменем скандінавського божества Вольсі[1]. Це питання

[1] Леже Л. Славянская мифология.— С. 97—99.

ставив ще й Снєгірьов, вважаючи, що *Волос* утворилося з Vol+ass (сканд.) — *вол+бог* або *тур+бог*[1].

Астральна міфологія Русі підтверджує припущення Снєгірьова. Українська назва сузір'я *Волосожар*, тобто *Небо бога Вола*, всебічно пояснює походження божества. Напевне також, що назву можна віднести до епохи доіндоєвропейської спільності племен, які жили на території України.

З погляду давніх етнокультурних впливів на Середньому Дніпрі інтерес становлять божества Русі, до імен яких додавалось пояснення *бог*. На думку автора, всі ці пояснення давались пастухами «козиного народу», «скорчених кістяків» стародавньоямної культури.

Так назва Сонця у трипільців — *Да* пояснювалась у формі *да-ж-бог*. Назва Перуна (Стрільця) в етрусків — *Стри* набувала форми Стри-бог, бог Неба в трипільців-етрусків Тур (Телець) вимагав пояснення: *Яр-Тур* — *Сонце-Тур* або *Боготур*, перетворене в богатир. Двомовне ім'я Vol-ass утворилося шляхом поєднання імені бога *Вол (Телець)* зі словом *асс*, що, мабуть, готського походження, бо в них слово ass означало бог. Це «двомовне» слово, утвердившись в народі, перетворилося в ім'я бога Волоса. Минуло багато віків, поки Волос став трактуватися як *скотьїй бог*. У часи Володимира воїни Русі, що приносили клятви Візантії іменами рівних Перуна і Волоса, ще не вбачали в останньому лише *скотьєго бога*.

Зв'язок з тваринним світом у цього великого божества був з найдавніших часів. Так, в Єгипті під час вступу Сонця в сузір'я Тельця здійснювались урочисті ритуали з священними тваринами. Небесний бик Апіс завжди був священним. Небо символізувалось зображенням корови. Під час свята урочистого Молодика кожне плем'я в ритуальних процесіях водило тварину, свій тотем. На Нижньому Нілі з його буйними пасовищами — бика, в Мендесі — козу і т. д. Напевне, падінню Волоса після трьох тисячоліть його непохитної величі допомогла і християнська церква, призначивши святого Власія покровителем худоби.

У дохристиянську епоху — особливо в період, коли сузір'я Тельця було головним божеством зодіаку (IV — III тис. до н. е.), Телець — Волос — Тур був грізним владикою інших богів і на Русі поступався тільки Перунові. У грецьких міфах Зевс, що викрадав Європу, зобра-

[1] Снегирев И. Русские простонародные праздники и обряды...— Вып. 1.— С. 10.

жувався у вигляді бика і носив ім'я Тавріуса, що вказує на культ Тура — Волоса на Північному Надчорномор'ї, зокрема в Таврії, в Криму.

Друга частина імені *Мінотавр* означала бик. Час існування Мінотавра (чудовиська з давньогрецького міфа) був періодом занепаду культу Тура — Волоса. У фінікійців і халдеїв сонце обожнювалось у вигляді чорного бика. Людські жертви приносились у розжарених велетенських посудинах, що формою нагадували мідних биків. Стародавні галли присягали над мідним биком, халдеї та євреї — над золотим тельцем. Кельтська статуя бога сонця Доліхеніуса зображувала його стоячим на чорному бикові[1]. Саме цьому грізному божеству присягали воїни Русі під час укладання угоди з Візантією.

Археологічні дослідження раннього Трипілля на Україні збагатили науку відомостями про культ Тура — Волоса в епоху V—III тис. до н. е., культу, що дожив до часів княжого Києва. Так, у Києві на Подолі була Тур'я божниця.

Під час розкопок Луки-Врублевецької на Дністрі було знайдено піч, що символізувала Сонце, під якою була захована голова бика. У печі спалювались символічні жертви — кам'яні жіночі фігурки. Було також знайдено поховання кам'яних бичої голови та жіночих фігурок. Своїм розташуванням вони показували напрямок руху Сонця до вогню (вохри). А на одній з віднайдених голів бика було зображено жіночий силует.

Численна перевага «бичої» символіки в трипільській пластиці вказує на значення культу Тура — Волоса в ту епоху[2]. Божество Тура — Волоса знаходимо і в полабських слов'ян: зображення голови бика на щиті бога Радегаста. З такими військовими щитами наші предки захищали міста Чернігівщини. Нинішнє місто Короп — літописний Погар, за свідченням уже згадуваної «Історії Чернігівської єпархії,» до пожежі мав назву Радегаст. Найпочеснішим найменням Сонця було *Яр — Тур* (Сонце-Бик, Сонцебик). Саме так звеличували прославлених князів. «Яр Туре Всеволоде!» — читаємо в «Слові о полку Ігоревім». Можна сказати, що «Яр — Тур у первісному своєму значенні був богом весняного сонця»[3].

Отже, автором цієї книжки вперше показана астральна міфологія праслов'ян і Стародавньої Русі. Вивчення цієї міфології, на наше глибоке переконання, не лише прояснює, а й дозволяє розв'язати деякі складні проблеми етногенезу слов'ян. Адже встановлено матеріалістичну сутність божеств Русі, яка грунтується на давній астрології та космогонії. Показано, що свято Різдва — це свято творення Всесвіту, ототожнюваного із зодіаком і народженням великої тріади: Сонця, Місяця і Зорі; доведено, що Різдво було також святом етрусків, прабатьківщина яких знаходилась і на території Русі. Вивчення божеств етрусків показало, що свята Януса в Давньому Римі і Щедрого Вечора на Русі тотожні за своєю суттю.

[1] Шеппинг Д. Мифы...— С. 131.
[2] Бибиков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре.— С. 266—269.
[3] Шеппинг Д. Мифы...— С. 54.

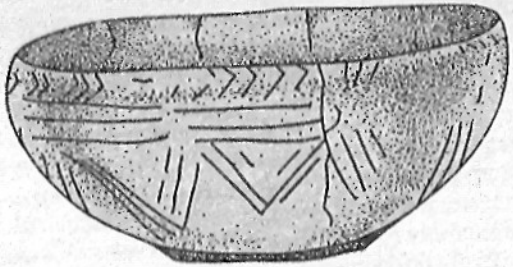

Чаша катакомбної археологічної культури, II тис. до н. е., с. Макіївка

Вдалося також встановити астральну природу і датувати культи таких божеств, як Сварог, Перун, Стрибог, Див, Дана, Лада, Тур, Волос та ін., показати, що Стрибог (Стрілець — Сатр) — це бог етрускоїдних племен району Карпати — Дністер — Дунай; пояснити культ Золотого Плуга у скіфів, збережений на Україні до наших днів; вивчити і датувати обряди свята Щедрого Вечора і показати їхнє етногенетичне значення.

Досягнення стародавньої космогонії пояснюється високим рівнем культури в епоху неоліту й міді-бронзи (трипільські протоміста з їх тисячолітньою культурою якнайкраще свідчать про це), сприятливими умовами для розвитку і поширення знань, які в кінцевому підсумку й створили спільні основи астральної ідеології багатьох племен і народів.

У світлі вивчення всього матеріалу етногенез протослов'ян пов'язується зі спадщиною трипільської і стародавньоямної археологічних культур. Таким чином, можна говорити про безперервність культурно-історичного процесу на Середньому Дніпрі з IV тис. до н. е. Виникла можливість пояснення нерозгаданих місць у міфологіях

східносередземноморських та європейських народів, датування і аналізу етнокультурних зв'язків і впливів, яких зазнавали наші предки упродовж тисячоліть.

ПИТАННЯ ЕТНОГЕНЕЗУ Й ФАКТИ ЕТНОГРАФІЇ

Вивчення стародавньої культури, космогонії й міфології Русі, безперечно, пов'язане з питанням етногенезу. Так само й етногенетичні питання передісторичної доби часом яскраво висвітлюються фактами споконвічних народних традицій у господарській діяльності, побуті, мистецтві, способі життя й мислення, в невмирущих заповітних уявленнях, ідеології, обрядах, космогонічній та міфологічній системі народу.

За сукупністю засобів і даних етнографії і за допомогою даних археології та інших наук можна розв'язати питання про давність народу й етнічний ареал доби етногенезу.

У піснях, прислів'ях, оповіданнях і легендах споконвічними невитравними рисами виявляється передісторичне життя народу з його докорінними ідеями.

Як ідеологія й мова є зв'язком між одноплемінними народами, так однаково схожими є й прояви цих народів у міфах або святах разом з іншими характерними рисами, і це доводить єдність їхнього походження. Тому по залишках стародавньої культури можна скласти уявлення про добу етногенезу Русі. Далі можна дослідити етнічний ареал доби, зваживши на пересування тогочасних народів навколо Чорного моря.

Для вивчення передісторичного життя народу та його етногенетичних взаємин з іншими народами багатий, а часом вирішальний матеріал знаходимо в палеонтології мови та еортології — науці, яка вивчає народні свята. Природні й моральні чинники, відмінності людства відрізняють і народні свята за змістом і формою. Свята різняться в хліборобських і кочових племен, войовничих і мирних, у цивілізованих народів і первісних, у гірських і степовиків, у полудневих і північних і т. ін.

Можна дослідити, як за доісторичних часів існувала спорідненість навколочорноморських народів у галузі вірувань, мови, як утворювалися нашарування різних ідеологій, різних мов і світоглядів.

Науковцями, які досліджували міфологію та обряди греків і римлян, мало уваги було приділено з'ясуванню

суто еллінських і римських елементів у міфах і запозичень з міфології давніх народів: єгиптян, трипільців-пеласгів, етрусків. Ідеологія й культура давніх народів сприяли розвитку еллінів і римлян. Ці передісторичні, але величні здобутки культури добре збереглися в традиціях Київської Русі. Елементи цих традицій відомі й з джерел античної доби.

Водночас на деяких староукраїнських міфах і обрядах, а також на побуті позначилися найдавніші риси культур Полудневого Сходу: дошумерського й шумерського населення Межиріччя, іранців доби Заратуштри тощо. Деякі традиції, властиві народам Полудневого Сходу, зберігалися на Україні до періоду суцільної перебудови села в 30-ті рр. XX ст. Стародавні поганські свята, обряди й вірування збереглися в народі, хоч і не повністю, всупереч тисячолітньому пануванню офіційного християнства й незважаючи на жорстокі переслідування з боку церкви — отже, лишилися доступними для реставрації й вивчення тодішніх ідеології й форм культури. Найстародавніші свята й побут ще донедавна лишалися в народі як вітчизняні звичаї, заповітні обряди й вірування, котрі проймали все його внутрішнє й зовнішнє життя.

Питання етногенезу Русі обов'язково потрібно вивчати разом із міфологією, обрядами й іншими етнографічними даними, бо вони своїм багатством, унікальністю й специфікою яскраво висвітлюють цю проблему. Зокрема, з цього погляду важливим є той факт, що праслов'яни на Середньому Дніпрі вже в далекому минулому мали єдині, спільні вірування, обряди й традиції, що охоплювали велику територію й великий етнічно єдиний народ. Така спільність могла виробитись лише за єдності культурного життя протягом тисячоліть. Доказом спільності є повна уніфікація міфологічного мислення народу, його обрядів і звичаїв. Доводить це й календарна обрядова поезія, вік якої, за висновками видатних дослідників, становить не одну тисячу років. Все це дає можливість скласти картину передісторичного життя східних слов'ян і зокрема українського народу. Адже окремі фрагменти якогось міфа чи обряду певного регіону України можна зрозуміти за допомогою фрагментів (елементів) цього міфа, що збереглися в іншому її регіоні. Це є специфічною рисою української етнографії. Така робота була б неможливою для північних територій, де ще в XIX столітті маємо мозаїку вірувань і звичаїв, що відбила мозаїку племен.

На величезній території, де жили наші предки, території, куди повністю вписується Скіфія Геродота, у хліборобів існували єдині вірування, ідеологія, обряди, звичаї й побут ще задовго до н. е. Ці давні етнографічні риси збереглися й до 30-х рр. XX ст.

Стародавність культури. Питання слов'янства й мови

Тривалі пошуки гіпотетичної прабатьківщини, спільної усім сучасним слов'янським (за мовою) народам, не привели вчених до єдиної думки. Не знайшла визнання й гіпотеза про загальнослов'янську прамову, що начебто існувала колись на уявній прабатьківщині слов'янських народів. Ці застарілі погляди штучно тримаються й досі, але вже не відповідають рівню сучасних наукових знань. Однак зазначимо, що останнім часом деякі мовознавці вважають окремі гідроніми Середньої Наддніпрянщини фракійськими (дакійськими) й доходять висновку, що фракійці блокували слов'янам доступ до Середнього Дніпра.

Вивчення мовного субстрату свідчить про зв'язки протослов'ян, їхньої мови та культури з давніми середземноморськими і навколочорноморськими народами.

Вчені давно звертали увагу на вплив субстрату та мовного схрещення на утворення деяких індоєвропейських мов. Про це писали Г. Асколі, Г. Шухардт, П. Кречмер, А. Мойє, Г. Гірт, Ю. Покорний та ін. Проте найавторитетнішим знавцем цієї галузі мовознавства визнано видатного радянського вченого академіка М. Я. Марра.

Перед тим як навести деякі висновки з його досліджень про українську мову, треба, мабуть, сказати кілька слів про долю наукових праць видатного вченого. Це треба конче зробити, оскільки не можна обминути М. Я. Марра ще й як видатного історика культур навколочорноморських народів. Протягом усієї своєї плідної, талановитої й бурхливої наукової діяльності — впродовж усього життя — М. Я. Марр вважався зіркою першої величини не тільки російської, але і європейської мовознавчої науки. Але через 15 років після смерті, у 1950 р., М. Марр зазнав критики з боку Й. Сталіна. Це призвело до накладання своєрідного veto на всі його наукові праці.

З 1950 р. праці Марра не перевидавалися й на авторитет видатного вченого уникали посилатись радянські мовознавці й дослідники культури. Довгого забуття зазнали й наукові праці інших видатних мовознавців і фольклористів. Лише останнім часом знову посилилася увага до наукової спадщини академіків О. Потебні, Д. Яворницького, А. Кримського, В. Гнатюка.

Однак уже через десять років, 1960 р., академік В. Абаєв у статті, присвяченій М. Марру, писав: «З усіма помилками й захопленнями М. Я. Марр лишається однією з яскравих постатей російської й радянської науки». Реабілітація наукової спадщини М. Я. Марра стосувалася і його досліджень з питань походження мови, міфології, передісторії культури навколочорноморських народів.

Що українська мова доіндоєвропейска підтверджувалося її аналізом. Так, наприклад, слово «правда» еквівалент імені скіфського героя Прометея, котрого ім'я зберегли нам греки: pra-v-da, pro-me-ve буквально означає, «дитя неба», «сонце», «сонечко».

В українській мові слово «правда» має два значення:

1. Синонім «право», «закон».
2. Синонім «істина», це безпосередній дериват сонця.

«Двозначність слова „правда" являє пережиток полісемантизму й характеризує українську мову шаблем розвитку більш архаїчним ніж інші індоєвропейські мови»,— пише М. Я. Марр.

М. Я. Марр, говорячи про субстрат української мови та мов, споріднених з нею походженням, вважав цікавим фактом, скажімо, те, що вони за деякими характеристиками ширше, ніж з іншими, збігаються з абхазькою, баською, бретонською мовами.

Отже, українці мають спільне минуле з басками, абхазами, чанами (лезгами-пеласгами), гурійцями (давня Gurya), вірменами (Hauka)? Баски, наприклад, самі себе звуть етрусками (таке значення національної самоназви басків). Слово *абхази* і *баски* — теж спільного кореня: абхази — a-bas-ki, тобто слово утворилося додаванням префікса *a*.

Українська, абхазька й баська мови ставлять визначення після предмета, що визначається, наприклад:

Голово козацька, голово молодецька!
Чи є в тебе на Русі батько або мати,
Або сестра найменша?

Або: «люд хрещений», «край веселий», «місяцю ясний», «очі завидющі», «руки загребущі» і т. ін.

Ця характерна українська риса поділяється лише стародавньою шумерською мовою з Вавілонії з писемністю V тис. до н. е.

А як пояснити, наприклад, те, що у бретонців, кельтів слово *батько* (tat) тотожне українському *тато*, пеласгійське *нана* (мати) — українському *неня* і т. ін. М. Я. Марр вважає, що від шумерського слова *шу* («рука») походить українське дієслово *шукати*.

Ясна річ, не просто збігом пояснюються факти схожості, а іноді абсолютної тотожності слів, які були і є у вжитку цих географічно віддалених народів. Особливості української мови М. Я. Марр пов'язував з участю шумерів, етрусків, пеласгів в етногенезі наших предків.

Подібно до К. Сосенка, але незалежно від нього й спираючись на інший мовний матеріал, М. Марр вважає, що добою заснування Києва є кіммерійсько-скіфська доба, тобто перша пол. I тис. до н. е. Вчений звертає увагу на те, що у давньовірменських джерелах і в Нестора, котрий обробляв «передісторію, тобто забуту історію України», наведено подібні споріднені легенди про заснування перших міст: Куара, точніше Ковара (Ko-var) — у Вірменії і Києва (Куяба — в арабському записі) — на Русі.

Легенди ті, як вважав М. Марр, не є плодами книжної творчості, вони — спадок від так званих передісторичних поселенців того й іншого краю.

Зокрема в легенді про Кия, Щека, Хорива й сестру їхню Либідь він добачає правдиву традицію про участь у заснуванні Києва й утворенні київського об'єднання кількох племен: мабуть, шумерів-кіммерів, кельтів, а також етрусків-пеласгів.

При аналізі топонімів формальним методом, коли друга частина топонімів, зокрема Києва чи Куяби, розглядалась як закінчення множини, ці назви виявилися скіфськими. Результат такого морфологічного роз'яснення лишається в силі.

«Проте аналіз за лінгвістичними елементами в цих мовних утвореннях уцілому» виявив склад з елементів двох мов — скіфської і кіммерійської.

Таким чином, в назву Києва виявився внесок ще кіммерів або іберів.

К. Сосенко на основі вивчення деяких іранських формальних впливів на українську обрядовість у люнарному культі астрального вогню висловив гіпотезу про прихід на Наддніпрянщину (в часи реформ Заратуштри в Ірані) іранського князя Кия (Kej) (с.-перс.), Kavay (ст.-іран.).

Князь царського роду Kej знаходився в опозиції до реформ Заратуштри й разом з дружиною й частиною племені залишив Іран. Це сталося в VII ст. до н. е. Якщо князь Kej брав участь у заснуванні Києва й київського

державного об'єднання, то, виходячи з досліджень М. Я. Марра, можна припустити, що Кия підтримала Мідія (у той час Мідія оборонялася від іранського просування й агресії).

Під скіфським елементом у назві Києва М. Я. Марр вбачав кельтські племена. Термін скіфи виявився різновидом і Колхів і Кельтів. «Де Кельти не зустрічалися з Кимерами або іберами?» — зазначив М. Я. Марр. Легенда про Кия, Щека, Хорива й Либідь «з незаперечною ясністю називає тотемів, і скіфського Кия, й Кимерського — Хорива».

М. Я. Марр робить висновок, що Шумери виявилися й на Кавказі. Їхніми слідами є назва бога у грузинів «Кимер», в архетипі Kumer, на Русі — «Кумир» (Kumir).

З цим самим етнічним світом пов'язана назва й будівництво міста Ольбії на Україні.

Назва „Ольбія" теж композит із тих самих двох мовних елементів, що й назва „Київ". Ця назва виявилася внеском ніяк не еллінів, а стародавніх будівників, котрі лишили людству в Надсередземномор'ї низку міст із тією ж назвою.

Навівши згадані й цілу низку інших фактів з історії культури Русі, М. Марр зазначає, що не можна вивчати етногенез східних слов'ян «без постановки цього питання».

Наводячи яскраві факти, Марр критикує поверховість прихильників теорії мовних і культурних запозичень, шукачів іранського масиву в українському Надчорномор'ї або «універсальних римських джерел».

Якщо українське слово *собака* близьке до мідійського Spaka або іспанське perro (perso) до українського *пес*, то це ще не доказ наявності якогось іранського масиву або якихось запозичень. Ці слова є спільним мовним прошарком даних народів за певної доби.

З приводу поширеної звички посилатись на Рим, латинь, коли треба й коли не треба, М. Я. Марр писав: «Коня римського універсалізму доводиться осаджувати навіть там, де його бігові, здавалося б, немає меж...» і закликав молодь припадати до «вітчизняного джерела».

Ми навели деякі факти, висновки академіка М. Марра, які свідчать про стародавність мови і самобутність культури давніх предків слов'ян, що населяли навколочорноморські і надсередземноморські землі.

Доба формування
вітчизняної культури
за даними етнографії

Етнографія, як найавторитетніше джерело народної історії, засвідчує, що глибока стародавність нашої мови доповнюється також стародавністю вірувань, обрядів, звичаїв і побуту, міфів і легенд, усної народної літератури, гідронімів і антропонімів, писемності[1], усіх традицій народного життя.

Маємо на увазі писемність сімома алфавітами, що існували на Україні до кирилиці. Зокрема писемність трипільців та писемність алфавітом, що пізніше звався іллірійським.

Боги астрального культу Русі, міфи, обряди й ритуальна ворожба стосуються щонайпізніше доби шумерсько-вавілонського розквіту V—IV тис. до н. е. Найімовірніше, це — доба трипільців-пеласгів та стародавньоямної археологічної культури на території України. Етнографія, міфологія, мовознавство, археологія дозволили простежити генеалогію головних богів Русі і ритуальні звичаї в глиб далекого минулого. Міфи про походження життя або про утворення племінних і державних об'єднань виникли задовго до нової ери.

Одним з найстародавніших світотворчих і життєтворчих міфів є міф «Зоря, ключі, роса і мед».

Датувати цей міф можна в такий спосіб. Дія міфа відбувається, коли в трипільців — «божественних пеласгів» — владарювали боги Місяць, Сонце і Зоря. Це були доеллінські часи. Але, як відомо, саме завдяки давньогрецькій міфології дійшов до нас пеласгійський міф про Геліоса, Селену та Еос, дітей Гіперіона — сина Висоти. У II тис. до н. е. владарював син Геліоса — Аполлон, який спрямував стрілу Паріса в п'яту Ахілла під час оборони Трої. Доба Геліоса (Сонця), Селени (Місяця), Еос (Зорі) — IV—III тис. до н. е.

Цей міф існував ще до того часу, коли племена кіммерійців (іберійців) посунулись на захід і там, аж на Піренейському півострові, відомі під назвою басків, теж зберегли цей міф спільних наших предків.

Міф про походження культу Золотого Плуга за царя Таргитая й царевича Колоксая пов'язаний з утворенням хліборобської держави бористенітів і датований Геродотом XV ст. до н. е. У численних переказах, колядках і в народних легендах цей міф разом із залишками культу та обрядів дожив і донині, міцно заволодівши психікою

хлібороба. Навіть пізніший міф про походження назви Києва і Київської держави, відомий з літопису Нестора, як ми вже згадували, датується скіфсько-кіммерійською добою, тобто VII ст. до н. е.

Джерела народної художньої творчості й духовної культури треба шукати в попередніх епохах, що завершилися будуванням Змійових валів на Київщині. Ці величезні військово-оборонні споруди, що досягали 18 метрів висоти й тяглися на сотні кілометрів,— велике досягнення військово-інженерної техніки й науки того часу. Саме ця культура й була свідком розквіту дохристиянського фольклору наших предків. Як показали дослідження А. Бугая й результати радіовуглецевого аналізу, вали біля села Завалівки й озера Води Ради (Води Лади), в районі Макарова, існували вже в II ст. до н. е. Ці споруди зводилися десятками тисяч робітників, що свідчить про економічну й політичну могутність Київської держави до н. е. Подібно до античного світу тут існувала федерація міст-держав. Відбудова Змійових валів була не під силу княжій Русі літописного періоду. Змійові вали є грандіозною історичною пам'яткою про те, як на прабатьківщині індоєвропейських народів протягом кількох тисяч років складалася й буяла висока культура, економічна й політична могутність племінних об'єднань наших предків.

Вже починаючи з III тис. до н. е., на території сучасної України, як було доведено останнім часом, існувала розвинута писемність принаймні 7 абеток. Серед них перша у світі звукова абетка трипільців, що потім, очевидно, була завезена до Фінікії та Еллади. Відома також й кельтська абетка *огам* та абетка, що пізніше потрапила до Іллірії (так звана іллірійська). Деякі написи на археологічних знахідках виконано двома абетками, що свідчить про високий рівень тогочасної освіти.

Упродовж тривалого періоду хліборобської могутності наших предків формувалися їхні етнографічні риси, культура, характер і побут. Розглянемо характерні етнографічні ознаки народу, його побут і звичаї.

Вражає те, що всі ці ознаки дуже стародавні. Навіть тисячолітнє панування православної церкви мало відбилося на віруваннях народу. Церква мусила лише пристосуватись і давати нові, далеко не вичерпні пояснення до старих свят, лишаючи незайманими ідеологію й увесь ритуал обрядів. Навіть такі свята, як Різдво, Водохрещі (Водорщі), Великдень лишилися на Україні святами астрального культу в усіх аспектах ідеології й деталях

обряду. Це сталося через безперечну вищість старої культури й ідеології, порівнюючи з християнством. І така етнографічна риса, як одяг, що в інших народів легко мінялася за нових часів, у наших предків лишалася майже незмінною. Звичай по-козацьки голити голову й лишати «оселедця», як показали дослідження Міллера, існував ще за княжної Русі, на початку нової ери, й за доби скіфів і кіммерійців та являв побутову рису народів Навколочорномор'я певного походження. Зокрема «оселедці» носили, крім українців, старовірмени й фракійці.

Найдавніші й найміцніші етнографічні традиції українців — сільськогосподарські. Давність сільськогосподарських традицій і пов'язаного з ними побуту, за даними археології, сягає доби трипільців, дошумерського й шумерського Вавілона.

Кілька тисяч років наші предки сіяли у полі пшеницю, ячмінь і просо, а на городі — улюблені буряки, огірки, цибулю, часник, мак, боби, укріп. Це були не просто збіжжя й городина, а освячена культом Золотого Плуга — культом хліборобства — й регламентована до дрібниць обрядовим календарем астральної космічної віри діяльність людини в сільському господарстві. Рослини було присвячено головним богам.

Улюблені кількатисячолітні традиції сільського господарства наших предків абсолютно подібні до сільськогосподарських традицій дошумерського і шумерського населення Дворіччя.

Символізуючи небесні світила, рослинне й тваринне оточення селянина обумовило і його ритуальну поведінку на полі, на городі, з худобою. До наших днів пшениця символізує повний місяць і разом небесну Праматір, втілену воду — богиню дощу Дану, котрій у жертву й ставиться кутя на Різдво. Зубки часнику символізують фази місяця і т. ін.

Коло хати садили чебрець, м'яту, руту, любисток. Ці й інші рослини є традиційними кілька тисяч років.

Такий же давній звичай садити в саду яблуні, а біля хати — верби й калину. Калина — символ і власне українська назва Різдва світу, оповита містикою ритуальна рослина. Священна верба — Перводерево світотворчих міфів українських колядок. Це символ Чумацького Шляху (галактики). Є відомості, що в III ст. до н. е. індійський цар Ашоки домовився з кількома державами, а серед них і з державами навколочорноморськими, про впорядкування міждержавних шляхів, обсадку їх деревами й побудування обабіч них колодязів із журавлями. Було домовлено

й про обмін деякими рослинами з садовини й городини. Факти свідчать, що Скіфія брала участь у цих роботах.

Мабуть, обсаджені вербами знамениті шляхи, якими мчали по 20 в ряд бойові колісниці або їхали вантажені вози, впорядковувалися саме за кілька століть до н. е., тобто тоді, коли будувалися й грандіозні оборонні споруди — Змійові вали.

Священними тваринами й птахами на Русі були: кінь, корова, бугай, вівці, роха, кури, гуси, голуби. Задовго до н. е. українські хлібороби Наддніпрянщини мали цих тварин, назви яких *кінь, бугай, півень, кури, роха* пов'язані з богом сонця.

Такої ж глибокої давності й такі традиційні улюблені страви. Паляниця з часником або цибулею — жертовний хлібець трипільців-пеласгів. Від наших предків паляницю запозичили й елліни. Славнозвісні українські борщ і ковбаса мають також кількатисячолітній вік. Секрети приготування цих страв перекочували разом з племенами пеласгів та етрусків з території України на Апеннінський півострів. Перед початком нової ери ці страви наших предків стали відомі у Римі — так само, як і стародавній праслов'янський спосіб підсмажування бобів на ласощі. Ще донедавна, наслідуючи наших далеких предків, ми їли взимку підсмажені боби, як соняшникове насіння, сидячи на лежанці, зовсім подібно до стародавніх етрусків і римлян. Старослов'янська назва *біб* стала й назвою цієї рослини в римлян — *фабій*.

Народ, що мав космічну віру й сповідував культ Золотого Плуга запровадив й найповніші і найдокладніші настанови й регламентацію діяльності людини в усіх галузях сільського господарства.

Зупиняючись лише на найстародавніших стравах нашого народу, що ілюструють ще передісторичну національну традицію, назвемо кілька головних ритуальних страв, пов'язаних з астральним культом Русі.

Адже харчування й страви в ті далекі часи були міцно поєднані з релігією та обрядами. Жерці регламентували звичаї і побут. З цієї причини, а також тому, що кухня наших предків була, так би мовити, вивірена часом, добре продумана і мала смачні, поживні з лікарськими властивостями страви, вона кілька тисячоліть лишалася незмінною.

Так, українські ліплені пироги — страва унікальна. Крім наших предків пирогів не ліпив і не пік жоден з індоєвропейських народів. Пиріг в українців — символ місяця — головного божества з астральної тріади (Мі-

сяць, Сонце й Зоря). Вважалося, що Місяцю (Дідуху) народ зобов'язаний усіма своїми матеріальними й культурними здобутками, а тому начинкою до пирогів могли бути будь-які плоди рослинного й тваринного світу: м'ясо і риба, морква й капуста, квасоля й горох, сир і мак, вишні й сливи, яблука й груші.

Упродовж багатьох тисяч років ліплені пироги були ритуальною стравою. Згодом вони здобули визнання й в інших народів.

Вареники — теж символ Місяця (Дідуха) і так само робилися з будь-якою начинкою ще з передісторичної доби. Стародавніми обрядовими дохристиянськими стравами є український куліш, млинці, пампушки та галушки. Страви нашого народу пов'язані з астральним люнарним культом небесного вогню й води.

Ці факти, як і стародавність інших звичаїв та побутових традицій, свідчать про те, що народ зберіг у сталих формах стародавню цивілізацію й культуру, подібно до того, як зберіг мову й міфологію. Інші народи, еволюціонуючи на територіях, віддалених від прабатьківщини індоєвропейців, забули своє минуле. Італійці через етнографічні впливи й зміну культу не зберегли традицій римлян, а національною стравою зробили сучасні макарони.

Проте кожний народ робить дивовижні зусилля, щоб не забути свого минулого. Яскраво виявилося це і в італійців. Українців італійський простолюд аж до XIX ст. називав «задніпровськими італійцями». Таке народне прізвисько для українців, мабуть, мусило нагадувати легенду про стародавнє плем'я Ramnes (Romanus), що начебто жило колись на річці Romen (Ромен) і з території сучасного району українського міста Ромни та долини річки Ібр (сучасний Тетерів + Ірша) мігрувало на Апеннінський півострів. Це плем'я Romanus і автохтонне плем'я сабінів створили (за легендою) місто Roma на берегах річки, що стала зватися Тібр. За часом ці події були, мабуть, наступними після переселення етрусків на захід.

Зробивши цей невеликий екскурс до Італії, треба ще кілька слів сказати про стародавність традицій харчування, що нині на наших очах швидко зникають.

Треба згадати про характерні риси нашого народного харчування, властиві деяким стародавнім цивілізаціям Східного Надсередземномор'я.

Населення межиріччя Дніпра й Дністра споживало багато свіжої риби й олії. Народ не задовольнявся багатством уславлених рибою річок Дніпра й Дністра та

інших незліченних малих річок нашої землі. Неподалік хат робили копанки й сажалки й брали там свіжу рибу за будь-якої потреби. Базари кожного міста й села були переповнені рибою. Свіжа риба була найдешевшим харчем. Споживання риби зумовлене ще й суворою обрядовою регламентацією цілорічного харчування й міфами, зафіксованими в колядках, про велике божество, яке символізувалося світотворчою рибою Виз.

Без цієї міфічної риби не можна було розпочинати тайної вечері на Різдво світу. Риба Виз становила одну з головних серед 12 різдвяних страв і, за давніми уявленнями, мала боронити традиції предків, особливо етичні традиції народу. Українська риба Виз, мабуть, тотожна старовірменському божеству Виштасп, зображення якого було знайдено на початку нашого століття й досліджувалося академіком М. Я. Марром.

На Русі виготовлялося й споживалося багато олії. На ній смажили рибу, олія годилася й до інших страв, її вживали для освітлення хати, для консервування, для виготовлення ліків, чимало олії йшло на жертви богам. Багато тисяч жертовних світильників цілоденно й щонічно спалювали спеціально очищену олію.

Подібна до цієї картина обрядового виробництва і споживання риби й олії була і в долині межиріччя Ідигни (Тигр) і Барануну (Євфрат) за часів дошумерських і шумерських. Етнокультурні і етнографічні зв'язки населення обох територій безсумнівні. Вражають зв'язки по лінії мови, богів, обрядів, звичаїв, традицій господарства. Етнографія переконує нас у тому, що традиції наших предків у галузі сільського господарства й побуту, зокрема традиції одягу й харчування, надзвичайно стародавні.

Наш народ зберіг багато звичаїв і вірувань безпосередньо з доби трипільців. Виходячи з дешифрування трипільських написів, що писалися абеткою пеласгійського племені фалісків, та з досліджень трипільського етносу й мови, доводиться визнати, що трипільське населення в якійсь досить значній частині було пеласгами. Стає зрозумілим, чому найстародавніші звичаї й вірування українців є традиціями цивілізації пеласгів, а почасти й етрусків. Це стосується повір'я, що сіль, розсипана на столі, віщує сварку, або звичаю бажати здоров'я, коли хтось чхне.

Від пеласгів і етрусків нам у спадок лишилася віра в генія-оборонця, котрий вже за християнства перетворився в ангела-охоронця. З тих самих джерел наша віра в домовика, традиція справляти могилки, дев'ятини й т. ін. Трипільсько-пеласгійськими та етруськими за походжен-

ням звичаями є українські способи ворожби на день народження води (Дани) — Водорщі (6 січня — 19 січня): лиття воску у воду, кидання у воду персня (обручки); ворожба по польоту птахів та ін.

Ще цікавішою й чи не стародавнішою була ворожба по нутрощах жертовної рохи, котра символізувала родючість — бога Сонця.

Наука ворожби й провіщання по нутрощах жертовної тварини збереглася в нашому народі від тієї доби, коли по великих трипільських протомістах Наддніпрянщини була висока доіндоєвропейська цивілізація.

Через те, що ритуальна ворожба по нутрощах тварин, що існувала на Русі, є дуже характерною в питаннях етногенезу й історії культів, треба докладніше розглянути цю пам'ятку вітчизняної історії.

Звідки й коли прийшла на Україну ця наука й обряди? На Русі гаруспіція пов'язана з обрядами Щедрого Вечора — свята народження Місяця (Дідуха). Це один з первісних культів і початок його губиться в передісторії народів. У етрусків Апеннінського півострова гаруспіція могла існувати не раніше VIII ст. до н. е., тобто не раніше, ніж до Італії прийшли етруски.

Це — доба заснування Києва: VII ст. до н. е., на думку М. Марра, К. Сосенка, В. Даниленка та ін. Таким чином, гаруспіція на Русі не могла походити від етрусків з Італії.

Всі обряди й ритуали Різдва світу й народження Місяця (1 січня) були в наших предків задовго до приходу етрусків на Апенніни. Таким чином, очевидно, що ритуальну ворожбу по нутрощах (гаруспіцію) занесено до Італії або з Русі, або з Дворіччя під час міграцій деяких народів дошумерського населення на північний захід. Спочатку на Русь, а далі — разом з етрусками й до Італії. На нашу думку, є досить фактів, ще не використаних і не досліджених істориками, етнологами й зокрема етрускологами для розв'язання проблеми на користь дошумерів Дворіччя.

Почнемо з відомої етрускологам етимології назви *гаруспіція*. Другу частину слова лінгвісти пов'язують з латинським Specio, що зустрічається лише в словосполуках і означає «дивлюся, спостерігаю». Першу частину назви *гару* деякі вчені ототожнюють з ассірійською назвою печінки — har. Нині таке тлумачення знову здобуло прихильників, бо виявилося, що гаруспіція етрусків має багато спільного з гаруспіцією вавілонян.

Етруські гаруспіки уважно досліджували печінку жертовних тварин. В околицях італійської П'яченци 1877 р. було знайдено цікаву етруську пам'ятку — бронзову овечу печінку з викарбуваними на ній іменами богів. Вона моделювала правила провіщання. Поверхню моделі було ретельно розподілено на сектори з іменами відповідних богів. Подібні глиняні моделі печінки було знайдено й на території колишнього царства хеттів та в інших країнах Сходу. На етруському люстрі з гравюрою IV ст. до н. е. зображено жерця, котрий ворожить по нутрощах. Він схилився над столиком, на якому легко розгледіти трахею та легені. Гаруспік уважно розглядає печінку, тримаючи її в лівій руці. Жерці найдосконаліше знали будь-які відміни форми й кольору печінки. Існувала ціла складна наука, що в її таємниці нині безнадійно намагаються зазирнути етрускологи.

Намагаючись визначити, звідки й коли в наших предків з'явилася ритуальна ворожба по нутрощах, ми одночасно розглядаємо схожі обрядові традиції в етрусків і вавілонян. Це потрібно тому, що вивчення міфології етрусків і шумерів вже має свої досягнення, а вивчення міфології русів, отже, і староукраїнців ще чекає на дослідників. Крім того, Етрурія й Вавілонія складають відповідний ареал для вивчення деяких етногенетичних і міфологічних староруських проблем.

Гаруспіція прийшла на Апенніни разом з етрусками. Саме слово *гаруспіція*, як ми зазначали, можливо, походить з Дворіччя. На жаль, і донині вчені не дійшли спільної думки, звідки прийшли етруски до Італії. Це подібно до того, що ми й досі не знаємо, звідки прийшли українці на Наддніпрянщину.

Пошуки гіпотетичної прабатьківщини слов'ян не дають позитивних результатів, хоч прабатьківщина індоєвропейців таки припадає на територію України.

Передісторія етрусків значною мірою пов'язана з етногенетичними проблемами Східного Надсередземномор'я і Надчорномор'я. Проте вже за античної доби питання походження етрусків було дискусійним. Наведемо думки двох античних письменників про походження етрусків та факти їхнього етногенетичного зв'язку з територією України. В історії греко-перської війни Геродот повідомляє про деякі малоазійські народи й зокрема народ Лідії за царювання Атіса, сина Манея. Тоді в Лідії впродовж 18 років була нестача хліба, й голод змусив царя розподілити народ на дві частини й кинути жереб, кому залишитись на батьківщині, а кому виселятись на нові землі. Царем над виселенцями було наставлено

царського сина Тіррена. Виселенці виїхали зі Смирни на суднах і, «обминувши багато народів, прибули нарешті до омбриків (італійська Умбрія), де заклали міста й живуть донині. Замість лідійців вони стали прозиватись на ймення сина того царя, котрий примусив їх виселитись. Його ім'я вони привласнили собі й назвалися тірренами». Так Геродот пояснив грецьку назву етрусків — *тіррени* (Tyrreni) або *тірсени* (Tyrseni). Як відомо, самі етруски звали себе *расена* (Rasena), а римляни звали їх *туски* (tuski).

Повідомлення Геродота щодо походження етрусків заперечував Діонісій Галікарнаський (I ст. до н. е) з малоазійського міста Галікарнаса. Він писав, що етруски не можуть походити від лідійців, бо в них не було спільної з лідійцями мови, спільних богів або спільних законів і традицій. Висловлена Діонісієм Галікарнаським формула спорідненості народів заслуговує на те, щоб і нині, через 2000 років, її пам'ятали наші історики й етнографи. Адже спільність мови у минулому (а не сучасна спільність), спільність ідеології, побуту, звичаїв і традицій свідчить про спорідненість народів. Відсутність такої спільності в минулому заперечує спорідненість.

Правота Діонісія Галікарнаського, на нашу думку, зовсім не знецінює повідомлення Геродота. Адже цар Атіс, безперечно, розподілив народ за окремими племенами, і одну групу споріднених племен вивів Тіррен на виселення, а інша група спільних за мовою й ідеологією племен лишилася під владою другого царського сина Ліда. До того ж треба сказати, що племена і Ліда, й Тіррена були зайшлими на землях майбутньої Лідії. Знаменитий римський історик Корнелій Тацит, котрий жив наприкінці II — на початку I ст. до н. е., зазнає в «Анналах», що Тіррен і Лід, народжені від царя Атіса, поділили народ між собою.

За іменами ватажків ті племена, що оселилися в Азії, названо лідійцями, а що в Італії — тіррещцями. Можна думати, що племена, над якими володарював цар Атіс, були зайшлі й частина тих племен, які вивів до Італії Тіррен, мала етногенетичні й культурні зв'язки з долиною Дворіччя. Очевидно, Лідії не було ще тоді, коли Тіррен вивів своє плем'я до Італії, а відповідна територія належала Трої.

За М. Марром, якісь племена етрусків тієї доби переселилися до Італії з Південного Кавказу, пройшовши через Лідію.

Ми зробили цей коротенький екскурс до історії етрусків, щоб далі унаочнити їхні етногенетичні зв'яки з Подніпров'ям й долиною Дворіччя, спільні елементи міфології й ритуальної ворожби по нутрощах жертовних тварин — гаруспіції. Спробуємо показати, що якісь племена дошумерського (або й шумерського) населення Дворіччя брали участь в етногенезі Русі та етрусків і залишили спільні елементи культури.

Через те що етруська мова й донині лишається таємницею, ми торкнемося лише походження головних етруських богів, ритуалів, звичаїв і традицій.

В етрусків було два головних божества: Тін, або Тінія (аналоги Перуна — Зевса — Юпітера), і Туран (аналоги Зорі — Афродіти — Венери).

Розглянемо етимологію та семантику назви *Туран* і покажемо зв'язок культу цієї богині з Руссю й шумерами Дворіччя. Назва *Туран* складається з двох слів: *Тур* и *Ан*. За М. Марром, кожне з цих слів означає *небо*. Це були назви неба в двох праетруських племен, які, змішавшись, дали назву богині *Туран*. Крім того, як побачимо, плем'я праетрусків, в якого назвою божества неба було *Тур*, перебувало якийсь час на Русі, а плем'я з назвою неба *Ан* мало безпосередні зв'яки з шумерами Дворіччя.

Назва неба *Тур* збереглася в еллінських назвах *Уран*, *Афродіта* Уранія. Одне з племен наших предків, мабуть, так званий «козиний народ» стародавньоямної археологічної культури, (скорчених кістяків), богом якого був Перун, воювало з племенем праетрусків, божество яких звалося Тур.

Українські стародавні колядки, подібно до індійських вед або повідомлень Гомера, правдиво описують передісторичні події з життя народу. Класик української літератури І. Нечуй-Левицький у маловідомій нині науковій праці з української міфології, аналізуючи колядки, відтворює найстародавніший образ бога Перуна, коли той був чудесним мисливцем. За колядками, Перун (Іван) полював звіра і ловив рибу, приручав диких коней. Він їздить на лови з хортами й соколами, вистежує тураоленя, що мав дев'ять рогів, цілиться в сокола, який сидить на дивному дереві, а тур і сокіл просять Перуна (Івана) не стріляти їх. Тур віддає свої роги, сокіл обіцяє стати йому в пригоді.

Бачимо, що дія відбувається в ті часи, коли племена наших предків жили мисливством, приручали диких коней, полювали за допомогою спеціально навчених соколів. Цю добу можна назвати дохліборобською. Зауважимо, що Тур, божество неба праетрусків, віддає свої роги

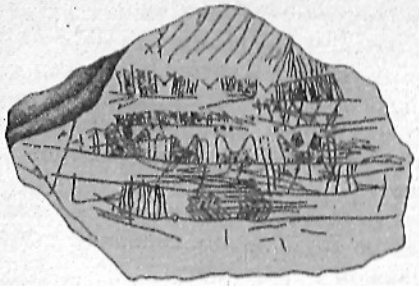

Малюнок на уламку бивня мамонта, /15 тис. р. до н. е./, с. Межиріч, Черкаської обл.

Перунові. В міфології народів Східного Надсередземномор'я тієї доби роги — символ святості (атрибут божества). Можна припустити, що тур перестає бути божеством племені і поступається місцем Перуну. Останній теж означає «небо», але розбурхане, грозове. Він, за астральним культом наших предків, тісно пов'язаний з богом Місяцем, котрий керує небесною й земною водою і є володарем богині Дани — втіленої води.

За Гомером, від Перуна (Зевса) походять скіфи. Атрибут Перуна — цап, а сам Перун, за уявленнями праслов'ян, мав цапині ноги. Його, як і Зевса, вигодувала коза. Про місяць та зорі на Русі й донедавна ще на Україні казали: «Предок Дідух та його рідня», «Цап на полі басує з цапенятами». Колись тотемом племені Перуна була коза. Донині на Щедрий Вечір (1 січня) ходять по хатах із символічною зорею й козою. Містерії з козою демонструють колишню далеку трагедію (загибель) народу та його відродження (воскресіння) на Русі.

А що ж то було за плем'я з божеством *Ан*? Немає жодних сумнівів, що то був народ, споріднений з вихідцями з Ура — тірсенами-етрусками (расенами). Адже головне божество цього народу — *Ан* — було головним богом шумерів з Вавілона. *Ан* халдейською й українською мовами звався *Небо* (звідси слов'янське і зокрема й українське слово *небо*), в санскриті *Набо*, арабською мовою — *Неба*. Цей народ мав ще одного найвищого бога, котрому поклонявся як покровителю священного міста Вавілона. Потім через етрусків він перейшов й до римлян. Це був Янус — мабуть, огречене аккадське *Ану*.

У римлян Янус був другим після Юпітера головним божеством. Проте римляни поклонялися йому вже як божеству священного Вавілона, забуваючи, що це бог Неба, тотожний богу Місяця. Адже народи з астральним культом Місяця поклонялися йому вже в IV тис. до н. е. Велике українське свято Щедрий Вечір — народження Місяця (Дідуха) збереглося з того часу з усіма обрядами й ритуалами до наших днів.

Східносередземноморську назву Місяця *Уаціля*, що далі в колядках перейшло у *Василля*, а потім у чоловіче ім'я *Василь* змушена була «узаконити» навіть християнська церква, призначивши на 1 січня свято святого Василя.

Походження римського бога Януса не було свого часу належним чином досліджене істориками, міфологами й лінгвістами — так само, як і походження бога Сатурна й римських сатурналій. Тому ми покажемо, що Янус — це божество Вавілона і водночас бог, пов'язаний з люнарним астральним культом Київської Русі.

Янус — це бог брами (воріт), дверей, бог з двома обличчями, бог входу, виходу й проходу, початку й кінця кожної справи. Одне обличчя Януса дивилося назовні, а друге всередину. Він був богом входу не лише в значенні місця, але й часу, початку й кінця будь-якого починання в широкому розумінні. Він освячував справи людські й забезпечував успіх, бо тоді вірили в те, що від щасливого початку залежить і добрий кінець кожної справи.

У Римі існував народний переказ, що Янус в Італії царював раніше за Юпітера й Сатурна та заклав храми для всіх інших богів. Спочатку Янус був богом неба разом із Яною (Jana) — богинею Місяця. Але за римської доби й сам перетворився на бога Місяця. За давніми віруваннями римлян, від нього залежали зміни в природі, часоплин, дотримання періодичності місяців і днів.

В Римі на честь Януса була споруджена Божа брама, біля якої стояла скульптура бога з ключем в одній руці й жезлом у другій. *Божа брама (врата)* — це, як відомо, назва Вавілона, а бог цієї брами був богом праетрусків, які прийшли з Дворіччя і поклонялися богові Ану — головному божеству шумерів. Далі, як мовилося, це плем'я, змішавшись із племенем тірсенів (tyrseni), що прийшло з міста Ура через долину Дністра, утворило народ етрусків. Головним божеством нового народу стала богиня неба Туран (Тур + Ан). Щоб упевнитись, що під богом Божої брами Янусом треба розуміти бога з Вавілона, наведемо сучасне тлумачення відомого міфа з біблії про драбину Іакова.

Іакову, коли він ішов до міста Харрана[1], була явлена в сні драбина, якою спускалися з неба на землю й піднімалися до неба янголи. Драбина була схожа на сходи пірамід-зіккуратів, по яких ішли процесії жерців. Храми-зіккурати споруджувалися на честь бога Місяця в Урі і Вавілоні.

[1] Місто Харран у Дворіччі знаходилось за 500 кілометрів на північ від Ура. До Харрана й далі на північ з Ура хвилями тікали поклонники бога Місяця внаслідок конфлікту з племенами культу Сонця.

Те, що в цьому міфі йдеться саме про храм бога Місяця у Вавілоні, потверджується дослідниками біблії.

«О, яке страшне це місце. Це не що інше, як божий дім, це Небесні врата»,— говорить Іаков. Сон цей — асоціація з вавілонським зіккуратом. На згадку про цей сон Іаков установив камінь і возив на нього єлей. Білий камінь в народі Східного Надсередземномор'я, як і на Русі, був символом бога Місяця. Дослідження культу вавілонського бога Януса, який вшановували етруски й римляни в Італії, зіставлення цього культу з українським астральним культом бога Місяця (Дідуха) доводять, що Янус за римської доби перетворився на бога Місяця.

На Україні недоторканними збереглися обряди й ритуали Щедрого Вечора — дня народження бога Місяця. Хоч в етрусків і римлян культ місяця був уже позначений рисами еклектичної цивілізації, все ж він тримався старої ідеї. Аналіз показує, що в наших предків культ Місяця був культом предка Дідуха з ідеологією й рисами передісторичних пастуших племен Глибокого Полудня. В етрусків і римлян культ Януса дещо втратив свої астральні риси й набрав специфіки українського бога Місяця й плутаних характеристик бога Божої брами — Вавілона.

Етруски не вважали Януса своїм предком — Дідухом. За предка в Римі правив Сатурн, відповідно до цього існував і культ Сатурна. Головна ідея сатурналій — вшанування предка (культурних здобутків народу) і родючості. Етимологічно й семантично назва *Сатурн* — це те саме божество етрусків Туран, та вже чоловічого роду. Атрибут бога Сатурна — вепр. Але звідки походить цей атрибут? Навряд чи вепр був тотемом племені Тура на Русі. Якщо так, тоді вепр — тотем племені праетрусків, пов'язаного з шумерським богом неба Ан (аккадське Ану).

«Біографія» Сатурна була для римлян уже такою ж загадковою, як і Януса. Однак у Греції, де Сатурна ототожнили з Кроносом, коли той начебто був хліборобом, залишилися цікаві перекази. Вважалося, що коли Зевс скинув Кроноса з трону, той втік до Італії, а там Янус призначив його богом хліборобства. Так, навіть Сатурн, предок римлян, був зайшлим богом якогось хліборобського народу, котрий пройшов через землю еллінів-мисливців і був призначений на царювання в Італії іншим, також зайшлим вавілонським богом Янусом.

Староукраїнський бог Місяць (Дідух), як ми його знаємо за обрядами й закостенілими ритуалами свята Щедрого Вечора, ідеологічно дуже схожий з римським, тобто

шумерським, Янусом, що мав лише місцеве забарвлення. Свято народження Місяця (1 січня) в українців, як ми вже мовили, пов'язане з культом небесного вогню — астральної тріади (Місяць, Сонце і Зоря).

Хоч у римлян Янус і шанувався як божество Божої брами, тобто Вавілона, однак пов'язаний він також був зі стародавнішим культом міста Ура, де, як і у Вавілоні, існував великий зіккурат — храм бога Місяця. Основна маса вавілонців, де переважно сповідували культ Сонця, святкувала 1 січня день одруження бога Сонця Бар-Бара з богинею води Бау-Бау. Культ Сонця поширився і на місто Ур, що й спонукало старовірів культу Місяця мандрувати на північ: спочатку в Харран (500 кілометрів від Ура), а далі — частково до Ханаана, й головним чином — на Західне Надчорномор'я та Наддніпрянщину (на землі трипільців) в III—II тис. до н. е., потім — до Італії.

Отже, як і бог Місяця, з яким пов'язаний астральний культ на Русі, що його обряди збереглися донині, римський Янус був богом доброго початку й кінця кожної справи, добробуту, щастя тощо. Пригадаймо, що Янус призначив після себе Сатурна владарем посівів, поклавши на нього ті обов'язки, які виконував до того сам.

Обряд засівання на Щедрий Вечір є не так символічним «дрібним дощиком» на честь богині Дани, день народження якої святкується 6 січня, як символічним початком сівби. І український бог Місяць (Дідух), і римський Янус як боги доброго початку кожної справи повинні були благословити наступну сівбу. Щедрувальники, що несвідомо відтворювали процесію стародавнього духовенства, недвозначно співали: «Сійся, родися, жито, пшениця і всяка пашниця». Вважалося, що, коли сівбу розпочати на день народження бога Місяця — буде урожай.

Українське свято народження Місяця теж походить з Дворіччя. Про це свідчить ритуал, який проводиться за місяць до Щедрого Вечора і є підготовчим щодо цього свята: гра на Андрія в Калєту. *Калєта* шумерською мовою означає: «Місяць в ролі нареченої або невістки сонця». Так само й назва *колядки* походить від шумерського слова *калюті*. (Kaluti), що означає «духівництво (жерці)».

Вавілонського походження й римська назва, пов'язана зі святом Януса, *календи*. Проте українські коляда й колядки — поняття, відмінні від календ і безпосередньо з ними не пов'язані. Подібно до ритуалу українських щедрівок із побажанням добробуту й прославленнями господаря, відбувався і ритуал на свято Януса. Люди поздоровляли одне одного, бажали щастя, здоров'я й добробуту.

Подібно до обрядової на Русі страви — ліплених пирогів, що були символом Місяця й водночас жертвою цьому астральному богові, обрядовою жертвою Янусу був медовий пиріг.

Доцільно було б докладніше зупинитися на тому, коли та які племена принесли на Україну культ бога Місяця разом із елементами мови, культури, побуту та звичаїв далекого Дворіччя.

Ми вже згадували дослідження академіка Гаркаві щодо ханаанської мови, що окремими елементами, взятими зі староєвропейських рукописів так дивно подібна до мов слов'янських, зокрема української.

Пошукаймо тепер серед джерел стародавньої писемності, а особливо в біблії, відомостей про коріння давньоруського астрального культу Місяця й свята Щедрого Вечора. Адже археологія останнім часом підтвердила історичні повідомлення з біблії, подібно до того, як Шліман, розкопавши Трою, потвердив повідомлення Гомера. Досі вважалося, що люнарний астральний культ є унікальним у Надсередземномор'ї. В біблії є важливі згадки про культ Місяця. Обряди й ритуали цього культу добре відомі з свята народження Місяця — Щедрого Вечора.

Біблія розповідає про культ Місяця у зв'язку з тим, що європейський партіарх Авраам, засновник генотеїзму, походив з роду, релігією якого був культ бога Місяця. Батько Авраама Фарра у місті Урі разом з іншими євреями й шумерами молився богу Місяця, дотримуючись усіх ритуалів культу. Ім'я *Фарра,* як вважають вчені, мабуть, можна зблизити з назвою Місяця семітськими мовами. Ім'я *Аврам* означає «батько вищий», тобто «Місяць». Лише значно пізніше честолюбний Аврам переробив своє ім'я на Авраам, що означає «батько багатьох народів». За життя Фарри (XX—XVIII ст. до н. е.) в місті Урі був знаменитий храм бога Місяця. Храми Місяця будувалися у вигляді піраміди-зіккурату, на горішній терасі якого стояла капличка. По сходах з тераси на терасу ходили процесії жерців, а прочани молилися навколо храму[1]. У той час, коли в Урі мешкав батько Авраама, ті, хто сповідував культ Місяця, зазнавали переслідувань від прихильників культу Сонця. Через цей релігійний конфлікт окремі роди й племена старовірів виходили з Ура та його володінь і посувалися на північ у напрямку Північно-Західного Надчорномор'я. За 500 кілометрів на північ від

[1] Храм Місяця в Урі був розкопаний відомим англійським археологом Леонардом Вуллі 1922 р. Одночасно він розкопав і величезне місто Ур, побудоване шумерами в IV—III тис. до н. е.

Ура, як ми знаємо, на той час процвітало місто культу Місяця — Харран. Туди й переселився батько Авраама, тікаючи від переслідувань за віру.

Таким чином,наші предки, як і шумери, і давні семіти колись дотримувались єдиного люнарного астрального культу з головним богом Місяцем.

У біблії, в книзі Ісуса Навіна, говориться, що «за річкою (Євфратом) жили батьки наші здавна, Фарра, батько Авраама і батько Нахора, і служили іншим богам». Юдіф так каже ассірійцеві Олоферну про своїх пращурів: «...вони не хотіли йти за богами своїх батьків, які були в землі халдейській. Відступивши від звичаїв своїх батьків, котрі визнавали багатьох богів, вони поклонилися одному небесному богові, який звелів їм вийти звідти й поселитися в Харрані».

Зі старовавілонських текстів також відомо, що Харран був центром культу Місяця. Розкопки й розшуки показали, що харранці були надзвичайно віддані своєму богові. Археологи виявили, що культ Місяця в Харрані пережив народження й занепад Римської імперії. Християнство не в силі було проникнути в Харран,і навіть іслам мусив тривалий час миритися з його існуванням. Лише за царювання Саладина зруйновано храм бога Місяця і на його фундаменті 1179 р. збудовано мечеть.

Д. С. Райс вважав, що культ бога Місяця існував у Харрані до XII ст. н. е. Переселення батька Авраама з Ура до Харрана як до безпечного центру культу Місяця американський орієнталіст Олбрайт визначає добою XX—XVIII ст. до н. е. Таким чином, культ Місяця проіснував там упродовж трьох тисяч років, що засвідчує високу цивілізацію народів культу Місяця.

З огляду на це зрозумілим стає, чому Київська Русь протягом тисячоліття чинила потужний опір утвердженню християнства. Навіть приневолений до державного християнства народ зберіг обряди астрального культу Місяця. Донедавна усі великі свята на Україні (Різдво, Щедрий Вечір, Водорщі, Великдень та інші) обрядами та ідеологією дотримувалися старої віри глибокого Полудневого Сходу. Немає сумніву, що саме пастуший народ так званих «скорчених кістяків», або «козиний народ» (за давніми еллінськими міфами), поширив на Русі культ астральної тріади (Місяць, Сонце і Зорю) з головним богом Місяцем.

Наявність в українській мові так званих ханаанських, або халдейських, слів та твердження вчених про деякі доіндоєвропейські риси української мови свідчать про полу-

дневе походження наших предків. Важливим потвердженням етногенетичних зв'язків Русі із дошумерським і шумерським населенням Дворіччя є ритуальна ворожба та провіщання по нутрощах тварин, що з неї ми почали свої зауваження про зв'язки Русі з етрусками Італії та шумерами Дворіччя. Треба додати, що всі інші характерні етнографічні риси лише підтверджують висловлену нами тезу. Староукраїнське повір'я про священність гайстра-лелеки походить ще з доби трипільців-пеласгів. У народі донедавна вірили, що коли вбити гайстра, то згорить хата. Гайстер є символом головної, наулюбленішої богині східних слов'ян — Вечірньої (і Вранішньої) Зорі. Назва птаха *гайстер* давньогрецькою означає «зоря-зірка». Головна богиня космічної релігії Русі, культу астрального вогню, що існував на Русі багато тисяч років, освячувала й птаха з назвою *зірка*. Астральний небесний вогонь мусив спалити вбивцю птаха-зірки.

На Україні, крім назв *гайстер* і *лелека*, так само поширені ще дві: *бусел* і *чорногуз*. Назва *лелека* походить від назви одного з племен пеласгів — племені *лелегів*, у якого тотемом був цей священний птах. Очевидно, внаслідок високорозвинутої культури цього племені *елліни* називали *лелегів* божественними *пеласгами*.

В доеллінському, ще пеласгійському, місті Афінах існувала священна стіна — Пеларгікон, де було зображено лелек, тотемних птахів видатного племені. Убивство птаха дорівнювалося вбивству людини, як це завжди було стосовно тотемів будь-якого племені. Такою є давність найхарактерніших етнографічних рис Русі. Це доба IV — II тис. до н. е.

Розглянемо ще кілька прикладів.

Унікальним серед цивілізованих народів було щорічне вшанування на Русі тотема одного з стародавніх племен наших предків, так званого пастушого *(козиного)* народу. Щорічно на свято Щедрого Вечора українці вшановували своїх предків містеріями, обов'язковим атрибутом яких була коза. Цей обряд дожив до наших днів. Гурт парубків ходить по хатах і домівках із символічною Зорею і водить із собою козу, виконуючи відповідні обряди й співаючи ритуальні щедрівки. Звичайно, нині зміст цих ритуалів для багатьох незрозумілий. Нагадаємо, що гурт парубків — це імітація стародавніх процесій жерців південного пастушого народу на честь бога Місяця. За звичаєм обряд відбувається пізнього вечора та вночі. Козу вдає з себе хлопчик у вивернутому вовною назовні кожусі з прилаштованими рогами (ознака святості). Обряд стосується народження Місяця-Дідуха (предка), котрий одночасно є й «цап на полі, що басує з цапенятами-зірками». Народ вірив колись, що походить від тотема — кози. Коза вигодувала й Перуна (Зевса), від якого, за Геродотом, походили скіфи. За міфами українців, Перун (Ілля) або його атрибут — цап ховається на межі, коли дожинають жито, а останній сніп збіжжя зветься *коза*. Сніп, який ставлять на покуті на Різдво, символізує Дідуха (предка народу), одночасно — це Місяць (Коляда).

Містерії з козою — символічна розповідь освячених у народній пам'яті трагічних і радісних подій з передісторії народу. Це колишні незабутні переживання народу: пам'ять про перебування на Глибокому Полудні й про своє відродження на землях Подніпров'я.

На учасників містерії глибоке враження справляло дійство, яке стверджувало безсмертя кози. Особливо фінал дійства — воскресіння кози (народу) після наглої й підступної смерті. Сцена викликала загальне захоплення й задоволені посмішки старих в атмосфері щирого народного альтруїзму. Ходіння із зорею й козою на свято Щедрого Вечора за останню тисячу років набуло певної поверховості внаслідок привнесення християнських елементів, але в цілому вони ніби розчинялися в обрядових ритуалах поганського астрального культу.

Автор ще підлітком брав участь у щедровечірніх містеріях з козою на Чернігівщині, які він спостерігав у Ніжині на західних околицях міста (Галатівка, Лихохутівка, Євлашовка, Андіївка). Виконавцями звичайно був гурт з 12—15 хлопців віком з 13 до 20 років. Це були переважно діти ремісників: бондарів, теслярів, кравців, чоботарів, пічників, склярів та ін. Керував ними хтось із знавців ритуальної справи. Зорю робили велику, надзвичайно майстерно: кожен промінь зорі являв собою окрему скляну камеру в дерев'яній оправі з картинкою віфліємських міфів. Зоря оберталася, а лампочка всередині освітлювала по черзі картини віфліємського міфа.

Іноді зорю робили восьмикутну — на зразок вавілонської, як її ліпили зрідка бабусі на пасках, перед тим як нести їх святити. Впадало у вічі, що хлопці ходили, поспішаючи але дуже поважно й урочисто, не затримуючись ні на вулиці, ні по хатах. Не було ніякої штовханини, метушні, жартів чи зайвого сміху. Повідомлялося про новину, що її принесла людству вістунка Зоря — провісниця народження Всесвіту на Різдво.

Перед будинком, ще на сходах передпокоїв, гриміло парубоцьке:

Ого-го, коза.
Ого-го, сіра.

Господарі широко розчиняли двері на вулицю, і морозне повітря вривалося до теплої й прибраної хати разом із снігом на чоботях парубків. Не спиняючись і на мить, починався стародавній ритуал. Суворі й спокійні обличчя хлопців, котрі вдавали з себе служителів культу, контрастували з радісними й ласкавими очима господарів хати. У співах уже забулося про трагедію народу кози, що жив колись на Глибокому Полудні, й співали так:

Ого-го, коза,
Ого-го, сіра,
Недавно з Москви,
З довгими кістьми... і т. ін.

Підлітками ми, а мабуть, і дорослі не тямили, чи було козу (тотем і символ предка) вбито підступними ворогами, чи принесено в жертву богам. Але співали про смерть кози сумно, притишуючи голоси:

Вдарив дід козу
По сірому боку.
Тут коза впала,
Нежива стала.

Найменший хлопець у вивернутому кожусі, з прилаштованими рогами, котрий удає з себе козу, падав під ударом дідової палиці й здавався мертвим. З грудей виконавців вихоплювався тихий зойк. Одразу з гурту вибігав хлопець, одягнутий козаком у баранячій шапці (всі інші в хаті, як звичайно, знімали шапки), підперезаний широким червоним поясом, із шаблею при боці або кинджалом. Козак звертався до господарів:

У вашім домі, вашім хоромі
приключилась нашій кізоньці біда.
Чи нема тут лікаря коновала,
щоб наша кізонька на ноги стала?

З'являвся лікар, одягнений у східний кольоровий халат, із ковпаком на голові, ставав навколішки біля мертвої кози, підносив до неба руки, шепотів, робив магічні жести, ворожив, але ніщо не допомагало. Коза лишалася мертвою. Лише ритмічне притишене й болісне «ой» зривалося з уст парубоцького хору. Дивно, що ця примітивна сцена буквально гіпнотизувала виконавців і глядачів.

Нарешті «магія» робила своє. «Коза» ворушила головою. Звук полегшення розлягався по хаті. Лікар-маг-чарівник кидався в якийсь екзотичний танок навколо кози, а хлопчик, який виконував роль кози, підводився на ноги й знімав із себе машкару. Він схвильовано дивився довкола, і радість охоплювала всіх. Деякі бабусі хрестилися, а діди й усі присутні раділи воскресінню кози. Тієї ж миті хату, як громом, стрясав парубоцький хор:

Ого-го, коза,
Ого-го, сіра.

Хлопці вже гриміли чобітьми по сходах й вибігали на вулицю. Господарі, прихопивши пироги чи ковбаси, наздоганяли їх і кидали міхоноші в торбу гостинці. Щедровечірній репертуар був дуже розмаїтий і різнився по окремих передмістях і селах, але містерії з козою були невід'ємним обрядом свята. Щедрівки справляли велике гіпнотичне враження й викликали загальне захоплення. В них відбилися не лише міфи про богів астрального культу Русі, а й відомості про передісторію народу, що губилася в мареві тисячоліть.

Свято бога Місяця — Щедрий Вечір — астральним культом пов'язаний із улюбленою богинею народу Зорею. У щедрівках Зоря є товаришкою Місяця, а разом із ним — символом животворної й родючої природи. Коли Зоря виступає разом з Місяцем, вона є містичним персонажем, його посланицею до господаря.

Поганські обрядові пісні про Місяць і Зорю з'ясовують міфологічну сутність Зорі в українському фольклорі:

Йшов-перешов місяць по небі
Та стрівся з ясною зорею.
— Ой зоре, зоре, де в бога була,
Де в бога була, де маєш стати?
— Де маю стати?
В пана Івана (Миколи, Михайла, Тараса і т. п.)
У пана Йвана на його дворі,
Та на його дворі, та в його хаті.

Далі через те, що свято Місяця вістує щасливий початок кожної справи, співалося:

А в його хаті та дві радощі:
Перша радість — сина женити,
Друга радість — дочку віддавати.

Зоря, що разом з місяцем 6 січня творять воду (праматір живого), є вістункою наступного життя:

Ой ходив, ходив місяць по небі,
Ой шукав, шукав ясної зорі:
— Ой, зоре, зоре, моя зірнице,
Ой ходімо ми бога шукати,
Бога шукати, людей спасати...

Після відвідання хлопцями кількох домівок однакове ритмічне повторення ритуальних співів наче гіпнотизувало їх. Цей настрій передавався й слухачам.

Звертаємо увагу на звичай святити вербу, що входив до обов'язкових ритуалів астрального культу наших предків і був запозичений християнською церквою. Верба пов'язана була з космогонією й міфологією народу і символізувала першоджерело творення світу або Прадерево життя, тобто Чумацький Шлях на небі, або нашу галактику. Як символ Чумацького Шляху верби садили понад шляхами. В пантеоні астральних богів наших предків Галактика — улюблена народом богиня Берегиня. Її вишивають на рушниках у вигляді дерева життя — якоїсь оригінальної форми таємничої квітки. Берегиня береже добробут і щастя родини. Вважалося, що з нашої Галактики починав утворюватися Всесвіт, що Галактика становить берег космічного океану. Її законам підлягає вся нежива й жива природа й, звісно, людина. Доторкнутися людини свяченою вербою — значить поєднати її з космічними силами Всесвіту, надати можливостей відродження й здоров'я. Збудувавши хату, на Україні обов'язково садили неподалік вербу. Крім неї, саджали й інші дерева, пов'язані з космічними міфами: липу — дерево Дани (Водамати) і калину, що символізувала свято Коляди. Калина — це також символічна рослина Різдва світу на якомусь етапі. Тому вона — священна для українців. Головним астральним богам на Русі було присвячено улюблені дерева, птахів, тварин. Дуб — Перуну й Сонцю, ясен — Перуну[1], березу — Ладі, клен (український) — Полелю і т. ін.

Верба в міфах надсередземноморських народів про створення світу — це Прадерево життя. Пізніше у північних народів обрядову вербу на свято Різдва світу (Коляди) заступила, як відомо, ялина.

Обряд, коли людину хльоскають свяченою вербою, примовляючи відомі ритуальні слова, був і в Римі. Як він дістався Риму? Чи був занесений на Апеннінський півострів племенами Ramnes (Romanus) з берегів річки Romen (сучасна Роменщина), якщо ці племена справді перебували колись на території України? Чи обряд запозичено в етрусків? У римлян свячення верби й биття нею рідних і знайомих з примовлянням: «Не я б'ю, верба б'є, якая — святая. Бувай здоров на весь рік»,— вже не був народним звичаєм. Лише під час великих урочистостей, на святах, куди запрошувалися іноземні гості, спеціальні жерці-феціали святили вербу (Verbena) й, торкаючись нею шанованих гостей, промовляли всім нам відомі

[1] В Польщі Перун має назву *Ясен*.

ритуальні слова. Ми вже згадували, що доторкання свяченою вербою — символом Галактики — до людини означало поєднання живого з безмежним Всесвітом. Людина набирала космічної величі шляхом підкорення живої матерії законам світотворчих космічних сил. Відбувався процес символічного оновлення й відродження. Це був акт, близький до акту занурення прочан у священні води Бугу (на Україні) або Гангу (в Індії).

Згадані нами обряди й традиції, що мають кількатисячолітню історію, свідчать про безперервність культурно-історичного процесу на Подніпров'ї й безперервність історії народу за останні 6—7 тисяч років.

Дослідження антропонімів і гідронімів України потверджують цей висновок.

ТАЄМНИЦЯ АРТЕМІДИ

Культ Місяця на Русі

Розгадка таємниці язичництва Русі, що грунтувалося на астральних культах, як і дохристиянські релігії Східного Надсередземномор'я, дозволила нам знайти ключ до вивчення стародавніх етнокультурних процесів на території УРСР. Виявилося, що боги античного світу: Зевс, Латона, Аполлон, Артеміда, Діана, Марс — це протослов'янські і доіндоєвропейські астральні божества.

Вони втілювали великі досягнення людства в галузі астрономії й природничих наук і були зрозумілими для тогочасних народів. Астральні культи становили основу доантичної передматеріалістичної філософії та ідеології наших предків. Як цю велику духовну культуру було сприйнято й перероблено греками? З яких джерел античні народи розвинули й поширили науки й мистецтва? Що відомо про Артеміду з часів Троянської війни (XII ст. до н. е.), коли небесна цариця й захисниця Трої намагалася оборонити її від чужинців?

Про це розповідає наукова біографія Артеміди.

Нині Артеміда вважається богинею мисливства стародавніх еллінів і ототожнюється з римською Діаною. Збереглися відомості й про те, що напочатку вона була уособленням Місяця — головною богинею й володаркою генетичних процесів, праматір'ю народів місячного культу, що потерпіли від барбарів, поклонників жорстокого культу Баала — бога Сонця. Пізніше в міфології еллінів-мисливців вона стала богинею мисливства. Ще раніше,

ніж греки обожнили Артеміду, її культ був поширений серед багатьох народів, а найбільше її шанували протослов'яни й тракійці (фракійці). Еортологія й фольклор України, обряди й колядки надзвичайної давнини зберегли нам культ Артеміди: богині Місяця — Великої Праматері.

Однак слов'янські джерела з відомостями про неї досить обмежені. Стародавні греки, навпаки, зберегли писемні пам'ятники, які зафіксували в дещо спотвореному вигляді доантичну міфологію цього астрального культу (судячи з усього, вже не зрозумілу їм) з додатком фантастичної плутанини, котра черпалася з реального життя царів і вельмож. Перелицьована і переінакшена еллінами доантична астральна міфологія в її античному варіанті дійшла до нас крізь століття. В такому вигляді вона вивчалася і переписувалася дослідниками.

Поширювалися «грецькі» міфи й на Русі. У такий спосіб міфологія тракійців і протослов'ян зробилася «грецькою», а разом «грецькими» опинилися язичницькі божества наших предків: Див, Лада, Леля, Полель, Ярило. Ці слов'янські астральні боги культу природи у давніх дістали назви: *Зевс, Латона, Артеміда, Аполлон, Марс.*

Застосування комплексного методу досліджень, вивчення античних джерел дозволило дійти висновку про тракійсько-протослов'янське походження наведеного нами пантеону богів, а відтак і Артеміди. Геродот у книзі про Скіфію докладно описує, як ще за часів Гесіода Аполлон і Артеміда прийшли на острів Делос з країни Гіперборейської — країни скіфів. Їх супроводили дві дівчини: Агра і Опіда, могили яких згодом вважалися священними на Делосі. Геродот точно позначає землю, звідки родом були Аполлон і Артеміда. Це місцевість, де посіви пшениці вже переходять у посіви жита. Проте дарунки «своїм богам», що їх посилали гіперборейці на острів Делос, завжди обгортались у пшеничну солому. Описуючи саме тракійські звичаї й традиції, Геродот пише про Артеміду. Він згадує, що її звуть Королевою. За Геродотом, Артеміда — богиня тракійська, хоч батьківщина її і лежить північніше тих земель, які традиційно прийнято вважати тракійськими. Мабуть, просування тракійських племен на північ, на Наддніпрянщину, було пов'язане з їхньою поразкою в Троянській війні. Поразка Трої, а разом з нею народів Мізії, Бітинії, Фрігії, Лідії, можливо, і призвела (вже через 100 р.) до появи тракійсько-протослов'янського населення білогрудівської археологічної культури аж на Уманщині.

Деякі тракійські племена (krobozi — кривичі) просунулися на територію сучасної Білорусії. Посувалися на північ, на батьківщину Артеміди і Аполлона, й інші тракійські племена та венеди, котрих, за античними повідомленнями, Атенор вигнав із Трої. Гомер, що жив у VIII ст. до н. е., описуючи в «Іліаді» оборону Трої (події XII ст. до н. е.), називає тракійських богів Аполлона, Артеміду, Латону і Марса, які допомагали троянцям у війні проти еллінів. Аполлон спрямував стрілу Паріса в п'яту Ахілла. Марс покинув Тракію (де, за Гомером, він жив, захищаючи свій народ), щоб стати на захист Трої. Допомагала троянцям і мати Аполлона та Артеміди Латона. З луком і сагайдаком, наповненим стрілами, з'явилася на допомогу троянцям і юна прекрасна Артеміда. Гомер пише, що розгнівана Афіна (Атена) Паллада вихопила в неї сагайдак і вдарила благородну й натхненну красуню в обличчя, поранивши її стрілами до крові. Від образи Артеміда заплакала. «Не місце тобі тут! Іди в гори і полюй на оленів»,— крикнула Афіна. Сама Афіна (як і Зевс) теж спочатку не належала до грецьких богів, а була богинею пеласгійського населення, зокрема й того, що перебувало на території УРСР (трипільська археологічна культура IV—III тис. до н. е.). Афіна (Атена) — це оспівана в українському стародавньому фольклорі й відома в Малій Азії богиня Дана [Тана, Танаїс (Tanais)] — первісне втілення води — Вода-мати. Згадаймо поширений і улюблений український приспів: «Ой Дана — річка Дана!» або приспів ще доби індоєвропейської спільності: «Сі ді рі ді, сі ді рі ді Дана!» Sie die rie die, sie die rie die, Dana!» Цей приспів проіснував кілька тисяч років і дійшов до нашого часу: «Дана! Ші ді річка Дана!» — «Вода-мати! Вона діє, річку діє, Вода-мати!» Протослов'янське ім'я *Дана* в еллінів набрало властивого для чужоземних слів вигляду: до слова додався префікс «а» — Athena. Недарма видатний український етнограф Яків Головацький ще понад 100 років тому (1861) в монографії «Старословянское баснословие, или мифология» писав, що слов'янських богів Ладу та її дітей-близнят Дану — Лелю (втілення води) і Полеля (втілення світла) запозичили еллини і в Елладі вони звалися *Латона, Аполлон, Артеміда (римська Діана).*

З античних джерел (словник Гезихія) відомо, що в пеласгів на Пелопонесі в доісторичну добу Афродіта Уранія звалася *Лада Генес (генес* — «жона, дружина») начебто через те, що народилася на річці Ладон в Аркадії. На Україні теж є річка Лада, притока Танви. Отже,

річка Лада (вона ж — богиня, дружина небесного вогню) нібито народжує річку Танву, богиню Тану (Дану, Танаїс втілену воду) й Полеля (втілене світло).

Проте ніколи не досліджувалось, яким був астральний та ідеологічно-філософський зміст культу Артеміди. Які елементи й закони Всесвіту вона уособлювала, що то були за урочистості й ритуали на її свято в стародавніх тракійців? Розв'язати ці питання раніше було просто неможливо. Комплексний метод досліджень в галузі стародавніх етнокультурних процесів дописемної доби дозволив це зробити. Новий метод є комплексним використанням даних багатьох наук (історії, археології, антропології, етнографії, фольклору, міфології, еортології, астрономії, мовознавства, лінгвістики). Одна якась наука (наприклад, історія) дає лише 15—20 процентів потрібних для дослідників даних. А комплекс наук — 100 процентів. Це важкий, але вдячний і єдиний метод досліджень стародавніх етнокультурних процесів дописемної доби. Так виявлено, що київський пантеон язичницьких богів князя Володимира — залишки видатної культури. Цей пантеон пов'язаний з астральним культом природи, а всі язичницькі божества уособлюють сузір'я й небесні тіла. Відповідно язичницькі обряди мають безпосередній зв'язок з рухом небесних тіл та досягненнями природничих наук.

Отже, розглянемо під таким кутом зору найстародавнішу, суто тракійську назву Артеміди, яку наводять античні автори. В словнику Гезихія з посиланням на Платона подається тракійська назва Артеміди — *Бендіс* (Bendis). Гезихій зазначає, що, за Платоном, (427—347 рр. до н. е.) так називало Артеміду тракійське населення Афін (Атен), котре справляло на свято богині «своєрідні урочистості», звані «бендідія». Проте інші античні автори, наприклад, видатний римський історик, знавець стародавньої історії і культури Тіт Лівій (59 р. до н. е.— 17 р. н. е.) твердять, що Артеміда у тракійців звалася не *Бендіда*, а *Мендіда*. Урочисті ж обряди на її свято мали назву *Мендідія*. Йдеться про розбіжність у написанні першої літери її імені. Хто ж правильно називає найстародавніше тракійське ім'я Артеміди: Платон чи Тіт Лівій?

Можна було б і без досліджень віддати перевагу перед філософом Платоном, що лише побіжно стикався з тракійськими міфами, спеціалістові-історику Тіту Лівію. До того ж він жив на 300 років пізніше за Платона й широко користувався творами багатьох авторів. З мовознавчого погляду, ім'я богині Місяця *Мендіда* — *Мендіді* складається з двох слів: *Мен*+*діді*. *Мен* тракійською мовою означає «Місяць», а *діді* — «велика».

Мендіда означає «велика» (богиня) Місяця». У протослов'ян теж існували паралельні назви *мен* і *місяць* ще з доби індоєвропейської спільності. Литовською мовою місяць і донині зветься *Мену* (mėnyo, mėnesis), українською *місяць*), старослов'янською — мѣсѧць (з вимовою *місяць*), болгарського *месец*, словенською — mésec, сербо-хорватською — мјѐсѐц, чеською — měsic, словацькою — mesiac, польською — miesiąc, у латишів — mēnesis, давньопрусською — menins[1], білоруською — *місик*. Українське *Місяць* етимологічно і семантично тотожне з тракійсько-кіммерійським Men і походить ще з індоєвропейського mēs- (mēns-).

Щодо другої частини імені *Мендіді (Мендіда)* — слово *діді*, то воно й у протослов'ян означало «велика».

В литовців — *дідіе*, в поляків — dzidzie, в українців — *діді*. Згадаймо приспів: «Ой Ладо, діді Ладо!» («Ой Ладо, велика Ладо!») Таким чином, ім'я *Мендіді (Мендіда)* було водночас тракійсько-кіммерійським і протослов'янським. Тракійці були прихильниками культу Місяця й ворогували з сонцепоклонниками. На честь богині Місяця ще в добу Троянської війни називалися тракійські міста. Знаємо місто Менебрія (*брія* — тракійською мовою «місто»). З історії стародавньої астрономії відома й назва тракійського міста *Мендеса*,[2] що в грецькій вимові походить від імені богині Місяця: *Міндіс, Мендіді, Мендіда*. Це місто уславилося щорічним святкуванням народження молодика — обрядами на честь богині Місяця. Обряд звався *Мендідія (Мендіс)* — за ім'ям богині, а далі і місто стало називатися *Мендеса*. Як відомо, місцевості, де відбувалися язичницькі урочистості, набирали назви відповідного обряду. Так само й назва Києва або частини Києва — пристані Самбатас — на початку нової ери походила від урочистих обрядів — жертвоспалень по суботах на честь Дажбога, Перуна і Дани (так звані слов'янські соботки).

Розшуками автора цих рядків вдалося підтвердити, що ім'я Артеміди у тракійців було — *Мендіді (Мендіс)*, як писав Тіт Лівій. Додамо, що і в тракійців, і в слов'ян не лише збереглися обряди на честь Місяця, який вічно змінюється (вмирає і воскресає), а й стародавні назви

[1] Фасмер М.— Этимологический словарь русского языка.— В 4 т.— М., 1967.— Т. 2.— С. 608.

[2] Фламмарион К. История неба.— Спб. 1875.— С. 182—183.

населених пунктів, наприклад: *Мена* — місто на Чернігівщині, *Мінськ (Менськ)* — столиця Білоруської РСР.

Щоб остаточно розв'язати багатотисячолітню таємницю походження міфологічного персонажу — богині Артеміди,— треба відповісти ще на кілька питань.

По-перше, що то були за урочистості — Мендідії (на честь Місяця) — тракійців у Мендесі і в тракійських мешканців Атен, про які згадували Платон і Тіт Лівій?

По-друге, чи відомі були й чи виконувалися ці обряди народами, що населяли теперішню територію УРСР, і чи пов'язані з ними стародавні українські колядки, які виконуються й нині?

По-третє, як назва *Мендіді (Мендіда)* у давніх греків перетворилася на *Артеміда?*

Комплексно використовуючи дані різних наук, зокрема історії, астрономії та міфології надсередземноморських цивілізацій, ми дослідили, що в основі язичництва тієї доби, а далі і язичництва Русі був астральний культ. За астральним культом, першоджерелами Всесвіту є космічний вогонь і вода, божествами — сузір'я або небесні тіла. Космічний вогонь (зодіак — Сварог) уособлює священна тріада: Сонце, Місяць і Зоря.

Культ природи існував у найширшому розумінні культу законів нескінченного руху сузір'їв у безмежному просторі й загальних законів матеріального світу. Тому астрономічні спостереження та обчислення провадилися на дуже високому рівні, починаючи з доби пізнього палеоліту. В III тис. до н. е. вже існували своєрідні обсерваторії. Добре відомий був сонячний зодіак з його 12 сузір'ями. Сузір'я, в якому жерці визначали весняне рівнодення, ставало головним божеством на довгу добу (близько 2000 р.), аж поки точка весни не пересувалася на наступне сузір'я і воно, в свою чергу, набирало такого ж значення. Різні народи вважали своїм головним божеством те чи інше зодіакальне сузір'я. Сузір'я й окремі зірки мали назви земних тварин, а ці тварини часто вважалися предками народу (тотемом).

В III тис. до н. е. головним божеством багатьох народів стає сузір'я Тельця (Тур — Taurus — небесний бик)[1] Відтоді і в предків стародавніх еллінів Зевс, Сонце і Місяць вживались з епітетом *бик*. Збереглися й скульптури, де Зевс у вигляді бика викрадає Європу. З того часу на

[1] Весняне рівнодення в зодіакальному сузір'ї Волоса-Тельця визначалося з 4400 по 1720 р. до н. е.

Культове скульптурне зображення III — поч. II тис. до н. е, /с. Керносівка, Дніпропетровська обл./

Русі знаємо вшанувальні вирази, як, наприклад, у «Слові о полку Ігоревім»: «Яр Тур Всеволоде!», тобто «Сонце Тур (Небесний бик), Всеволоде!». Коли весняне рівнодення визначалося вже в наступному сузір'ї — Ареса (Овна), Сонце начебто народжувалося знову, звідси й новий епітет — Сонце Арес (баран). Скорочено весняне сонце звали просто *Арес*. Так у давніх римлян з додатком префікса *м-* з'явилася назва весняного сонця — *Марс*. Це весняне сонце було напочатку богом і хліборобства, і війни. В протослов'ян тієї доби сонце теж звалося *Арес*, або *Арей*. Згодом, коли в слов'ян літера «а» на початку слів перейшла в «я» (наприклад, *аблоко — яблоко; агнець — ягня; ак — як)*, корінь назви *Арес — -ар-* — перейшов у *яр-*, а далі виникла назва весняного сонця на Русі — Ярило (подібно до імен *Данило, Гаврило)*. Таким чином, *Марс* — це давньоримська (латинська) форма імені протослов'янського і тракійського бога Ярила, котрий, за відомостями античних авторів, народився й жив на тракійсько-протослов'янських землях і захищав свій народ.

Тепер після коротенького ознайомлення з основами релігії астрального культу протослов'ян і тракійців розглянемо, що то були за урочистості Мендідія на честь Артеміди (Мендіс).

Сонце робить свій уявний рух по зодіакальному колу за один рік. Насправді це видимий рух Сонця пояснюється рухом Землі навколо Сонця. Протягом року людство спостерігало усі 12 сузір'їв, що деякі з них були го-

ловними божествами того чи іншого племені. Там, де поклонялись сузір'ю Тельця, священним вважався бик (так у пониззі Нілу в Єгипті священним був бик Апіс). Баран був фетишем у Мемфісі, тому що тут поклонялися сузір'ю Ареса (Овна). В протослов'ян світ і тріада богів народжувалися в сузір'ї Стрільця, котрий звався в слов'ян Перуном, а в етрусків Стрибогом (пізніше Стрибог став і божеством Русі). Раз на рік всіма народами урочисто святкувалося народження Місяця-Молодика (одного з головних богів тріади). Це свято — Щедрий Вечір — відбувалося того місяця, що відповідав певному зодіакальному сузір'ю — головному божеству даного народу (племені).

Урочистості свята полягали в тому, що процесія жерців, які водили священну тварину, присвячену головному зодіакальному божеству, супроводжувалася виконанням релігійних містерій. Священна тварина або символізувала сузір'я-божество, або уособлювала небесне тіло — тотем, предка народу. Для тракійців і протослов'ян щорічне свято Молодика було особливо урочистим, бо Місяць був їхнім головним божеством. Твариною, яку вони водили на свято і яка уособлювала Місяць, була коза. У давньоіндійській Рігведі збереглася назва Місяця Аджа (Aša), що означає «коза». Праслов'яни вірили, що Місяць — їхній предок і що вони походять від кози. Залишки культу кози-Місяця збереглися донині. Назва Місяця — «коза» (Aša) і коза-Місяць як тотем, предок народу, стосуються племені стародавньоямної археологічної культури і тракійських племен, де був поширений культ Артеміди. Племена — нащадки лелегів-пеласгів (трипільців), в яких головним божеством тріади була Зоря, а тотемом гайстер (*бус, бусол*), вірили, що походять від бога неба — Дива (Зевса) і дочки ріки Бористена-Славути. Вони також справляли містерії з козою, що начебто вигодувала Зевса, але це вже була коза-Зірка, а не Місяць. Дотепер відома α-зірка сузір'я Візничого, що за яскравістю є другою після Сіріуса. Ходіння жерців з козою й містерії на честь Місяця — оце й були ті урочистості у тракійського населення в Афінах (Атенах) і в Мендесі, про які згадували Платон і Тіт Лівій.

Так само в Єгипті жриця, що заступала Ісіду на свято Молодика в місяці сузір'я Тельця, водила у супроводі жерців і народу живого собаку, присвячену Тельцю тварину. Це був собака-птах Анубіс, що символізував α-зірку із сузір'я Великого Пса — Сіріус. І тоді жерці носили зображення Ісіди й Пса. Діодор повідомляє про все це як

очевидець. Молодика під знаком «Сонця Овна» святкували там де розводили овець (Фіви, Ур). Молодика під знаком Тельця — там, де були пасовища биків (Мемфіс та Нижній Єгипет). Входження Сонця у сузір'я Козенят — Візничого супроводжувалося блискучим святом Молодика в Мендесі, де розводили кіз. Кожна область чи плем'я святкували Молодика того чи іншого знака зодіаку. І завжди водили символічних тварин, присвячених цьому знакові. Шануючи Козерога, не вбивали козлів.

Урочистості на честь богині Артеміди — на свято народження Місяця в місяць сузір'я Перуна — добре були відомі на території УРСР вже кілька тисяч років тому. Вони виконувалися і донедавна на свято Щедрого Вечора (1 січня за юліанським календарем). Як відомо, Юлій Цезар призначив початок нового року саме на свято народження Місяця (святого Януса — в етрусків), тому що як протослов'яни, так і давні римляни вірили: все, що починається в день народження предка, щасливо й закінчується.

Ми знаємо, як у цей же день за кількатисячолітньою традицією наші парубки водили козу, виконуючи відповідні містерії й щедрівки. Козу грав хлопець у вивернутому кожусі, а водив її також хлопець, який виконував роль Дідуха (Dadvah), великого творця світу[1].

Стародавність обряду водіння кози на свято різдва бога Місяця датується принаймні тією добою, коли весняне рівнодення визначалося в межах сузір'я Волосожару. Подібно до того, як в Єгипті астральна собака-птиця Сіріус-Анубіс супроводжувала богиню Місяця Ісіду, так і на Русі астральну козу водить бог Місяця — предок народу Дідух-Коляда.

Як же протослов'янське ім'я богині Місяця *Мендіді* перетворилося в еллінів на *Артеміда?*

Є підстави вважати, що Артеміду — богиню, відому з II тис. до н. е., елліни запозичили у тракійців-кіммерійців-протослов'ян, але це була богиня ще пеласгійська (пеласгів трипільської археологічної культури на території УРСР). Адже, за Геродотом, батьківщина Артеміди — Середня Наддніпрянщина.

Археологічна наука довела, що за часів трипільців-пеласгів вже процвітало хліборобство, існували великі протоміста і писемність, науки й мистецтво.

Геродот описує царство скіфів-орачів, котрі сіяли хліб

[1] Д а д в а х — староперська назва, яка виникла задовго до зароастризму і означала «великий творець світу»: аналог *Дідуха-Сварога* (зодіаку) східнослов'янської міфології.

на продаж. Хоч ці відомості і стосуються I тис. до н. е., але слово *орати* — ще пеласгійське. Етимологічно воно одного кореня зі словом *рус (сонце — вода) і* arare («орати»): rus — ruris — riaris — ar — arare — орати. Саме пеласги і етруски занесли до Риму дієслово *орати* — arare.

Від арабських географів IX—X ст.[1] ми знаємо, що було три групи русів, Русь складалася з трьох царств: Славії, Куявії та Артанії. Щодо Артанії зі столицею Артою, то її територія локалізувалася в межах сучасної Черкащини. Батьківщиною Аполлона й Артеміди, за Геродотом, була місцевість, яку нині можна вважати територією Артанії. Що це саме так і що вони були ще пеласгійсько-трипільськими, видно з імені Аполлона — Лель — Полель, яким і названо плем'я пеласгів. Артеміда, сестра Аполлона, звичайно, теж була пеласгійського походження. На думку академіка І. Г. Підоплічка, українські імена *Параска* й *Палажка* означають «пеласгська жінка». Мати Артеміди Латона й батько Зевс, як доводять дослідження, теж були богами пеласгів. Де ж саме була Арта?

Археологи ще не знайшли цього міста. Але ми знаємо, що на батьківщині Артеміди елліни купували пшеницю й назвали білий хліб за назвою міста орачів (ратаїв, оратаїв) — артос (artos). Там елліни познайомилися з культом богині Мендіді й назвали її за назвою міста запозичення *Арте-Мендіда*. Згодом назва *Артемендіда* перейшла за законами мови в *Артеміда*.

Така наукова біографія протослов'янської богині Місяця.

Щоб остаточно розкрити біографію цариці небесної, треба археологам знайти місто Арту, столицю одного з царств на Русі. Незаперечні джерела говорять, що шукати Арту треба на Черкащині — в межах, ширших за сучасні обласні. Адже Геродот писав, що батьківщиною Артеміди є місцевість країни Гіперборейської, де посіви пшениці переходять вже в посіви жита. Арабські географи (ал-Балхі, ал-Істархі) писали, що Артанія та її столиця Арта є складовою частиною Русі разом із Славією й Куявією. Вона лежала найближче до пограниччя Риму. Правда, звістки арабів досить пізні, але ми знаємо, що топоніми й гідроніми зберігаються тисячі років.

Артанія була дуже войовничою країною. Вона робила походи на Славію, вгору по річці: на Болгарію й «на побережжя Рума», а полонених продавала. Тому треба зважити, як саме греки розуміли назву *Арта*. Адже мешканці Артанії були хліборобами, тому назва *Арта* могла утворитись від слова *оратай (ратай)*, а могла означати й *рать (ратний)*. Греки, мабуть, віддавали перевагу другому значенню, зважаючи на войовничий характер Артеміди. Адже вона була озброєна сагайдаком із стрілами та луком.

Чи не стародавній Переяслав є таємничою Артою Русі? Адже на початку нової ери Переяслав, ще за старої своєї назви, був центром величезної імперії, що простяглася на 2000 км від Тмутаракані до Володимиро-Суздальських земель. Саме Переяслав одержав у спадок території Боспорського царства після його занепаду. Наявність протоміст на Черкащині (Майданецьке) вимагає пошуків Арти на цих землях. Треба зважити й на тисячолітню народну пам'ять. Адже через кілька століть, після київської поразки русів від монголів (6/XII 1240 р.), українське козацтво, відроджуючи вже забуті народом історичні традиції, обрало (не випадково) Черкащину центром свого руху. Згадки про Русь на річці Рось маємо вже в Клавдія Птолемея (певтінгерові таблиці). Не випадково, мабуть, і Переяславську раду було скликано в столиці могутнього й войовничого колись царства Русі, хоч її стара назва вже й не збереглася. Козацтво, відроджуючи на своїх прапорах священну тріаду: Сонце, Місяць і Зорю,— гуртувалося на землях богині Місяця — Праматері народу, цариці небесної — Артеміди. Така наукова біографія обожнюваного ще донедавна Місяця.

Але чи можна закінчити нашу розповідь, не підкресливши, що історія Артеміди має безпосередній зв'язок з походженням Русі й слов'ян? Вона показує, що потрібні дослідження культу Місяця як вітчизняної етнокультурної доби, що тривала кілька тисячоліть. Адже сучасна назва Місяця — назва тракійсько-протослов'янська, ще пеласгійсько-трипільська. А етнографам добре відомо, що на Україні в обрядах на честь Місяця на означення місячного божества донині вживаються назви з мов інших народів, котрі змішалися з пеласгами і тракійцями на терені УРСР.

[1] Ал-Балхі, ал-Істархі («Книга шляхів держав») та ін.

Звідки прийшли етруски?

Багато хто з археологів та істориків визнає, що деякими культурними й державними успіхами римляни завдячують своїм попередникам — етрускам, цьому видатному народові давнини, який прийшов на Апеннінський півострів не раніше VIII—VII ст. до н. е. Першими імператорами Риму були етруски. Римляни запозичили у них багато вірувань і традицій, а також досягнення в галузі астрономії, архітектури, сільського господарства, металургії, мореплавства...

Етруський народ склався з двох частин — західної і східної, які поширилися із Східного Середземномор'я через Північне Причорномор'я на захід (так вважали, зокрема, М. Марр і М. Державін). Питання про їхнє походження цікавило ще античних учених. Так, Геродот твердив, що етруски прийшли з Лідії (Мала Азія). Діонісій Галікарнаський, який вивчав етруський родовід, на п'ять століть пізніше, не погоджувався з цією думкою. Якщо це так, заперечував він, то в етрусків та лідійців мають бути спільні боги, спільні елементи мови, традицій, побуту. Але ж цього немає!

Хто ж з них мав рацію: Геродот чи Діонісій? Виявляється... обидва. Етруски прийшли з Лідії, але в епоху Діонісія Галікарнаського (I ст. до н. е.) нічого спільного з лідійцями не мали.

...Було у лідійського царя двоє синів — Лід і Тіррен. Тіррен верховодив племенами, котрі під час голоду покинули рідні краї. Мігруючи багато століть, вони просувалися суходолом через Придунав'є, Придніпров'є, Моравію, Австрію, поки нарешті з півночі не опинилися на Апеннінському півострові. А племена Ліда залишилися у Лідії, яка тоді, звісно, так ще не називалася. Так само, як і Моравія чи Австрія.

Відомий етрусколог Карл Паулі, класик дешифровки етруських написів, доводив, що троянці називали себе «troses» і це тотожне імені етруск, а значить, є ще один аргумент на користь того, що етруски — вихідці з Малої Азії.

1944 року академік М. Державін у книзі «История русского народа» висловив упевненість, що слово *русь (рос)* пов'язане із етнонімом *етруск*. Нагадаємо: античні автори (до VI ст. н. е.) називали слов'янські народи іменем *венеди* (Карпати, зокрема, тоді називались Венедськими горами). Але ж згідно із всесвітньою історією Помпея Трога в обробці Юстина «венеди були вигнані Атенором із Трої», а та, як відомо, знаходилася в Малій Азії. І якщо дотримуватися гіпотези про малоазіатське походження етрусків, то тут можна простежити генетичну спорідненість слов'янських та етруських племен.

Як не дивно, але, скажімо, язичницькі свята різдва, Нового року, Купала та ін., що дійшли й до наших днів, зафіксовані ще у Трої, Фрігії, в етрусків Італії. Деякі з них були пізніше успадковані Римом. Так, наша Купала — це етруська Церес, римська Церера, фрігійська Кибела. Дуже подібні у Малій Азії і на Україні й обрядні свята.

До етрусків і навіть далі у глибину віків — до пеласгів сягають багато наших народних прикмет і прислів'їв. Розсипати сіль — буде сварка; чхнула людина — побажай: «На здоров'я!» А споконвічні, здавалося б, український борщ, ковбаса, підсмажений біб у Давньому Римі були традиційними стравами. Отже, всі вони мають спільну першооснову.

Для Русі, слов'ян, як і для етрусків, Сварог, Перун, Стрибог, Місяць, Лада, Купала, Прія були головними богами. Етруське свято бога місячного неба Януса (дволикий місяць) відповідало святу народження Місяця на Придніпров'ї (український Щедрий Вечір). Саме він спонукав Юлія Цезаря у 46 р. до н. е. призначити початок року за новим календарем на 1 січня. Давні римляни, як і немало хто з наших сучасників, вірили, що розпочата у цей день справа має бути успішно завершена.

Немає нічого дивного в тому, що ще в минулому столітті Ю. Венелін-Гуца розробив гіпотезу про слов'янський компонент в етносі етрусків. Він опирався, зокрема, на слова Тита Лівія: «Альпійські жителі переважно словени (рети), одного з етрусками племені й походження». Античні джерела свідчать, що словени — рети жили у давнину за рікою По і знали їх тоді під іменем етрусків. Поневолені римлянами, вони асимілювалися. Без усяких застережень етруски названі народом слов'янського племені у словнику Стефана Візантійського.

Про що розповідають сузір'я

Відкриті вітчизняною наукою досягнення стародавньої цивілізації у Причорномор'ї й на Дніпрі (протоміста, астрономічні обсерваторії, металургія, писемність у III тис. до н. е.) дали авторові цієї книги підстави вивести певну концепцію:

1. Язичництво Русі було творінням великих давніх цивілізацій.

2. Попередники Русі і Русь володіли всією сукупністю досягнень східно-середземноморського культу природи (коли небесні тіла вважалися божествами).

3. Якщо боги тієї епохи були сузір'ями, то їхні назви були іменами богів.

Багаторічні дослідження поширених на Придніпров'ї давніх народних назв сузір'їв не тільки підтверджують астральну природу язичництва Русі, але й водночас проливають світло на зв'язки Русі із давніми цивілізаціями. Зібрані назви (астроніми, або космоніми) було вивчено, датовано й нанесено на зоряну карту. З'ясувалося, що належать вони V—III тис. до н. е. і ще давнішим епохам. Усі боги київського пантеону князя Володимира, літописів і фольклору виявилися сузір'ями і небесними тілами. Їхній рух відповідав язичницьким обрядам календарних свят (до речі, у цих та подібних випадках є сенс говорити про появу нових наукових напрямів — астроетнографії, астрофольклористики, астроархеології). З 15 головних астральних богів Русі (їх різноетнічних назв ще більше — 25) розглянемо докладніше трьох: це Волос, Перун і Стрибог.

Волосом (Велес і Тур «Слова о полку Ігоревім») на Україні називають зодіакальне сузір'я Тельця, а Телець із зоряним скупченням Плеяди — Волосожаром, тобто Жар *(Небо)* Волоса. Слово *Волос,* як і багато інших аналогічних назв, розчленовується, очевидно, на власне ім'я божества — Вол і пояснювальну кінцівку (у даному разі готського походження) — *ас (бог).*

Хоч Вол не суто слов'янська (навіть протослов'янська) назва сузір'я Тельця, одначе у Києві у вжитку була й інша — Тур. М. Марр дійшов висновку, що Тур був божеством неба у причорноморських етрусків. Перемістившись на захід, вони передали пізніше цю древню назву римлянам, які і донесли її до наших часів (латиною сузір'я Тельця звучить — Taurus).

Ось звідки величальне «Яр Туре Всеволоде!» із «Слова». Ось звідки Турова божниця у Києві на Подолі.

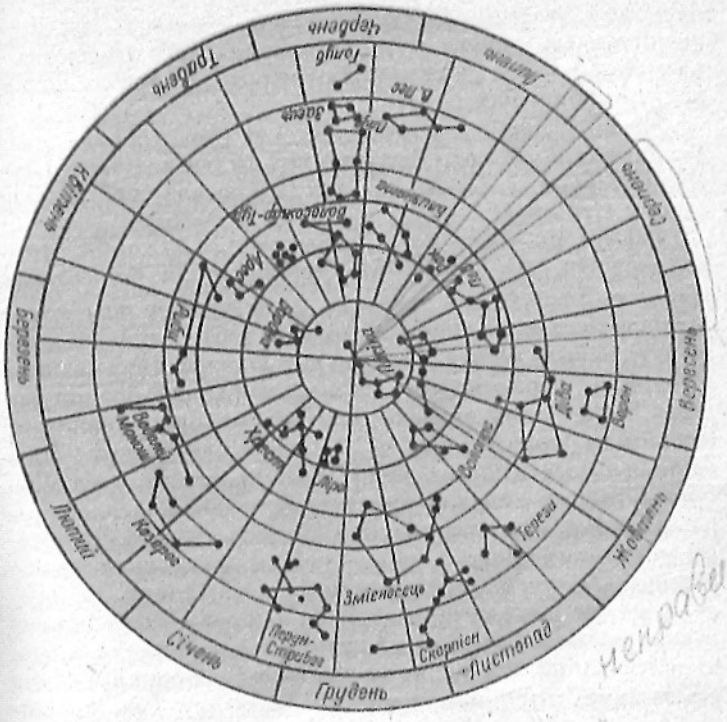
Січень
Лютий
Березень
Квітень
Травень
Червень
Липень
Серпень
Вересень
Жовтень
Листопад
Грудень
Перун-Стрибог
Змієнесець
Скорпіон
Кедрос
Плеяди
Волосожар
Ведмедиця
Дракон
Ріка
Ріка
Ріка

нутрощах тварин, такого обрядового елемента, як жертовні ліплені пироги та ін. Зберегли свою спільність і елементи побуту, скажімо, обов'язкові лежанки у домівках чи скрині для одягу.

Етнокультурна близькість Русі та етрусків стає особливо очевидною, коли придивитися до їхніх головних богів — Перуна і Стрибога, які втілювали зодіакальне сузір'я Стрільця.

Беручи до уваги їхнє астральне походження, можна вважати, що Перун чи Стрибог стали божествами грому та блискавки в ту епоху, коли весняне рівнодення припадало саме на сузір'я Стрільця, тобто у пізньому палеоліті, приблизно у XX тис. до н. е. Надзвичайна давність Перуна підтверджується і таким фактом: цей бог під різними іменами був відомий багатьом народам. Іранський Пераймун, давньогрецький Гіперіон, індуський Пардженья і багато інших давніх богів — все це, очевидно, один і той же володар грому та блискавки.

У чому ж тоді криється його астральний зміст? З історії астрономії знаємо, що головним божеством давніх народів Східного Середземномор'я вважалося, як правило, те чи інше сузір'я зодіаку. Щороку, коли повний місяць припадав саме на це сузір'я, влаштовувалися бучні святкування, під час яких здійснювався обряд водіння символічної тварини, присвяченої божеству. Так, фракійці в Афінах та фракійському місті Мендесі водили козу — про це згадували Платон і Тит Лівій. В одних племен коза уособлювала Місяць, в інших — зірку Козу (сучасна Капелла, α-зірка Візничого). На Дніпрі з давніх часів водили козу у дні молодого місяця, які припадали на зимове сонцестояння у сузір'ї Стрільця.

Отже, зодіакальне божество наших предків — сузір'я Стрільця, а Перун — головний бог Русі. Згідно з язичницькою міфологією Русі, Сонце народжується саме у цьому сузір'ї під час зимового сонцестояння. Елліни зберегли міфи та обряди, за якими батько Сонця, Гіперіон (один з 12 титанів, сузір'їв зодіаку),— це титан зимового сонцестояння, тобто Стрілець. Про те, що Перун — батько Сонця свідчить і прийнятий на Русі обряд заколювати на свято різдва кабана (вепра) — жертовну тварину, присвячену Сонцю.

Цікавий символічний обряд у Київській Русі: у стовбур священного дуба (а Перун ще й дубовий бог) вставлялися щелепи молодого вепра — образ новонародженого Сонця. Такі дуби археологи знайшли у Дніпрі.

Що означають імена Перун і Стрибог? Майже у всіх

слов'янських мовах перун — це блискавка. Аналіз імені Стрибог показує, що це той же багатоликий Перун. Назва походить від головного етруського ідола, бога грому і блискавки Satres. Не заглиблюючись в етимологічні тонкощі, одразу скажемо, що слово «стріла» чеською і словацькою мовами також означає блискавку. Отже, ми знову повертаємося до Стрільця...

Як же потрапило на Русь ім'я Стрибог?

Річ у тім, що у часи, про які мовиться, багато племен мали звичай привласнювати собі імена богів, а ріки й місцевості, які належали племенам, у свою чергу, носили назви цих племен. Але окремі з них на територіях різних племен називалися по-різному. У багатьох випадках ці етноніми, гідроніми, топоніми дійшли до наших днів.

У Південно-Східній Європі чимало з них мають корінь «стри». Ми знаємо плем'я істри, яке і дало назву Істру (Дунаю), племена сатри і стримони. Таке ж звукове сполучення трапляється у багатьох сучасних назвах: Дністер, Стривігор, Струга, Стронавка Бистриця, Стропа, Стрия, Стрий, Стрила, Стронне, Стришавкоа, Острава, Стришбро... Через Україну, Молдавію, Чехословаччину, Австрію сліди ведуть в Італію. Нема сумніву, що це саме той етнічний район, де колись поклонялися богу Стри. Головному божеству етрусків.

Археологи знайшли у П'яченці бронзову печінку, яка слугувала для ворожби на нутрощах. На ній вибито «Satres». З цього слова етимологічно й семантично походить латинська назва сузір'я Стрільця — (Sagittarius) буквально «той, хто кує (посилає) стріли-блискавки». Очевидно, римляни зберегли для назви сузір'я ім'я етруського божества, так само, як і у випадку з сузір'ям Тельця. Згадаймо рядки із «Слова о полку Ігоревім» про «стрибожих онуків», як названо вітри, котрі віють з моря стрілами-блискавками.

Коло замикається, і стародавня історія, яка, на перший погляд, видається хаотичною і розірваною, насправді виявляється органічною і цільною.

РОЗШИФРУВАННЯ НАЙДАВНІШОЇ В ЄВРОПІ ПИСЕМНОСТІ З БЕРЕГІВ ДНІПРА

Учасники Всесвітнього конгресу славістів у Києві (вересень 1983 р.) зацікавилися пам'ятками древньої писемності на Дніпрі (IV—III тис. до н. е.). Загальну

увагу, зокрема, привернули праці видатного київського бібліографа-мовознавця М. З. Суслопарова. Йому пощастило дешифрувати написи трипільської археологічної та зрубної культур і писемності на Русі, які існували задовго до виникнення християнства. Повідомив про це журнал «Москва» у 1982 році (№ 3).

З численних праць дослідника на конгресі було наведено результати дешифрування напису на баночній посудині, зробленого трипільсько-пеласгським буквено-звуковим алфавітом. Було також повідомлено й про написи на прясельці з київських землянок, що засвідчив писемність трипільців за 2 тисячі років до нової ери.

Дешифрування й дослідження М. З. Суслопарова виявили: трипільці — предки народів Київської Русі, були пеласгами-лелегами, попередниками також і стародавніх еллінів.

Дешифрування трипільсько-пеласгської та зрубно-кіммерійської писемності на Україні, безперечно, має велике значення не тільки для історії вітчизняної, але й усієї европейської культури. Ці здобутки радянської науки можна порівняти з всесвітньовідомим відкриттям Шампольона — дослідника єгипетських ієрогліфів — або з розкопками Шліманом Трої. Одночасно з прочитанням трипільсько-пеласгських написів археологи й історики культури віднайшли і залишки астрономічних обсерваторій, бронзоливарного виробництва трипільців, що жили у IV—II тис. до н. е.

Методом аерофотозйомки науковці відкрили, а потім і дослідили залишки великих протоміст із дво- або й триповерховими будинками специфічної архітектури. Зводилися будинки площею до 200 кв. метрів, вони мали округлі вікна, двоскатний дах, жертовник, лежанки і місце для роботи. Фасади будинків фарбувалися. Вважається, що населення знайдених протоміст могло сягати п'ятдесяти тисяч.

На території сучасного Донбасу були шахта з штреками, де видобували мідь і вугілля бронзовими кайлами. Про існування бронзоливарного виробництва свідчать залишки устаткування, тиглі і шлаки (Бахмутський повіт). Астрономічні спостереження велися в мегалітичних спорудах (кромлехах), збудованих нашими предками на 500—1000 років раніше за центр Стоунхедж у Шотландії. До речі, майже півстоліття тому англійські історики та археологи після тридцятирічних дискусій погодилися, що Стоунхендж збудували пришельці із степової Наддніпрянської Русі, які потрапили до Британії через Нормандію, принісши туди астрономічні знання. Цим пояснюється, що слов'янські назви багатьох сузір'їв, зокрема зодіакальних, найстародавніші у Європі (Волос, Стрілець, Перун, Близнята тощо). Високими, як на той час, були досягнення наших предків у медицині, сільському господарстві, мистецтві. Відкриття М. З. Суслопаровим трипільської писемності доповнило уявлення вчених про наших прапращурів.

Отже, традиції пеласгів IV—II тис. до н. е. збереглися на Дніпрі — Дністрі не лише до часів княжого Києва, а й до минулого — XIX ст., зокрема в обрядах, побуті, звичаях, мистецтві. Так будинки до XIX ст. робилися з дерева або плелися з лози й обмазувалися глиною, а після добротної побілки фасади фарбувалися в жовтий та червоний кольори. Піч зберігала форму жертовника, і обов'язково робилися лежанки, як ще в східних етрусків, родичів пеласгів. У мистецтві вживалися улюблені червоні та чорні фарби. Довго зберігалися культи Бугая, Кози, Гайстра, Вужа (Змії), язичницькі обряди.

Якщо докладно вивчати спадок пеласгів, що за мовою (писемністю) виявилися протолатинянами (або спорідненими латинянам), то помітно, як багато вони залишили своїм нащадкам на Русі. А це вже дає підстави говорити про єдиний безперервний етнічно-культурний процес у межиріччі Дніпра — Дністра — Дунаю (з IV тис. до н. е. і до XIX ст. н. е.).

Відкриття і вивчення писемності трипільців підтвердять висновки видатного українського археолога В. Хвойки, котрий відкрив трипільську археологічну культуру і фундатором її вважав наших предків...

З Миколою Захаровичем Суслопаровим, котрий на тисячі років у глиб часу продовжив писемну історію нашого народу, ми співробітничали з кінця 60-х років до його раптової смерті 21.09.1974 року.

Народився Микола Захарович на Холмщині 1901 року. І діди, й прадіди його здавен варили пиво, за що і прозвали їх Суслопарами.

Закінчивши Кам'янець-Подільський педагогічний інститут, Микола Захарович почав вивчати мови й бібліографію спочатку в бібліотеці Кам'янця, а з 1927 року — в Київській бібліотеці АН УРСР. Потім він працював у архіві древніх актів, в Інституті Маркса — Енгельса — Леніна при ЦК КП(б)У, де брав участь у підготовці українського видання творів В. І. Леніна. З липня 1941 року воював у партизанському загоні. Після війни завідував

Подільською філією наукової бібліотеки АН УРСР, з 1962 року, вийшовши на пенсію, повністю присвятив себе дешифруванню стародавньої писемності на Дніпрі.

На час нашого знайомства ми обидва працювали над проблемами історії вітчизняної культури. Я вивчав етнокультурні процеси на території УРСР IV тис. до н. е., язичництво Русі як досягнення високої древньої цівілізації Східного Середземномор'я. Він був уже знайомий з деякими моїми роботами. Йому сподобалася моя дешифровка назви Русь (за доби Геродота) словом «орачі». Він був згоден з тим, що з часів публікацій М. Я. Марра трипільське населення слід вважати пеласгами Гомера, скіфів — слов'яномовними етрускоїдами.

Та яким було моє здивування, коли я на власні очі побачив два десятки фундаментальних досліджень (невиданих), серед котрих були такі, як: «Напис на диску з Феста», «Дешифрування трипільських написів», «Лемноський напис», «Напис на посудині із Дніпропетровського музею...» та ін., в тому числі написи епохи Київської Русі на семи алфавітах. Роботи були виконані так віртуозно і так переконливо, що не викликали сумніву видатних радянських учених.

Працюючи над дешифруванням написів стародавньої писемності на території України на Егеїди, М. В. Суслопаров одночасно збирав і вивчав відповідні публікації європейськими мовами, сам виїздив на найцікавіші розкопки. Перед дешифруванням старанно вивчав етнічну приналежність народу, котрий залишив написи або споріднені етноси й мови, а далі — питання про можливі алфавіти. Зокрема вчений користувався алфавітом племені фалісків (пеласгів), поки не прочитав написів трипільців з допомогою старогрецького, етруського, протолатинського алфавітів.

Приступаючи до дешифрування, Микола Захарович доскіпливо вивчав напис: де різьбяр починав роботу, як її розміщував, якими знаками і де закінчував, як треба написане розбивати на слова і в якому порядку читати. Працюючи над трипільским алфавітом, він розв'язував важливу проблему хронології етруського і пеласгського алфавітів. Виявилося, що за 60 років до зруйнування Трої (1184 р. до н. е.) Евандр та аркадські пеласги привезли в Італію свій алфавіт і запровадили там писемність. Демарат у 660 р. до н. е. ввів уже старогрецькі літери, котрими й користувалися вчені для дешифрування етруських текстів.

На жаль, європейські вчені використовували цей алфавіт і для прочитання лемноського напису та інших пеласгських текстів. Це й було грунтовною помилкою дослідників. М. Суслопарову вперше вдалося правильно прочитати і лемноський напис, і пеласгські тексти трипільців.

Наше співробітництво полягало в тому, що він давав мені цінну бібліографію античних джерел, а я йому матеріал з етнічних процесів на території УРСР і досягнень древніх цивілізацій у галузях астрономії, металургії, сільського господарства, звичаїв, обрядів, традицій, фольклору. Мені доводилося сприяти йому у встановленні контактів із науковими закладами, вченими, організаціями товариства охорони пам'ятників історії і культури.

Деякі праці Миколи Захаровича я подавав до АН СРСР та АН УРСР, щоб опублікувати їх, іноді перекладав російською мовою, бо він писав українською. Деякі рукописи Микола Захарович передав мені з проханням опублікувати їх після його смерті, що я неухильно виконую.

Це була напрочуд скромна і героїчна людина, яка свідомо поклала своє життя на вівтар науки і Вітчизни. Самітний, з важкими недугами, що дісталися йому з війни (ходив у стальному корсеті), він ніколи нікому не скаржився на долю. Незадовго до смерті М. З. Суслопаров передав мені частину своїх праць і прохав опікуватися ними.

Нижче переказуємо невеличкі повідомлення вченого: «Про пеласгський алфавіт», «Напис на баночній посудині (№ 40721 — ДИМ — 284) із села Попасного Дніпропетровської області» та «Трипільський напис на київському пряслиці». Органічно вплітаючись у структуру даної книги, вони допоможуть читачеві глибше зрозуміти її основну ідею.

Про пеласгський алфавіт

Ставлячи перед собою завдання прочитати трипільські написи і вважаючи[1], що трипільцями були пеласги-етруски (за Марром — ласги і пеласги), або лелеги, родичі етрусків,— необхідно насамперед розглянути історію пеласгсько-етруського алфавіту. З'ясуємо відомості про алфавіти етрусків, лелегів, пеласгів, приймаючи античні датування як досить приблизні хронологічні віхи.

[1] Чертков А. Д. Пеласго-фракийские племена...— С. 48.

У літературних джерелах є дані, що лідійці з'явилися в Італії за 1300 років до н. е.[1], тобто в XIV—XIII ст. За дослідженнями Дж. Патроні, в доісторичні часи пересування й міграції найчастіше відбувалися по воді, а не по суші: «Візок належить історії, а човен — до історії»[2]. Тож дивуватися проникненню в Італію лідійців у XIV ст. до н. е. морським шляхом не доводиться.

За шістдесят років до взяття Трої (традиційна дата події — 1184 р. до н. е.[3]), до Італії прибули на чолі з Евандром аркадські пеласги. З цією подією пов'язують появу в аборигенів алфавітного фонетичного письма (пеласгічного), оскільки прибулі з Евандром аркадські пеласги були споріднені з тими пеласгами, що вже мешкали в Італії. Діодор цю стародавню абетку називає пеласгічною (Diodor, III, 66).

Про ці ж події говорить Тацит (Annal, XI, 14, 388).

А. Чертков так тлумачить Таціта: «Мабуть, Тацит має на увазі дві різні абетки; саме Демарат перший привіз у 660 році до Р. Х. в Італію грецькі букви; а Евандр із пеласгами аркадськими за 650 років до Демарата вже запровадив писемність і букви пеласгічні, тобто ті, які ми називаємо етруськими»[4].

Звідси поява азбуки в аборигенів Італії припадає на кінець XIV ст. до н. е., що дещо не узгоджується з раніше вказаною датою (середина XIII ст. до н. е.), яку дає Діонісій Галікарнасський. Так чи інакше, перша половина XIII ст. до н. е., напевно, це та епоха, коли аборигени Італії засвоїли фонетичне алфавітне письмо, що його називають древні автори пеласгічним, а ми — етруським.

Алфавіт, який приписують Демарату і який належить VII ст. до н. е., нас не цікавить. Він повинен враховуватися при дешифровці етруських написів в Італії.

Тож звернімося до лелегів та їхнього алфавіту. Древні греки називали догрецьке населення країни пеласгами, карійцями чи лелегами.

Академік М. Марр вважав пеласгів і лелегів родичами етрусків[5]. Ці племена заселяли Егеїду з неоліту. Карія була розташована на південному заході Малої Азії. Алфавіт карійців (лелегів) зберігся. Він майже не відрізняється від алфавіту етруського (пеласгічного)[1].

Кілька слів слід сказати й про стародавній грецький алфавіт, оскільки припускається можливість одержання його греками від пеласгів[2].

У цитованого вже Таціта походженню алфавіту присвячені такі рядки (XI, XIV): «Перші фігурами тварин єгиптяни зображали думки розуму: ті найдавніші пам'ятки людської мислі виявляються вирізьбленими на скелях; говорять, що саме вони були винахідниками букв, а потім фінікійці, бо вони були дуже сильними на морі, принесли до Греції і здобули славу, немовби вони винайшли те, що одержали. Через що існує поголоска, що Кадм, привезений флотом фінікійців, був винуватцем цього самого мистецтва у все ще неосвічених народів-греків. Розповідають, буцім якийсь-то Кекроп Афінянин чи Лін Фіванець і в троянські часи Паламед Аргієць винайшов шістнадцять форм букв, потім інші, й особливо Сімонід,— решту (форм букв). А в Італії етруски довідалися від корінфянина Дамарата, аборигени — від аркадянина Евандра; і форми в латинських букв (такі), які в найдавніших (букв) греків».

Аналіз повідомлень Таціта, з огляду на найновіші відкриття в галузі дешифровки «лінійного письма Б», підводить до таких висновків:

1. Ахейці — носії мікенської культури — користувалися «лінійним письмом Б», відомим у XVII—XV ст. до н. е. На межі II і I тис. до н. е. ця писемність зникає.

2. На XIII ст. до н. е. (його другу половину) припадає переселення дорян. До них насамперед повинно бути віднесене повідомлення про доставку алфавіту фінікійцями і про опрацювання його різними грецькими діячами.

3. Опрацювання алфавіту чи, може, й впровадження його займало тривалий період, початком якого є троянські часи, тобто XIII ст. до н. е.

4. У Таціта мова йде про алфавітне фонетичне письмо, оскільки складове письмо було відоме грекам-ахейцям і без фінікійців.

5. Привезений флотом фінікійців Кадм познайомив дорійців скоріше з алфавітом народу «пелесет» (філістимлян, пеласгів), котрий з острова Кріт переселився до Палестини і вивіз свій алфавіт у місця нового помешкання.

---

[1] Общее и индоевропейское языкознание. Обзор литературы. Пер. с нем.— М., 1956.— С. 283.

[2] Древняя Греция.— М., 1956.— С. 64.

[3] Павсаний. Описание Эллады.— Спб., 1887—1897.— С. 666 (УШ. 43. 2).

[4] Чертков А. Д. Пеласго-фракийские племена...— С. 53.

[5] Марр Н. Я. К вопросу о происхождении племенных названий «этруски» и «пеласги» — Зап.-вост; отд. рус. археологич. об-ва (1917—1920.— Петроград, 1921.— Т. XXV. С. 330.

[1] Лоукотка Ч. Развитие письма. Пер. з чеш. — М., 1950.— С. 149.—Табл. 23.

[2] Соболевский А. И. Русско-скифские этюды.— Известия ОРЯ и СРАН.— Л., 1924.— Т. XXIV.— С. 308.

6. Порівняння вказує, що найдревнішим грецьким буквенно-звуковим алфавітом був алфавіт пеласгський, і це повністю узгоджується з висловлюванням античних письменників.

Історик другої половини I ст. до н. е. Діодор Сіцілійський ясно говорить, що «хоча взагалі ці літери називаються фінікійськими, бо їх привезли (мова про того ж Кадма) еллінам із країни фінікійців, вони могли б називатися пеласгічними, оскільки пеласки користувалися ними».

Отож виходить, що й алфавіт етрусків у Італії, й алфавіт карійців (лелегів) у Малій Азії, і, нарешті, найдавніший грецький алфавіт у своїй основі — алфавіт пеласгів, тобто того народу, який колись жив на землях нинішньої України і в першій половині II тис. до н. е. змушений був покинути ці місця через нез'ясовані поки що історичні події. А коли так, то трипільські написи слід намагатися розшифрувати за допомогою саме пеласгського алфавіту — алфавіту етрусків Італії, карійців (лелегів) у Малій Азії й стародавнього грецького алфавіту.

Написи на баночній посудині (№ 40721 — ДІМ — 284) із Дніпропетровського історичного музею

У статті О. О. Формозова[1] про загадкові знаки на посудинах зрубної культури за № 16 так описано посудину Дніпропетровського історичного музею: «Фрагмент баночної посудини зрубної культури із загадковими

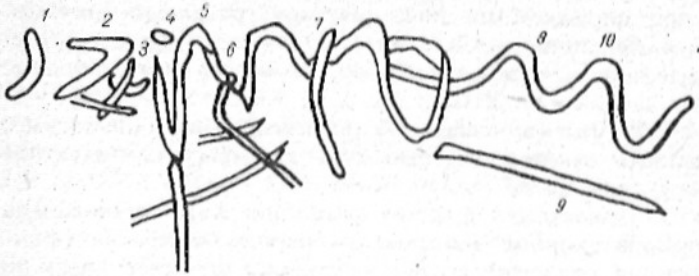

Напис на баночній посудині із села Попасного, Дніпропетровської обл.

[1] Формозов А. А. Сосуды срубной культуры с загадочными знаками // ВДИ.— 1953.— № 1.— С. 195.

знаками знайдено у 1903 році в селі Попасному Новомосковського повіту Катеринославської губернії під час розкопок поховань, котрі проводив профессор Д. Яворницький.

Матеріал — чорна глина, посудина склеєна з двох шматків, дна немає. Посудина реставрована VIII, 1953 р. Реставратор — головний хранитель фондів Іосиков.

Розміри: 90 мм × 120 мм».

Уявлення про загадкові знаки на цій посудині я склав по переданому музеєм їх рисунку (копії). Розглядаючи їх, зразу ж упевнився, що послідовність написання знаків зліва направо чи навпаки тут відсутня. Очевидно, автор напису хотів зробити його на тій частині посудини, що відкривалася його зору. Тому спершу він написав знаки 1-й і 10-й, потім — 8, 5, 3, і 2-й, далі — 6-й, 7-й і завершим написанням титлів 4-го і 9-го.

Нижче весь напис подаємо розгорнутим з нумерацією знаків.

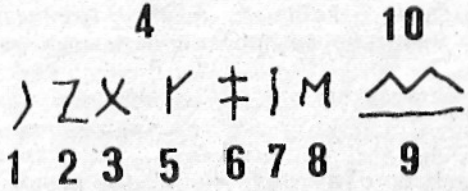

Таким чином напис на посудині має десять знаків. Аналіз показує, що знаки ці можна ототожнювати із буквами трипільського алфавіту[1]. Отже, застосовувати їх для прочитання напису.

Ще раніше, дешифруючи трипільські написи, ми брали для порівняння їхніх знаків букви фаліського, етруського й старогрецького алфавітів. Логічно те ж саме зробили і зараз.

З'ясувалося, що знаки — 3, 5, 8 і 10-й, нові і відсутні у трипільському алфавіті. Спробуємо розгадати їх. Знак за № 3 своїм написанням нагадує деякі давньогрецькі букви і може бути або «каппою», або «пі». А вимовлятися як «к», або як «кг» (ch). Знак № 8 — це, безумовно, «м», а знак № 10 — ймовірно, кінцеве «с».

[1] Мова йде про алфавіт, відновлений після розшифрування трипільських написів (див.: Суслопаров М. Розшифрування найдавнішої писемності з берегів Дніпра // Київ.— 1986.— № 9.— С. 138—150).

Залишається з'ясувати значення одержаного результату. Для цього слід знову звернутися до латини, грецької, литовської і вірменської мов, бо саме з їхньою допомогою і вдалося прочитати трипільські написи.

Згадаймо також, що дешифровані раніше написи на посудинах трипільської та зрубної археологічних культур дали змогу дізнатися про вміст цих посудин: 1) дріжджі винні; 2) янтарики червонуваті; 3) рідина лілейна; 4) смола тернова. Вірогідно припустити, що і в посудині з дніпропетровського музею зберігалося щось подібне. Але що саме?

Звернімося до словників. Латина дає нам лише одне підходяще слово із складом «Us» на початку: usta, al, t — тобто червона фарба, кіновар — vitv, plin[1]. Хоч слово це дуже коротке, та значення його насторожує.

Річ у тім, що колись багаті родовища кіноварі на Україні знаходили неподалік села Микитівки Бахмутського повіту Катеринославської губернії. А це за 200 кілометрів від села Попасного. Шукаємо далі. У литовській мові надибуємо слово Uzkaitimas[2] «фарба». Порівнюємо його із тим, що написано на посудині, і бачимо розючу подібність:

литовською	на посудині
ужкайтімас	ускатзімас

Нічого дивного в тому, що в цій посудині могла колись бути кіновар. Це попереднє припущення повністю підтвердив у 1957 році аналіз, зроблений у лабораторії неорганічної хімії Дніпропетровського університету. Висновок був лаконічний: «...первинний аналіз установив наявність слідів ртуті (кіноварі)...»

Отже, напис на баночній посудині дніпропетровського музею прочитано правильно. І що важливо, напис дає підстави стверджувати, що в епоху зрубної культури у басейні Нижнього Дніпра на Лівобережжі (сучасна Дніпропетровщина) проживали предки сучасних литовців. І вони вміли читати й писати ще три тисячі років тому, застосовували кіновар за тисячу років до н. е., випередивши цим на 500 років древніх єгиптян.

---

[1] Ананьев, Яснецкий и Лебединский. Полный латинский словарь.— М., 1862.— С. 877.

[2] Лемхенас Х. Русско-литовский словарь.— Вильнюс, 1955.— С. 266.

Трипільський напис на київському прясельці (2100—1700 р. до н. е.)[1]

З часів пізнього Трипілля (2100—1700 р. до н. е.) у київських землянках збереглося прясельце[2], на якому рядками заглиблень зроблено напис. Беручи до уваги знаки на предметах трипільської і зрубної культур басейну Нижнього Дніпра, порівнюючи їх, бачимо тотожність. Якщо ми раніше прочитали напис на баночній посудині зрубної культури, то є всі підстави здогадуватися, що на прясельці також маємо справу із знаками письма.

На київському прясельці прочитуємо слово Elulae. Здогадуємося, що це ім'я власниці прясельця у родовому відмінку.

У латині до цього слова найближче Ulula — «сова». Таке ім'я маємо на прясельці часів Київської Русі — «совин пряслень». Але ж на київському прясельці часів трипільської культури написано Elulae. Можна здогадуватися, що слово Ulula за часів Трипілля вимовлялося як Elula, але таке припущення слід довести.

Аналізуючи слово Elula, бачимо, що воно може мати дві складові: корінь El і суфікс ula. Суфікси ulus, a, um у латинській мові вживалися для утворення слів із зменшувальним значенням[3]. Таким чином, ім'я власниці київського прясельця могло бути Ela — Еля. У міфологічній літературі античного часу зустрічається ім'я Ella (дор.) Гелла, яке нагадує київське жіноче ім'я Ela, однак робити щодо цього якісь припущення нема підстав.

Поки що напис на прясельці із київських землянок (III тис. до н. е.) є єдиним відомим нам київським написом часів трипільської культури (дешифровані трипільські написи знайдено за межами Києва).

Враховуючи величезні трипільські поселення на території міста, це, на наш погляд, дає привід, щоб у працях з історії Києва згадувати про древнє його населення — пеласгів і про існування тут буквено-звукового письма за дві тисячі років до н. е.

Тепер пеласги — це не загадковий народ. Визначення залишених ними написів, їх дешифрування доводять, що це були предки латинян (римлян)[4].

---

[1] Нині дата вважається ще древнішою (III тис. до н. е.).

[2] Пассек Т. С. Периодизация Трипольских поселений (III—II тыс. до н. э.) // МИА СССР.— 1949.— № 10.— С. 186, 188—189.

[3] Соболевский С. Н. Грамматика латинского языка.— М. 1938.— С. 116.

[4] М. З. Суслопаров дійшов такого висновку на підставі дешифрування ним т. зв. лемноського напису. *(Прим. автора)*.

РУСЬ І ЕТРУСКИ

Ще передвоєнної пори, беручи участь у Московській полярографічній виставці, організованій академіком В. І. Вернадським, мені пощастило порозмовляти з ним. Тоді ж я почув про його теорію етносу й етногенезу як функції геозаконів біосфери...

Народи, які колись населяли Причорномор'я й Придніпров'я, етнічно були продуктом півдня, тобто Східного Середземномор'я, і доводилися родичами етрускам. Про це свідчить, зокрема, спільність їхніх традицій.

У 1961 році мені випала нагода виступити в АН СРСР з повідомленням про Русь Геродотових часів. Та тоді це викликало недовіру.

Одначе ще в лихі роки Великої Вітчизняної (1944-й) М. С. Державін у своїй книзі «Происхождение русского народа» писав, що назва *Русь* — *Рос* пов'язана з етнонімом *етруски* — іменем народу видатної стародавньої цивілізації Східного Середземномор'я[1]. У наших бесідах учений, який небезпідставно вважав себе знавцем української етнографії, докладно обгрунтовував висунуте у цій праці твердження про те, що алазони Геродота — це за всіма ознаками сучасні галичани. Греки не вимовляли звук «ч» й позначали його буквою «z».

На сьогодні нами зібрано й узагальнено значний комплексний матеріал у галузі етнокультурних і етногенетичних зв'язків Давньої Русі з протолатинянами — пеласгами й етрусками.

З'ясувалося, що в часи Геродота (V ст. до н. е.) у Скіфії проживали не тільки галичани, а й племена, котрі носили імена Русь і поляни. Геродот лише ці імена перетлумачив грецькою, назвавши орачами та хліборобами.

Етнокультурні і етнографічні зв'язки Русі з протолатинянами очевидні. На це звертали увагу дослідники минулого століття[2], які дуже уважно вивчали античні джерела.

---

[1] Державин Н. С. Происхождение русского народа.— М., 1944.— С. 14.

[2] Гуца-Венелин Ю. Древние и нынешние болгары в политическом, историческом и религиозном их отношении к россиянам.— М., 1841; Суровецкий Л. Исследование начала народов славянских.— М., 1846; Чертков А. Д. О языке пеласгов, населявших Италию, и сравнение его с древнеславянским.— М., 1855; Чертков А. Д. Пеласго-фракийские племена, населявшие Италию.— М., 1853.

Понад тридцятирічні дослідження походження Русі і слов'ян в ареалі Східного Середземномор'я з IV тис. до н. е. дали мені змогу зробити висновок, що язичництво Русі було астральним культом, успадкованим від древніх цивілізацій, майже тотожним віруванням етрусків.

Нині вже стало незаперечним те, що лише дані порівняльної історичної етнографії разом із даними інших наук дають підстави говорити про виникнення народів. Ми знаємо, що боги, обряди, вірування, звичаї межиріччя Дніпра — Дністра — Дунаю належать населенню трипільської і зрубної археологічної культур (IV—II тис. до н. е.). Праці по дешифруванню трипільської і зрубно-кіммерійської писемності М. З. Суслопарова' відхилили завісу над таємницею походження цих народів. Трипільці виявилися пеласгами, кіммерійці — гето-фракійцями, етрускоїдами і протослав'янами.

Отже, мали рацію ті вчені, котрі вважали більшість скіфських племен не іраномовними, а етрускоїдами і протослав'янами.

Понад п'ять тисяч років на Русі зберігаються елементи фольклору і національні риси побуту пеласгів та етрусків. Один лише їхній перелік міг би скласти цілу книгу. Глибокого вивчення лише обрядів Різдва і Щедрого Вечора було б цілком досить, щоб вигукнути, як це зробив 150 років тому відомий вчений Чертков: «Етруський — це руський».

Він дійшов такого висновку, навіть не вивчаючи міфології та історичної етнографії, а лише на підставі порівняння мови пеласгів з давньослов'янською.

Відомі сучасні італійські етрускологи де Санктіс і Перетті вважають, що етруски прийшли в Італію суходолом з півночі, а не морем, як стверджували раніше. Бугге і Карл Паулі по-різному ставилися до етимологічного методу. Якщо Бугге прочитував написи, використовуючи латину, то Паулі розшифровував їх, послуговуючись литовською мовою. Будучи противником «голої етимології», він на схилі своїх літ нарешті визнав її. Як ми вже знаємо, Паулі довів, що троянці називали себе *тросес* (troses) і це рівнозначно імені *етруск*. З іншого боку, назва слов'янських народів (до VI ст.) — *венеди* (*венети*), як ми вже знаємо, зв'язує слов'ян із Троєю. Таким чином, троянці були етрусками, а античні повідомлення свідчать про венедський родовід троянців. Отже,

---

[1] Белоконь И. А. Утро творения // Москва.—1982.— № 3.— С. 153.

троянці і венеди — це етруски, але ж венеди в наш час вважаються слов'янами. Обидва твердження ще не здобули загального визнання, але звернімо увагу, що етруски називали себе расени (Діонісій Галікарнасський). Цікаво, що українці Закарпаття й досі звуть себе русинами.

Дійсно, етруски, котрих за Геродотом, Тіррен вивів із Лідії, були етнографічно близькі до троянців, а венеди, за свідченням скандінавських хроністів і слов'янської етнографії, зв'язані з Фрігією і Троєю. Пригадаймо, що Карпати звалися Венедськими горами, а Русь вважається батьківщиною богинь Тани (Tanais), Лади (Latona), Артеміди (Artemis).

Вивчаючи історію та етнографію етрусків, ми неодмінно стикаємося у фактах з Руссю і слов'янами. Свідчень їхніх етнічних зв'язків чимало. Ще в минулому столітті Ю. Гуца Венелін розробив гіпотезу про слов'янський компонент в етносі етрусків. Вважаю, що можна говорити про близькі етнічні зв'язки етрусків з Руссю. Зокрема Тіт Лівій повідомляє: «Альпійські племена, переважно словени (рети), одного з етрусками племені і походження, але в горах вони так адаптувались, що із усього попереднього зберегли тільки свою мову, хоч і не без перекручень». Важко йому не повірити, бо сам він родом з Падуї у Словенії і словен (ретів) мав знати добре.

Пліній та Гуца Венелін писали, що під впливом галлів етруски на чолі з Ретом переселилися до Альп, де вони одержали назву «ретських народів». За Страбоном, словени-рети ще не початку нової ери жили аж до річки По, Верони та Лаго. Є також свідчення, що рети під назвою «етрусків» були відомі й за річкою По. Етрурією звалося колись не одне тільки Тосканське герцогство, а свого часу — вся Північна Італія.

Одне слово, наведені факти дають підставу думати, що окремі з племен нащадків етрусків, які вціліли до XIX ст., жили колись під іменами: *расени — русини, венеди — словени — рети* (східні *анти*), *тірсагети* (tirseni — tirsenoi). Варто тут також підкреслити, що немалі й небезплідні зусилля ентузіастів розбудили нарешті широкий інтерес радянських учених до етнокультурних зв'язків з етрусками [1].

Вельми цікавими у світлі проблеми «Русь і етруски» з погляду автора є деякі результати його роботи про пантеон Київської Русі.

[1] Див., наприклад; Марченко Г. Етруски в Галичині? // Жовтень.— 1982.— № 2; Нудьга Г. Промінь у таємницю // Жовтень.— 1979.— № 10.

ДАНА

Передісторичний культ води

Зважаючи на відсутність у вітчизняній науці закінчених досліджень та узагальнень з космогонічних та міфологічних систем слов'янських народів, подібно до розроблених систем Давньої Греції і Риму, в цьому розділі розповідається про культ богині Дани, що існував на Наддніпрянщині, про те, ким була вона для наших предків та їхніх попередників. Висновки досліджень про цю богиню подано згідно з відомостями античних авторів (Геродот, Лукан та ін.), працями вітчизняних (Д. Кантемір, М. Костомаров, Я. Головацький, О. Афанасьєв, М. Сумцов, О. Потебня, І. Підоплічко та ін.) і зарубіжних вчених.

Культ Дани був поширений з пізнього палеоліту аж до XX ст. Дана (Леля) — богиня наших предків, пам'ять про яку завдяки деяким обрядам збереглася на Україні до наших днів, це й римська Діана, й анатолійська Танаїс — Велика Матір Всесвіту усіх стародавніх культурних народів, богиня річок, втілена вода.

Дана в уявленні праслов'ян — не просто вода, це — пасивна жіноча субстанція, жіночий початок Всесвіту.

За академіком Марром, ім'я *Дана* утворилося з двох слів: *да* (середземноморське «вода») і *на* — «неня», «мати», тобто — «Вода-Мати».

За даними УРЕ, Дана — персонаж східнослов'янської міфології, богиня річок. Як гадають, слово *дана* в значенні «річка» походить з мов скіфо-сарматських племен, зокрема з аланської, звідки воно перейшло до мов слов'янських. У сучасній осетинській мові (що теж походить від аланської) вода і річка звуться *дон*. Образ Дани згадується у приспівах деяких українських пісень («Ой Дана, річка Дана»).

Від слів *Дана, Дна* виводять також назви рік *Двіна (Дуна), Дунай, Дніпро, Дністер, Дон (Дін), Дінець.*

Авторами статті про Дану в УРЕ були академіки І. Підоплічко та М. Бажан.

Дана, як і інші боги Київської Русі, богиня передісторичного культу природи і загальних законів астрономії і космогонії (IV—II тис. до н. е.). Це добре ілюструє не лише фольклор, але й гідроніми, топоніми, етноніми, пов'язані з цим іменем.

Численні міфи, що збереглися й донині, про дітей-близнюків богині Лади — Дану (Лелю), втілену

воду, і Полеля, втіленого світла, описано вітчизняними етнографами, зокрема Я. Головацьким. У монографії «Старослов'янське баснослів'я, або міфологія» Яків Головацький пише, що Дана, вона ж Діва і Леля, та Полель — це близнята богині Лади. Богів Латону, Аполлона, Артеміду було запозичено еллінами у давнину із країни Гіперборейскої — Скіфії. Треба зауважити, що Артеміда, як доведено, слов'янська богиня з доби пеласгів-трипільців на Дніпрі, стала пізніше й богинею мисливства в греків, але в Аркадії та Етолії, заселених пеласгами, вона лишилася богинею Місяця, річок і струмків.

У словнику Желіховського дано пояснення імені богині Дани. Це «богиня водних сил (Göttin der Wasserkraft), що постає перед нами, як втілення кохання, прекрасною Дівою».

Про батьківщину згаданих богів, про їхній прихід на острів Делос докладно розповідає Геродот. Богиня Дана — незрівнянна красуня, непорочна Діва, мати всього живого, яка дарує життя, була водночас і суворим, але справедливим суддею. Дана судила прилюдно й жорстоко, на велелюдних майданах, у свій день тижня — п'ятницю. Народ Наддніпрянщини приносив богині численні жертви, кидаючи їх у річки, озера, криниці. Ще минулого століття в деяких п'ятницьких храмах віруючі поклонялися символам богині, страшенно картаючи себе, повзали на колінах, а села укладали угоди на звільнення від робіт по п'ятницях.

Культ Дани датується доіндоєвропейською добою. Про неї збереглися доісторичні пісні. Відомий етнограф-фольклорист Д. Лепкий вважав, що «Діва, або Дана, народних міфів (господиня русалок) є водною Даною». З іменем Дани пов'язано багато топонімів.

Як відомо, обряди культу води збереглися і в сучасних цивілізованих народів, не кажучи вже про первісні племена. «Людство протягом багатьох тисячоліть уособлювало вічний розвиток матерії в образі бурхливого й мінливого моря, текучої води, котра не має певної усталеної форми. Немає майже жодного племені, котре воду не вважало б за мати всього живого, цілющою силою очищення, родючості»,— пише радянський вчений М. Шахнович.

Численні українські легенди й міфи розповідають, що «цар Вогонь і цариця Вода світ сотворили». Українські колядки, щедрівки, купальські пісні майже цілком присвячені найстародавнішому культу богині Дани, творчій силі вогню й води. В одній з колядок знаходимо

фрагменти міфа про народження світу: «Ой, як було з нащада світу, тоді не було неба й землі, а но лиш було синє море». Культ богині, втіленої води, існував у всіх народів Надчорномор'я й Середземномор'я, а обряди цього культу зберігаються й досі в усьому світі і зокрема слов'янськими народами. Культ водного божества відомий народам Австралії (богиня Нумма Мойок) і Африки (божество води — Фаро). У Судані це бог води Номмо, котрий існує в кожній воді й сам є вода. Ритуальне вшанування Номмо здійснюється різними обрядами — від жертвопокладань до магії дощу. В таких богів, як Номмо, котрий уособлював водну стихію, вірило колись усе стародавнє людство.

В Єгипті воду спочатку уособлювала богиня Нут. У шумерських текстах III ст. до н. е. згадується богиня-мати Намму — втілення океану. У Вавілоні це була богиня Тіамат. В Китаї втіленням води була також небесна жінка — дракон Нюй-Ва. В лаоських храмах збереглися статуї цього божества. На головній статуї дракона Лі-Пайша написав: «Батько вод, мати вод».

Давньоіндійський Брахма також походив з води. Він був втіленням безособової, безтілесної, без'якісної субстанції, що є основою й творчим початком природи. В священних книгах брахманах, упанішадах та інших зазначено: «Спочатку цей (світ) був водою. Ця вода створила дійсне, дійсне це Брахма». «З води,— говориться у Рігведі,— утворився світ завдяки силі часу, бажанню, розуму й теплу».

Радянські вчені дослідили, що «аналогічні твердження наводяться в усіх єгипетських текстах, присвячених космогонії, і в китайських, ассірійських, хеттських рукописах, у переказах полінезійців, майя і багатьох інших індіанських племен обох Америк. Вода як першооснова Всесвіту виступає в гіпотезі одного з фундаторів античного матеріалізму та діалектики Фалеса Мілетського (VII—VI ст. до н. е.). Світ, на думку Фалеса, є закономірним процесом змін станів води — цієї «безмежної рухливої одухотвореної субстанції». З води все виникає, складається і до неї повертається».

Ми зупинилися на культі води — основі космогонічних і міфологічних уявлень стародавніх народів — тому, що цей культ богині Дани був найпоширенішим і найрозвиненішим серед народів Надчорномор'я в стародавніх племен кіммерійців, фракійців, пеласгів, серед вірмен, грузинів, а найбільше — на території України. За даними радянської археології та етнографії, культ богині, втіленої

води, у межиріччі Дніпра й Дністра відомий принаймі з IV тис. до н. е., а вже з III тис. до н. е, й до минулого століття він був цілорічним вшануванням і величанням води з ритуальними обрядами, що викликали певні почуття й переживання народу.

Загальновідомо, що стародавні слов'яни та їхні попередники на Наддніпрянщині обожнювали великі річки — вважали їх за богів подібно до інших індоєвропейських народів тієї доби. Імена великих річок були іменами богів. Водною богинею слов'ян, дарівницею небесної води (дощу), богинею річок, жіночим початком Всесвіту була Дана (Діва) — Діана скіфів-хліборобів (за Луканом), Діана й Беллона — у римлян, Апі — у скіфів-кочовників (за Геродотом) і т. ін.

Про давність культу богині Дани на Наддніпрянщині свідчать також археологічні знахідки (статуетки), кераміка IV—III тис. до н. е. із зображенням Артеміди (Діани), запозиченої згодом еллінами в попередників слов'ян.

Я. Головацький пише про Дану так: «Головнішою з назв жіночої водної істоти в слов'ян була *Девонія, Деванна* й *Дана*. «Яко вода, початок речей, вічно прекрасна, вічно свіжа, вона була діва й разом жінка, тобто дружина Сонця»,— так описує її Длугаш. У деяких краях слов'янщини звалась вона Дівою, звідки Дівин град (німецькою мовою Магдебург), де стояв її храм. Вона була тотожна з грецькою Діаною, або Артемідою. Грецький міф про Діану існував також у слов'ян, котрі виявляли в Деванні (Дані) Діву й дружину, подібно тому, як греки розуміли під Діаною не лише діву Артеміду, а й Артеміду-матір що явила на світ кохання. Первісна Ефеська Діана, чи Артеміда, являла собою воду, «яко чинний початок творіння, й шанувалась як Діва та разом і загальна мати». Далі Я. Головацький зазначає: «Богиню ту запозичено греками в Скіфії разом з Аполлоном і Латоною (Ладою) країни Гіпербореїв». Каже Я. Головацький і про те, що «не без причин» приспівують: «Дана, Дана!» Я. Головацький пов'язує назви річок *Дон, Дніпро, Дністер, Дунай* з ім'ям богині Дани.

Отже Артеміду (Діану) — елліни запозичили зі Скіфії. Це була наша Дана (Тана), а також Танаїс Анатолії й міста-держави Танаїс, Астарта Фінікії. Залишки велетенської статуї цієї богині збереглися на Таманському півострові, поблизу літописної Тмуторокані аж до XVIII ст. Ця богиня, втілення води й Місяця, була головною на території України до перемоги в наших предків

культу золотого плуга й богині Землі (в XVI—XV ст. до н. е.— за Геродотом).

Описуючи слов'янських богів, Я. Головацький приділив увагу найголовнішим двом: Ладі — матері бога Сонця та Дані (Лелі) — дружині Сонця (за Геродотом — Афродіта Небесна та Апі). Він посилається на авторів середньовіччя: Ібн-Фадлана, Дітмара, Гельмольда, Вацерада та ін.

Чеський літописець Вацерад, сучасник нашого київського Нестора, докладніше описує стародавніх слов'янських богинь, хоч і не завжди правильно перекладає їхні римські імена. Він, як і Геродот, описує двох головних богинь, Ладу та Дану (російську Громовницю.— *О.З.*), що в чехів звалася *Лєтніца*.

«За Вацерадом,— пише М. Соколов,— чеське ім'я Громовниці було *Лєтніца*,— так він називає дружину Перуна». Соколов спробував ототожнити чеську Летніцу із нашою Ладою, та, очевидно, Вацерад, сучасник Нестора, краще розумівся на поганському пантеоні. Він слов'янську Ладу прирівнював не до Афродіти Небесної Геродота, якій поклонялися всі скіфи — так само, як і богині Апі (котра спочатку уособлювала воду, а після встановлення культу Золотого Плуга — землю), а на західний лад — Афродіти Земної, тобто до Венери.

До Афродіти Небесної Вацерад прирівнював слов'янську богиню Прію. М. Максимович спеціально вивчав літопис Вацерада (Mater Verborum) для пояснення найстародавніших наших міфів про богинь — матір та дружину Сонця, що була уособленням небесної води. Цей міф зберігся в українських народних казках і вивчався видатними дослідниками. Коментуючи варіант міфа про те, як Котигорошко, полонивши Морську Пані, прийшов до господи, де Сонце ночує, й застав там Сонцеву матір,— М. Максимович пише: «Він мусив узнати, чого Сонце раніше сходило «червоно», а нині «біло». «Коли Сонце-цар, обійшовши все небо, повернуся на ніч до своєї господи, Сонцева мати спитала: «Чого ти, сину мій, сходив раніше «червоно», а нині почав сходити «біло»?»

«Ой того, мати моя, що раніше при сході моєму стрічав я в морі прекрасну Морську Пані й, угледівши її,— почервонів, а нині вже не бачу її в морі, й від того я сходжу нині біло».

М. Максимович Сонце прирівнює до Дажбога. Сонцеву матір — до Золотої Пані (як він пише: «Це наша Латона», а Морську Пані порівнює з дружиною Вішну). М. Максимович згадує й інший варіант міфа, де Морська

Пані виступає під ім'ям Настасі, «котра, плаваючи човном по морю, плескала водою на закохане в неї Сонце». Цей міф розглядає й М. Костомаров.

Донині серед слов'янських народів відомі дні тижня, коли відзначаються свята двох небесних жінок — Лади і Дани. Це — п'ятниця (день Дани) і середа (день Лади). Назви днів за християнства стали новими іменами заборонених богів: П'ятниця і Середа. В циклі безперервного цілорічного культу втіленої води — Дани знаємо й свято русалчин великдень, а також ще давніше — рахманський велик день (праву середу), коли відзначалося свято другої богині. Про святкування на Україні правої середи й відповідні веснянки згадує М. Максимович. Легенди про міфічну Середу (Ладу) досліджував і О. Потебня.

Але головною богинею стародавнього світу, в тому числі і в слов'ян, була втілена вода — Дана — богиня річок.

Якби ми образ богині уявили собі не послуговуючись працею Я. Головацького, а за розрізненими даними багатьох інших авторів (Д. Кантемір, М. Костомаров, О. Афанасьєв, О. Потебня, С. Максимович, Г. Дяченко та ін.), то все одно постала б перед нами та сама постать водної богині — дарительки дощу — богині річок.

Завдяки археологічним матеріалам з Наддніпрянщини відомо, що хліборобами, зокрема трипільцями, здійснювалися жертвопокладення до криниць і джерел, що являли собою моління про воду. Ритуали свята Купали (Кибели) були однакові у Фрігії, і в Трої, й на Дніпрі. Відомі посудини з трьома або чотирма зображеннями чоловічих фігур. На поверхні посудини бачимо сліди вогню. Свято Купали поєднувало вогонь і воду. Це потверджує астральну природу поганства. Дана за доби трипільців зображувалася з багатьма сосцями, що відображало основу Всесвіту — воду (Дана-«Вода-мати»). Через століття стародавню богиню наших предків з Київщини ототожнюють, подібно до Я. Головацького, з Артемідою Ефеською, Діаною. На Дунаї знайдено статуетку з кількома парами грудей, що її можна вважати зображенням Купали.

Численні статуетки цієї богині знайдено на Київщині та по інших осередках трипільської культури. Іншою назвою богині Дани було ім'я *Мокош*.

Пізніше в мисливського і скотарського населення Півночі вона стає й покровителькою прядіння (Фрея — слов'янська, Фрігія — скандінавська, що спочатку була

богинею річок, дощу й хмар). Немає майже жодного племені, як зазначають дослідники, в котрого вода не вважалася б матір'ю всього живого, цілющою силою очищення, родючості. В одному з видань АН СРСР радянський вчений М. Шахнович пише про те, що в стародавніх народів вода персоніфікувалася у вигляді різних духів, а згодом ці духи перетворювалися на богинь і богів: крітомікенська богиня Ма-Діва, скіфська богиня Апі, богиня Ма в Каппадокії, Кібела Фрігії, Танаїс Анатолії та ін. Автор зауважує, що в космогоніях усіх стародавніх народів і племен земної кулі є спільна риса: за всіма міфами небесне склепіння утворює вода. А з ототожнення небес із водою виникло уявлення, що світ — це води, в яких плаває Земля.

Тракійське зображення богині Кибели /бронзова табличка/. Територія Іллюрика, сучасна Болгарія

Щодо праслов'ян та їхніх попередників, то О. Афанасьєв вважав, що, розселяючись, вони дали річкам найстародавніші назви, які спершу вживалися як ім'я загальне води чи річки, але могли вживатися й на позначення хмар.

Ці назви «народжувались,— пише О. Афанасьєв,— у міфічних переказах та віруваннях народу стосовно небесних потоків й закріплювалися за земними водами, на берегах яких жило плем'я. Назви грозових хмар, що поставали в уяві богатирями-богами, переносили й на великі річки. Так виникли назви». О. Афанасьєв вважав, що назви рік *Дон, Дунай, Двіна* — арійського походження і мають в санскриті споріднені форми й корені зі спільним значенням: dhuni, dhûni («річка»).

Книги вед, що збереглися в Індії, повідомляють про спільність старожитностей в індоєвропейській культурі. Як відомо, веди складаються з браманас (обрядів), араніакас (світогляду), упанішади (філософських настанов) й поділяються на збірники: 1) Рігведа — релігійні гімни; 2) Самаведа — тексти пісень; 3) Яджурведа — моління під час жертвопокладань; 4) Атарваведа — магічні пісні й заклинання.

Процес ведійської міфологічної творчості завершився десь на межі 2000 р. до н. е, і в Індії було одержано готову міфологію, що лише перекручувалась, ускладнювалась жерцями (про це свідчить безліч примітивних пояснювальних доповнень і деталізації текстів).

Період створення ведійських міфів припадає на IV—III тис. до н. е. і, як вважають деякі вчені, не пов'язаний з територією Індії.

Такої думки щодо вед та індоєвропейської культури в цілому був і видатний громадський діяч сучасної Індії, талановитий історик і етнограф Джавахарлал Неру, котрий вважав, що цю культуру занесено до Індії зайшлими людьми — орачами з півночі.

Знайшовши у словнику Брокгауза та Єфрона «жіночу потенцію Дану» (Danu), можна знайти й вказівку, що санскрит визначає богів загальним терміном *дєва*, похідним від слова *див* (Div), що як іменник означає «небо», а як дієслово — «сяяти».

Проте на Дива варто було звернути увагу з двох причин. Жіночою формою від *Див* (Div — «небо») є *Діва* — та сама «жіноча потенція Дану (Danu), зі словника Брокгауза та Єфрона. Крім того, Див є головним богом усіх індоєвропейців — прабогом, від котрого знову-таки походить Дана (Діва). Та ще Див (Дід) добре був відомий на території України упродовж кількох тисячоліть і живе в наших стародавніх піснях донині, засвідчуючи, що основа міфології праслов'ян та їхніх попередників — індоєвропейська. *Дѣва* (від санскр. (Div), як вказує О. Афанасьєв, означає: «світла», «що сяє», «чиста», а пізніше — «непорочна», «незаймана»; в санскриті Dēwa (Дева наших стародавніх пам'яток) — небесне божество. Dyâus (род. Divas) — бог осяйного світоблакитного небесного склепіння: це була найстародавніша спільна назва божества в індоєвропейських племен.

Див — це чоловічий початок Всесвіту, світло. А Діва (Дана-Леля) — жіночий, втілена вода.

О. Афанасьєв наводить давні наші пам'ятки, що згадують про цих богів, Дия (Дива) та Діву: «Овѣ Дию Жъретъ, а другий Дивии»; «требу кладуть... Дивъ (ж. форма), Перуну, Хорсу». Цю згадку про давніх богів наводить зі вставки стародавнього перекладу «Слова Григорія Богослова» (XI ст.) й відомий дослідник слов'янства Г. Дяченко. О. Афанасьєв пояснює, що в наведеному тексті йдеться про богиню хмарного неба, з котрою одружується бог Громовик (російська назва Перуна). В міфології класичних народів це Юнона, або Діана. Отже, як бачимо, не лише веди засвідчують існування праслов'янської богині. Про неї мовиться і в літописах, і у фольклорі, і в творах церковних (див.: «Стоглав», «Ходіння богородиці по муках», «Слово Христолюбця...» та ін.). Про індоєвропейську основу міфології слов'ян знаємо ми й з пісень:

Ой Див, Див та Ладо,
Та повідай, Козле, Правду [1].

Або:

А ми просо сіяли, сіяли
Ой Дід, Ладо, сіяли, сіяли [1].

Цю пісню, як і деякі міфи, О. Потебня пов'язував з добою вед. Цікаво, що й автор «Слова о полку Ігоревім» згадує про Дива (небо) майже тими ж словами, якими Ісіда голосить над убитим Осірісом (тексти пірамід — XXVI—XXV ст. до н. е.).

Така давність космогонії й міфології з-понад берегів Дніпра.

Повідомляючи про гіпотезу походження румунського імені Дойна від словацького Дана, С. Семчинський пише, що це походження легше пояснити як запозичення з України. Водночас він подає й етимологію, запропоновану румунським дослідником Б. Хаджеу, котрий звернув увагу на звукову подібність стародавнього дакського «Дойна» з литовським «daina» («пісня») та штучно намагався реконструювати архетип dana.

Не могли в ті часи люди як заспів бойової пісні вживати ім'я загальне — «пісня». Не годилося воно й приспівом будь-якої елегійної на ту добу пісні. Та й нині, якби котрийсь із поетів вжив приспів «О пісня, пісня», то його творіння не жило б у народі тисячі років. До того ж і змістовна повага нашого архаїчного приспіву «Ой Дана, Дана» величезна й нині.

С. Семчинський наводить різні цікаві тлумачення та етимології імені *Дойна*, що виводять це буковинське й румунське ім'я від імені стародавньої богині небесної води й грозової весни Дани (Дойни, Діани, Беллони). Наводяться в статті Семчинського й українські пісні-міфи про діву-богатирку, Дойну — Дану, котра гасає по світу на коні подібно до Днепри — Королівни.

В літературному джерелі про Дану-Дойну є й

[1] У записі В. Гнатюка в тексті пісні замість Дід вжито *Див.:*
А ми просо сіяли, сіяли,
Ой Див, Ладо, сіяли, сіяли.

вказівка на стародавні українські пісні — міфи про Дану-Дойну. Це справжні скарби українського фольклору.

С. Семчинський писав: «Слід сказати й про ім'я Дойна, яке зустрічається в одній з буковинських пісень», повідомленнях Я. Головацького, І. Воробкевича:

Ішла Дойна із Горишня
Добрим конем більше піша
Не трафила Дойна броду,
Перебріла право воду.
Вісім коней потопила,
На дев'ятім переплила.
Заплакала Буковина
Що ся Дойна сама сплила.

Пісня-міф про Дану — Дойну, розповідає про той персонаж войовничої діви-богатирки, котра гасала по світу на бойовому коні, а той «з-під копита на два постріли каміння шпурляв». Вона також виступає під назвою Анастасії-Королівни (дружини Сонця), Нєпри (Днєпра) та Нєпри-Королівни. М. Соколов пише, що «божественне Сонце, відоме на ймення Хорса, або Ярила, в великоруських билинах постає в особі богатиря Чурила». Далі він подає один із списків билини про Нєпру-Королівну. Подамо три рядки за М. Соколовим:

Нєпра

Говорить Нєпра-Королівична:
Та немає стрільців-добрих молодців
Супроти мене, Нєпри-Королівчини.

О. Потебня виділив цілий великий розділ з піснями культу богині втіленої води, назвавши цей розділ своєї праці: «Діва потопає».

Приспіви стародавніх українських пісень заслуговують на справжнє ретельне й глибоке дослідження мовознавців. Адже десятки років витрачалося талановитими вченими на розшифрування ієрогліфів і клинопису Півдня та Південного Сходу, на етруські написи і т. ін. Усна традиція зберегла нам українські пісні такої ж давності. Ці пам'ятки, що над ними потрудився О. Потебня, потребують нових зусиль і великої праці наших вчених.

Розглянемо два приспіви давніх українських пісень:

Сіді, ріді,
Сіді, ріді,
Сіді, ріді —
Дана!

Або:

Шіді, ріді,
Шіді, ріді,
Шіді, ріді —
Дана!

Можна висловити найпростішу гіпотезу щодо цих приспівів. По-перше, слова *сіді* або *шіді* є подвійними: *сі* і *ді*. Так само й *ріді* складається з двох слів: *рі* й *ді*.

Сі — це давнє «вона» («вони»), що й нині залишилось в європейських мовах: німецьке Sie, англійське She, закарпатське *си*. *Ді* — «діяти», «творити»: індійське dhe — «дію».

Рі — «річка»: індійське ri, rei,— «ринути».

Таким чином, приспів «Дана, шіді, ріді, Дана» означає «Дана, вона діє (творить), річку творить, Дана».

Треба зауважити. За часів молдавського господаря Д. Кантеміра дойна була заспівом войовничих пісень, а в українському фольклорі ім'я *Дана* зустрічається іноді й у весільних піснях.

Праслов'янська Дана мала три функції. Вона була Дівою-войовницею, водночас дружиною Сонця (обряд Купала — обряд одруження), а ще, як і Марена була причетна і до смерті.

О. Потебня, котрий вивчав культ втіленої води на Україні, писав, що вона «стосувалася дощу й води, одруження й смерті».

«Вода надто звичайний пісенний символ дружини, молодої»,— писав О. Потебня. «Обливання молодих,—пише М. Сумцов,— поглиблює обряд кропити водою, знаменує падіння дощової вологи, що запліднює». Крім гіпотези про слов'янське походження імені *Дана-Дойна*, висувалися гіпотези про його походження й етимології латинські. Румунський вчений Іордакі Мелінеску запропонував етимологію від імені Diana від Danubium.

Молдавський господар і письменник Д. Кантемір (1647—1723), батько відомого російського письменника, так пояснює ім'я богині:

«Очевидно, це було звичайне в даків ім'я Марса чи Беллони, бо ним починаються всі пісні, в яких оспівуються військові подвиги, і молдавани взагалі ставлять його на початку своїх пісень». *Марс* — пізніша чоловіча форма імені *Марена*. Про Беллону ми вже писали. Це Дана — Дойна — Дуена, котра під впливом малоазіатського імені цієї богині Белли прибрала назви *Дуеллона*, а потім *Беллона*. Коли Сулла ввів культ цієї ж богині з критомікенською назвою Ма-Діви, вона стала зватися *Ма-Беллона*.

Повідомлень про Дану (Тану) — втілену воду надзвичайно багато, хоч розквіт її культу на Наддніпрянщині припадав, мабуть, на IV—III тис. до н. е. По багатьох джерелах розкидано відомості про цю богиню або обряди її культу. Повідомляють літописці, історики, мово-

знавці, етнографи, фольклористи. Здавна це знаходило відображення і в офіційних документах: в Іпатіївському літописі від 1174, 1177, 1195, 1262 рр. згадуються події «на русальной неделе». Під 1262 р. читаємо: «Накануне Ивана дня, на самые купалья». У договорах литовських князів 1350, 1396 рр.: «писана (грамота) во вторник перед Купали», «до Ивана дне до Купал».

Про мистецьку вартість обрядів, колядок, щедрівок та пісень, якими розпочався цілорічний цикл свят на честь богині Дани, втіленої води, на території України, відомий етнограф О. Дей писав: «Це невичерпне джерело поезії й духовної краси, творче використання якого може ще довго збагачувати художню культуру українського радянського народу».

Як річки ставали богами

Проблеми гідронімії Наддніпрянщини — це таємниці вітчизняної історії. Деякі з них пов'язані з далекою і цікавою добою фракійських реліктів, коли відчувався вплив племен, одномовних з гетами, даками, пеласгами. Дослідження окремих гідронімів наближає нас до часів передісторичних, до святогляду людини, коли вивчення нею природи ще не позбавилося міфологічних уявлень — антропоморфізму.

Вивчаючи назви річок, треба широко розглядати весь ареал гідроніма і користуватися даними етнографії, бо саме з міфологічною мовою тієї доби пов'язані важливі елементи стародавньої історії та назв великих річок. На жаль, етнографічні матеріали, зібрані ще минулого століття, з питань слов'янської космогонії та міфології й досі чекають на поглиблене вивчення.

В назвах великих річок маємо гідроніми, похідні від імен головної богині індоєвропейців і праслов'ян Великої Матері — втілення води — Дани-Тани. Таким гідронімом є стародавня назва священного Дону — Танаїс. Отже, Тана (з додатком еллінського is) становить назву священної ріки Tanais (Дону) I тис. до н. е.

Як повідомляють дослідники, поява кочовиків-скіфів збігається із занепадом місцевої культури, а тоді вже починається еллінська колонізація Надчорномор'я.

Отож маємо звернути увагу на деякі елементи світогляду в населення трипільської культури на Наддніпрянщині та топонімічну й гідронімічну творчість пізнішого населення цієї області й міста-держави Танаїс на Дону.

Місто Танаїс цікаве тим, що тричі руйнувалося та потім відбудовувалось, його перше городище С. Жебельов уважав доеллінським. Статистика імен, знайдених по містах Боспорського царства, показала найбільший процент місцевих імен порівняно з еллінськими саме тут (40 процентів).

Одноіменні місто-держава й священна річка звалися ім'ям богині Танаїс. Археологічні, історичні та етнографічні матеріали свідчать про походження богині з території трипільців.

Територія Північного Надчорномор'я мала давні контакти з Малою Азією та Середземним морем. «Контакти ці йдуть далеко в глиб століть й виявляються вже в культурах неолітичної та енеолітичної доби,— пише В. Лапін.— Це позначається на характері життя, кераміці, релігійно-космогонічному світогляді». Проте Тана, що її ім'ям звалися місто й річка Танаїс, була богинею трипільців, хоч у Малій Азії також знали богиню Танаїс (Тану).

Давнішою назвою богині в Анатолії була фінікійська Астарта (іудейська Аштарет, ассірійська Іштар) — теж люнарна богиня — матір буття — втілена вода.

У трипільців, на території України (Київщина) і в колишній Фракії сучасна археологія засвідчує цю люнарну богиню з IV тис. до н. е.

В. Даниленко вважає, «що доба трипільської культури від середини IV тис. до н. е. й до кінця III тис. до н. е. є до того ж періодом розкладу індоєвропейської єдності». Може, тому трипільська Велика Небесна Мати у пізніших народів набула інших назв, лишаючись тією ж богинею — втіленням води.

Крітомікенська Ма-Дівія, Ма-Кападокія, Кибела, Велика Мати Фрігії, скіфська Діана та ірано-скіфська Апі — всі вони є втіленням води, як і запозичена з Дніпра еллінами люнарна богиня Артеміда, котра ототожнюється потім з богинею Місяця й води в етрусків і римлян — Діаною.

В народів тієї далекої доби великі річки обожнювалися. Назви видатних річок і міст часто були відміфонімічними гідронімами й топонімами (Танаїс, Афіни, Вавілон і т. ін.).

Якщо на Південному Сході місто Танаїс називалося ім'ям великої богині не без участі численних гетських племен, то й на Південному Заході місто Атена — Athenae (Афіни) було засновано в доеллінський час фракійськими племенами (пеласгами), сліди яких мово-

знавці знаходять і на Дніпрі (М. Марр). Місто Атена одержало свою назву від імені тієї ж богині Тани-Дани, котра, за найстародавнішими міфами, була повелителькою хмар і блискавки. Місто почалося з фортеці Пеларгікон, де в доеллінський час вже існував храм великої богині.

Ім'я богині Дани протягом кількох тисячоліть до нової ери пережило якийсь звуковий змінний процес, що в першу чергу позначився, мабуть, на зміні наголосу, який перейшов з другого складу на перший (можливо, в II тис. до н. е.).

Первісне Дана́, як Мана́, Марена́, або Морена́, перейшло в Да́на. Остання назва, що її М. Костомаров пров'язував з функцією Дани стосовно смерті й померлих, привернула увагу О. Потебні якраз своїм незвичайним наголосом. З цієї богинею О. Потебня пов'язував міф про Зорю, ключі, росу, мед. Він писав, що уявлення цього міфа «сягають доби гімнів вед»; і це «не більше дивує, ніж те, що саме слово *мед* своїм відмінюванням безперервно і незалежно від стороннього впливу зберігається від часів ще стародавніших».

Вважається також, що ім'я *Дана* у приспівах українських, польських, словацьких пісень продовжує мовну традицію, що сягає доісторичних часів.

Стародавній звуковий процес полягає в тому, що ненаголошений а першого складу міг редукуватися в ъ (< й), а наголошений а (у другому складі) переходив в о. Про цей давній звуковий процес у говорах північного сходу сучасної Болгарії йдеться у працях відомого болгарського індоєвропеїста В. Георгієва, який недавно розшифрував етруські написи за допомогою старогрецької мови, спорідненої з мовою населення Наддніпрянщини.

Ми вважаємо, що згаданий мовний процес, який захопив говори північно-східної частини території сучасної Болгарії, був результатом мовного впливу населення Середньої Наддніпрянщини й межиріччя Дніпра й Дністра.

Відзначені мовні закономірності повинні спостерігатися й на Південному Сході — Tanais, і на Північному Заході — Eridanus (Західна Двіна — Дуна).

П. Шафарик вважав, що Eridanus (за Гесіодом, Есхілом, Геродотом та ін.) — це Rudon пізніших письменників і, за Маркіаном, безперечно, наша Західна Двіна (Дуна).

Назва *Ерідана*, а пізніше *Рудон*, цікава з двох погляді́в. По-перше, або ця назва річки кельтською мовою означає «вода Дани», або це поєднання імен двох богів — бога Сонця Ра й богині води Дани. Щоправда, і корінь rha в багатьох індоєвропейських мовах означає «плинність», тобто — світло і воду. Усе ж таки, мабуть, тут виступає назва поєднаних світла й води [згадаймо близнят богині Лади (Латони): Лелю (Дану) і Полеля (Аполлона)]. По-друге, назви *Ерідана і Рудон* цікаві й тим, що засвідчують зміну *Дана* на *Дон*, тобто вказують, що назви Eri-Dana наша сучасна *Дуна* прибрала, мабуть, не раніше як у II тис. до н. е., тобто вже тоді, коли ім'я *Дана* змінило свій наголос із другого складу на перший, а потім а першого складу перетворилося на о, а друге а зникло, утворивши слово don (Don). Ця думка підтверджується й тим фактом, що, за Геродотом, реформація культу Дани у зв'язку із запровадженням культу Золотого Плуга відбулася в XVI—XV ст. до н. е. Назва *Дана* перестала бути назвою культу, а тому й не зберегла свого наголосу на другому складі, як, наприклад, *Мана́, Марена́*, що лишились культовими словами.

Таким чином, давня назва *Дон* утворилась, на нашу думку, з імені водної богині Дана. Друга, пізня, назва *Дон* виникла після того, як на місце тричі зруйнованого протягом кількох століть міста-держави Танаїс прийшла нова хвиля хліборобів з Наддніпрянщини, котрі вже вимовляли назву міста й річки *Да́на* з наголосом на першому складі. Це ім'я, за В. Георгієвим, змінило, наголошений а в першому складі на о, а другий ненаголошений а перетворився на ъ і зник. Подібно до цього мовного процесу відбулося перетворення назви Західної Двіни Eridanus на Rudon.

Звичайно, в районі Західної Двіни ніколи не було іранців, і виникнення початкової назви річки та й зазначені мовні явища відбувались без їхньої участі.

Слідом за відомим фольклористом і дослідником слов'янської міфології Я. Головацьким ми дійшли висновку, що походження назви *Дніпро* — міфонімічне. Річка Дніпро одержала свою назву від богині полян і сіверян Дани (Девонії, Діви), що у римлян звалася Діаною.

Намагання тлумачити назви Дніпра чужомовним походженням нічого не дали. Пояснюючи назву *Бористен* (еллінська назва Дніпра — Бористенес) за допомогою старогрецької мови, А. Білецький підкреслює, що раніше цю назву мав Геллеспонт — сучасні Дарданелли, і що

її начебто не могли дати скіфи, «якою б мовою вони не розмовляли», «бо не жили ні на європейському, ні на азіатському їх березі».

Справді, скіфи-кочовики іранського походження, котрі, за Геродотом, кочували в Надазов'ї, цієї назви дати не могли. Проте скіфи-орачі, хлібороби-бористеніти Наддніпрянщини, кіммерійці, котрих, посилаючись на Феофілакта Сімекату, як одномовних з гетами Б. Греков вважав слов'яномовними, могли дати Геллеспонту праслов'янську назву *Бористен*.

Відомо, що кіммерійці разом з гетами завоювали Лідію у VII ст. до н. е., що Пелопоннес до еллінів заселяли слов'яни. Відомі зв'язки пізньої трипільської культури з крітомікенською (егейською). Спільні риси цих культур на Україні найкраще прочитуються в Усатівських курганах.

Хто ж були ці народи й про які спільні елементи їхнього світогляду й культури можна говорити у зв'язку з назвою *Бористен*?

За Нестором, прабатьківщиною слов'ян була Іллірія, Фракія, Паннонія.

Наведемо думки радянських і зарубіжних учених. Академіки Д. Удальцов та С. Сказкін, посилаючись на античних письменників I—II ст. н. е., пишуть, що Птолемей вже знав назву *словоне* та що в ту добу на території України вони вже жили від Карпат і до Дону.

П. Шафарик вважав, що слов'яни прийшли на Наддніпрянщину в IV—III ст. до н. е. та I н. е. Зокрема він писав, що, за даними Птолемея, тут жили поляни, сіверяни й інші племена.

Б. Греков припускав, що предки східних слов'ян входили до складу объєднань деяких племен скіфського часу.

Відомий слов'янознавець Л. Нідерле стверджував перебування слов'ян на Дніпрі за скіфського часу. Він писав: «Скіфи-хлібороби, котрі жили поміж Бугом і Дніпром та вище порогів і вели цілком осідлий спосіб життя, на відміну від справжніх скіфів-кочовиків (іранців.— *О.З.)*, не могли бути будь-яким іншим народом, а лише предками східних слов'ян».

П. Третьяков, посилаючись на роботу Т. Лер-Сплавинського, каже, що до прабатьківщини слов'ян (Одра—Вісла) треба додати лісостепову Наддніпрянщину — Волинь передусім.

Щодо назви Дунаю, то Л. Нідерле здавалося, «що слов'яни прийняли кельтську назву».

Нині про виникнення назв Дніпра й Дністра за часів, що передували слов'янам на території України, пише й відомий мовознавець О. Трубачов. Він робить висновок, що слов'яни перейняли форми Dĕnĕprĕ і Dĕnestrĕ безпосередньо від даків, а не від іранців: що дослов'янські форми dūneapar та dūneastar склалися в межиріччі Дністра й середнього Дніпра; що, нарешті, гідронім Dъnĕprĕ асоціювався насамперед із Середнім Дніпром.

Таким чином, ареал назви Бористенес відступає в добу доеллінську, доскіфську, коли інтенсивне життя буяло на Низовому Надбужжі, Наддніпрянщині та на всьому Північному Надчорномор'ї.

З наведеного бачимо, що сказати, начебто скіфи не могли дати назву Геллеспонту (*Бористенес*), замало. Адже у цій назві маємо другою частиною водне thenes, що його розтлумачення потребує докладнішого вивчення тієї доби.

Але звернімося до відомих писемних джерел, в яких зафіксовані стародавні назви Дніпра Borysthenes, Danaper. Готський історик VI ст. н. е. Йордан, котрий пише про події I половини I тис., повідомляє, що назва *Данапер* була тубільною на Наддніпрянщині. Пояснюючи еллінську назву *Бористенес*, він пише, «що місцеві жителі звуть його Данапром (Danaper). Грецький варіант назви Данапер відомий нам з «Хроніки» Візантійського історика VI ст. н. е. Менандра Протектора.

Назва *Данапер (Данапріс)* дуже давня, бо її еллінська графічна форма вперше зустрічається в «Анонімному периплі Евксинського понту». Якщо вважати, що еллінська проза й описи мандрівок (перипли) виникли вже в VI ст. до н. е., то, мабуть, місцева назва Данапер є старішою за еллінську *Бористенес*. Це перший висновок з аналізу писемних джерел про стародавні назви Дніпра. Еллінську назву *Бористенес* уперше зустрічаємо в Геродота, котрий побував у Скіфії в V ст. до н. е.

З цією еллінізованою графічною формою назви *Данапер* стикаємося серед населення еллінських колоній-міст у Скіфії. Еллінська колонізація Північного Надчорномор'я поширилась вже після приходу скіфів у зруйнування попередньої культури.

Чи місцевою є еллінська назва *Бористенес*? Мабуть, так. Маємо й місто-державу Бористенес на Дніпрі, й династію таврійських царів із цим ім'ям, і божество ріки Дніпра з цією назвою, що його зображення на монетах згадує А. Білецький.

Проте, на думку А. Білецького, «Бористен у ролі назви

Дніпра є явищем вторинним, перенесеним сюди з грецького півдня». Ця думка грунтується на відомостях із словника Гезихія Александрійського, що начебто назву Бористенес вживали й щодо колишнього Геллеспонту.

Хто й коли так називав колишній Геллеспонт? Геродот, котрий вперше повідомив еллінську графічну форму, вживає і назву *Геллеспонт* щодо Дарданелл. Геродот (IV, с. 76) пише, що Анахарсис повертався до Скіфії через Геллеспонт, у Кизику він бачив свято на честь Матері богів (Кибели) і пообіцяв виконати цей обряд удома. Влаштувати свято він поїхав до Гілеї, де існував культ богині. Під час свята за виконання чужого кочовникам-іранцям обряду його застрелив з лука цар Савлій. Гезихій Александрійський жив багато пізніше за Геродота й чув, що колишній Геллеспонт називали Бористенесом. Може, й називали, але ж це було на кількасот років пізніше за існування цієї назви щодо Дніпра в еллінських колоніях Скіфії.

Бачимо, що справді *Бористен* як назва Геллеспонту є явищем вторинним, перенесеним туди з берегів Дніпра. Таким є другий висновок з аналізу писемних джерел про давні назви Дніпра.

А. Білецький писав про те, що назва *Дарданелли* походить від назви бога античної доби Дардана. Дардан, син Перуна (Зевса, Юпітера), онук Дажбога, має ім'я, пов'язане з нашою богинею Даною та назвою Дніпра. Зазначимо такий факт, що в Андріанополі, який в далекі часи був слов'янським, стояв храм богині Дани.

А. Білецький твердить, що назву *Бористен* мало і місто-держава на території сучасного Києва. Академік С. Жебельов довів, що назва міста-держави *Бористенес* ніколи не стосувалась Ольвії та острова Березань.

Відомий декрет Ольвії про заборону довозу золота до Бористена свідчить про існування такої держави (адже не в річку заборонялося довозити золото).

Є гіпотеза, яка належить М. Максимовичу, про існування міста-держави Бористена на території сучасного Києва. Проти цього не заперечував відомий слов'янознавець Л. Нідерле. Такої ж думки щодо Бористена був і професор М. Думка, який підтвердив гіпотезу посиланням на Амміана Маркелліана.

За П. Шафариком, саме від слов'янських *Берестеня (Берестиня)* і походить грецьке *Бористенес* — Borysthenes: слов'яни тієї епохи, на відміну від тюрків, часто називали річки за назвою прибережної рослинності. *Берестиня* — берест, *Березина* — береза, *Сосна* — сосна та ін.

На території України з доісторичних часів були та й нині є гідроніми — похідні й від чоловічих і від жіночих божеств.

На честь імені богині Дани-Тани за тієї доби звався й Дніпро — Danapris.

Є в нас гідроніми, що походять й від імені богині Лади (Ради), котра уособлювала гармонію природи — лад Всесвіту й була матір'ю Сонця: озеро Води Ради (Лади) на Київщині.

В інших стародавніх хліборобських народів того часу, близьких між собою світоглядом, космогонією й міфологією, також маємо гідроніми з міфонімів.

Відомо, що Ніл в Єгипті, Бел (Belus) у Фінікії. Ганг в Індії, Рейн, Сена, Марна, Дунай, Буг в Європі та інші річки вважалися богами й мали назви богів. Вавілоно-ассірійський бог Бел (наш Білий бог) був царем богів, міфічним сином Нептуна, першим царем Єгипту й батьком Даная (дід Данаїд — Белід).

Це була доба споріднених культур хліборобів — попередників шумерів і самих шумерів Двоpіччя з астральним культом божества вод Енкі > Еа і європейських галльських племен з тією ж богинею, котра звалася Divona — богиня священного джерела біля Бордо, або в інших племен Sequana — богиня річки Сени; Матрона — богиня річки Марни. На Північному Надчорномор'ї — Дана (Тана — Танаїс).

Безперечно, Александру Македонському та його жерцям був відомий родовід бога Дуная, про що свідчить спорудження йому капища, яке нічим не поступалося капищу на честь Юпітера (Перун, Зевс, Індра) на Дунаї.

Від чоловічого імені *Данай*, пов'язаного з обожнюванням джерел і колодязів, які присвячувались Данаїдам, маємо в Європі й жіночу форму імені Danae. В еллінів це міфічна Даная — мати легендарного Персея. За італійськими міфами, Danae — мати Давна — предка царя Турна.

Отже, і в праслов'ян, котрі обожнювали великі річки, назви цих річок, і це не могло бути інакше, являли собою відміфонімічні гідроніми. Річки Буг, Дунай, Танаїс були богами праслов'ян і мали назви богів.

Та були й дрібніші річки, які не вважалися богами, їм іноді давали назви тварин, дерев чи рослин (присвячених головним богам), що символізували цих богів. Такі назви річок також є відміфонімічними гідронімами. Так, назва річок *Золота Липа* (ліва притока Дністра) — відміфонімічний гідронім типу *Танаїс*.

О. Трубачов пише, що в назві *Липа* можна, звичайно, вбачати назву дерева. За тієї доби липа символізувала богиню, втілену воду — Дану (Лелю), як клен — світло (Полеля).

О. Потебня, вивчаючи купальські пісні, писав: «Вважаю імовірним, що в основі образу дівиці, яка потопає і з котрої виростає липа або явір, лежить сонячний міф». І далі: «До цього додам, що Липа-дівиця стосується Сонця». Цей український міф він порівнює з міфом про Дафну й Аполлона.

Гідроніми, що утворилися задовго до нової ери, не можна ставити поряд із гідронімами доби Київської Русі (*Узу*).

Захищаючи застарілі етимології німецької школи іраністів про начебто іранське походження назви Дніпра, деякі автори не зважають на те, що іранці ніколи не кочували на Наддніпрянщині та в басейні Західної Двіни, котра за тієї доби звалася Rudon.

Як ми зазначали, річка Дон називалася тоді ім'ям богині Танаїс однаково з назвою міста Танаїс. Назву Дону (Танаїс) П. Шафарик пов'язував із слов'янськими: тоня, тонути. Він нагадував про праслов'янське плем'я танівців по річці Танві (*Тана.— О. З.*).

Звичайно, не може йти мова і про «готське середовище» на Дніпрі. Адже навіть готський історик VI століття Йордан пише, що місцеве населення називає цю річку Данапер (Danaper).

Навіть німецькі історики і мовознавці, котрі намагаються писати про готське середовище на Дніпрі й навіть про готський Київ, пишуть лише про Danparstad (Danpstadir), тобто завжди стверджують, що тубільною назвою Данапер користувалися і готи. Як відомо, блискучу відповідь на теорії германського, норманського середовища на Дніпрі та його залишки у вигляді топонімів, дав академік В. Греков у статті «Антинаучные измышления финского профессора».

Але залишимо на деякий час німецькі гіпотези і звернемося до тюркологів. Наводячи назви Дніпра в народів тюркської групи, деякі автори розглядають недовготривалі назви Дніпра тюркських народів — зокрема пізню тюркську назву Дніпра *Узу*. Замовчуючи той історичний факт, що тюркські племена узи прийшли на Дніпро, вже маючи свою назву, і тому річка Дніпро (її низова течія, де кочували узи) стала в тюрків називатися за ім'ям цього племені — *Узу*. Значення цієї назви Дніпра у тюрків вже не пов'язувалося з водою, а означало «народ узи».

До речі, тут треба сказати, що у слов'ян, і не лише в них, стародавні назви багатьох великих і малих річок походили від назв тих племен, що жили по берегах річки. Так, Дунай у низовій течії, де жило плем'я істрів, звався Істром і т. ін.

Назва Дніпра Варух зафіксована візантійським імператором Костянтином Багрянородним, походила з офіційної в хозарському Каганаті староєврейської мови. Цією мовою в хозарів varuch означало «річка божої благодаті — божої сили», а дослівно — «благословенна богами», «божа».

Вивчаючи слов'янські або тубільні етимології назви Дніпра, доводиться, на жаль, звертатися до праць зарубіжних дослідників.

Етимології цих назв, що їх досі розробляв кожен учений переважно за допомогою тієї мови, яку він уподобав або й монопольно знав, уже не задовольняють сучасної науки. Виявляючи велику авторську ерудицію в галузі певної мови, вони, ці дослідження, насправді були науковими ілюзіями. Треба було звернутись до місцевої історії, етнографії, місцевих мов, тобто до важкої й тривалої праці.

Польський мовознавець Т. Лер-Сплавинський висунув гіпотезу праіндоєвропейського походження українського слова *дунай* у його народному апелятивному значенні «велика вода» (див. словник Б. Грінченка), а інший польський дослідник, К. Мошинський, запропонував нову етимологію назви *Дніпро*.

К. Мошинський, знаючи, що в старослов'янському *Днѣнѣпръ, Дѣпѣргъ* голосні ѣ та ě ніяк не можна погодити з іранськими danu й don і, з другого боку, вгледівши, що ці труднощі іранської етимології легко знімаються, коли замість іранської гідронімічної основи взяти українське апелятивне *дунай* («велика вода»), запропонував нову етимологію назви *Дніпро:* dunajь > Іргь > Dŭnajpri > Dъnaiprь > Dъnergь (Днѣпрь > Дніпро.— *О. З.*). Де Іпр назва річки *Ібр* на Київщині (*Ірша* — притока Тетерева), а семантика назви, за К. Мошинським,— «ріка Іргь».

Дійшовши своєї цікавої гіпотези не історичним шляхом, а традиційно-формальним етимологічним, К. Мошинський спробував обгрунтувати її й історично. Він висловив нову, невиправдану думку, що колись Дніпро мав назву *Дунай*. Недоладні, несерйозні або й вигадані її обгрунтування.

Так, на основі літописного повідомлення 1106 р.

про те, що Русь «воєва половці коло Заречська» й прогнала їх до Дунаю, К. Мошинський робить висновок, що Дунаєм тут названо Дніпро, бо начебто не може бути, щоб з Волині аж до Дунаю, так далеко, вигнано половців. Захопившись пошуками історичних обгрунтувань своєї етимології, К. Мошинський не добачає, що за Київської Русі військо легко й швидко долало відстані з Києва до Дунаю, Тмуторокані, Новгорода і т. і. Що відстань від Заречська до низового Дніпра така ж, як і до Дунаю, що не до Києва справді тікали розбиті половці. З огляду на такі обгрунтування відомий етимолог О. Трубачов висловився так: «версія Мошинського Dъněpгъ < Dunajь + Ĭpr — невірогідна, хоча можна зрозуміти намагання пояснити моменти форми (-ѣ і ě в Dъněpгъ), які лишаються при традиційніших поясненнях (danu apara abo danu Ĭpr) зовсім темними, що й спонукало до їхнього перегляду». Можливо, Дніпро й називався Duna iprь (ibr), але ж не dunajь ipr.

Треба зауважити, що слово *дунай* не означає «річка». В ньому немає й апелятивних значень, ніколи воно не означало будь-якого водного простору або річки, водойми, калюжі. Слово *дунай*, яке воно не давнє, завжди мало й має нині лише два значення: «велика вода» і назва ріки Дунай (Danubius). Ми називаємо іноді й нині невеличку річку й калюжу «великою водою»— *дунаєм*, але це вже метафора. Коли взяти *дунай* у значенні «велика вода», то до нової ери Дніпро, можливо, й звався «велика вода Іпр», а Дністро — «велика вода Істр». Але ж тоді ці назви свідчать про відміфонімічне походження гідронімів, бо великій проточній воді слов'яни надавали властивості богів.

Існує праслов'янський міф про походження Дніпра й Дунаю з крові богатирів-богів, який безпосередньо стосується питання про відміфонімічність цих гідронімів і який досить грунтовно у своїх працях висвітлив О. Афанасьєв. Він слідом, за всіма видатними слов'янознавцями писав, що слов'яни надавали властивості богів Дунаю, Дніпру, Південному та Західному Бугу.

Зважаючи на те, що стародавній міф про походження Дніпра й Дунаю з крові богатирів-богів безпосередньо стосується питання про відміфонімічність цих гідронімів, ми наведемо повністю текст міфа за О. Афанасьєвим. Праслов'янські міфи в текстах, що збереглися, розповідають про трагічну смерть богів Дани (Діви) — втілення небесної води — богині річок під назвою Дніпри або Анастасії Королівни (дружина Сонця, світла) та

Перуна, котрий теж бог світла (блискавки) й володар небесної води — хмар (Індра — за тлумаченням О. Потебні).

Боги у вигляді богатирів зустрічаються на герці: «Наїздив Дунай-богатир у чистім полі молоду Настасію Королівну. Героїчна, сильна й могутня Діва гасала по світу молодецькою поленицею. Під нею був чудовий кінь — на два постріли з-під копита каміння шпурляв. Крикнула вона гучним голосом «по-зміїному» (Змія — символ водяних богів.— *О. З*) — у полі трави зів'яли, квітки обсипались, каміння розкотилось.

Почали витязі спитувати свою силу, вдарились палицями — палиці поламалися, вдарили шаблями — шаблі пощербилися, сходилися врукопашну й водилися зранку до вечора й звечора до світу білого; нарешті Дунай подолав і звалив на землю свого супротивника, хоче вийняти з нього гаряче серце, але вгледів білі жіночі груди й пізнав Королівну.

Тут вони проміж себе поладнали, узяв Дунай Королівну за дружину, й поїхали разом у славний Київ-град». (Як бачимо, не річка Дунай протекла до Києва, а Дунай-богатир поїхав разом із дружиною Настасією-Дніпрою до Києва.— *О. З.*).

Далі читаємо: «Поїхали до князя Володимира, на почеснім бенкеті захмелів Дунай-богатир і став вихвалятися своїм молодецтвом. Говорить йому Настасія Королівна: — Не вихваляйся, тихий Дунаю Івановичу. Якщо на стрільбу піде, то немає ніде супроти мене стрільців. На твою молодецьку голівоньку я кладу свою каблучку срібную.

Тричі з лука калену стрілочку повистрілю,
Пропущу крізь каблучку срібную
Й не скину каблучку з голівоньки.

Виклик було прийнято, і Королівна тричі пропустила свою стрілу крізь каблучку, поставлену на голові Дуная, й жодного разу не скинула каблучку. Схотів випробувати своє мистецтво й Дунай Іванович, поклав каблучку на голову Настасії Королівни й хоче стріляти з туга-лука розривчатого; й почала благати його молода дружина: — Не стріляй, Дунаєчку, в мене в череві дитя посіяне: по коліна ноги в сріблі, по лікті руки в золоті, по косицях часті зірки.

Не послухав Дунай, спустив калену стрілу; не вцілив у каблучку, а потрапив дружині в білі груди, убив Королівну й порозмислився: — Чи є в мене з нею, що посіяне? — Розпластав їй черево булатним кинджалищем,

а в череві дитя любеє — по коліна ноги в сріблі, по лікті — руки в золоті, по косицях — часті зірки. Тут на біду йому стало, за велику прикрість іздалося; становив він кинджал у сиру землю тупим кінцем і падав на гострий кінець палким серцем:

Від тієї чи крові гарячої —
Де впала Дунаєва голівонька,
Протікала річка Дунай-ріка,
А де впала Настасина голівонька,
Протікала Настася-ріка.

«Іноді,— пише О. Афанасьєв,— Дунай-богатир заміняється Доном Івановичем, а Настасія Королівна — Нєпрою (Днєпра — жіноча форма замість чоловічої Дніпро)».

Там, де впала голова Настасії Королівни — Днєпри — там протікала Днєпра-річка, а там, де впала голова Дуная,— протекла Дунай-річка. Хто ж була ця богатирка Днєпра, вона ж Настасія Королівна, тобто дружина Сонця?

«Нєпра Королівна,— пояснює О. Афанасьєв,— усіма своїми характеристичними рисами збігається з тими войовничими дівами, в образі яких утілювалися грозові хмари: їй дано й незміряну силу й пристрасність до війни та славне мистецтво пускати влучні стріли».

Перед нами справжня Дана (Артеміда-Діана), якою її описував Я. Головацький. Додамо, що в образі Дуная О. Потебня вбачав Індру, тобто Перуна (Зевса), теж бога хмар та блискавки.

Ми докладно спинилися на цьому міфі, бо він є елементом історії доби походження назв Дніпра й Дунаю та безпосередньо розповідає про виникнення назв цих річок.

Мовознавці-дослідники згаданих гідронімів повинні ретельно й сумлінно користуватися матеріалами фольклору й зважати на міфологію — ключ до багатьох нерозв'язаних питань нашої гідронімії.

Ретельні дослідження іноземних та вітчизняних писемних джерел, даних етнографії й міфології переконують, що ім'я найстародавнішої богині наших предків — Дана — за тієї доби було назвою обожнюваних великих річок Дніпра й Дністра.

Припущення Т. Лер-Сплавинського, що слово *дунай* походить від праіндоєвропейського dhen // Dhon — «бігти, текти», звідки за допомогою na(j) утворилась назва *дунай* у значенні «велика вода», точніше визначає семантику давнього слова, як «велика протічна вода».

Знаємо, що «велику протічну воду» давні слов'яни та їхні попередники вважали божеством. З цього погляду, якщо назва *Дунай* означала «велику протічну воду», то друга велика річка — теж Дунай («велика протічна вода») — вимагала додаткової ознаки. Так виникли назви *Дунай — Істр* (Дністер), і *Дунай — Ібр* (Дніпро). Дністер дістав означення за назвою племені або за назвою низової течії, а Дніпро — за стародавньою, дослов'янською, назвою річки Ібр (Іпр) — допливу річки Тетерева на Київщині.

Назва *Ібр* вважається мовознавцями за фракійський мовний релікт і зближується з назвами річок Болгарії, Сербії (Ібр), Італії (Тібр).

Вибудувана в такий спосіб етимологія позбавляється непереборних труднощів застарілої іранської гіпотези:

dunajь Іргъ > Dunajiprі > Dъnaiprъ > Dъnъprъ

В цій етимології назви Дніпра маємо не річку Дунай, як вважав К. Мошинський, а *дунай* в значенні «велика протічна вода», яка в народі обожнювалась і виступала під ім'ям богині Дани.

Так само й dunajь istr > Dŭnajistrъ > Dъnaistъ: Dъnъstrъ й редукується в ъ, а з дифтонга aj виникає слов'янський ъ, чого не можна одержувати, взявши danu або don.

Історія довела, що за тієї доби «велика протічна вода» (дунай) була і в слов'ян, і в їхніх попередників божеством. Тому справжня етимологія назв Дніпра та їхня семантика пов'язані з ім'ям водної богині — *Дана (Днєпра)*.

З трипільської доби у межиріччі Дніпра й Дністра існувала богиня небесної води Дана, чиє ім'я було жіночою формою назви Дунаю. Нагадаємо, що ім'я Юнони, або Діани Juno-Jovino-Diovino-Diana — жіноча форма імені Зевса-Юпітера. А Юнона відповідає слов'янській богині Діві, або Девонії-Дані.

Ім'я богині Дани, поширюючись разом з її культом, зазнавало звукових змін за різних епох і в різних народів. Так утворилось задовго до нової ери оспіване народом ім'я *Дойна* на Буковині, що його походження з українського Дана, як ми переконалися, визнано мовознавцями.

Ім'я *Дойна* зафіксоване й на територіях сучасних Молдавії та Румунії, де за старої Дакії воно ототожнювалося з ім'ям пізньої римської богині Беллони.

Ім'я *Беллона* належало богині, що уособлювала інший грізний образ нашої Дани, пов'язаний зі смертю, і утворилося з того ж імені *Дана (Дуена)*. Ще на тери-

торії Риму ім'я упродовж віків зазнало перетворень: Дуена-Дуелонна під впливом назви богині Белли (жіноча форма назви ассірійського бога Белла) стала зватися Беллоною. З уведенням диктатором Суллою культу тієї ж богині з малоазіатською назвою *Ма, Беллона* перетворилася на *Ма-Беллона;* з іншого боку, на терені Італії вимова *Дуена* змінилася на *Донну*, а з культом богині *Ма* — на *Ма-Донна* (сучасне *мадонна)*.

Ці перетворення імені *Дана* на Південному Заході можуть свідчити і про пізніші запозичення богині з Наддніпрянщини. Назва північної ріки Двіни (Дупа) з цього погляду також становить певний інтерес. Найдавнішою назвою цієї обожнюваної слов'янської річки, за П. Шафариком, є *Ерідана (*Eridanus) стародавніх еллінів. Одною з попередніх гіпотез автора була думка, що стародавня назва Дніпра — *Данапріс* — походить від двох слів: перша частина — *Дана* (Девонія, Діва), а друга — слово *прісно.* Тоді назва *Дніпро* означатиме «вічно Дана», «вічно Діва» або «невідлучна від богині Дани річка». Тобто річка є сталою властивістю Діви-Дани. Дослідження назви *Дніпро* з обгрунтованішою її етимологією доповнюють і її семантику. Назва *Дніпро* могла утворитися з ім'я *Дана* з означенням *Ібр (Іпр)* на відміну від *Дана Істр,* котре означало сучасний Дністер. Тоді в назві Дана Іпр маємо редукцію ненаголошеного «а» в «ъ» /<й/ Dūna > Dъna > Dno («русло»). У другому складі ненаголошене *а* обернулося *о.* Тоді маємо Dūnaipr > Dъnъnp > (Dъnъpr) Дніпр > Дніпро. Так само й з Дана Істр — Dūnoistr > Dъnъstr > (Dъnъstr) Дністер, де *е* вставне.

Наведена етимологія позбавлена шкідливих ілюзій про мандри іранського danu (don) до Фракії й Дакії та назад на Наддніпрянщину, а, крім того, прояснює і чітко зафіксований графічний комплекс Δαναβρ/Δαναβτρ та спирається на незаперечні факти вітчизняної історії факти, якістверджують, що в давніх слов'ян і в їхніх попередників великі річки були богами.

Надзвичайно цікавим є поглиблення семантичного змісту назв *Дніпро* й *Дністер,* що ми визначили, з яких складових вони походять: *Дана Іпр (Ібр)* і *Дана Істр.*

Річ у тім, що дві Дани, мабуть, не випадково одержали свої означення — «ібрівське» та «істрівське».

Назва річки *Ібр,* що була колись на Україні і яку зближують з болгарським і сербським фракійським реліктами — назвами однойменних річок *Ібар* (стародавнє Εβρος, Ebrus за О. Трубачовим) «надійно етимологізується фракійською початковою iebhros, eibhros — *козел, самець, запліднювач.*

О. Трубачов пише, що ця етимологія «зберігає свою силу, навіть коли це тільки народна етимологія початкової доіндоєвропейської середземноморської назви». Семантичний зміст найстародавнішої назви київської річки, що стала означенням Дани, цікавий з міфологічного погляду тим, що козел-запліднювач, присвячений богові Перуну, і є його символом.

Саме Перун, володар небесних вод і водної богині, запліднює її стрілою-блискавкою й проливає на землю небесну воду — дощ родючості й життя.

Залишаючи мовознавцям вивчення можливостей етимологічного наближення фракійського Ebrus (Beru) і Перун, треба визнати, що історично сама назва *Дана Іпр (Ібр)* — як *«Дана — Перун»* — є безперечною. Вона абсолютно передає «чітко зафіксований графічний комплекс» Danaper (за Йорданом).

Семантикою *Дана Істр* є «Дана Стрибогова». Бо *Стрибог* — східноетруська назва Перуна (сузір'я Стрільця). Ці назви нагадують нам і назву стародавньої праслов'янської річки Дуни (Двіни) Ерідана на ім'я Двотільця — бога світла й води. Перун був також богом світла (блискавки) й води, а Стрибог був той же Перун — сузір'я Стрільця у родичів Русі — східних етрусків.

Назва *Дунай,* можливо, була чоловічою формою назви богині Дани, як це завжди було в міфології стародавніх індоєвропейських племен.

Розглядаючи ареал назви *Дніпро (*Danaper), не можна не зважити на міфологію тієї доби. Треба, крім річок Середньої Наддніпрянщини, розглядати й назви річок «відповідного рангу» в індоєвропейців та їхніх сусідів. Ці річки: Ганг (Ganga), Ніл, Бел (Belus), Рейн, Дунай; Буг (Бог), Тана (Tanais) — усі були богами стародавніх народів і мали назви головних богів. Річка Дніпро, за даними Шафарика, Головацького, Афанасьєва та й усіх інших учених, була також божеством слов'ян та їхніх попередників. Нами показано, що Дніпро не є винятком. У ту добу не племена називалися назвами річок, а навпаки, річки — назвами племен. Племена часто прозивалися назвами своїх головних богів. Тому стародавнє плем'я танівців, що, за Шафариком, жило на річці Танві й було гілкою тих прославлених велетнів, котрі лишили нам гостроверхі могили на Наддніпрянщині, свою назву прибрало від імені *Тана.* Поширившись від Карпат до Дону, тани стали відомі пізніше як анти.

О. Трубачов відзначав, що назва *Дніпро* (Danaper) є дослов'янською й стосується Середнього Дніпра. Можна вважати, що саме після злиття Дніпра з Ібром — Козел — Перун (Ірша + Тетерев), чи Іпром (Ірпінь) річка ставала божеством — Danaipr.Так само й Дністер набирав своєї назви після злиття зі Стриєм (назва Стрільця — Перуна у східних етрусків — лелегів — Danaistr. Дон лелегів (Тана) ставав священним після злиття з Дінцем Сіверським.

Нема чого дивуватися, що свято народження води на берегах Дніпра тисячоліттями відбувалось у той самий час і з однаковими ритуальними обрядами, що й на берегах Гангу та Нілу. Якщо Дана — Днєпра, богиня й Діва-богатирка, за міфами й переказами слов'ян,— то й Ганга теж дочка богів. Якщо Днєпра-річка витікала з того місця, де впала голова дружини Сонця на герці з Дунаєм — Перуном, то й витоки Ганги — з голови Джамну.

Цікаво, що як у слов'янській міфології, яка вчить, що там, де зливаються два потоки, річка стає священною, а велика річка — божеством, так і Ганг стає священним лише після злиття Багіраті-Ганга і Алакнанда-Ганга. Тільки тоді він дістає священної назви Ганга, а великою богинею стає, лише прийнявши Джамну. Так і Ніл стає священним і божеством лише після злиття Білого Нілу з Голубим Нілом біля столиці Судану Хартума. Вже зазначалося, що в таких богів, як суданський Номмо, котрий уособлював водну стихію, вірило все стародавнє людство. Як і Дніпро в наших давніх міфах, Ганг має ще більше значення в міфології Індії. Проте в Рігведі він згадується лише двічі, та й ті згадки є, мабуть, пізнішою припискою. Вважають, що веди складено не на берегах Гангу. Зважаючи на те, що тексти вед є вже закостенілою й спотвореною жерцями формою стародавнішої талановитої народної творчості, робиться висновок, що основи індійської міфології створено на прабатьківщині індоєвропейців — Північно-Західному Надчорномор'ї і Наддніпрянщині. Творчість народів Середземномор'я і Надчорномор'я вражає дослідника. Ці народи задовго до нової ери урочисто відзначали (6 січня) свято народження богині втіленої води — Дани. так звані водорщі (водохрещі).

О. Потебня, згадуючи про міф-билину щодо виникнення річок Дніпра й Дунаю з крові богатирів Днєпри й Дуная, образ Дуная з цього міфа ототожнював з образом індійського Індри, тобто нашого Перуна, котрий, здолавши водного бога, звільняє потоки й проливає їх на

землю. Згадаймо капища Юпітерові, Гераклові й Дунаєві.

Та повернімося ще до назви *Бористен*. Цікавим є поглиблення змісту цієї назви за етимологією А. Білецького.

Якщо другою частиною назви *Бористен*, нам здається, було стародавнє доеллінське наше й фракійське (гетське) *Тана (Дана)*, що в еллінів за іншої доби набуло значення «річка-протока», то першою частиною назви А. Білецький вважає ім'я *Борей*. Борей є північним богом вітру. Наші мовознавці, нехтуючи іноді міфологією стародавніх народів, перекладають Борей, як «північний вітер», забуваючи, що в ту далеку добу це означало «північний бог вітру». Явище природи було нероздільним із божеством цього явища. Богом північного вітру був північний бог, а богом південного вітру — південний бог. Хто ж був північним богом вітру в уявленні еллінів? Чи не був він богом північних народів, котрі лишили нам фракійські релікти в назвах річок від Геллеспонту (*Бористенес*) до Дніпра (*Бористенес*)?

Таким богом на цій території був наш Перун. Він мав ще іншу тубільну назву — *Стрибог*. Тому елліни ім'ям *Борей* передавали ім'я Перун.

Назвою *Бористенес* елліни передавали імена богів наших предків: *Перун — Тана (Дана)*, тобто назву річки, котра на нашій території звалась *Дана Ібр* (ibr — ibar — Ibrus — iebhros) = *Дана* + Перун.

Через що саме в еллінів Дана й Перун помінялись місцями й у назві ім'я *Перун* стало на першому місці, а *Дана (Тана)* — Thenes на другому?

Це відбулося через те, що в наших предків річка була жіночого роду й звалась ім'ям головного божества Дани з означенням Перунова — Ібрівська. В еллінів річки були чоловічого роду і головним було чоловіче божество Зевс (Перун). Проте, як показано вище, римське й еллінське ім'я *Діана* було жіночою формою від імені того ж Зевса. Обидва божества були богами небесних хмар — небесної води й блискавки.

Від переставлення імен богів у назвах *Данапер* і Borysthenes *(Перун Дана)* семантичний зміст гідроніма лишився незмінним.

Геллеспонт — назва, що є відміфонімічним гідронімом Геліоса або Полеля, нині має назву *Дарданелли*. Дарданелли, за А. Білецьким, теж є відміфонімічним гідронімом — назвою за ім'ям бога Дардана, онука Дажбога.

Проміжної доби, як бачимо з етимології А. Білецького,

протока звалась на честь бога Перуна — сина Геліоса (Юпітера, Зевса). Одна й та сама протока протягом тисяч років у різних народів звалась на ім'я трьох поколінь головного бога стародавніх еллінів та індоєвропейців — бога Сонця. Першою відомою нам назвою була еллінська, а може, й доеллінська — *Геллеспонт*. Другою — перероблена на зразок еллінських графічних форм назва *Бористен*. І третьою — *Дардан*. За семантичним змістом це «море Данаїд». Данаїди-Белліди-Данелли — вказівка на підземний характер утворення Дарданелл унаслідок землетрусу, як воно й справді було.

Етимологія А. Білецького засвідчує відміфонімічність гідроніма з тотожним семантичним змістом.

На нашу думку, заслуговує уваги мовознавців питання про етимологію назви північного бога вітру в еллінів βορέας і зближення цієї назви з фракійськими Ibar, Ibar, Ebros, Ebrus (Болгарія , Сербія) — фракійське iebhoros.

Культ Дани в Надсередземномор'ї

Починаючи з Коляди (24. XII) — свята, що на території України завжди було святом народження світу й народження часу, культ води виступає як одна з основ обох свят. Народ оспівує народження води, її животворність і благодатність. Більшість колядок, що їх співають у цей час, про найстародавніші міфи, про обожнювану росицю, Дунай.

Улюблені народом поганські свята й обряди Коляди й Щедрого Вечора, Водорщі (Водохрещі), Русальний Великдень, Гаївки, свято Купали з усіма їхніми ритуальними деталями обрядів і поведінки, що збереглись у нас і донині, засвідчують культ богині Дани — втіленої води з найдавніших часів. Заслуговує уважного вивчення все, що лишилося нам від культу води і астрального вогню — від високої космогонії та предматеріалістичної філософії наших предків.

Із надзвичайно поетично-містичною силою передають наші колядки, щедрівки й купальські пісні, міфи, пов'язані зі стародавнім культом і творчою силою води й вогню:

Пане господарю!
На твоїм подвір'ї ялинка стоїть,
Тонка, висока, листом широка.
На тій ялинці трійця горіла.
Три гистри впало, три морі стало...

Як бачимо з продовження цієї типової колядки, світотворча сила води й вогню провіщає господарю благодатність і достаток. Звичайно, міфи наших колядок і щедрівок не списано з індійських священних книг Упанішад або Рігведи. Вони, як це визначив ще О Потебня, є неоціненним скарбом усної традиції тієї ж давності, що й веди, якщо не давніші. Про міфи наших календарно-обрядових пісень, як і про пізніші слов'янські билини, можна сказати: вони є історичною правдою, яка передавалася багатьма поколіннями. Щодо усної традиції величання богині втіленої води й обрядової символіки, то давність її принаймні 5—6 тисяч років.

Культ води й вогню, засвідчений нашими обрядами коляди, щедрого вечора й Купали, старіший за культ Сонця в стародавніх народів. Цей культ належав до скомбінованого 5—7-го культурно-історичного ступеня, а сонячний — до 9-го ступеня (Solisinvieti). Колядки й щедрівки про «три міфічні вогні», що вступають у двір ідеального господаря, величають росицю з неба, міфічну криницю, міфічний Дунай, є ритуальною підготовкою до великого свята народження води, яке відбувалося тоді 6 січня.

Якщо занурення у хвилі божественних річок Гангу та Нілу для південних народів було цілком прийнятне, то на Україні та по інших слов'янських землях навіть великі морози не могли перешкодити виконанню традиційного обряду. Вони роздягаються догола й купаються в ополонках, незважаючи на погоду. Ніщо не могло знищити культу богині втіленої води на берегах Дніпра. Даремно константинопольський патріарх Фотій у своєму посланні 866 р. писав, що Русь «переміняє еллінське нечестиве язичництво на чисту й непідробну християнську віру».

Всі народи, що жили навколо Чорного моря, виконували обряди культу богині Дани, втіленої води, хоч вони й різнилися своїми ритуалами. В Грузії донині на свято відродження — Берикаоба-Кееноба виконується обов'язковий магічний акт: плугом символічно орють воду, щоб забезпечити дощ полям.

На Україні за люнарний місяць до свята народження води (люнарний місяць на Україні складався з 3 тижнів по 9 днів + 3 дні) — 3 грудня — брали воду там, де зливаються три або дві річки чи потоки, й святили її по хатах. Воду зберігали цілий рік. Ритуальні миски, обпалені вогнем і призначені для магії з водою, скульптурні зображення богині втіленої води, що їх виявили археологи, датуються IV—III тис. до н. е.

На Водохрещі (6 січня) ще за нашого часу зберігалась традиція занурювати трійцю запалених свічок у воду. Цей стародавній символічний акт єднання води й вогню, ритуальний акт культу Дани, занесено аж до Бразілії. Сучасні «бразільці зустрічають Новий рік на березі океану. Тут опівночі відбувається обряд вшанування богині води — запалені свічки встромляють у пісок. Учасники свята заходять у воду й розкидають квіти» (Ю. Гекельман). На україні за теплої пори року ще минулого століття на відповідні поганські свята народ, «як дим», ішов у воду, «щоб очиститись і зцілитись».

Так, М. Максимович описував, як на Переяславщині «іде народ хресним ходом і після освячення води в Ільтиці сотнями рине в річку, щоб очиститись і зцілитись». А потім: «Безліч народу слухало весь молебень, стоячи у воді річки Альти». Це й були залишки культу втіленої води, богині Дани, у слов'ян. Приносилися й жертви: у воду кидали півнів (символ сонця), вінки, гроші. Пожертви звалися *данина* — вільна людська пожертва водній богині. На другий день великодня «хлопці обливальники» ходили по тих хатах, де є дорослі дівчата. За кожну одержували пару писанок у свої відра. Цей обряд був описаний ще Бопланом у XVII ст. Парубків дівчата обливали у вівторок. Донедавна подібний обряд виконувався у словаків під такий пісенний супровід:

Облєвай, облєвай власи ай главічку,
Але мі зашануй ту нову сукничку.

У 31-й главі Київського синопсису та в Густинському літописі (від 988 р.) говориться «про обливання водою на великдень». Свого апофеозу ритуальні урочистості культу води досягали в період з 23 травня по 24 червня (7 липня), коли відзначалося одруження богині втіленої води Дани (Лелі) й бога світла Полеля (або Сонця — свято Купала (Кібели).

За кілька тисяч років святкування Купала на берегах Дніпра відбувалися зміни календаря, а також деякі зміни в обрядах культу Дани.

Початок року стародавніх народів припадав на час весняного або осіннього рівнодення. На Україні початок нового року з 1 січня введено в XVI ст., а до того рік починався у березні. В Росії новий рік починався у вересні до реформи Петра I (1700 р.). Такий початок року був пов'язаний із культом богині втіленої води, котру в стародавніх народів символізували змії (вужі), так само як вони символізували й Місяць. Існувала так звана зміїна лічба часу й культу вужа. Справа в тому, що вужі у

саме весняне рівнодення виходять на поверхню землі, а в осіннє — ховаються. Протягом доби вони також ритмічно ховаються і виповзають. Вважалося, що вужі допомагають хліборобу вимолювати дощ. У зв'язку з цим слов'яни знали й два «зміїні» свята; 23 березня й 14 вересня (весняне й осіннє рівнодення). Якщо свята культу води наших предків порівняти з днями староіранського свята сотворення води, починаючи рік, як це було в давнину на Україні, з 23 березня, то останній і головний день водного свята припадають якраз на Купала. «Це дійсно вражає»,— писав з цього приводу Ксенофонт Сосенко.

Таким давнім і міцним був культ богині втіленої води в слов'ян та їхніх попередників.

Розглядаючи скульптуру Небесної богині та ритуальні посудини із зображенням вужів на них і на грудях богині (III тис. до н. е.), пригадуємо назви вужа в слов'ян: *домовик* (укр., рос.), *домакин* (сербськ.), *хазяїн* (болг.), *господарик* (чеське) і т. ін.

Поширене на Україні усне народне повір'я, що вужі часто ссуть молоко жінок, датується IV—III тис. до н. е. На трипільських посудинах із зображенням грудей небесної богині показано вужів, що обвивають груди, торкаючись сосків. Культ богині втіленої води з часів матріархату позначився на багатьох елементах народної культури. Культ вужа й обряди Купала, пов'язані з культом води й Місяця, зазнали впливу пізнішого культу Сонця. Вплив сонячного культу йшов із Ірану та Єгипту, що добре простежується на матеріалі деяких щедровечірніх та купальських міфів та при вивченні стародавніх відомостей (зокрема текстів пірамід — XXVII — XXV ст. до н. е.).

Вивчення орнаментів трипільської кераміки показує, що світ поділявся на три яруси. Нижнім ярусом була Земля, горішній був з запасами води, в середньому рухалося Сонце. Батьком верхнього неба, як ми вже писали, був праслов'янський Див. Там же перебувала й Діва. Це була Дана — втілення небесного океану. Найбільшою космічною катастрофою вважалося порушення ярусів світу — падіння Дива (неба) на Землю. В текстах пірамід описано плач Ісіди (аналог Дани) за вбитим Осірісом (Сонце).

З появою в Єгипті міфа про народження молодого Сонця — Гора цей міф з'являється й на Дніпрі. Маємо колядку з образом, схожим на єгипетського Гора, в котрого одне око є Сонцем, а друге Місяцем, хоч колядка й зберігає свій культ астральної тріади:

Бо в правім личку — світле сонечко,
А в лівім личку — ясен місяцю,
А в грудях йому — ясна зоречка.

Взаємовплив первісних міфологій відчувається і в купальських піснях. *Око* — назва улюбленої дочки бога Ра і богині Тефнут. Другим оком бога є місяць. В наших же найстародавніших купальських піснях маємо:

Гей, Око Лада!
Леле Ладове!
Гей, Око Ладове,
Ніч пропадає,
Бо Око Лада
З води виходить,
Ладове свято
Нам приносить.

Тут *Око* — ім'я дочки Лади — Дани (Лелі), втіленої води, люнарної богині, котра виходить з води в купальську ніч, як і Місяць завжди виходить з води.

Свято Купали своїм космогонічним змістом є святом сонячного кола й колобігу води в природі. Його «символічне значення — одруження сонця з водою» (Я. Головацький). Богиня втілення води — буйна весняна дощова Діва, котра в образі Дани — Дойни — Днепри гасала по світу на конях й пускала грозові стріли, стає дружиною Сонця, щоб «здійснити повноту життя й любов творіння» (Я. Головацький). Культ Дани — це віра у вищість вічних законів природи, матеріального світу, віра в те, що сутність життя й усього живого полягає в єдності з неживою природою й підлягає загальним законам природи й вищому з них — періодичності всіх явищ.

З'являється новий образ — Морена́, котрий символізує море, куди зливаються всі потоки і смерть. Діва, символічно вмираючи через одруження із Сонцем, стає джерелом життя. А Морена́ — символ моря й смерті, супровідниця душ померлих, навесні знову народжується Дівою буйних потоків небесної води.

Дана в образі Морені́ супроводить душі померлих до русла річки, здійснює суд і смерть над ворогами. Тому навіть за християнської доби п'ятницькі церкви, що їх народ вважав присвяченими водній богині, будували не лише на берегах річок або біля джерел чи криниць, а й біля кладовищ. Так залишилася в народі пам'ять про культ втіленої води, богині Дани.

Колись на купальському вогнищі спалювали живих тварин, навіть коней, що символізували Сонце. Ймовірно,

були й людські жертвоспалення на честь жорстокої скіфської Діани, про що свідчить обряд стрибання через купальське вогнище. З пом'якшенням культу спалювали кішку або лисицю. В купальських піснях співають:

Долішняни, горішняни,
Сходьтеся до нас на соботку,
Спечемо вам сліпу кішку.

У минулому столітті по деяких місцевостях Ніжинщини (Млин, Плоске) на купальське свято вже не розводили вогнища, в стрибали через кущі кропиви. Так само й не чорноклен вбирали Морено́ю, а зв'язували дві рогатини, напинали на них дівоче вбрання із стрічками й вінками з волошок, барвінку, куколю, жоржин й інших квітів. Та окрім цих відступів, суворо дотримувались усіх ритуалів обряду. Давність і сила обрядових купальських пісень культу Дани вражає, як вражають справжні перлини великої поезії.

Це була богиня небесного дощу, річок і джерел, що (за космогонією цих народів) разом з вогнем сотворила світ. Історія, археологія та етнографія й міфологія доводять, що назвою цієї богині на терені від Дунаю до Дніпра та від Балканського півострова й Карпат до Дону була Дана (Тана) — Вода-мати. Ця стародавня назва означала: дарителька дощу, родючості, життєдайної сили, життя. За пізніших епох в різних народів вона набирала інших форм, як і богиня змінювала риси та імена.

На терені України, Грузії, Вірменії, на терені Фракії, пеласгів Малої Азії вона була богинею небесної води, річок, а також у різні епохи — і богинею Місяця, як і запозичені з Дніпра пізніші Артеміда в еллінів та Діана в римлян.

Це була відома старофракійська, пеласгійська, гетська Danae, котра в стародавніх еллінських міфах стала матір'ю Персея [1], а в римських — матір'ю Давна.

«Богиня Неба і води», «Невидима Велика Мати», тобто одночасно Дана й Діва, дружина бога світла, водний початок Усесвіту, дарителька дощу й життя, богиня небесної води, річок була головним божеством індоєвропейських народів, які за доісторичних часів жили навколо Чорного та Середземного морів.

[1] Затьком Персея був *Зевс (Перун)*.

Русь і річка богині Дани

Гей, Око Лада,
Леле Ладове!

З купальської пісні

Русь і Дніпро. Чи ж однакові віком ці нерозлучні слова, що їхній священний зміст, здавалось, утрачено назавжди?

Щоб зрозуміти назву *Дніпро*, треба перенестись у далеке минуле, за дві тисячі років, коли слово *Русь* старокельтською мовою означало «вода». Звідси й назва річки Рось, що з нею вчені історики пов'язують походження назви наших предків, назва річки Русави — лівої притоки Дністра, Роски на Волині і т. д. Корінь назви виступає й у словах *русло, русалка, роса*. Однак колись слово *Русь* означало не просто воду. Це була священна субстанція — пасивна жіноча основа, втіленням якої була прекрасна богиня наших предків — Дана, або Леля, що після дотику бога світла — Полеля народжує все живе. Русь була земним символом богині, що й досі живе в пам'яті українського народу — великої богині всіх культурних народів стародавнього світу. Українська Дана, або Леля,— це єгипетська Ісіда, індійська Сакті, що зі світлом Осіріса чи з вогнем Шиви прокидаються до плодоношення.

У стародавніх народів і народів середньовіччя Дніпро називався по-різному: в еллінів — *Бористенес* (Borysthenes), у римлян — *Данаприс* (Danaprīs), у турків — *Узу* (Usu), у татар — *Ексі* (Eksi). На карті Вісконті (1381 р.) — *Еліце* (Elice), на карті Кантаріні (1437 р.) — *Лерене* (Lerene), на карті Баптиста Генуезького (1514 р.) — *Люозен* (Luosen).

Як виникли всі ці назви?

Найдавнішою назвою Дніпра, що її подибуємо в Геродота, є назва *Бористенес*. Професор А. Білецький, котрий досліджував походження цієї назви, пише, що і в еллінів, і у варварів було чоловіче ім'я *Бористенес*, а скорочено — *Борис, Борис* — це початкова частина слова *Бристенес*, а кінцева частина, за старогрецькою мовою, може тлумачитись як «сильний» або «сила». А. Білецький нагадує, що за римського часу ім'я *Бористенес* стосувалось і Гелеспонту, тобто Дарданельської протоки.

Можна гадати, вважає А. Білецький, що назва *Бористенес* виникла десь на фракійській території і лише потім набрала старогрецької лексичної форми. Тоді кінцевій

частині слова відповідатиме фракійське або пеласгійське значення, що старогрецькою мовою означає «протока». Якщо початкову частину назви *Бористенес* пов'язати з коренем слова *Борей* (грецькою мовою «північний вітер»), то буде «протока Борея» або «Північна протока».

Таке розуміння назви нашої річки еллінами є одним з можливих. Проте всесвітньовідомий учений П. Шафарик писав: «Назву річки *Бористена*, тобто *Берестина, Берестена*, ми вважаємо чисто слов'янською» (*Берестянка, Берестова, Берестина, Березина і т. ін.*). А. Білецький, досліджуючи слово *Бористенес*, використав етимологічний метод, що розшифровує слова невідомої мови за допомогою споріднених відомих мов. У цьому випадку слово вивчалось за допомогою старогрецької мови. Проте етимологічний метод дозволяє використати будь-яку мову за гіпотезою мовознавця.

Назви України можна було б вивчати за допомогою української, латинської, грецької та тюркських чи іранських мов. У дослідженні стародавніх етруських написів в Італії європейські мовознавці використали різні мови світу, але даремно. Відомий мовознавець В. Декке, розшифрувавши мальянську табличку з етруським написом за допомогою латинської мови, заявив, що етруська мова належить до романської групи мов.

Але талановитий мовознавець К. Паулі створив пародію на етимологічний метод. Він за допомогою грецької мови зовсім інакше прочитав той же напис. Коли один із мовознавців — С. Бугге розшифрував якийсь напис за допомогою італійської мови, К. Паулі той же напис зовсім інакше прочитав за допомогою литовської. Так він довів, що етимологічний метод у руках мовознавця дозволяє розшифрувати будь-яке слово за допомогою будь-якої мови, хоч таке розшифрування є лише ілюзією.

Труднощі в дослідженні стародавніх гідронімів і топонімів України та епіграфічних пам'яток Північного Надчорномор'я, як і в прикладі з етруською мовою, виникають через необізнаність наших учених з давньою історією тубільного населення або через неувагу до неї. Дається взнаки й небажання ускладнити роботу з етимологічними дослідами. Адже коли видатні італійські вчені де-Санктис і Л. Паретті висловились недавно на користь північного походження етрусків, ця теорія виявилась непривабливою для мовознавців, що бажають оперувати з найменшою кількістю невідомих. Німецька школа мовознавців Мюлленгофа — Міллера — Фасмера

Русь і річка богині Дани

Гей, Око Лада,
Леле Ладове!

З купальської пісні

Русь і Дніпро. Чи ж однакові віком ці нерозлучні слова, що їхній священний зміст, здавалось, утрачено назавжди?

Щоб зрозуміти назву *Дніпро*, треба перенестись у далеке минуле, за дві тисячі років, коли слово *Русь* старокельтською мовою означало «вода». Звідси й назва річки Рось, що з нею вчені історики пов'язують походження назви наших предків, назва річки Русави — лівої притоки Дністра, Роски на Волині і т. д. Корінь назви виступає й у словах *русло, русалка, роса*. Однак колись слово *Русь* означало не просто воду. Це була священна субстанція — пасивна жіноча основа, втіленням якої була прекрасна богиня наших предків — Дана, або Леля, що після дотику бога світла — Полеля народжує все живе. Русь була земним символом богині, що й досі живе в пам'яті українського народу — великої богині всіх культурних народів стародавнього світу. Українська Дана, або Леля,— це єгипетська Ісіда, індійська Сакті, що зі світлом Осіріса чи з вогнем Шиви прокидаються до плодоношення.

У стародавніх народів і народів середньовіччя Дніпро називався по-різному: в еллінів — *Бористенес* (Borysthenes), у римлян — *Данаприс* (Danapris), у турків — *Узу* (Usu), у татар — *Ексі* (Eksi). На карті Вісконті (1381 р.) — *Еліце* (Elice), на карті Кантаріні (1437 р.) — *Лерене* (Lerene), на карті Баптиста Генуезького (1514 р.) — *Люозен* (Luosen).

Як виникли всі ці назви?

Найдавнішою назвою Дніпра, що її подибуємо в Геродота, є назва *Бористенес*. Професор А. Білецький, котрий досліджував походження цієї назви, пише, що і в еллінів, і у варварів було чоловіче ім'я *Бористенес*, а скорочено — *Борис, Борис* — це початкова частина слова *Бристенес*, а кінцева частина, за старогрецькою мовою, може тлумачитись як «сильний» або «сила». А. Білецький нагадує, що за римського часу ім'я *Бористенес* стосувалось і Гелеспонту, тобто Дарданельської протоки.

Можна гадати, вважає А. Білецький, що назва *Бористенес* виникла десь на фракійській території і лише потім набрала старогрецької лексичної форми. Тоді кінцевій

частині слова відповідатиме фракійське або пеласгійське значення, що старогрецькою мовою означає «протока». Якщо початкову частину назви *Бористенес* пов'язати з коренем слова *Борей* (грецькою мовою «північний вітер»), то буде «протока Борея» або «Північна протока».

Таке розуміння назви нашої річки еллінами є одним з можливих. Проте всесвітньовідомий учений П. Шафарик писав: «Назву річки *Бористена*, тобто *Берестина, Берестена*, ми вважаємо чисто слов'янською» (*Берестянка, Берестова, Берестина, Березина і т. ін.*). А. Білецький, досліджуючи слово *Бористенес*, використав етимологічний метод, що розшифровує слова невідомої мови за допомогою споріднених відомих мов. У цьому випадку слово вивчалось за допомогою старогрецької мови. Проте етимологічний метод дозволяє використати будь-яку мову за гіпотезою мовознавця.

Назви України можна було б вивчати за допомогою української, латинської, грецької та тюркських чи іранських мов. У дослідженні стародавніх етруських написів в Італії європейські мовознавці використали різні мови світу, але даремно. Відомий мовознавець В. Декке, розшифрувавши мальянську табличку з етруським написом за допомогою латинської мови, заявив, що етруська мова належить до романської групи мов.

Але талановитий мовознавець К. Паулі створив пародію на етимологічний метод. Він за допомогою грецької мови зовсім інакше прочитав той же напис. Коли один із мовознавців — С. Бугге розшифрував якийсь напис за допомогою італійської мови, К. Паулі той же напис зовсім інакше прочитав за допомогою литовської. Так він довів, що етимологічний метод у руках мовознавця дозволяє розшифрувати будь-яке слово за допомогою будь-якої мови, хоч таке розшифрування є лише ілюзією.

Труднощі в дослідженні стародавніх гідронімів і топонімів України та епіграфічних пам'яток Північного Надчорномор'я, як і в прикладі з етруською мовою, виникають через необізнаність наших учених з давньою історією тубільного населення або через неувагу до неї. Дається взнаки й небажання ускладнити роботу з етимологічними дослідами. Адже коли видатні італійські вчені де-Санктис і Л. Паретті висловились недавно на користь північного походження етрусків, ця теорія виявилась непривабливою для мовознавців, що бажають оперувати з найменшою кількістю невідомих. Німецька школа мовознавців Мюлленгофа — Міллера — Фасмера

застосувала для досліджень щодо України й Надчорномор'я порівняльний розгляд імен лише іранських мов.

Професор В. Петров пише, що власні імена досліджували не в мовноетнічній належності їх, а щоб знайти на півдні Східної Європи іранців. Один із прихильників і послідовників німецької школи Мюлленгофа — Міллера — Фасмера осетинський мовознавець В. І. Абаєв усі стародавні топоніми України й Надчорномор'я досліджує за допомогою осетинської мови. Назву *Бористенес* він розшифровує як *широке місце (широкий край)*.

А. Білецький висловлює сумнів щодо такого розшифрування. Нам здається, що застосування етимологічного методу з використанням іранських мов для Надчорномор'я без слов'янських мов, слов'янської міфології та етнографії без знання тубільного життя відповідної доби приведе до неправильних результатів.

І справді, В. Абаєв, досліджуючи деякі назви племен скіфського часу — *массагети, тірсагети, тіссагети* та ін.,— вивчає лише звукову подібність цих слів, кожного зокрема, до якогось ірано-осетинського слова. За В. Абаєвим, массагети — це *ману (людина) + заг (олень)* — люди-олені, тірсагети — *тура (ярий) + заг («олень»)* — швидкі олені і т. ін.

Наводячи ці факти, В. Петров ще на топонімічній конференції 1959 р. казав: «За Абаєвим виходить, що *матікети* це «сарана»; *міргети* — «птахи»; *авхети* — «гарні».

Насправді, тірсагети — це гети, що жили на Дністрі, який тоді звався *Тірас*. *Авхети* — зовсім не «гарні», це ті ж гети, тільки звук г (g) в цій назві передано як х (h). Міргети — зовсім не «птахи», як дослідив В. Абаєв,— тут просто маємо помилку переписувача і т. ін.

В. Абаєв застосував осетинську мову також для дослідження назв слов'янських річок Дону, Дніпра, Дністра й Дунаю. За В. Абаєвим, *Данаприс* — Дніпро це північно-східно-іранське *дан («річка») + апр* («глибока»). Розшифровуючи назви наших річок, В. Абаєв підійшов до справи так само, як він це робив щодо назв племен Надчорномор'я. Застосовуючи осетинську мову, він не зважає на те, що й індоєвропейське Udan означає «безмежна глибина», «хвиля» (звідси й назва нашої річки *Удай*). Йому невідомо, що культ богині Дани на Середній Наддніпрянщині панував тоді, коли пишні храми цієї богині стояли не лише на Наддніпров'ї, а й у старослов'янському місті, що нині в Німеччині має назву на

честь цієї богині — Магдебург, («Дівоград»), та й у далекому тепер, а тоді слов'янському Адріанополі.

Розглядаючи слова *Дан, Дон*, як осетинські «річка», «вода», В. Абаєв не зважає на стародавніші слов'янські: *тонути, тону, тоня і т. ін.* (Tanais), а також на назву Західної Двіни — *Рудон* (Rudon). З погляду іранського походження є незрозумілою й назва *Дунай*. За скіфського часу низова течія річки звалася *Істр*, а в горішній і середній течії річка мала стародавню кельтсько-латинську назву *Данувіус — Дунай*.

Там, де були іранці, існувала назва *Істр*, а там, де жили кельти й слов'яни, річка звалася *Дунай*.

Чи було, справді, призабуто або «переусвідомлено» скіфами-кочовиками й савроматами наше стародавнє ім'я священної слов'янської річки саме в той спосіб, як це розуміє В. Абаєв? Він не вивчав культури й тубільного життя наших народів за доби, що передувала приходу кочових іранських племен у північно-східне Надчорномор'я. Той формальний зміст, що його вловив В. Абаєв у назві нашої річки за мовними залишками наших сусідів іранського походження, набрав би іншого характеру, якби він користувався тубільним матеріалом. Адже культ великої богині наших предків Дани — Лелі — пасивного жіночого початку Всесвіту — втіленої води існував у басейні Дніпра задовго до приходу скіфів-кочовників і савроматів у Північно-Східне Надчорномор'я.

Нам здається, що, розшифровуючи дуже стародавню назву річки на прабатьківщині індоєвропейської культури, за яку деякі вчені вважають нині Середню Наддніпрянщину, В. Абаєву треба було вивчити й давню історію нашої країни.

Треба було ще домогтися якоїсь узгодженості між результатами мовного вивчення й історією та географією нашої землі, визначити, хоч орієнтовно, добу, коли річка Дніпро дістала свою назву *Данапр*, вивчити культуру народів, що населяли тоді басейн Дніпра, порівнюючи її з культурою тогочасних іранських племен, а відтак вивчити й міфологію, що, за Марксом і Енгельсом, складала важливий елемент античної культури.

Питання про походження назви *Дніпро* є передусім питанням історичним, а не лише мовознавчим.

Для вітчизняного історика мовні дані, одержані за допомогою етимологічного методу вченими інших країн, будуть завжди лише допоміжними, додатковими до історичних фактів із життя народу. Насамперед роз-

глядатиметься історія, археологія, міфологія, етнографія й дані мовознавства, проте на основі вивчення всієї топоніміки країни, а не якоїсь її частини чи окремого топоніма.

Щоб перевірити думку В. Абаєва, нібито назву Дніпру дали іранці, звернімось до історичної географії відповідної доби, яку В. Абаєв спробував обернути добою іранців на Наддніпрянщині. Основою іраністики на Україні є посилання на Геродота й на окремі власні імена в епіграфічних пам'ятках Північно-Східного Надазов'я.

Надамо слово Геродотові.

В описі Скіфії V ст. до н. е. Геродот називає її за ім'ям народу, що зустрічався першим у Надазов'ї на території кіммерійців, яких у VII ст. до н. е. заступили скіфи. Він зробив це подібно до того, як ще у XVIII ст. робили європейські історики, називаючи азіатські народи татарами, а ми робимо й нині, називаючи народи Америки американцями. Розповідає Геродот про зовсім різні за способом життя й походженням народи. Він пише: «Скіфія являє собою чотирикутник, два боки якого доходять моря, причому лінія, що йде всередину материка, такої ж довжини, як і та, що йде вздовж моря.

Так, від Істру (Дунай.— *О. З.)* до Бористенеса (Дніпро.— *О. З.*) десять днів путі й стільки ж від Бористенеса до Меотиди (Азовське море.— *О. З.*).

З другого боку від моря в середину країни до меланхленів, що живуть над скіфами, двадцять днів путі. Денну путь я визначаю двомастами стадій. Таким чином, Скіфія в поперечнику становить чотири тисячі стадій. Такої ж довжини й ті прості боки її, що йдуть в середину материка.

Такий обсяг цієї країни».

Описавши Правобережну Наддніпрянщину «від торговельного міста бористенітів, що становить найбільший середній пункт усієї приморської Скіфії», Геродот назвав по черзі каліпідів-елліно-скіфів, алазонів, що сіють хліб, цибулю, часник, сочевицю й просо, й закінчив народом орачів, що сіє хліб на продаж. Далі він зазначив: «Народи ці живуть уздовж річки Гіпаніса (Буг.— *О. З.*) на захід від Бористенеса». Далі батько історії пише так: «Перейшовши Бористенес, вступаємо в найближчу до моря землю Гілею. Вище живуть скіфи-хлібороби, яких елліни, що живуть біля річки Гіпаніса, звуть бористенітами. Самих себе тамтешні елліни звуть ольвіополітами. Ці скіфи-хлібороби посідають простір на схід на три дні, поширюючись до річки на наймення Пантикапа. На

північ, угору за течією Бористенеса, вони живуть на 11 днів путі».

На схід від скіфів-хліборобів, по той бік від річки Пантикапи, живуть скіфи-кочовики, що не сіють нічого й не орють. «Кочовики посідають область на схід на чотирнадцять днів путі». Геродотова річка Пантикапа — це сучасна українська річка Молочна, що є єдиною на схід від Дніпра на три дні путі.

Молочна, що впадає в Азовське море навпроти колишнього міста Пантикапея (сучасної Керчі) в районі Мелітополя, лежить за 138 кілометрів від Дніпра, тобто на віддалі точно трьох днів путі у 600 перських стадій. Нижче від лінії сучасних Каховки — Мелітополя була країна Гілея, а на схід від Мелітополя кочували іранці. Таким чином, Геродот описав усі народи українського Надчорномор'я, так само, як і всієї Скіфії. В описах Геродота кочові іранські племена північно-східного Надазов'я посідають осібне становище відносно цілої країни інших хліборобських народів. Вони навіть територіально кочують наполовину за її межами (у колишній Савроматії аж до теперішньої Осетії). Їхня територія лежала на схід од Дніпра. Під час війни з персами вони разом з іраномовними савроматами складали окрему армію, яка не повинна була переходити на територію хліборобських народів, а мусила відходити на схід.

Що ж то були за народи, котрі жили на захід від річки Пантикапи на Чорноморському узбережжі та по обох берегах Дніпра? Першою країною була Гілея, що лежала між сучасною Каховкою і Кримом. За Геродотом, це була батьківщина Геракла, де жили герокліди, що вели свій родовід од Геракла. Тому й країна звалася *Гілея*. Відомо, що династія гераклідів правила Лідією в Малій Азії з XII до VII ст. до н. е. — цей народ не був іраномовним. Далі на захід жили елліно-скіфи й угору по Бугу, на Правобережжі Дніпра — хліборобські алазони й орачі, що, безперечно, є нашими предками. По Дніпру на північ від Гілеї на 11 днів путі, тобто на 500 кілометрів, жив народ хліборобів — бористенітів, що посідали територію аж до сучасної Київщини і Полтавщини включно. До XVII ст. європейські історики (Гербіній та ін.) ототожнювали бористенітів з українськими козаками. Сучасна наука визнає Середню Наддніпрянщину прабатьківщиною нашого народу принаймні з II тис. до н. е.

Наддніпрянщина прийняла до себе, мабуть, значну частину кіммерійців після приходу скіфів у Надчор-

Голова Деметри, фреска. З мавзолею Деметри I ст. н. е., м. Керч

номор'я (VII ст. до н. е.).

Але ж видатний мовознавець, історик і археолог академік М. Марр писав, що кіммерійці стали селянами-смердами Київської Русі. Отже, Геродот не наводить таких даних, щоб можна було використати іранські мови в дослідженні топонімів Наддніпрянщини.

За відомий нам історичний період з іраномовних народів Наддніпрянщина прийняла лише частину роксоланів, що перебували в Надчорномор'ї з II ст. до н. е. до IV ст. н. е. й зазнали поразки від гуннів. Роксолани, безперечно, взяли участь в етногенезі українців. Але чи могли ці, хоч і численні, групи роксоланів, що їх наші предки поважали й шанували аж до зовсім недавнього минулого, дати іранську назву найбільшій річці країни, що її бесейн уже тисячоліття густо заселяв народ давньої культури? Адже Дніпро, що простягся на 2223 кілометри через території, заселені різними слов'янськими народами, не міг бути без назви. Якщо в окремі періоди іраномовні племена скіфів і доходили Дніпра в районі сучасних Нікополя — Запоріжжя, то це були короткочасні навали в VI—III ст. до н. е.

Геродот же свідчить, що народ хліборобів жив у цій країні й мав власних царів за десять віків до перської війни, тобто в XV ст. до н. е. Він пише, що ніяких інших народів у той час на території сучасної України не було. Саме тоді, за царя Таргитая, «впали з неба» золоті речі: плуг, ярмо, сокира й чаша, що горіли небесним вогнем, і їх зміг узяти лише менший син царя Колоксай. Йому й дісталося царство хліборобів у XV ст. до н. е.

Ще за XXV ст. до н. е., за трипільської культури, наші предки великими масами перейшли до хліборобства, але жили в оточенні скотарських племен і мали в своєму середовищі консервативні й ще сильні скотарські кочові роди й групи населення, з якими в хліборобів дедалі частіше виникали непорозуміння й конфлікти. Назріла потреба уніфікації соціального стану населення. Соціальну реформу здійснив царевич Колоксай, увівши державний культ Золотого Плуга.

Культ Золотого Плуга, описаний Геродотом запанував у XVI—XV ст, до н. е. внаслідок революційної реформації старого культу великої богині наших предків. Цей культ з XV ст. до н. е. зберігся аж до нашого часу в деяких обрядах — свято плуга, засівання на новий рік, вшанування хлібом-сіллю, сороковини та ін. Але зберігся й давніший культ богині Дани — Лелі (Девонії — Діви), що панував на Дніпрі задовго до царя Таргитая, ще за трипільців: свято Купала, свячення верби, русалії та ін.

Від свого верхів'я й до Чорного моря Дніпро завжди мав стародавню назву, що походила від імені богині Дани. Статуетки Дани археологи знаходять, починаючи з трипільської культури. На честь цієї богині, як це доведено ще видатним українським етнографом і істориком Я. Головацьким, названо і слов'янську річку Двіну на Заході. Цю назву перенесено й на Північну Двіну. Звичайно ж, у басейні річки Західної Двіни ніколи не було іранців.

На Русі й у Стародавньому Римі Дніпро називали однаково. Початкову назву річки, яку дали їй наші предки, запозичили римляни, що мали тісні торговельні й культурні зв'язки з територією Наддніпрянщини аж до II—III ст. н. е. Давні писемні джерела зберегли нам стару назву річки Данапр що пізніше перейшла в слов'янське *Дънѣпр* і згодом *Днѣпръ — Дніпр*, а далі відбувалося наближення назви до категорії власних чоловічих імен — *Дніпро*. Про те, що Дніпро має назву, пов'язану з давньою міфологією на честь головної богині наших предків Дани — втіленої води, Я. Головацький зробив висновок ще понад сто років тому.

В української богині Лади було двоє близнят — Леля, або Дана, і Полель — втілення світла, чоловіче начало Всесвіту в космогонічно-філософських уявленнях того часу. Народний обряд Купала, що зберігся донині, означає одруження Дани й бога світла Полеля.

Культ Дани — це віра у вищість вічних законів при-

роди, матеріального світу над людськими соціальними законами. Вважалося, що наближення до розуміння й виконання законів природи, яким підкоряється й людина, може забезпечити їй добробут і щасливе життя. Щоб бути спроможним досягти успіхів, достатків, вважалося, що слід виховувати в собі здатність до самопожертви. У свято на честь богині Дани в обряді поєднання з першоджерелами матеріального світу і життя — сонцем і водою — обряді відродження й одруження, коли людина віддавалася здоровим і чистим пориванням тіла й духу, нею оволодівав стан піднесення.

Нині в народі лишилося трохи призабутих, переплутаних, перелицьованих купальських пісень, але й вони є справжніми перлинами великої поезії. Як писав дослідник слов'янської міфології Х. Ящуржинський, у купальських піснях на честь богині Дани домінує своєрідний одноманітний, протяжний, архаїчний наспів, в якому відчутна мелодика еллінських співів навколо жертовника. Наводячи ці слова, професор О. Дей пише, що «домінуюча в купальських піснях тема кохання розробляється з глибокою силою почуттів, ніжністю й пристрастю. Пісня ставить милого вище батька, сестер та братів, висловлює захоплення парубочою й дівочою красою. Дівчина не соромиться признатися піснею в своїй любові». «Всім своїм змістом і образною системою купальські пісні закликають молодь брати шлюби». Визнавши, що свято на честь богині Дани лишило живучі обряди у багатьох народів від Європи до Індії, О. Дей зазначає: «Для духовного життя первісних племен характерний цей обряд, який дехто з вчених уважає й общинно-родовим святом, знаменним одруженнями й прийняттям до роду. Разом з тим змістом цього свята було вславлення перемоги життя, вшанування життєдайних сил природи — сонця й води». За О. Деєм, починаючи з XI ст., «в церковних писаннях і документах зустрічаємо вимоги переслідувати й забороняти цей обряд». Проте заглушити традиції свята, «сповненого віри в життя, людину й природу», виявилося неможливим. Як колись римський поет Овідій милувався цим святом і описав його, так милувалися ним і описали його близькі нам Леся Українка й М. Коцюбинський. Навівши твори відомих письменників XIX ст. й твори радянських письменників, присвячені святу богині Дани, О. Дей слідом за видатними дослідниками минулого М. Костомаровим та Я. Головацьким пише: «Скарби традиційної купальської поезії у всіх виявах настільки багаті й барвисті, що засвідчують на широке творче використання поетами й музикантами, художниками й пропагандистами поетичної обрядовості наших днів».

Таким є й нині ставлення науки, мистецької думки й народу до стародавнього свята на честь богині, з ім'ям якої пов'язана назва великої української річки. Зрозумілим стає, що ім'я Дана для наших предків означало не просто «воду», як це уявляв собі В. Абаєв.

Всебічне вивчення історії Наддніпрянщини змушує нас визнати, що назва річки Дніпро пов'язана з міфологією наших предків. Тож і справді, чи не було Середнє Наддніпров'я центром поширення високої духовної культури й міфології орачів, а разом і відповідних гідроцімів?

Стародавня назва Дніпра походить, мабуть, від двох слів: *Данъ* (Дані-Діві) і слова *присно*, що означає «завжди» («повсякчасно»).

Данъ + приснъ → Дънѣпръ → Дніпр → Дніпро.

Давнє слово *присно* означає: «те, що при мені», «властиве» («своє», «близьке», «рідне»). Ім'я *Данаприс* означає: «завжди Дані» («завжди Діві»), або «властиве Дані (Діві)», або «рідна богині (Дані) річка». Через глибокий, тисячоліттями освячений міфологічний зміст давньої назви річки *Дніпро — Данаприс* це ім'я було перенесено і в уявлення християн, у мову церковних обрядів. Стародавня назва великої священної річки наших предків збереглась до наших днів у церковнослов'янському *Приснодіва*. Через те зустрічаємо жіноче закінчення в давніх фіксаціях назви річки Дніпро, наприклад, *Дънѣпра*.

Стародавня назва другої української річки Буг за тих часів означала «Бог».

Колись Південний Буг, як і Дніпро, був священною річкою, як потім Ганг в Індії. Богиня Дана, що існувала в нас задовго до нової ери, в еллінів звалась Артемідою, а в римлян Діаною. Геродот, що відвідав береги Дніпра в V ст. до н. е., занотував з найавторитетніших джерел: орачі походять від бога Зевса й річки Бористенеса, тобто від богині Дани. Точніше, народ *русь* є виявом богині Дани на землі. Обмірковуючи це повідомлення, Геродот не міг його заперечити й погодився з таким високим походженням наших предків.

Минуло п'ятнадцять сторіч, і наш високої освіти й культури співвітчизник — автор «Слово о полку Ігоревім» потвердив Геродотові записи, назвавши Русь Даж-

божим онуком, тобто сином Перуна (Зевса) й земним символом Дани — Лелі.

У Геродота можна також довідатись, що задовго до Гомера, ще за часів Гесіода, еллінська богиня Артеміда разом з Аполлоном прийшла на острів Делос із країни скіфів — країни Гіперборейської. Артеміду й Аполлона, за Геродотом, супроводжували дві дівчини з нашої країни — Агра й Опіда, могили яких були священні на Делосі.

Щорічно жителі країни Гіперборейської привозили дари в храм Артеміди на острів Делос. Елліни так поважали послів з батьківщини Аполлона й Артеміди, що урочисто вшановували їх, обдаровували й залишали в себе. Тоді гіпербореї, жалкуючи про втрату кращих представників свого народу, почали надсилати дари без послів. Геродот підкреслює, що дарунки традиційно обгорталися в пшеничну солому. Країну Гіперборейську він описує ще як країну, де сіють пшеницю і яка знаходиться на півночі Скіфії. Геродот порівнює гіпербореїв із племенами фракійськими, кажучи, що фракійські жінки не можуть обійтися без пшеничної соломи в обряді на свято великої богині. Пшенична солома вживалась як жертва для вогнищ на свято Купала, а країна Гіперборейська була країною давнього сіяння пшениці в басейні Середнього Дніпра. За тих далеких часів (за часів Гесіода) спочатку Артеміда була теж втіленням води, як і наша Дана. Нове ім'я богиня прибрала в еллінів через те, що її запозичили з міста Арти, столиці одного з трьох царств Русі — Артанії, про яку писали арабські географи. В Артанії — царстві ратаїв, за Геродотом, купували елліни мечі, пшеничний хліб, який за назвою нашого міста греки стали звати артосом. Там запозичили вони й нашу Дану — Лелю, що прибрала нове ім'я Артеміди. Багато віків минуло, поки еллини-мисливці перетворили Артеміду на богиню мисливства, якою вона стає з IV ст. до н. е. Проте в Аркадії та Етолії наша прекрасна богиня лишилась назавжди, як і на батьківщині, богинею річок — жіночності Всесвіту.

Писемні джерела свідчать, що римський історик Лукан, описуючи кельтських богів, про одного з них, Тараніса, каже, що «його олтар не милостивіший за олтар скіфської Діани». Так він потверджує, що за скіфського часу на Наддніпрянщині існували храми й олтарі великої богині нашого народу Дани (Лелі).

Цікаві історичні факти з давніх стосунків наших предків з іншими стародавніми народами потверджують цей висновок.

Не так давно англійські історики й археологи після тридцятирічних дискусій погодилися, що знамениті руїни храму Стоунхендж в Англії належать народові зайшлих людей, що прибули в XVI ст. до н. е. зі степів Середнього Наддніпров'я. Цей народ пройшов через Нормандію й приніс на Британські острови бронзову культуру, торговельний обмін і своєрідний спосіб поховань. Самі поховання простежено від Шотландії, через Нормандію до Наддніпрянщини. Якщо зважити на свідчення Геродота, то ця подія відбулася за царювання вже згадуваного Таргитая. Що сталося в країні наших предків у середині II тис. до н. е., за доби, що передувала появі іранських племен у Надчорномор'ї? Який грандіозний переворот так трусонув Наддніпрянщиною, що змусив хвилю емігрантів дійти аж до Британських островів?

За повідомленнями Геродота, на XVI—XV ст. до н. е. припадає революційна реформація культу головної богині орачів Дани — Лелі. Ця реформація, за тодішніми уявленнями старовірів, робила неможливим не лише життя людини, а й знищувала її нащадків — увесь рід. Важко уявити собі революцію тієї доби, але вона дуже позначилась на людності з-над берегів Дніпра. Царством заволодів Колоксай — поборник реформації культу Дани. Це сталося у зв'язку з невідповідністю давнього культу скотарів і новими вимогами народу орачів. Тоді ж, за легендою, з неба ніби впав Золотий Плуг, якому мусив поклонятися народ. Богиня Земля стала втіленням зораного поля. Життя й достаток народжувалися вже від одруження світла (у вигляді Золотого Плуга) й поля. Так Русь стала уніфікованою державою орачів. З того часу народ зберіг свято весілля плуга, де молодою виступає зоране поле. Культове слово *Русь* стало означати «зоране поле», а далі й самих орачів і воїнів.

Це сталося за 15 століть до нової ери. Чому реформація культу Дани — втіленої води повинна була стати великою революцією в історії наших предків? Треба зважити, що на Наддніпрянщині наш народ жив споконвіків. Мабуть, іще за умов первіснообщинного ладу, за первісної форми релігійних вірувань — тотемізму. Їхнім тотемом була свята Русь — «свята вода». Цей вислів зберігся до нашого часу. Найвищим таїнством наших предків було занурення у воду в священній річці Буг (Бог). Це був обряд очищення — поєднання з основами Всесвіту — водою і світлом. До річки Бугу з усіх кінців

ішли тисячі прочан. Природа тотема *Русь* свідчить про надзвичайну стародавність нашого народу, що посідав басейн Дніпра, і про таку ж стародавність назв головних річок Східної Європи, що дістали їх на честь нашої богині Дани — втілення води.

Племена й територія Наддніпрянщини, можливо, були прабатьківщиною філософії і космогонії найстародавніших культурних народів, які вбачали прообраз матеріальної природи світу в поєднанні світла і води.

Пізніше ми бачимо подібну картину вірувань по-зендському в Пра Армузді, що поєднував ці основи матеріального світу. «З води,— говориться в індійській священній «Рігведі»,— утворився світ завдяки силі часу, бажанню, розуму й теплу».

Лише великі досягнення сучасної фізики, хімії, астрономії та інших наук дозволяють нам наблизитися до правильного розуміння світогляду та космогонічних і філософських уявлень того часу.

За доби родового ладу наші предки уже не поклонялися тотемові Русь як богові, але вшановували його з магічними обрядами як святиню. Вони взяли участь у створенні найстародавнішої міфології того часу, що поширилась до Індії і Єгипту та Британських островів. На нашу думку, у сучасних християн хрещення у воді є залишком стародавнього обряду — занурення у воду з метою очищення через поєднання з основами матеріального всесвіту — водою і світлом — першопричиною й першоджерелом усякого життя.

Коли після реформації культу Дани — Лелі назва тотема *Русь* стала визначати вже не воду, а зоране поле (орачів), з'явилася нова богиня — мати Земля. Звідси й обряд заприсягання з'їсти крихту «святої землі», що потім перейшов у християнський обряд причащання. Ми бачимо стародавність тотема наших предків Русі і їхньої міфології з головною богинею Даною, що пережила неоліт і вік бронзи, коли в третьому тисячолітті до н. е. відокремилися скотарські племена, і дожила до наших днів. Наша стародавня міфологія пережила добу заміни патріархальної родини державою, що сталася за царя Таргитая в другому тисячолітті до н. е., за часів великої революційної реформації культу богині Дани.

Цей процес відбувся на Наддніпрянщині задовго до приходу кочових іранських племен у Північно-Східне Надазов'я.

Звичайно, що іранці, які ніколи не кочували на Наддніпрянщині і які прийшли в Надазов'я через тисячу

років після реформації культу богині Дани, не могли дати своєї назви річці, що простягалася по наших землях на 2223 кілометри.

Найстародавніша й найпрекрасніша богиня еллінів Артеміда прийшла на острів Делос із нашої країни. Це була Дана — Леля наших предків, ім'я якої має «незрівнянна серед річок». Про високу давню культуру нашої землі промовляє історичне ім'я *Дніпро — Данапріс*.

Чоловіча форма імені *Дана — Данай-Дунай* позначала водного бога, сина річки — Бела (Belus), царя богів Ассірії. Дунай був батьком Данаїд — онучок Бела, богинь джерел і криниць. Легендарна Дана-Дойна-Днепра — Діва грози й хмар гасала на коні й билася в двобої з Дунаєм. Назвою добре відомого яфетичного племені була Danuh//Danau. Як зазначав М. Марр: «ніколи за передісторичних часів етнічні назви не походили від назви річки, зовсім навпаки». А от щодо назв племен Надчорномор'я, то вони часто походили від назв їхніх головних богів. Зв'язок назв річок, племен, богів звертає нашу увагу й на назву народу та Київської держави *Русь*. Вчені давно пов'язують назву Русь із назвою річки *Рось* (Rus). Ці назви виникли одночасно з назвою Дніпро (Danaper). Тому нам здається, що за розгадкою таємниці Русі не треба було звертатися до скандінавських назв IX ст. Вони, ці назви, не розв'язують питання. Ми звертаємо знову увагу істориків і мовознавців на стародавній міф про походження Русі. Цей прекрасний міф стоїть поруч найкращих міфів і свідчень античного світу. Його зміст полягає в тому, що Русь — онук Дажбога.

Княжий Дажбог це Сонце — Ра (Rha) — Сварог (Sur). Про цей міф нагадав нам і автор «Слова о полку Ігоревім», назвавши Русь Дажбожим онуком, тобто дитиною, що походила від Перуна й богині Дани. З повідомлень Геродота також знаємо, що від дочки річки Borysthenes (Дани-Днєпри) і від бога Зевса (Перуна) походили скіфи-хлібороби, поляни-бористеніти й орачі-Русь.

Цікавим є образ дитини Днєпри (Дани) — дівчатка, в котрого руки по лікті в золоті, ноги по коліна в сріблі, в косах часті зірки. Це божество — теж астральний вогонь: Сонце, Місяць і зорі. Це той же Sur (або Surya — жіноча давнішня форма) — назва Сонця в індоєвропейських племен.

Геродот, як згадувалося вище, пише, що за царя

Непра

Таргитая з неба впав золотий плуг (сузір'я Оріона) — символ Сонця й астрального вогню. Тоді Ра (Rha) — Сварог (Sur) навчив людей шлюбу, ковальського мистецтва і хліборобства. З того часу люди стали орачами і в них з'явилося свято плуга.

Чи справді плем'я орачів Геродота стало називатися племенем їхнього бога, котрий навчив їх орати й вирощувати хліб?

Корінь rha (ru) означає плинність світла й води. Тому старокельтською мовою rus означає й світло й воду — річку. Семантика назви річки Рось (Rus) могла означати «вода», а семантика назви плем'я — і «сонце», і «вода» (скоріше — «сонце»). Адже дієслово орати і назву орачі можна наблизити до назви бога сонця Rha-Sur, rus-ruris-ruaris, ar (ra) — arare — орати — орачі.

Нині ми знаємо, що Русь була племенем пеласгів-трипільців. Пеле-Полель (Аполлон) — син Дажбога (Геліоса), а народ русь, що був пеласгами, є онуком Дажбога (Геліоса).

Кельтс. rus = поле (за Скрипаком)

САМБАТАС

Звідки ця таємнича назва — *Самбатас*? Як і коли вона виникла? Що і якою мовою означає?

Над цим питанням довго працювали вчені різних країн. Щоразу пропонувалися нові гіпотези, заперечувались попередні побудови й висновки, наводились нові факти, використовувались десятки мов різних народів світу, що колись були у вжитку, а може, й ніколи не були поширені на території сучасного Києва. Проте найменше залучалися до справи історія тубільного населення, місцеві традиції, стародавні перекази й легенди.

На думку археологів, виникнення сучасної назви міста треба датувати VI, а то й кінцем V ст. н. е., тобто добою князювання легендарного Кия. Таке визначення відповідає археологічно встановленому існуванню середньовічного міста з усіма його соціально-економічними ознаками. Академік Б. О. Рибаков у публікації, присвяченій виникненню Києва, стверджує, що знайдені монети й речі перших віків нової ери та переказ про Андрія Первозванного з «Повісті минулих літ» не доводять, що Києву — 2000 років. Навіть коли взяти на віру християнську міфологію, зазначає він, то в часи апостолів, тобто в I ст. н. е., міста не було. Розрізнені сло-

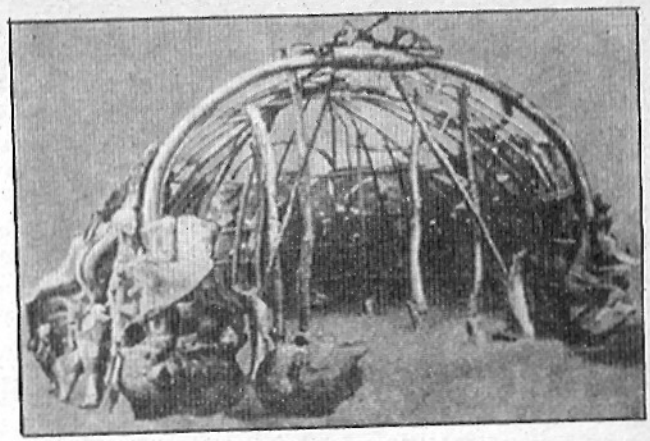

Реконструкція палеолітичного житла

в'янські селища й торг без фортеці — це передісторія Києва.

Складна, виняткова й багата на події тисячолітня передісторія міста. Це обумовлювалося природно-географічними та етноісторичними особливостями території Києва. Адже на початку нової ери й задовго до неї на території сучасного міста існували селища, які, безперечно, мали свої назви й вели торг навіть з далекими країнами. Були, звичайно, і назви місць міжнародного торгу, назви не лише селищ, а й гаваней на Дніпрі чи в гирлі Почайни або назви стоянок племінного союзу.

Як стверджують грунтовні досягнення вітчизняної науки, археологічні розкопки виявили, що територія Києва заселялася вже 20 тисяч років тому. Одне з таких місць, де жили мисливці на мамонтів, розкопав В. Хвойка 1893 року по вулиці Кирилівській. На Ярославовім валу знайдено ще два місця, де жили люди за доби пізнього палеоліту. Виявлено перебування людей на території Києва й за доби мезоліту, та особливо багато є неолітичних поселень (Микільська Слобідка, Вигурівщина, Оболонь та ін.). Були знайдені житла, знаряддя праці, зброя, сліди хліборобства.

У III і II тис. до н. е. існували великі поселення трипільців на Кирилівських висотах, Замковій горі, Сирці, Львівському майдані, у Видубичах, Чапаєвці, Дарниці. У Микільській Слобідці перебувало населення стародавньоямної культури.

Щільність великих трипільських поселень на тери-

торії Києва дозволяє розглядати їх як величезне протомісто. За доби бронзи поселення були на Замковій та Старокиївській горах, на Подолі. На вулиці Героїв Революції, № 9, знайдено бронзові прикраси, що засвідчують існування торгу із Центральною Європою вже з III або початку II тис. до н. е.

Територія Києва була залюднена і в I тис. до н. е. Київські мешканці передскіфської і скіфської доби заселяють ті самі старі, здавна залюднені території. Це знову Старокиївська, Замкова й Лиса гори, садиби Софійського та Києво-Печерського заповідників, Вигурівщина, Жуляни та ін. Знайдені корінфська монета V й світильник IV—III ст. до н. е. свідчать про торгівлю із греками. Пізніше на території Києва перебуває поселення — зарубинецької культури (II ст. до н. е.— II ст. н. е.), черняхівської (II—V ст. н. е.) та Київської Русі.

Залишки грандіозних Змійових валів, що збереглися й до нашого часу, свідчать про могутність племен, що селилися в доісторичному Києві. Оборонні Змійові вали навколо Києва, які тягнуться на сотні кілометрів, можна порівняти лише зі спорудами Єгипту й Вавілону. Вони свідчать про високий рівень культури та інженерно-військових знань того часу. Використовувалися вони, мабуть, уже для оборони від сарматів у II ст. до н. е., а далі й проти готів та гуннів у III—IV ст. н. е. Ці видатні та бездоганні фортифікаційні споруди 12—16-метрової височини по річці Стугні та в зоні оборони Стугна — Ірпінь — Здвиж — Тетерів не подолала й Римська імперія.

Ми користуємося теперішніми назвами населених пунктів, споруд. А які імена носили вони сотні й сотні років тому?..

Чи не найзагадковішою назвою на території Києва виявилася назва *Самбатас*, що існувала, мабуть, з початку нової ери. Таємнича назва *Самбатас* вже понад сто років вважається сфінксом історичної географії.

У творі візантійського імператора Константина Багрянородного «Про керування державою» (X ст. н. е.) є місце, що півтора століття привертає увагу дослідників і вважається дуже складною загадкою стародавньої історіографії. Історики й мовознавці досі не можуть розгадати речення, в якому повідомляється, що човни русів спускаються річкою Дніпром і збираються в київській фортеці, званій *Самбатас*. Досі не вдалося з'ясувати ні походження, ні значення цієї назви. Дослідники підходили до розв'язання проблем по-різному, використовуючи й етимологічний метод, що полягає у вивченні слів невідомої мови за допомогою відомих споріднених мов. Створилося становище, подібне до того, в якому ще недавно перебували європейські мовознавці — дослідники етруських написів в Італії. Адже там було марно застосовано десятки мов світу.

Звичайно, вчені не вперше зустрічаються з труднощами при вивченні найстародавніших топонімів і гідронімів як в Італії, так і на території України. Можна згадати, що й досі точаться дискусії про походження й значення таких назв річок, як *Дніпро, Дністер, Дунай*.

Якщо Карамзін, Потоцький, Ламбін, Лелевель, Ільїнський намагалися розшифрувати назву пристані-фортеці *Самбатас* за допомогою слов'янських мов, то Добровський, Томсен, Бунге, Вігфуссон послуговувалися скандінавськими мовами. Гедеонов, Юргевич, Куник вважали слово *Самбатас* спорідненим із угорською мовою, Ляцький вбачав спорідненість його з литовською, Маркварт і Вестберг — з арабською, а Пархоменко і Лященко — з хазарською. За допомогою вірменської мови назву *Самбатас* розшифрували Брун і Погодін.

Брун на археологічному з'їзді в Києві в доповіді «Про різні назви Києва в колишні часи» висловив гіпотезу, що пристань-фортецю названо *Самбатас* на честь візантійського царевича. Гіпотезу він побудував на припущенні, що візантійський імператор Лев Вірменин (з 814 р.) міг допомагати хазарам укріплювати Київ у часи, коли місто платило їм данину. Із вдячності за допомогу фортецю й назвали іменем сина імператора Самватеса, чи Самбатеса: вірменською — Сембать або Семпадь. Відомо, справді, що за хазарської зверхності в Києві стосунки Хазарського каганату з Візантійською імперією були дружні і візантійці допомогли хазарам будувати фортецю на Дону (Саркел). Про будь-яке будівництво у Києві проте нічого не відомо. Інакше кажучи, гіпотеза є вигадкою дослідника, чого не заперечував і сам Брун. Безпідставним є не лише припущення, що Лев Вірменин будував у Києві пристань, а й те, що її названо на честь чужоземного принца і що наші предки зберегли цю назву. Необґрунтованими виявилися й спроби німецького вченого Маркварта. Він назву міста, що за Ібн-Русте було розташоване на самому початку країни слов'ян і звалося скорочено *Ва. т.* або *Ва. іт.*, читав як *Замбат* і ототожнював із *Самбатас*. Неспроможність гіпотези І. Маркварта довів у 30-х роках В. Мінорський.

Досить штучна й розшифровка назви *Самбатас* видатним ісландським мовознавцем Вігфуссоном. Він виходив з відомостей німецьких істориків, що за часів Готського союзу (III—IV ст.) Київ був столицею Германаріха й називався в готів *Данапрштадт*. *Данапр* — «Дніпро», *штадт* — «місто». Крім недостатньо вивченого твердження, що Київ начебто був столицею Германаріха в IV ст., у Вігфуссона є ще й інші припущення. Назву *Данапрштадт* він спочатку читає як *Тамбастас*, а далі як *Самбатас*.

Важко погодитися і з гіпотезами чеського та польського дослідників Добровського й Потоцького. Видатний чеський філолог, що не цурався й історії, Добровський вважав, що назва *Самбатас* утворилася з варязьких слів: *сам* — «разом» і *абат* — «човен». Тобто: «Місце збору човнів». Під варягами Добровський розумів шведів і користувався шведською мовою. Такої ж думки й відомий український мовознавець Партицький. А Потоцький наближав слово *Самбатас* до польських слів w sam bat, тобто — «у самий бот (човен)». Він не зважив на те, що слово bat польська мова запозичила з італійської значно пізніше і що там воно вимовляється як bot (*бот*), а не bat (*бат*). Шафарик не погоджувався з Потоцьким.

Краще сприймаються гіпотези українських дослідників Ільїнського й Дашкевича, котрі вважали, що *Самбатас* — назва пристані, де річка Почайна впадала в Дніпро, могла утворитись від слов'янського слова *соводь*, тобто — «місце злиття двох річок». Пародією на етимологічний метод дослідження невідомих слів була спроба Карамзіна вивести назву *Самбатас* із слів *Самса* і *мати* — з огляду на те, що, як відомо, Київ був «матір'ю міст руських».

Отже, бачимо, що ніхто з дослідників назви *Самбатас* не розв'язав й не висунув переконливої гіпотези. Правдиво, мабуть, автори визнавали тільки те, що ім'ям *Самбатас* було названо поселення на початку нової ери. Проте кожен з дослідників таємничої назви збирав потрібні відомості, використовував нові джерела й факти з історії Києва і тим робив велику послугу своїм наступникам у науці.

Труднощі в дослідженні стародавніх топонімів України виникають через необізнаність учених з давньою історією тубільного населення або через неувагу до неї. Не можна обминути й історичної етнографії та фольклору. З цього погляду ми хочемо звернути увагу читача

на етнографічно-історичне дослідження топоніму *Самбатас* на грунті тубільних усних традицій, переказів. За відомостями, що збереглися з часів Київської Русі, човни з горішнього Дніпра й зустрічні, що підіймалися з моря, ставали на відпочинок десь в районі сучасного Річкового вокзалу, бо Труханів острів був тоді півостровом. Тут була природна стоянка для суден у затоні, що утворювався в гирлі Почайни. Усні перекази зберігали пам'ять про стародавню київську пристань і християнську капличку в Києві на Подолі під назвою *Відпочинок (Отдых)*. Зміст народних переказів та легенд полягає в тому, що на початку нової ери в районі тієї пристані греки збудували першу християнську капличку, бо там, мовляв, відпочивав апостол Андрій Первозванний, коли мандрував через Скіфію до Риму. Ця невеличка, але добре оздоблена споруда зберігалася тривалий час упродовж існування кількох київських держав. Її не раз відбудовували на місці старого вівтаря. Там, ще задовго до Київської Русі, молилися греки, готи, римляни, вірмени й тубільці-християни. Востаннє, за переказами, на тому місці нібито було споруджено церкву Різдва, в якій служили першу панахиду по Шевченкові, коли домовину з його прахом 22 травня 1871 року було перевезено з Петербурга.

Очевидно, першу християнську капличку на березі Почайни грецькі священники й назвали *Саббатас* (суботи), що означає «відпочинок». З часом за законом дисиміляції звуків (бб — мб) назва *Саббатас* перейшла в *Самбатас*. А може, цю назву дали на честь суботнього свята, що його суворо дотримувалась і християнська церква, бо слово, *субота* означає «відпочинок, або свято взагалі, спокій землі незайманої, вільної для всіх, нічиєї». Адже гавань у гирлі Почайни, певне, і була якийсь час вільною гаванню для еллінських купецьких суден ще на початку християнства чи пізніше, за Київської Русі. Отже, як бачимо, назву не обов'язково пов'язувати з легендарним апостолом, бо відпочинок є відпочинок, незалежно від того, хто відпочиває — апостол чи звичайний купець.

Цей усний переказ автор уперше почув 1930 року від свого вчителя — професора Київського університету Сергія Миколайовича Реформатського, а потім, 1958 року, докладніше — від грекині Софії Анастасіївни Кунелакіс. Предки С. А. Кунелакіс виїхали колись з острова Кріт до Ніжинської грецької колонії на Україні. Кунелакіс була високоосвіченою дочкою останнього бур-

гомістра грецького хрестоносного братства у Ніжині. Мати Кунелакіс, одержавши з дозволу російської цариці диплом Петербурзького університету, тримала в Ніжині пансіон для шляхетних дівчат, де виховувалася й Софія Анастасіївна. Вона до останніх своїх днів зберігала деякі архівні матеріали.

Якщо дніпровську пристань, фортецю чи капличку було названо *Самбатас* на початку нової ери, то саме цей період історії й треба досліджувати. Археологія довела, що поселення на території Києва вже існували за тієї доби. Незалежно від того, чи було поселення Берестиня (Берестеня) на території сучасної Лаври, як вважав Максимович,— праслов'яни заселяли тоді цю місцевість. Наші предки, як визнає сучасна наука, посідали Київщину з доісторичної доби, а пізніше повертали на Наддніпрянщину з Дунаю, частково під тиском кельтів у IV—III ст. до н. е., а потім, на початку нової ери — після розгрому гетської держави Римом.

У I ст. н. е. римський полководець Елій Кат, здобувши перемогу над гетами, взяв у полон 50 000 чоловік (інший переможець, Тіберій Сільван — 100 000). Сотні тисяч придунайських хліборобів загинули та були винищені. Знищувалися всі, хто міг тримати зброю, навіть діти.

Гети масами посунули на Середню Наддніпрянщину, несучи з собою зненависть і презирство до нелюдаката, любов до батьківщини і тугу за тихим Дунаєм. Дві тисячі років, з материним молоком всотували люди ці священні почуття й перетворили їх на національні. М. Леопардов вважав, що слов'яни прийшли на територію сучасного Києва на початку I ст. н. е. під час першого розгрому Гетсько-Припонтійського царства, тікаючи від римського полону й неволі. Якщо перших переселенців ще до н. е. тубільці називали гетами (чи не звідси поширене українське прізвище — Гета?), то пізніше їх приймали як своїх людей, разом страждаючи та обурюючись нелюдськими жорстокостями Елія Ката. Може, з того далекого часу прізвище римського полководця — *Кат* — і стало прозивним в українській мові.

Слово *Самбатас*, що означає, повторюю, «відпочинок, взагалі свято й вільну землю», для наших предків насамперед було назвою дня тижня — суботи. Місцевість над гирлом Почайни таким чином пов'язана з поганським обрядом наших предків — жертвоспаленнями, які відбувалися по суботах на честь Дажбога, Хорса, Перуна. Жертовники ставили завжди на горі над водою або при

злитті двох потоків, якими й були Дніпро та Почайна.

На Андріївській горі, над пристанню в гирлі Почайни, був саме такий жертовник у храмі Дажбога, що стояв посеред доволодимирового городища і був розкопаний видатний українським археологом Хвойкою 1908 року біля Десятинної церкви й сучасного історичного музею. Хвойка так змальовує видатний пам'ятник найстародавнішої, як він пише, «доісторичної» культури Наддніпрянщини: «Серед руїн різних будівель, мабуть, найстародавнішими є руїни кам'яного фундаменту якоїсь загадкової споруди. Фундамент цей складався з різних за розміром каменів сірого пісковику, що набирали іноді химерних примхливих обрисів, а іноді мали наскрізні отвори.

Камені, складені на глині, утворювали еліптичну фігуру (4,2×3,5 м), що мала з чотирьох боків по одному чотирикутнику (завдовжки 0,7—0,8 м), які були звернені до чотирьох сторін світу.

Навколо споруди місцями добре вціліла підлога, що її було виліплено з товстого шару білуватої глини з ретельно вигладженою поверхнею. Із західного боку цього фундаменту було виявлено масивний стовп, у якому шари сильно обпаленої глини чергувалися з прошарками попелу й вугілля. Навколо велика кількість кісток та черепів тварин, головним чином свійських».

Хвойка прийняв цей пам'ятник за руїни античного храму, а стовп — за жертовник, де тривалий час здійснювалися офірування. Наступного, 1909, року Болсуновський уперше опублікував малюнок «капища» Хвойки, а учасники археологічного з'їзду, що відбувся в Чернігові, побували у Києві й одноголосно вирішили, що знайдено «фундамент античного храму поганського часу, забутого й засипаного після прийняття християнства». Болсуновський теж описав руїни храму та залишки фундаментів, де, як він вважав, стояла статуя бога Сонця — Дажбога, або Світовида, «як би його тут не називали».

Овальний майданчик київського храму із стовпом для офірувань був святилищем, куди заходили тільки жерці. Жертовник у святилищі був обернений до народу, який молився на схід, на жертовник, а входив завжди до храму із заходу. Каміння примхливих обрисів із сірого пісковику з різними, інколи й наскрізними отворами, очевидно, мало дивну властивість химерно змінювати звуки, то притишуючи їх, то посилюючи і змінюючи напрямок так, неначебто вони «йшли з неба» — від богів.

Відомий радянський вчений, знавець архітектури й міфології Брунов, описуючи руїни цього київського храму, зокрема зазначав: «Очевидно, чотири кам'яних виступи овального майданчика слугували основою для чотирьох дерев'яних стовпів, що тримали покрівлю над жертовним майданчиком і статуєю ідола.

Навколо овального майданчика викладено долівку з глини, що вказує на критий характер приміщень, які оточували майданчик.

Можливо, що розміщені по прямокутнику стінки були основою дерев'яних стін храму з чотирма внутрішніми стовпами, поміж якими містилася на майданчику статуя Бога.

У такому випадку київський храм має бути схожий на храм в Арконі».

Що ж то був за храм Дажбогу в Арконі — місті й релігійному осередку слов'ян I тис. н. е. на острові Руяні, про який ворожбити України й донедавна шептали: «На морі, на окияні, на острові на Руяні...»?

Храм в Арконі був широко відомий всьому поганському світові провіщаннями своїх жерців, і дари туди надсилали царі й слов'янських народів. Саксон Граматик добре описав той храм (після завоювання данами в 1168 р. острова Рюген, який в ті часи заселяли слов'яни).

В Арконі на міському майдані стояла дерев'яна, витончено оздоблена споруда, де містилася статуя Святовіта — Дажбога. Посеред храму було святилище, обмежене чотирма колонами, між якими висіли розписані завіси із коштовної тканини. Стеля виблискувала червоною фарбою. У храмі стояла величезна дубова статуя Дажбога близько 10 метрів заввишки з чотирма головами, з чотирма шиями, а з двох боків було дві спини і двоє грудей. Дажбог мав бороду й підстрижене волосся. В одній руці він держав ріг із вином, а ліву руку тримав зігнутою. Ріг із вином жрець-ворожбит наповнював щороку в призначений день і провіщав добробут державі й народу. Одежа Дажбога сягала колін, він стояв на голій землі, вгрузаючи в неї підошвами. Біля статуї — речі Дажбога: сідло, вуздечка та велетенський меч, піхви й держално якого сяяли сріблом.

У певні дні Дажбогу правили богослужіння, жерці приносили жертви, ворожили й провіщали майбутнє. Але при жертвоспаленнях обов'язково були присутні царі та князі, і ніколи цього обряду не робили за їхньої відсутності.

Дажбог — бог Сонця — в той час вже не був надміру жорстоким богом війни, він став й богом родючості і плодів земних, всевіддання, мудрості й моральності, суспільного порядку й цивільного права, покровителем гостинності й торгівлі. Тому й звався ще на Русі Радегастом (літописне місто Погар на Чернігівщині за Нестором-літописцем — колишній Радегаст).

Кожний чоловік і кожна жінка з слов'янських земель давали на храм монету, а навколишні племена сплачували десятину. Можна припустити, що й київському храму Дажбога населення сплачувало десятину, а після зруйнування храму (988 р.) та спорудження на його дворищі християнської церкви традиційний культовий податок було передано церкві, що стала й відповідно називатися — Десятинною. Третина військової здобичі належала Дажбогу. Варту храму несли 300 воїнів-кіннотників і 300 піхотинців-лучників, котрі під час війни билися як військо Дажбога. Крім дорогоцінних скарбів, при храмі був білий кінь, що начебто належав Дажбогу. Тільки жрець-ворожбит мав право сідати на білого коня. Народ вважав, що сам Дажбог їздить на ньому і змагається з ворогами. За допомогою того коня жрець-ворожбит провіщав, йти чи не йти війною на ворога, тлумачив події державної ваги. При храмі переховувалися священні прапори й клейноди, що їх брали на війну.

Арабські автори також залишили нам відомості про поганські храми. Так, Масуді в «Золотих лугах» повідомляє, що один з храмів досить досконалої архітектури містився на горі. Храм було складено з каменю різної форми й різного кольору з отворами вгорі, обладнанням для спостережень за сходом сонця. Чи не свідчить це про те, що храм був водночас і своєрідною астрономічною обсерваторією?

В арабських джерелах згадується, що в храмі зберігалися коштовні камені з накресленими на них знаками. По цих знаках провіщали наступні діла й події. У храмі були спеціальні пристрої й музичні інструменти, що їхні звуки мали чудодійні властивості.

Але повернемося до нашого Самбатаса. Відомий український дослідник слов'янської старовини Г. Дяченко наводить цитату із стародавньої літератури, де згадуються субота й суботні офірування: «Суботні всеспалення щотижневі». Справа в тому, що обряди спалення жертв за доби жорстокого культу Сонця у Києві, особливо на купальські свята, відбувалися подібно до того, як в інших народів Європи. Живцем спалювали тва-

рин. Ритуал супроводжувався несамовитим вереском спалюваної тварини та водночас радінням і шаленими танцями натовпу навколо жертовника.

Згодом з послабленням культу й жорстокості спалювали тільки кістки мертвої тварини чи, скажімо, кінської голови.

В українській купальській пісні співається: «Долишняни, горішняни, сходьтеся до нас на Суботку. Спечемо вам сліпу кішку» (існування сліпої кішки, за тодішнім світорозумінням, суперечило гармонії природи, й кішку обирали жертвою).

Ці обряди ще задовго до християнства справляли на Старокиївській горі, в гирлі Почайни, і звалися вони мовою наших предків *Самбатас, Сяботи, Суботи, Суботки* (від еллінського *Саббатас)*. Головацький та інші дослідники стародавньої міфології вважають, що завжди назви місцевості, гори, гаї, урочища, де творилися поганські обряди, діставали назви відповідних обрядів культу.

Вже були спроби пов'язати таємничу назву *Самбатас* із словом *субота*. Але дослідники помилково вважали, що назва ця утворилася через велелюдні торги (базари) по суботах. Гіпотезу не було визнано, оскільки за поганської доби торги відбувалися по святах, коли заборонялася чорна робота. Святковими днями були: неділя (свято бога Сонця — Дажбога), середа (свято богині Лади) та п'ятниця (свято на честь богині Дани). Суто базарними днями на Україні вони лишилися й нині.

Отже, можна дійти висновку, що назва *Самбатас* пов'язана із стародавньою поганською міфологією наших предків і початком християнства у Києві. Дуже ймовірно, що елліни, готи й тубільні християни тому й освятили християнську капличку під Володимирською гіркою ім'ям Самбатас, у християнському значенні — «Свято відпочинку». А сама ця місцевість ще давніше називалася так поганцями — у значенні суботніх офірувань.

Так завжди пристосовувалось християнство до поганських назв і по інших країнах. У Чехії, коли збудували християнський храм для населення, котре, як і кияни, крім головних богів, поклонялося також богу Сонця — Дажбогу, а по-чеськи Святовітові, то ніхто до храму не пішов. Довелося освятити храм на честь вигаданого святого Віта. Коли оголосили, що в храмі служать свято Віту (Святовіту),— люди пішли до храму.

Вивчення питання про назву *Самбатас* переконує, що вона закріпилася за цією місцевістю у зв'язку з офіруваннями тут по суботах — головним чином на честь

Дажбога, а далі збереглася через одноіменні назви християнського храму й вільної гавані Самбатас...

Таким чином, назва *Самбатас* мала принаймні три значення. Для киян і місцевих чужоземців найдавнішим значенням було — «суботні офірування», для християн вже за нової ери — назва каплички — «свято відпочинку» візантійці, вживали, мабуть, цю назву у значенні «вільна гавань». Відомо, що бористеніти ще за часів Геродота, а далі й руси за Київської Русі надавали відповідно давнім еллінам і візантійцям права вільного торгу у своїх річкових портах.

Ймовірно, що саме в цьому розумінні Константин Багрянородний і вжив назву київської пристані-фортеці.

СТАРОДАВНЯ КОСМОГОНІЯ Й НАРОДНІ ЗВИЧАЇ

Давно вже відомо, що надбання духовної культури у формі вірувань, традицій, звичаїв та обрядів або міфів стародавні народи зберігають іноді довше, ніж зберігаються залишки матеріальної культури.

Цікавим є вивчення народних традицій і звичаїв, пов'язаних із святами зимового календаря. Ці свята і обряди втілювали досягнення стародавніх природничих знань, передматеріалістичних уявлень про будову і походження Всесвіту, про єдність законів живої й неживої природи. Свята оберігали ритм і циклічність хліборобського життя.

Різдвяні й щедровечірні (новорічні) свята пов'язані з космогонією наших предків, з культом плуга, хліборобства й родинного життя. Відколи почалися ці народні традиції? Про що розповідають нам звичаї й обряди зимових свят? Тепер усі знають, що вони існують ще з язичницької доби.

Виявилося, що вітчизняне язичництво було астральним культом стародавніх цивілізацій Східного Надсередземномор'я. Це був культ природи в найширшому розумінні Всесвіту і першоджерел його існування: космічної Води й космічного Вогню, коли боги символізувалися небесними світилами. Космічний Вогонь уявляли як зодіак, а конкретніше — уособлювали в тріаді світил: Сонце, Місяць і Зоря. В Єгипті й Вавілоні головним божеством було Сонце, в арабів — Зоря, а на Русі — Місяць. Космогонія й міфологія наших предків грунтува-

лися на уявленнях та ідеях про утворення, будову й розвиток Всесвіту. Існував один прабог добра Див («яскраво-блакитне небесне склепіння»). В Індії бог неба звався Dyaus Pita, а в Ірані — *Зевс*. Ці назви етимологічно й семантично тотожні. Пізніше на Північне Надчорномор'я прийшла халдейська назва божества — *Небо*. Божество слов'ян Див, тобто Небо, виявляло себе, керуючи Всесвітом, як Зодіак-Сварог Іпатіївсько-го літопису.

Прабог Русі Сварог був зодіак, а його дванадцять сузір'їв теж вважалися великими божествами. Головним сузір'ям зодіаку було сузір'я, в межах якого відбувається зимове сонцестояння. Це сузір'я в давнину звалося *Перун* і було богом блискавки й грому. Нині воно зветься *Стрілець*. За світотворчими ідеями наших предків вважалося, що космічний момент утворення Всесвіту відповідає перебуванню Сонячної системи в межах сузір'я Перуна. Тоді символічно народилася тріада астральних світил й космічна Вода. У цей час святкувалося на Русі Різдво Світу (Всесвіту). За найстародавнішими міфами еллінів, Сонце (Геліос), Місяць (Селена) й Зоря (Еос) теж народилися від титана Гіперіона, що був одним із 12 титанів, які символізували 12 сузір'їв зодіаку. Грецьке ім'я *Гіперіон* має ім'я зодіакального сузір'я — божества Русі — Перуна, що підтверджує зендська назва цього сузір'я — *Пейрамун*. Назви *Перун* і *Пейрамун* тотожні. Головним сузір'ям зодіаку в Єгипті й Вавілоні було сузір'я Телець, що на Русі звалося *Тур* або *Волос* (небесний бик»).

В народі й нині збереглося декілька назв сузір'я *Плеяди: Баба, Квочка, Стожари*. За космогонією єгиптян вважалося, що світ утворився в момент, що відповідає літньому сонцестоянню. Тоді ж у Вавілоні відзначали початок Всесвіту. Зміна зодіакальних сузір'їв при уявному русі Сонця, яке звалося Оком, протягом року породжувала чергових богів. Вважали, що й Сонце змінює притаманний йому образ і характер божества під кожним знаком зодіаку. Сонце весняного рівнодення — це бог Арес (Яр — Ярило; Яровіт полабських слов'ян на острові Руяні — Рюгені). Сонце літнього сонцестояння купальської ночі — Семиярило (змінене літописне Сімаргла) — Русвіт. Бог Сонця осіннього рівнодення — Святовіт (Поревіт) — зображувався в слов'ян беззбройним старцем, а бог зимового сонцестояння новонародженим немовлям. Язичницьке свято Різдва Світу (25 грудня) в своїх обрядах і ритуалах є святом космічного Вогню — зодіаку астральних богів: Сонця, Місяця і Зорі.

Як же народні традиції, звичаї різдвяних свят пов'язані з найстародавнішою космогонією світу?

Зупинімося лише на тих звичаях, що й досі не мали собі пояснення.

Коли в канун[1] Різдва (24 грудня) вістунка Зоря (Венера) з'являється на небі, вона за традицією «сповіщає» про момент, коли Сонячна система вступає в головне на Русі сузір'я Перуна (Стрільця). Тоді дозволялося їсти кутю — жертовну страву на честь Сварога — зодіаку.

Обряди й ритуали Різдва засвідчують, що це свято зодіаку. На Русі традиційно готували 12 полін хорошого дерева, щоб розвести вогонь для приготування «тайної вечері». Колись «живий вогонь» видобували тертям. Дванадцять полін є жертви 12 сузір'ям зодіаку. Готували й 12 страв на різдвяний стіл — жертву божествам Сварога — зодіаку. Дванадцять священних ночей (космічних епох) міфічного творення Всесвіту (25 грудня — 6 січня) теж відповідали 12 сузір'ям зодіаку. Існує, як мовилося раніше, ритуальний звичай, коли хазяїн у ролі хатнього жерця виходив з хлібом на подвір'я і обертався на місці проти годинникової стрілки. Так уявно летить Сонце — Сварожич, неначе облітаючи 12 сузір'їв зодіаку — Сварога (насправді Земля обертається навколо Сонця).

Різдво світу — це свято культу родинного життя, й святкувалося воно завжди тільки в колі сім'ї.

На покуті обов'язково ставили сніп жита або пшениці, що зветься Дідух або Коляда. У переддень свята вносили плуг і клали під святковий різдвяний стіл, а на Щедрий Вечір (1 січня), в день народження Місяця (Дідуха-предка), ходили з плугом, імітуючи оранку, й співали відповідних колядок. Так само символічно засівали й грали в щедровечірні весільні пари. Вважалося, що все, розпочате в день народження Місяця, завершиться щасливо. Тому римський імператор Юлій Цезар у 46 р. до н. е. призначив початок нового року на це стародавнє свято. Церква довго й суворо забороняла святкувати Різдво Світу й Щедрий Вечір. Лише в 360 — 373 рр. дозволили свято Різдва, надавши йому хри-

[1] Слово «канун», що нині набрало змісту календарного позначення — *«переддень свята»*, ще в княжому Києві означало корзину з жертовною їжею богам. Віддавши жертву богам (жерцям), починали свято це напередодні. За часів християнства служителі культу забороняли носити канун до церкви.

стиянського тлумачення й залишивши поганські обряди й ритуали. Свято Щедрого Вечора лишилося забороненим, але народи традиційно святкують його під назвою Нового року.

Традиції та обряди вшанування плуга теж надзвичайно давні й пов'язані з астрономією і космогонією. Вперше про культ плуга повідомив нам грецький історик Геродот, котрий приїздив до Скіфії в V ст. до н. е. Плугом на Русі зветься сузір'я Оріон, що знаходиться поблизу Тельця — Волоса (сузір'я Волосожар).

Геродот повідомив, що за півтори тисячі років до н. е., за царя Таргитая, начебто з неба впали золоті речі: плуг, ярмо, сокира й чаша. Вони символізували волю головного божества — космічного вогню. Відтоді й почалися канонізація хліборобства й культ плуга. Існував цілорічний цикл космогонічно поєднаних свят, а головним святам передували вступні, роз'яснювальні. Вступним до Різдва було свято, пов'язане з культом плуга. Церква призначила на цей день (1 листопада) свято Косми й Доміана — своїх святих. Народ об'єднав обидва імені в одне: «Кузьма-Дем'ян, божий Коваль». За стародавнім звичаєм в цей день готують ритуальні страви: курей і кашу. Це — жертви Сонцю і Сварогу-зодіаку, котрий навчив хліборобства. Саме цього дня, за міфами, починає куватися небесний Золотий Плуг. Першого ж листопада просять Сварога-зодіака скувати й весілля і водять хороводи на честь нього. Усі міфи й ритуали, пов'язані з плугом, пояснюються спостереженнями стародавніх астрономів за сузір'ям Плуга (Оріон).

1 листопада Плуг з'являється на небі о 22-й годині увечері, коли його добре видно. Сузір'я начебто підведене (пояс Оріона — майже прямовисний). За народними переказами — це божий коваль підняв сузір'я і почав кувати Золотий Плуг. Заходить Плуг 1 листопада о 10-й годині ранку, коли його не можна бачити через те, що настає день. Чим ближче до Різдва, тим раніше звечора й краще видно небесний Плуг. У грудні Плуг сходить о 7-й годині вечора, а заходить о 7-й ранку, коли ще темно — тому його добре видно на небі.

На Різдво сузір'я приймає майже поземну поставу над обрієм (пояс Оріона) й плуг неначе падає на землю. Жерці, мабуть, пояснювали, що Сварог дарує людям Золотий Плуг, який у день Різдва світу падає на землю, а народ на власні очі бачив, що відбувається на небі.

Так ще за часів царя Таргитая (II т. до н. е.), власне, ще перед скіфами, за кіммерійців-фракійців-гетів, привчали людей вірити, що хліборобство почалося за волею богів разом із початком світу. Задовго до н. е. точилася ідеологічна боротьба з племенами й родами пастухів (кочовиків), котрі нищили поля хліборобів, і відбулася державна уніфікація сільського господарства.

Багато народних традицій, звичаїв, переказів та легенд, пов'язаних з космогонією Русі і астральним культом плуга, збереглося на Україні. Відомі міфи про Змійові вали — ці грандіозні оборонні споруди, що будувалися задовго до н. е. Легенди розповідають, що вали проорав Змій, запряжений у величезного плуга. Коваль, котрий викував цей плуг, погнав Змія аж до Чорного моря, де той, розпашілий, перепив води й луснув. У легенді про Кирила Кожум'яку є такий образний вираз: розігрів Кирило Змія, «як коваль леміш у горні». Коли на Україні селянину траплялося полегшити душу, він казав: «Як плугом одорав».

Ми вже казали, що в давнину існував звичай на свято Щедрого Вечора ходити з плугом і співати відповідні колядки. Співалося й про суспільно-громадський устрій у наших далеких предків-хліборобів. Колядки розповідали про ті далекі часи, коли соціально-громадський розподіл населення здійснювався за статевою ознакою. Тоді орали землю, сіяли й жали самі дівчата. Існували окремі села для дівчат, котрі обробляли поля, і окремі села для старих батьків з малими дітьми. Парубки ж козакували в степу. Парубоцькі гурти випасали худобу на безмежних просторах Наддніпрянщини й Надчорномор'я і робили збройні напади на сусідні народи. Коли ж, за якої доби це відбувалося? Чи був цей устрій у скіфів-орачів та скіфів-хліборобів, котрі вже мали культ небесного золотого плуга?

Якесь плем'я скіфів іранського походження, можливо, й прийшло в Надазов'я і в Надчорномор'я близько VII ст. до н. е. Геродот повідомляє, що культ плуга існував уже в XV ст. до н. е. за царя Таргитая, тобто царя гетів. Тоді територію Скіфії посідали племена фракійців-гетів, котрих іранські скіфи-кочовики потіснили до Дністра і далі. У фракійських племен гетів і даків: (серед яких були племена: русава, куява, полтава, аківа) у II—I тис. до н. е. існував суспільний устрій за статевою ознакою, описаний нами відповідно до текстів українських колядок. Жінки гетів займалися польовими роботами, чоловіки до плуга радо не бралися. Вони все життя проводили у сідлі і в бою. На території нинішньої Болгарії, що, за літописцем Нестором, була місцем первіс-

ного розселення слов'ян, збереглася (з часів, що передували приходу болгар) стародавня ритуальна пісня. Вона виконувалася дівчатами на честь Плуга. В обряді брали участь самі дівчата. Наводимо уривок пісні за О. Партицьким — відомим вченим, мовознавцем, істориком та етнографом:

Кличе з неба золота мати:
— Гей, ясні звізди-зориці!
Завтра святочний день, празник,
Великий Дривинів день.
Ось на землі вже дівчата зійшлись
У старця старого,
Віють там цвіти на плуг,
На приздобу — окрасу —
Славлять Дривина вони,
Бо юнак то над юнаками.
Він то вчив, наставляв,
Як плугом треба орати,
Як біле сіяти збіжже.

Цю чудову ритуальну пісню про культ плуга болгари зберегли від придунайських гетів (фракійців) з доби первісного розселення слов'ян. Про Дривина розповідають болгари, що він зійшов з неба на землю і перший вчив людей, як орати поле. У слов'ян збереглося повір'я, що Дідо (Великий Сварог — *зодіак.— О. З.*) ходив колись по землі в образі старця і вчив людей рільництву.

Можна зробити висновок, що Дривин, згаданий у болгарській пісні «старий старець» — це Дідо (Дід) слов'янських повір'їв — учитель рільництва. Згадайте всім відому пісню:

А ми просо сіяли, сіяли,
Ой Дід [1], Ладо, сіяли, сіяли.

Цю пісню видатний український мовознавець О. Потебня датував принаймні добою вед[2]. Міфи тієї доби відбилися в ритуальних колядках, пов'язаних із астральним культом Золотого Плуга в скіфів і пізніше в українців.

Історик і мовознавець О. Партицький так повідомляє про звичай приготування короваю в русинів на свято плуга, яке відбувалося дуже урочисто. Бралося борошно «семерака» (пшениця з сімох копиць). Це надавало звичаєві таємничої, містичної урочистості. В обрядових піснях до короваю співалося про космічну тріаду Русі: Сонце, Місяць і Зорю. Коровай називався «Господом» (прабог Сварог.— *О. З.*) і згодом він мав стати головним

[1] *Дід* — протослов'янське «великий» (*діді* — «велика»).
[2] Добою Троянської війни й кіммерійців-фракійців на території України.

атрибутом весілля. Такої давнини наші обрядові звичаї, що пов'язані з космогонією та міфологією. Вони є неоціненним матеріалом для вітчизняної історичної науки. Зокрема, звичаї з Плугом пов'язують етногенез слов'ян безпосередньо з фракійськими племенами, котрі й стали називатися згодом слов'янами. Міфи й звичаї, пов'язані з астральним культом плуга, збереглися на Русі протягом трьох з половиною тисяч років. Інші народні традиції ще давніші.

Новорічна ялинка. Звідки вона?

А й справді, звідки прийшов до нас хороший звичай у новорічне свято ставити ялинку, прикрашати її?

Ця традиція набагато старша за юліанський календар, введений Юлієм Цезарем у Римі у 46 р. до н. е., а на Україні — у XVI ст. Звичай прикрашати чи просто ставити деревце у домі був ще тоді, коли новий рік у наших предків починався з весняного рівнодення (у березні) і задовго до виникнення християнства. Коли новий рік почали святкувати 1 січня, це свято збіглося зі стародавнім народним святом народження Місяця — Щедрим Вечором. Воно існує кілька тисяч років. Всі новорічні обряди стосуються саме Щедрого Вечора з його ритуалами: прикрашанням ялинки, засіванням, щедруванням, звичаєм водити козу і колоти свиню, а головне — з величанням господаря-хлібороба.

Відповідно до космогонії наших далеких предків світотворення було пов'язане з космічним моментом, коли з 24 на 25 грудня починає збільшуватися світловий день. Виникнення і розвиток космічного світу поділялися на три епохальних періоди: утворення (народження) зоряних галактик, яке відзначали 25 грудня (за старим стилем — 7 січня), утворення супутника Землі — Місяця — 1 січня (14 січня) і утворення Води, як основи живої матерії — праматері усього сущого на Землі — 6 січня (19 січня).

Космогонія і передматеріалістична філософія тієї епохи, відповідно до міфів, збережених у наших колядках, свідчить, що на початку утворення світу «не було ні неба, ні землі», а було тільки «синеє море». Пізніше серед моря з'являється Прадерево або Перводерево, від якого і починає творитися Всесвіт.

Відповідно до висновків учених, міфічне Прадерево означає нашу галактику, ту зоряну систему, до якої належить і Сонце зі своїми планетами. Це Прадерево і символізувалося колись деревцем у домі.

Спочатку це була пальма, верба, а пізніше у північних народів — ялинка. Ялинку прикрашають яскравими зірками, зображенням місяця, вогнями, щоб вона світилася і палахкотіла, як справжня галактика. В народних уявленнях Місяць був божеством родючості і символізував предка народу Дідуха, якому люди завдячували всіма своїми матеріальними і культурними надбаннями. Про Місяць і зорі на Україні говорять, що це «цап на полі басує з цапенятами» або що це «прадід Дідух і його рідня». Ці приказки — також пам'ятка доісторичної епохи, коли коза, ще за матріархату, була тотемом одного з племен наших предків, яке у праеллінів називалося «козиним народом». Адже колись люди цього племені вважали, що вони походять від кози. Традиція водити козу на свято Щедрого Вечора так само давня, як і звичай колоти свиню — роху, названу так на честь Сонця. Таким чином, уся символіка Щедрого Вечора належить до астрального культу наших предків, який існував також у Стародавньому Єгипті і Вавілоні.

Кілька тисяч років народ вперто святкував народження Місяця (Щедрий Вечір), а також і дні утворення зоряних галактик і народження Води. Це примусило церкву поступово знову запровадити ці свята, надавши їм нового, християнського тлумачення. Але народ зберіг усі язичницькі обряди і ритуали. Так дійшли до нас культурно-історичні фольклорні пам'ятки минувшини, які несподівано засвідчили надзвичайно високий рівень стародавньої культури — астрономії, космогонії, передматеріалістичної філософії, а також те, що чимало язичницьких уявлень не суперечать сучасним науковим поглядам.

Щедрий Вечір

Свято народження Місяця, що має назву Щедрий Вечір, належить до стародавнього вітчизняного астрального культу, коли головні боги символізувалися небесними світилами. Див-батько — бог осяйного неба; Цур — Сур — Сварог — астральний Вогонь (бурхливе небо — рух Сонця зодіакальним колом); Дана (або Леля) — Вода-мати; Дідух — Коляда — Місяць; Дажбог — Сонце; Зоря — Венера; Золота Баба — Плеяди; Волос-Тур — Телець; Волос із Плеядами — Волосожар; Золотий Плуг — Оріон; Полель — Сіріус; Берегиня — мати Земля, берег космічного океану.

Ідеологія, символіка, обряди й ритуали давніх астральних свят цілорічного циклу, що збереглися й нині, є відлунням первісних культів. Учені, не обізнані з тубільним матеріалом, висунули були «гіпотезу запозичень». Не знаючи колядок і Коляди, гадали, що вони походять від римських календ, або брумалій чи сатурналій — себто з Риму. Та з'ясовано, що староукраїнські космічні свята і колядки належать до культурної доби, яка на тисячі років передувала римській еклектичній цивілізації. Давність цієї доби можна охарактеризувати з лінгвістичного боку. Одне слово тоді, бувало, визначало кілька понять. Словами одного кореня називалось: небо, сонце, вода, жінка, пісня, рука. Досліджуючи ці слова, можна підійти до виявлення субстрату мови відповідної доби й культури. Про давність астральних свят дізнаємося, зокрема, з того, що в індійських міфах про космічні свята Різдва й Купала говориться як про застарілі, простонародні.

Із введенням юліанського календаря давнє свято Щедрого Вечора збіглося з початком нового року. Юлій Цезар, котрий завоював кельтів у Галлії, познайомився зі стародавніми культами й обрядами цього народу. Початок року в новому календарі (46 р. до н. е.) він призначив на свято народження Місяця — Щедрий Вечір: день вшанування господаря і провіщання добробуту, багатства й щастя, початку кожної важливої справи. (До речі, у Вавілоні в цей же день святкували одруження Сонця й Води).

Свято Щедрого Вечора пов'язане з давноминулими етапами розвитку людської цивілізації, з космогонією й міфологією культу Місяця. І саме дослідження свят Різдва, Щедрого Вечора, Водорщів (Водохрещі), Великодня, Купала, русалій та інших дозволяє вивчити історію культури й розкриває ставлення християнської церкви до астрального культу наших предків.

На Русі майже не встановлювалося нових християнських свят, символіки та обрядів. Церква надавала нового тлумачення поганським святам, приймаючи давні традиції й ритуали. За астрального культу всі свята було пов'язано в цілорічний цикл, що відповідав законам природи та був пройнятий ідеєю створення світу. Церква заборонила свята народження Місяця — Щедрий Вечір і

Купала. До інших поганських урочистостей вона приєдналася, даючи їм нові тлумачення, що й зберегло нам поганські свята, їхню ідеологію та обряди.

Святкування Різдва у західній церкві було заведено лише між 354—360 рр., а в східній — 378 р. Спочатку християнська церква дозволила святкувати і Різдво, й Водорщі одночасно в один день, а саме — 6 січня. До цього поганські свята — Різдво світу й Водохрещі (свято народження води) — відзначалися згідно з космогонією й передматеріалістичною філософією того часу 25 грудня і 6 січня.

Треба зазначити, що навіть поганський хрест — символ Сонця в Єгипті й на Русі церква дозволила використовувати як християнський символ лише з IV ст.

Згодом астральний культ, що в різних народів порізному поєднувався в одній тріаді (на Русі — *Місяць*, Сонце і Зоря; в Єгипті — *Сонце*, Місяць і Зоря; в арабів — *Зоря*, Сонце, Місяць) був визначений церквою у святій трійці після встановлення в IV ст. святого духа.

Розповідаючи про свято народження Місяця (1 січня), яке єдиним світотворчим принципом пов'язане зі святом Різдва Світу (24—25 грудня), ми зупинимося лише на ідеологічному змісті цих свят, їхній символіці та окремих містеріях, обрядах і ритуалах.

За уявленнями тієї доби, Щедрий Вечір, що був тотожний святові Януса в Римі, припадає на середину 12 священних ночей творення світу: з 26 грудня (свята Різдва Світу) до 6 січня (свята народження Води — Дани /Лелі/). Ці 12 ночей жерці-астрономи додавали певним способом до 354 днів місячного року, щоб погодити його з сонячним.

Давність відомостей про 12 священних ночей учені датують добою вед. Люнарний культ Води й космічного вогню існував на території України вже за матріархату. Мовами стародавніх народів Надчорномор'я (старовірменського Урарту) Місяць мав назву *Уаціля*, яка пізніше перейшла в наше *Василля — Василь*. В одній з колядок доби матріархату співається: «Свята Василля діжу місила, пироги пекла рогатії, букатії».

Українські ліплені пироги, різдвяні, щедровечірні, разом із жертовними пирогами Янусу в етрусків є унікальною серед слов'янських і неслов'янських народів ритуальною стравою й символізують Місяць (Дідуха — предка народу). До речі, радянські мовознавці вважають, що слово *пиріг* успадковане від предків, котрі розмовляли доіндоєвропейською мовою. Тоді в слові ще

зберігалися окремі частини, що були самостійними. Тож слово *пиріг* означає «хліб Місяця».

За віруванням тієї доби, Місяць керує небесною й земною водою. Він впливає на вегетацію й розродження всіх земних створінь. Саме від нього залежить плодючість худоби й родючість хлібів. У колядці пізнішого походження співають: «Ілля, Ілля на Василя, а у Василя житня пуга, пугою махне — житом пахне». Ця колядка виникла вже за часів християнства, коли Ілля замінив Перуна, а Василь — Місяць, очевидно, символізує тут царицю небесну, слов'янську Артеміду. В космічний момент народження Місяця колядки й щедрівки славлять господаря, його багатство, провіщають добробут. В колядках, які виконувалися до Щедрого Вечора, домінує культ Вогню й астральних світил, а на Щедрий Вечір гору бере культ Води, яка має народитися на Водорщі 6 (19) січня. За світоглядними міфами, відображеними в колядках, Зоря й Місяць творять воду.

Передсвяткового вечора, 31 грудня, розпочинаються символічні містерії з водою. Воду уособлювала Маланка (у праеллінів ім'я набрало значення «сувора», «жорстока»). Колядники співають:

Наша Маланка малесенька.
Як конопелька, тонесенька.
В ополонці ложки, тарілки мила,
Шовковий фартух замочила.

У містеріях з Василем — Місяцем і Маланкою — водою та в забавах з щедровечірніми весільними парами провіщаються наступні космічні події. У Вавілоні з дня одруження богині вод — Бау з богом Сонця — Бар-Баром (Баббар) починався новий рік. На Русі рік починався у березні, на весняне рівнодення, а свято одруження Води й світла відбувалося на Купала.

Засівання ранком на свято Щедрого Вечора, як і кутя на Різдво, є жертовним обрядом на честь богині Дани — втіленої води. Він імітує «дрібний дощик» (появу самого божества) і провіщає господарю урожай. На Київській Русі вірили: все, що починається у день народження Місяця, щасливо й закінчиться. Так вважали й етруски, які проводили подібні обряди на свято Януса (Янус — Місяць). Прийнято вважати, що Янус — римський бог воріт і дверей. Це сталося тому, що, як показують дослідження, Янус був богом Вавілону, а Вавілон у перекладі означає «небесні ворота». У Дворіччі це був бог місячного неба — *Ан*. В етрусків *Ан* перейшло в *Ян*, подібно до того, як у слов'ян *аблоко — яблуко; агнець —*

ягня. Юлій Цезар, як нам відомо, призначив і початок нового року на це свято (у 46 р. до н. е.). Християнська церква призначила на день народження Місяця (Уаціля—Василя) свято вигаданого святого Василя, а на 31 грудня — святої Маланки.

Обов'язковим щедровечірнім обрядом було прикрашання ялинки. З надзвичайною силою змальовано світотворчу дію води й вогню в колядках про ялинку. Колядники співають, що в господаря «На подвір'ї ялинка стояла, тонка, висока, листом широка. На тій ялинці трійця горіла. Три гистри впало — три морі стало» і т. ін. Вогонь творить воду, як в інших варіантах міфів вода творить вогонь.

На свято Щедрого Вечора спостерігаємо етногенетичні традиції водити козу, містерії з козою й ходіння з плугом. Коза була атрибутом головного бога Перуна, мабуть, ще в населення стародавньоямної археологічної культури. Українська загадка каже: «З бородою народився, богу вгодився, а святим бути не може (*Цап*)». Тут ідеться про те, що цап «вгодився» Перунові, він є його атрибутом — отже, не може бути християнським святим. Тоді вже існував культ астрального вогню. У племен, яких археологи називають «скорченими кістяками» в могилу на померлого кидали, як символ небесного вогню, жменьку вохри. Коли її не було, символічно кидали жменьку землі. Звичай залишився в нас і досі. Ще й донедавна голову померлого покривали червоною хусткою. Люди колись вірили, що походять від кози. Стародавні міфи еллінів розповідають про пастуший народ, який звався «козиним» і своїми набігами на береги Егейського моря наводив жах на Елладу. За міфами, Зевса вигодувала коза. Але ми знаємо, що Перуна-громовержця також вигодувала коза.

Тоді Перун, як свідчать колядки, був мисливцем. Він удосвіта ладнав лука, бряжчав збрую і їхав або на лови, або на війну. За тієї доби попереду війська везли постать Перуна, голову якого вінчали козині роги: військо кожного племені виступало з тотетом (предком) на чолі. У Єгипті, скажімо, везли статую з головою бугая Аписа. Перед військом фіванців вели барана. На щитах трипільців з племені лелегів було намальовано їхній тотем — гайстра-лелеку — священного птаха, що символізував богиню Зорю й астральний вогонь. Вірили, що коли вбити гайстра-лелеку, то небесний вогонь покарає вбивцю або спалить хату. Попереду війська пеласгів (лелегів, протоеллінів) возили богиню наших предків Дану (Тану),

дочку Лади з головою сови (ім'я богині елліни вимовляли як *Атена*).

У колядках співається також про Перуна-вівчаря. Тієї доби він уже об'їхав (тобто завоював) три чужинецькі землі й створив союз племен, що мали своїми богами Місяця, Сонце й Зорю.

З передісторичної доби лишився нам і ще один цікавий звичай. На свято астрального культу народження Місяця (Дідуха) — Щедрий Вечір в українців заведено колоти кабана або принаймні подавати жертовне порося. Хоч роха й була присвячена сонцю, а порося, мабуть, символізувало й зірку, і астральний вогонь (згадаймо народну загадку: «Дрижить свинка — золота щетинка» (*вогонь*).

За нашої пам'яті народ ще зберігав обряд і ритуал колишніх жерців. По селах були професіонали-колії (подібно до різників у євреїв), котрі кололи, смалили, обробляли кабана та ворожили по нутрощах, зберігаючи стародавній обряд. Кров збирали в спеціальний посуд і з неї з крупою робили кров'янку — жертву богині Дані — втіленій воді. Ворожба й провіщання відбувалися за відповідним ритуалом. Коли кров лилася буйним безперервним струмком — провіщалося дощове літо (треба заорювати гній). Довга грудочеревна перетинка — довге літо. Якщо вона швидко звужується, то лише перші посіви вродять і т. ін.

Дівчатам давали печінку, й вони, вдивляючись у блискучу поверхню, прагнули побачити свою долю.

Згадку про ворожбу по нутрощах жертовної щедровечірньої або різдвяної рохи ми подали за повідомленням українського етнографа М. Коробки, хоча й автору цих рядків доводилося спостерігати цю ворожбу на Чернігівщині (село Шатрище Новгород-Сіверського повіту, міста Ніжин і Борзна). На жаль, автор на той час не цікавився вивченням залишків ворожби по нутрощах тварин на Україні.

З повідомлення М. Коробки видно, що народ зберіг лише символічний, колись священний ритуал замість давньої науки провіщання по нутрощах.

Чи справді існувала така велика наука — незбагненне досягнення багатьох поколінь цілеспрямованої дослідницької думки жерців? Мабуть, так.

Адже сучасна медицина вже дійшла висновку, що по лініях долоні, радужці ока, пульсу можна розпізнати хворобу.

Фанатично вперті у намаганнях зберегти обряди своєї

віри, наші предки донесли їх до наших днів. Це були обряди, пов'язані з астральним культом, а саме з щедровечірнім святом народження бога Місяця на 1 січня. Ворожба і провіщання по нутрощах тварин були, крім наших предків, поширені в етрусків та кельтських жерців-друїдів до заборони й запровадження Юлієм Цезарем смертної кари за ворожбу.

Всенародний ритуальний звичай колоти кабана або роху на Новий рік і ворожити на нутрощах є спільним у віруваннях і побуті етрусків і кельтів, які мали своїми головними племенами, зокрема, рутенів, бойків, сквиру, галатів. Кельтські жерці-друїди («старі дуби») залишили нам багато відомостей з науки ворожби. Їхнє ім'я на території України народ зберіг у назві козацького міста Стародуба, що був осередком друїдів, як і місто Ворожба.

Ці обряди було поширено в деяких народів дошумерського й шумерського населення Вавілону. Про взаємні культурно-етнічні впливи населення Наддніпрянщини з Урарту, Єгиптом, Вавілоном, Іраном, арабами свідчить термінологія свят і обрядів наших предків.

Вже на початку нової ери римляни не спроможні були засвоїти науки провіщання по нутрощах. Хоча й були відповідні книги-ворожби по нутрощах, по блискавицях або польоту птаха, які з «благословення» римської влади часто спалювалися, наука провіщання — так звана гаруспіція (що означає спостереження печінки) лишалася в руках вчених етрусків. Римський сенат до н. е. не раз заохочував молодь етруської знаті до вивчення гаруспіції. Як відомо, термін навчання кельтських жерців становив 20 років. Поступово занепадала наука й зникали освічені ворожбити-жерці. Відсутність знань породжувала фальсифікації, сумніви й невіру. Ціцерон в своїй книзі пророцтв висловлює невіру в гаруспіцію, хоч до того, безперечно, спричинилася й смертна кара, впроваджена в Римі як покарання за ворожбу по нутрощах тварин. Наведемо слова Ціцерона, що свідчать про втрату серед окремих освічених римлян беззастережної віри в гаруспіцію вже в I ст., до н. е. Він пише: «Чи може хто-небудь кого переконати, що гаруспіки через тривалий досвід знають, що начебто напророчено в нутрощах. Але ж скільки тривав і нагромаджувався цей досвід і за якої давнини його почали використовувати? Або яким чином вони разом домовились про те, який бік щасливий, а який — нещасливий, яка звивина пророчить горе, а яка успіх і добробут? Як про всі ці речі змогли домовитись гаруспіки етруські, еллінські, єгипетські та пунічні? Адже вони не могли цього зробити, та й навряд чи це зробити можливо». І далі: «...Якщо нутрощі мають властивість пророчити майбутнє, вони повинні бути пов'язані з природною сутністю речей або підлягати впливові й волі богів».

Хоч Ціцерон і дивився скептично на науку гаруспіків, віра в їхні пророцтва тривала. Однак це не завадило візантійському імператору Константину в IV ст. н. е. видати наказ про застосування до гаруспіків смертної кари за провіщання.

Знищити науку ворожби по нутрощах було майже неможливо, й християнська церква довго вела з нею боротьбу. За астральних культів, що існували в Єгипті, Вавілоні і на землях наших предків, космічні вірування проймали все громадське й особисте життя людей. Космічна передматеріалістична релігія справді допомагала розв'язувати складні державні, господарські, наукові й особисті проблеми. Висока наука й чудесна, як здавалося, безпомилкова практика ворожби по нутрощах беззастережно сприймалася навіть по сусідніх чужих країнах.

На жаль, на Україні ніхто з учених не вивчав мистецтва провіщань по нутрощах тоді, коли воно ще існувало в XIX ст. Якийсь час територія України, можливо, була центром ритуальної ворожби люнарного астрального культу.

Римляни спізнилися зацікавитись релігією етрусків. Вони звернули на неї увагу тоді, коли забули вже про походження власного бога Сатурна й народних сатурналій. Культури римлян і етрусків були докорінно різними, й одна з них, старіша й вища, мусила загинути. Хоч римляни були сучасниками етрусків, вони — індоєвропейці, а етруски — народ доіндоєвропейський. Спосіб мислення етрусків був зовсім інший. Тому римлянам важко було зрозуміти світосприймання й релігію етрусків. Це однаково стосується давніх наших предків на Подніпров'ї, котрі, за висновками деяких радянських вчених, є народом доіндоєвропейським.

Зупиняючись лише на культурно-історичному змісті окремих обрядів Щедрого Вечора, не можна обминути традицію ходіння з плугом, пов'язану з добою скіфів-кіммерійців. За повідомленням Геродота, на XVI—XV ст. до н. е. припадає реформація культу води й астрального вогню у скіфів-орачів. Це сталося у зв'язку з невідповідністю давнього культу з новими вимогами хліборобів. За міфами, з неба впав Золотий Плуг (сузір'я Оріон) —

символ астрального вогню, якому мусив поклонятися народ. Втіленням зораного поля стала богиня Земля-Мати, Земля-Берегиня. Життя й достаток народжувались уже не від одруження води й вогню, а від одруження світла (у вигляді Золотого Плуга) й зораного поля. З того часу народ зберіг свято весілля плуга. Як бачимо, традиція ходіння за плугом на Щедрий Вечір теж давня (II тис. до н. е.), але органічно вже не пов'язана зі світотворчим принципом та космогонією стародавніх астральних свят. Як і в містерії з козою, ці обряди стосуються проблем етногенезу.

На Щедрий Вечір, у таємничий день народження Місяця (Дідуха) відбувалося прославлення предка й господаря та починалось виконання ритуалів, пов'язаних з культом води: від свята її народження — Водорщів і аж до свята Купала.

Традиція водити козу й ходити з козою та Зорею на сучасний Новий рік дісталася нам від предків людності стародавньоямної археологічної культури («скорчених кістяків») і трипільців-пеласгів. Коза — тотем пастуших племен давньоямників, у яких головним богом був Місяць. А Зоря була божеством трипільців-пеласгів, племен лелегів (згодом — кіммерійців і фракійців), котрі теж брали участь в етногенезі Русі. Народ і досі зберігає обряди культу Золотого Плуга, що його, за Геродотом, встановлено в II тис. до н. е. Варто сказати, що в сузір'ї Плуга (Оріон) українці ще й нині розрізняють Чепіги, Полицю і т. ін.

Ми згадували вже про 12 священних ночей світотворення, про 12 полін, що їх заготовляють для «живого вогню», готуючи різдвяну вечерю, про 12 різдвяних страв і т. ін. Число «12», про яке йдеться у ведах — це стародавнє космогонічне й символічне число (за числом сузір'їв зодіаку — Сварога) слов'янської поганської космології й міфології. За нової ери його запозичила християнська церква.

Семиденний тиждень — явище пізнішого походження. Перед тим місяць складався з трьох тижнів по дев'ять днів і ще з трьома святковими. На території Русі (з палеоліту) число 7 символізувало періодичний закон у природі — закон відродження.

Відповідне божество княжого Києва — Сімаргла: сім Ярил, тобто сонць, що символізують періодичний закон у природі.

Отож наші предки походять від союзу енеолітичних племен, які мали своїми богами Місяць, Сонце й Зорю.

Щоб зрозуміти етногенез Русі, ми и розглянули кілька стародавніх обрядових традицій, пов'язаних зі святом Щедрого Вечора.

КИЇВ І КИЇВСЬКА РУСЬ

Трипільці. Пеласги. Етруски

Заснування і давня історія Києва оповиті численними міфами й легендами.

Нині чи не найбільше знають про засновника — князя Кия, його братів Щека й Хорива, сестру Либідь. Пам'ять про них зберігають назви гір: Щекавиця й Хоревиця, а в гирлі річки Либідь — Дівич-гора, названа ще й Лисою горою, бо на ній язичники колись справляли свої обряди. З далекої скіфо-кіммерійської епохи дійшла до нас етимологія і семантика імені *Либідь* — Дівиця. Всіх міфів, пов'язаних із Києвом, не перелічити. У глибину віків сягають легенди про знамениті Змійові вали, якими було розділено і місто.

Доісторичні поселення на території Києва, очевидно, належали кільком племенам, очолюваним «братами» і «сестрою» Кия. Грунтовні археологічні, історичні та етнографічні дослідження дають підстави вважати, що серед них були пеласги, етрускоїди і кельти. Вчені довго билися над розгадкою таємниці назви київського «доісторичного» причалу Самбатас, про який згадував візантійський імператор Константин Багрянородний. Авторові цієї книги не зразу вдалося розшифрувати древній київський топонім.

Ще донедавна немалою загадкою була Старокиївська гора — колись традиційна у попередників Русі і слов'ян «гора собот», де влаштовувалися «соботки» — суботні офіри богам астрального культу. Особливо велелюдним у скіфську епоху й пізніше, в період передісторії Києва, було свято на честь фрігійської Великої Матері богів — Кибели (Купала). Ки — богиня Землі, а Белл — бог світла і Неба, тобто «Земля небесна». У фракійців і слов'ян це Білий бог (український Полель), білоруський Белун, кельтський Беланус. Це також Пеле бог світла і сонця у пеласгів. Тобто свято богині Землі Небесної (Кибели, Купали) було одночасно і на честь бога світла і сонця Белла — Балануса — Белуна — Полеля — Семиярила (сонця літнього сонцестояння. Це також був

давньоруський Див, халдейський Небо (Діо — в грецькій інтерпретації), давньоіндійський Dyaus Pita (санскр.), іранський Зевс, як і Зевес давньогрецький. Діо — Дій — Див мав у фракійців і слов'ян ще епітет Сободій. Це те ж саме, що Елевтерос і Liber у Зевса і Юпітера — Свобода. «В» тут вставне, спершу було *собода*[1]. Звідси й дві назви свята: Купала — на честь Кибелли, а Собот (соботки) — на честь Сободія («Свободи Неба»). Це була грандіозна, захоплююча містерія наших пращурів. Її обряди та ритуали у давніх Фрігії, Русі й на сучасній Україні дуже подібні у всіх деталях.

У статті «Самбатас», яка публікується в цій книзі, автор дає тлумачення назви свята «соботки», яка походить від *субота* (Σαββαῖαϑ), що також має значення «свобода», але «свобода (відпочинок) землі нічиєї». Таке значення мала назва київської пристані у греків на початку нової ери. Таким чином, Старокиївська гора (як і інші гори у Києві) була місцем, де здійснювалися жертвоприношення різним астральним богам — Перуну, Дані, Дажбогу.

Вчені вивчали давні повідомлення й легенди про переселення, що відбувалися задовго до нової ери, в Придніпров'я з Малої Азії, зокрема з міста Кіоса. Міфи про язичницьких богів київського пантеону і Русі, як показали дослідження, сягають епохи міді-бронзи, неоліту й пізнього палеоліту — не тільки III—IV тис. до н. е., але й ідуть далі у марево віків — аж до XIX—XX тис. до н. е.

Серпанком міфів і легенд оповита передісторія й інших визначних центрів стародавніх цивілізацій, але Київ і Рим багаті ними особливо. У 1962 році автор писав про їхні зв'язки у торгівлі, культурі, виражені в язичницьких віруваннях, обрядах, звичаях, традиціях, про те, що назви *Русь* і *поляни* виникли ще до часів Геродота. За чверть віку наукою нагромаджені нові факти, які змушують знову звернути увагу на древні міфи, на етнічну близькість племен — творців передісторії Києва й Риму.

Етнічними зв'язками можна пояснити відомі у минулому спільні риси культури і навіть побуту цих древніх міст. Колись самовпевнені європейські вчені стверджували, що культура Русі запозичена з Риму.

Як уже знає читач, нині доведено, що в трипільську

[1] Miklosich F. Etymologishes Wörterbuch der Slawishen Sprachen. 1886, С. 332.

епоху на території України існувала високорозвинута цивілізація з писемністю, чи не з першим у світі звуковим алфавітом, протомістами, наукою і мистецтвом. І Рим своїм розквітом багато у чому завдячує ще древнішій культурі Причорномор'я і межиріччя Дніпра — Дністра.

Підвалини культури, величі Риму заклали пеласги й етруски. Етруски були його першими царями. Вони ж в особі міфічних Ромула і Рема заснували місто. І нині навіть назву Roma дослідники, не вагаючись, вважають етруською.

Але етруски вже застали на Аппенінах «божественних пеласгів», яких прославив Гомер і які у Римі опинилися згодом на правах упосліджених плебеїв. М. Марр писав про те, що визначний колись народ пеласгів завершив свою історію підкореним бідним нижчим станом. Народ назвався іменем одного з своїх богів — бога світла Пелле.

Спираючись на висновки відомого українського мовознавця, етнографа й історика О. Партицького про те, що назва пеласгів походить від імені *Пелле — Аполло — Аполлон*, можна допускати, що й слово *плебеї* [*плебе*] етимологічно пішло від *Пелле + ба* [кіммерійсько-етруське «дитя»]. Отже, *Пеллеба — плеба — плебе — плебеї:* «діти бога світла».

Історією Риму, як відомо, займалися вчені багатьох країн упродовж двох з половиною тисячоліть. Нагромаджено надзвичайно великий і цінний матеріал. Києву не так пощастило. Його передісторія вивчалася дуже мало.

Археологія засвідчила, що у III і II тис. до н. е. тут було кілька великих трипільських поселень, які фактично й утворили протомісто[1]. М. Марр вважав, що назва *Київ* відноситься до того ж часу, що й назва *Рим* [VII ст. до н. е.]. Морфологічний і лінгвістичний аналіз показує, що слово *Куяба* читається як «дітище скіфа», причому «ба» означає «дитя» по-кіммерійському. Отже, робить висновок М. Марр, у заснуванні Києва брали участь і скіфи, і кіммерійці, які не були іраномовними [на відміну від усталеної щодо цього точки зору].

Чи були трипільці Києва і Правобережжя Дніпра пеласгами? Питання само по собі надзвичайно цікаве. Більше того, воно тісно пов'язане, як ми побачимо далі, з іншою важливою проблемою: чи були засновниками

[1] Толочко П. П. Древний Киев // История городов и сел Украинской ССР — К., 1979.— С. 19—22.

Києва і Риму одні й ті ж видатні народи стародавнього світу.

Наші дослідження дозволили виявити і зіставити численні факти, які свідчать, що населення трипільської археологічної культури УРСР було пеласгами, а точніше — протопеласгами. Таким чином, на самому початку розгляду джерел, міфів і фактів, пов'язаних із проблемою походження Києва і Риму, ми зустрічаємося з думкою, що обидва центри давніх цивілізацій синхронно створювали одні і ті ж видатні народи. Важливість питання про етнічну приналежність трипільців вимагає того, щоб докладніше зупинитись на літературі з етносу трипільців. Висновок про те, що скіфи й кіммерійці не були іраномовними, а були фракійсько-етрускоїдними племенами, ми також розглянемо нижче.

Ще в листопаді 1978 року [23. XI] автор у своєму виступі на міжнародному симпозіумі археологів з етногенезу слов'ян у Києві повідомляв про неперервність етнокультурного процесу на Середньому Дніпрі з епохи Трипілля. Древні міфи у світлі сучасної науки свідчать, що боги пеласгів «жили й захищали свій народ» на Середньому Дніпрі у межиріччі Дніпра — Дністра. Як ми уже показали, Пелле — Полель — Аполлон [бог світла] дав ім'я племенам пеласгів. Зевс «пеласгійський» — це етимологічно й семантично бог неба трипільців — Див [Dyaus Pita — санскр.]. Трипільська Дана — Athena Pallada в Афінах в епоху заснування міста пеласгами. До тих часів належить зображення лелек на священній стіні Пеларгікон в Афінах. Лелеки і на Україні залишаються священними птахами — тотемом древніх племен лелегів [пеласгів]. Артеміда як сестра Аполлона [Полеля], безперечно, також богиня пеласгів і в той же час, як ми показали, богиня протослов'ян і фракійців-кіммерійців — за повідомленнями античних авторів [Платон, Тіт Лівій]. Згідно з Гомером, батьківщиною Ареса є землі, які нині відомі в науці як територія поширення пізньої трипільської археологічної культури, населення яких цей бог захищає. І якщо античні джерела хронологічно відповідають добі кіммерійців /фракійців/, то ще О. І. Соболевський у «Русско-скифских этюдах» ставив питання про пеласгів як про трипільців і предків кіммерійців. «Якщо ми вбачатимемо в предках кіммерійців і пов'язаних з ними (на нашу думку) скіфів-еллінів і особливо гелонів-еллінів — древніх пеласгів, нам буде зрозуміло багато що у розповідях Геродота і Страбона». Кількома сторінками раніше О. І. Соболевський говорить

про можливість «вбачати у представниках трипільської культури кіммерців Геродота»[1]. Очевидно, це слід розуміти так, що трипільців-пеласгів можна вважати предками кіммерійців[2].

Вкажемо на деякі висновки і гіпотези дослідників, що стосуються питання етносу трипільців. Наприкінці минулого століття видатний український археолог В. Хвойка, який відкрив трипільську археологічну культуру, вважав, що трипільці були «найдревнішими слов'янами»[3]. Багато хто із археологів заперечували Хвойці. Так, П. Н. Третьяков писав, що «головні предки слов'ян, найдавніші праслов'яни знаходяться не серед трипільців, як думав В. В. Хвойка, а серед інших північніших племен, які мешкали в IV—III тис. до н. е. у лісових областях між Середнім Дніпром і Одером. Що ж до нижньодунайських племен, то, на думку ряду радянських, польських і румунських археологів, у них слід вбачати предків фракійської групи племен, що відрізняються від слов'ян, але згодом значною мірою були поглинуті ними[4].

Гіпотези етнічної приналежності трипільців розглядав у своїх працях Т. С. Пассек[5]. Різні автори висловлювали різні думки щодо етносу трипільців. Протослов'янами їх вважав В. В. Хвойка, фрако-фрігійцями — Е. Р. Штерн та інші, кельтами — К. Шухардт, тохарійцями — О. Менчин і т. д. Нам здається, що доки не розв'язана проблема походження слов'ян, не можна вважати деякі із названих гіпотез цілком несумісними. Фрако-фрігійці і кельти, безперечно, брали участь в етнічному формуванні Київської Русі.

Т. С. Пассек в одній із своїх праць наводить заперечення М. Ф. Біляшевського В. В. Хвойці, висловлене в рецензії на розкопки у Трипіллі. М. Ф. Біляшевський вважав, що «культура проникла через Егейське і Мармурове моря з Фінікії або Єгипту і в розписній кераміці

---

[1] Соболевский А. И. Русско-скифские этюды // Известия отделения русского языка и словесности АН.— Л., 1924.— Т. XXVII.— С. 305—309.

[2] О. Партицький вважав кіммерійців близькими фракійцям, а останніх — нащадками пеласгів.

[3] Хвойка В. В. Каменный век Среднего Приднепровья // Труды XI Археологического съезда в Киеве в 1889 г.— Т. 1.— С. 80.

[4] Третьяков П. Н. Восточнославянские племена.— М., 1963.— С. 24—30.

[5] Пассек Т. С. К вопросу о древнейшем населении Днепро-Днестровского бассейна // Сов. этнография.— 1947.— Вып. VI—VII.— С 14—18; Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений // МИА.— 1949.— № 10.— С. 231—239.

найбільш відчутний вплив Сходу»[1]. На східному походженні трипільської культури наполягали О. А. Спіцин і В. О. Городцов. «Високорозвинута культура київських майданчиків,— писав Спіцин у праці, присвяченій розкопкам глиняних майданчиків поблизу с. Колодяжного на Київщині,— східна, саме малоазіатська».

З радянських археологів і мовознавців найважливіші висновки щодо цього зробив академік М. Я. Марр[2], якого підтримував академік М. С. Державін. Висновки М. Я. Марра безпосередньо стосуються питання етнічного формування трипільців. М. С. Державін[3] писав і не раз висловлював думку про те, що пеласги і етруски заселяли межиріччя Дніпра — Дністра. За М. Я. Марром, етруски з півдня Кавказу — з меж басейну Ванського озера, зробивши етап у Лідії, рухаються Середземним морем на Апеннінський півострів, а їх родичі з північного Кавказу — лазги і pelasg'u і le-leg'u північним шляхом, Чорним морем або північним його узбережжям вливаються в межі Балканського півострова.

Хоч при пересуванні у давні епохи човен мав перевагу і був попередником колісного транспорту, однак це більше стосується пересування невеликих загонів або груп населення вздовж рік, а не цілих народів морями й океанами. Тому хвилі пеласгів і етрусків, що рухалися на захід, передусім густо заселяли Правобережжя Дніпра і західні райони сучасної території УРСР, а вже відтак як пише М. Я. Марр, влились у межі Балканського півострова. Звичайно, і «етруски з південного Кавказу,— як зазначає М. Я. Марр,— не лише роблять етап в Лідії і рухаються Середземним морем на Апеннінський півострів». Вони, безумовно, заселяють не тільки Лідію, а й Фрігію, Трою, Бітинію і насамперед рухаються на Балканський півострів, у долини Нижнього Дунаю (Істр) і Дністра. Рух цей тривав цілі століття і по суті був етапом перебування етрусків на території нинішньої УРСР.

Говорячи про пересування етрусків з Лідії Середземним морем, М. Я. Марр віддавав данину повідомленням Геродота і версії, яка переважала у XIX ст.: про перехід етрусків до Італії морським шляхом, а не з

[1] Археологическая летопись Южной России.— К., 1899.— Т. 1.— С. 8.

[2] Марр Н. Я. К вопросу о происхождении племенных названий «этруски и пеласги» // Записки восточного отделения русского Археологического общества.— Петроград, 1921.— Т. XXV.— С. 330.

[3] Державин Н. С. Происхождение русского народа.— М., 1946.— С. 10—25.

півночі, як про це говорять нові дослідження. Етнографія, фольклор і міфолоогія України і Греції свідчать про переплетіння етнокультурних процесів на цих територіях, як і на території Малої Азії. П. Кречмер у статті «Давньогрецькі шари мов і народів» виділяє такі шари: 1) анатолійський; 2) дунайський, або пеласгійсько-етруський; 3) грецький; 4) венетський; 5) іллірійський, який слід відмежовувати від венетського. Кречмер вважає, що «головні ознаки іллірійської мови — три словотворчі суфікси власних імен — nt,— st,— s(s), які об'єднують догрецьку мову з етруською і повинні бути як в Італії, так і у Греції віднесені до одного і того ж мовного шару. Отже, і на території поширення іллірійської мови слід припускати наявність субстрату, спорідненого з етруською мовою». П. Кречмер об'єднує етруську, тірренську, пеласгійську і ретійську мови в одну «рето-тірренську» гілку протоіндоєвропейської мови. Робиться висновок, що пеласги були давніми поселенцями Греції. Цікаво, що сусідню мову (мається на увазі мова, яка формувалася в результаті близьких етнокультурних процесів на території УРСР) декотрі відомі європеїсти вважають також протоіндоєвропейською або доіндоєвропейською[1].

В даний час, як не прикро про це писати, питання етногенезу слов'ян у нас залишається нерозв'язаним, а належність слов'ян до населення трипільської археологічної культури — нез'ясованою.

Деякі малюнки на плитах Кам'яної могили[2], можливо, слід вважати кельтськими написами. Та обставина, що дехто з дослідників (Покорни) розглядає тохарів як частину фрако-фрігійців[3] і що однією з догрецьких мов і народошарів є дунайська або пеласгійсько-етруська свідчить на користь перебування пеласгів у Північному Причорномор'ї.

Розглянемо повідомлення античних авторів про мову пеласгів і про їх пересування на території Балканського півострова і на Апенніни, де пізніше з'явилися етруски. Про пеласгійську мову Геродот писав: «якою мовою розмовляли пеласги, точно не можу сказати. Якщо дозволено робити висновок по тих із пеласгів, котрі вціліли ще до нашого часу, мешкають вони вище від тірренів у місті

[1] М. Марр, М. Красуський та ін.

[2] Рудинський М. Я. Каменная могила // КСИА.—1952.— № 1.— С. 21—31.

[3] Умняков И. Тохарская проблема // Вестник древней истории.— 1940. 34.— С. 193.

Крестоні і колись займали прикордонні з нинішніми дорянами землі — вони жили в теперішній Фессаліотиді,— як і по рештках тих пеласгів, котрі ніколи не жили разом з афінами, а потім зайняли Плакію на Геллеспонті, так само, як і по всіх інших пеласгійських поселеннях, які більше так не називаються,— якщо можна судити з цього, то пеласги розмовляли мовою варварською. Коли й усе пеласгійське плем'я було таким, то отже, населення Аттіки, що було пеласгійським, з приходом еллінів змінило й мову свою. Мова крестоян не схожа на жодну з мов народів сусідніх, так само, як і мова плакіян; але мешканці цих двох міст розмовляють однаковими мовами; очевидно, вони зберегли те саме наріччя, яким розмовляли при виселенні в ці місця»[1].

Фукідід говорив ще невизначеніше: «Брасід після взяття Амфіполя здійснив похід разом із союзниками на так звану Акту. Область ця, починаючись від Царського каналу, простягається по сей бік перешийка, а висока гора її Афон закінчується біля Егейського моря. На Акті, біля самого каналу, знаходиться місто Сана, колонія андріян, повернута до моря з боку Евбеї. Інші міста: Фісс, Клеони, Акрофон, Олофікс і Дій. Населяють їх змішані варварські племена, що розмовляють двома мовами[2].

Невелику їх частину становлять холкідяни, більшість же пеласги з тірренів[3], що колись жили на Лемносі і в Афінах, а також бісалти, крестояни і едони[4]; живуть вони невеличкими містами» (IV, 109)[5].

Повідомлення Діонісія Галікарнаського стосується мови тірренів (етрусків) і може бути використане як заперечення тотожності мов тірренської і пеласгійської. Діонісій Галікарнаський свідчить про мову тірренів (етрусків): народ тірренський «з жодним з інших народів не є ні одномовним, ні однозвичайним».

З трьох повідомлень — Геродота, Фукідіда і Діонісія Галікарнаського — можна зробити такі висновки:

1. У V ст. до н. е. пеласгійська мова була невідомою мовою (Геродот);

2. Щодо грецької мови, вона була «мовою варварською» (Геродот);

3. Це була мова, не схожа на жодну з мов сусідніх із пеласгами народів (Геродот);

[1] Геродот. История: В 9 кн.— М., 1885.— Т. 1.— С. 20—27.
[2] Тобто «варварською» і грецькою.
[3] Фракійські племена.
[4] У новому перекладі — «тіррени» (Л., 1981).
[5] Фукидид. История.— М., 1915.— Т. 1.— С. 321—322.

4. Не схожа і на мову сусідніх тірренів (Геродот);

5. Народ тірренський (етруски) з жодним із інших народів не був «одномовним» (Діонісій Галікарнаський);

6. Населення пеласгів у V ст. н. е. в районі східної частини Афонського півострова (Акта) розмовляло двома мовами — своєю рідною і грецькою, що свідчить про огречення і дозволяє припускати наявність елементів грецької мови у мові пеласгійській у V ст. до н. е. (Фукідід).

У зв'язку з останнім висновком слід сказати, що сучасні дослідження припускають огречення пеласгів. О. І. Соболевський писав: «Побутова й релігійна близькість пеласгів і греків не підлягає сумніву. Вони могли вести до змішування пізніх пеласгів з греками, до визнання у цих пеласгах греків, особливо там, де пеласги були вже дещо огречені»[1].

Нагадаємо: М. Я. Марр вважав, що засновниками й жителями Ольбії (Ольвії) були не греки, а огречені вихідці з Подніпров'я, споріднені із засновниками Києва і кіммерійцями.

Одержані висновки з повідомлень Геродота, Фукідіда і Діонісія Галікарнаського не дають конкретних даних про пеласгійську мову. Конкретніші за змістом свідчення знаходимо у повідомленнях німецького дослідника Августа Фіка, який пише: «Наш запас слів пеласгійської мови... складається з двох частин: із слів лемноських написів, смисл яких, звичайно, невідомий, і з назв місцевості пеласгійських поселень, смисл яких ми також мало знаємо...» На жаль, таке повідомлення не збагачує наші знання.

Додатковими даними про пеласгійську мову можуть служити зауваги болгарського вченого В. Георгієва, котрий у декількох своїх статтях показав, що назва *пеласги* тотожна з назвою *філістимляни* з біблії, в якій можуть бути визначені як пеласгійсько-філістимлянські всього лише кілька слів[2].

Усе це не дозволяє дати чітку характеристику пеласгійської мови. Однак цілком очевидно, що огречення могла зазнавати лише та частина пеласгів, що жила серед греків. Як ми покажемо нижче, пеласги, захищаючи диких сусідів дорійців, уже у III тис. до н. е. і особливо

[1] Соболевский А. И. Русско-скифские этюды.— С. 309.
[2] Георгиев В. Вопросы родства средиземноморских языков // Вопросы языкознания.— 1954.— № 4.— С. 60.

після Троянської війни стали переселятися до Італії, де започаткували протолатинську мову. Але що сталося з пеласгами, які жили у межиріччі Дніпра — Дунаю, звідки і як вони потрапили на Балкани? Зникнути такий народ не міг. Якою мовою стали розмовляти нащадки пеласгів? Трипільські міста були зруйновані у III тис. до н. е. пастухами стародавньоямної археологічної культури. Давньоямники принесли з собою мову, елементи якої нам відомі як ханаанейсько-слов'янські. Вона, безперечно, і поглинула мову пеласгів, утворивши протослов'янську мову з елементами протолатинської. Звідси й спільні традиції побуту, обряди, вірування у стародавнього населення Київської Русі і Риму.

Про вірування пеласгів грецької епохи ми дізнаємося від античних письменників. Так, серед релігійних символів пеласгів чільне місце займали дітородні органи, чоловічий і жіночий. Павсаній згадує про те, що в Ларисеї (у Аргосі) при храмі Деметри Пеласгійської було місце під назвою Delta Vulva (11, 21 1)[1]. Згадується також, що на монетах з пеласгійських островів Лемнос і Імброс зображено фаллос і т. д. Ці релігійні символи засвоїли греки. Геродот розповідає, що «Перші з еллінів, навчившись у пеласгів, зробили зображення Гермеса із збудженим членом» (11;51)[2]. Зображення останнього у греків і римлян називалося — φαλλος , φ'αλος ,Phallus.

У пошуках відомостей про пеласгів розглянемо повідомлення античних авторів про переселення цього народу.

У Страбона (У. 2. 4.) знаходимо заувагу: «Антиклід повідомляє, що пеласги заселяли передусім Лемн і Імбр і що загін пеласгів разом з Тірреном, сином Аттія, переселився до Італії[3].

Це повідомлення Страбона важливе тим, що конкретно вказано, ніби Тіррен прибув до Італії з племенами пеласгів, а не етрусків. А етруски, згідно з міфами про заснування Риму, були нащадками Енея — Ромул і Рем.

В Італії ми знаходимо плем'я фалісків. Перший склад слова *фаліски (*Falisci, Phaliscus*) — фал* — змушує згадувати про *фаллос*, релігійний символ давніх пеласгів догрецьких часів в області Егеїди.

---

[1] Павсаний. Описание Эллады, или Путешествие по Греции во II веке по Р-Х.— Спб. 1887—1889.— С. 282—283.

[2] Геродот.— Т. 1.— С. 142.

[3] Страбон. Географія: В 17 кн.— М., 1879.— С. 224.

Деякі відомості про фалісків подає В. І. Модестов[1]. Панівним уявленням у древніх письменників було те, що фаліски — вихідці з Аргоса. Так гадав і Катон, на котрого посилається Пліній Старший. Цієї традиції дотримувались поети: Вергілій (Асп. 723), Овідій (Fasti, IV. 73; Amor, III. 13. 31), Сілій Італік (Punis, VIII. 474). За Плінієм іде Солін (II. 7), те саме повторює й Стефан Візантійський.

Стверджували також, що фаліски жили у зайнятих ними місцях з незапам'ятних часів, аж доки туди не вторглися етруски. Прибуття фалісків до Італії можна датувати 2-ю пол. II тис. до н. е., коли (XIII ст. до н. е.) під натиском греків (дорян) пеласги почали переселятися з території Енеїди на нові місця (у Палестину, в Італію). Згідно із Страбоном; «Вторгнення і переселення здійснювались головним чином під час Троянської війни і після неї, коли і варвари, і разом з ними елліни ніби одержимі були якоюсь жагою до загарбання чужого; втім, таке було і до Троянської війни. Тоді вже були племена пеласгів, ковконів і лелегів. У давнину вони блукали різними частинами Європи, і Гомер зображує їх союзниками троянців, а не народами з протилежного берега» (XII. 8.4.)[2]. І далі: «Ієронім визначає окружність фессалійської долини і Магнетиди в 3000 стадій і говорить, що ця місцевість населена була спершу пеласгами, згодом їх витіснили звідти до Італії лапіфи. Пеласгійською рівниною тепер зветься та, на якій розташована Ларисса, Гіртона, Фери, Можій, озеро Бойбеда, Осса, Гомола, Пелій і Магнетида» (IX. 5. 22)[3]. «Півострів цей (Афон) населяли пеласги з Лемну, які оселилися в п'яти містах: Клесні, Олофіксі, Акрофоях, Дії і Фіссії» (VII. 35)[4]. «Взагалі цей народ (пеласги), який багато мандрував і був схильний до переселень, досяг великої могутності, а відтак швидко занепав, головним чином під час переселень в Азію еолян та іонян» (XIII. 3. 3)[5].

Про перші переселення пеласгів, що ними керували родоначальники Енотр і Евандр, з Пелопоннеса на територію Італії грунтовно повідомляє дослідник давнини в галузі етнокультурних зв'язків Діонісій Галікарнаський.

---

[1] Модестов В. Фаліски // ЖМНП.— 1895.— № 3.— С. 125 — 160.

[2] Страбон. География.— С. 583—584.

[3] Там же.— С. 455.

[4] Там же.— С. 340.

[5] Там же.— С. 634.

Це він стверджував, що про спорідненість народів можна судити за їхніми богами й релігією традиціями, звичаями і мовою.

Наведемо його свідчення про Енотра й Евандра, які переселилися до Італії разом зі своїми підданими: «Найосвіченіші з римських письменників, і серед них Порцій Катон, котрий дуже ретельно описував походження італійських міст, і Кай Семптоній і декотрі інші стверджують, що то (аборигени) були греки[1], які переселилися з Ахеї за багато століть до Троянської війни... Через те, коли розповідь їхня правдива, це не можуть бути колоністи іншого племені, крім аркадського. Тому що ці перші з греків, переправившись через Іонійську затоку, спорудили житло в Італії, виведені Енотром, сином Лікаона. Той був п'ятий після Езея і Форонея, перших проводирів Пелопоннеса. Адже від Форонея походить Ніоба, що від неї і Юпітера, кажуть, народився Пеласг. Евзею ж Лікаон доводився сином, і донька його — Дейаніра. Від Дейаніри і Пеласга походить другий Лікаон, котрому Енотр доводився сином, за сімнадцять століть до війни під Троєю. І саме в той час були послані колонії з Греції до Італії, а переселився ж Енотр з Греції, незадоволений часткою своєї спадщини» (I. IX)[2]. Таким чином пеласги вже через п'ять століть після їхньої появи на Пелопоннесі почали переселятися до Італії. Звернемо увагу, що Страбон вказує на те, що пеласги вийшли з Аркадії на початку III тис. до н. е., тобто коли пастухи стародавньоямної археологічної культури напали на трипільців. В Аркадії жили пеласги, у котрих Артеміда, як і у трипільців, була богинею Місяця, рік і озер, а не мисливицею, як у греків.

Павсаній залишив короткі зауваги про Енота (Інотра): «Молодший син Лікаона, Інотр, завимагав від старшого брата, Нікітима, грошей і людей, переправився на кораблях до Італії, оселився і дав назву країні Інотрії. Це була перша еллінська[3] колонія поза Елладою, а коли точно сказати, то до Інотра і варвари не їздили в чужу землю» (VIII. 3,5)[4].

[1] Тут назвою *аборигени*, тобто *древні пеласги*, останні протиставляються збірному імені *греки* — так в епоху Риму називались вихідці з Пелопоннесу (Греція).

[2] Dionissii Halicarnassci. Scriptagual extant Omnia Hanvial Tupis Wechelianis.— 1615.— P. 36.

[3] Як бачимо, не лише міфологія пеласгів, фракійців і слов'ян, збережена еллінами, стала зватись *еллінською*, а й етнос тих народів, які переселилися з Еллади, також пов'язувався з *еллінами*.

[4] Павсаний. Описание Эллады... С. 600—601.

«Кажуть, був аркадянин, який відзначався і розумінням, і знанням війни, на ймення Евандр. Він був сином Ерма і Німфи, доньки Ладона[1]. Посланий на виселення з воїнством із паллантійських аркадян, він біля ріки Тібру заснував місто Паллантій, яке згодом стало частиною Риму. Незважаючи на це, частина Риму, заселена аркадськими супутниками Евандра, довго зберігала древнє ім'я Паллантія і лише згодом із цього слова випало одне «л» і «н» (VIII. 43. 2)[2]. Ми бачимо, що до етрусків (Ромула і Рема) римська територія вже заселялась пеласгами, подібно до того, як поселення пеласгів-трипільців існували в той час і в Києві. В епоху етрусків — Ромула й Рема (VII ст. до н. е.) закладається Рим і в той же час легенди і міфи повідомляють про заснування Києва Києм, якого деякі вчені вважають скіфом-етрускоїдом.

Коротке повідомлення про Евандра знаходимо і в Діонісія Галікарнаського: «Трохи пізніше, майже за шістдесят років до Троянської війни, інший флот греків причалив до тієї частини Італії, чому самі римляни є свідками. Цю колонію, що походила з аркадського міста Палантія, вивів Евандр, син Меркурія і якоїсь Німфи Аркадії, про яку греки кажуть, що то була Теміно і що вона переймалася божественним натхненням: історики римських старожитностей називають її вітчизняною мовою Карментою» (I. XXXI)[3].

Про Евандра писав і Тіт Лівій: «У той час тими місцями правив більше авторитетом, аніж повелінням Евандр, що втік з Пелопоннеса, муж високоповажний за чудо письма, нової справи серед непосвячених у мистецтва людей, високоповажний більше за, як вважали, істинну божественність матері Карменти, провісниці, котрій до прибуття в Італію Сибілли дивувалися ті народи» (I. 7)[4].

[1] Авторові, який протягом багатьох років досліджував міфологію астрального культу Русі і Середземномор'я, вдалося встановити, що *Афродіта (Уранія)* в давнину звалась *Лада — Поляжина*, тому що народилася на ріці Ладон в Аркадії (словник Гесигія). На Русі ріка Лада впадає в ріку Танву (Дану-Тану), тобто «народжує» богиню Дану (Воду-Мати). Протослов'янська (пеласгійська і фракійська) богиня Місяця — Артеміда в Аркадії і Етолії — була завжди не богинею мисливства, а богинею річок, струмків, джерел.

[2] Павсаний. Описание Еллады...— С. 666.

[3] Dionissii Halicarnassci. Scriptagual extant... P. 36.

[4] Ливий Тит. Римская история от основания города.— М., 1897.— Т. 1.— С. 12.

Коротка згадка про Евандра є і в Корнелія Тацита: «А в Італії етруски навчилися писемності від корінф'янина Демарата, аборигени — від аркадянина Евандра»[1]; і написання латинських букв було таким, як і найдавніших грецьких (XI. 14)[2].

Отже, ми знаходимо у давніх письменників неодноразові повідомлення про переселення до Італії, у тому числі й пеласгів. Та чи були фаліски вихідцями з Аргоса, пеласгами? Так, були. В ту епоху фаліски мешкали й на території нинішньої УРСР.

Судячи з повідомлень древніх письменників, фаліски — вихідці з Аргоса Пелопоннеського. Про Аргос та інші місця Греції, пов'язані з пеласгами, багато відомостей подає Страбон: «Щодо пеласгів, то майже всі згодні з тим, що це — древнє плем'я, яке поширилось по всій Елладі і переважно серед еолійців у Фессалії. Ефор говорить, що пеласги — первісні аркадяни, які, обравши військовий спосіб життя і навернувши до нього багато інших, передали їм свою назву, що вони зажили гучної слави у еллінів і взагалі у всіх до кого лишень коли-небудь потрапляли. Вони й справді мали поселення і на Кіпрі, як каже Гомер словами Одіссея, зверненими до Пенелопи:

Різні там мови змішалися: там проживають ахейці,
Етеокріти відважні, кіподяни, плем'я дорійців,
Що розділилось на три, та ще й богосвітлі пеласги.

(Одіссея. XIX, 175. Переклад Бориса Тена).

З іншого боку, пеласгійським Аргосом зветься і та частина Фессалії, що лежить між гирлом Пенея і Фермопілами до гірської країни біля Пікру, бо колись ці місцевості належали пеласгам, а додонського Зевса сам поет називає пеласгійським: «Додонський Зевс Пеласгійський...» (Іл. XVI, 233)[3].

Інші називали пеласгійськими і народи Епіра, тому що туди сягало володарство пеласгів. Оскільки багато героїв називались пеласгами, згодом чимало народів одержали їхню назву. Так був названий Пеласгією Лест, а сусідів-кілікійців, що в Тріаді, Гомер називає пеласгами:

[1] З часу прочитання Суслопаровим пеласгійсько-фракійських написів (першого у світі буквено-звукового алфавіту) на території УРСР ми знаємо, що цей алфавіт був перенесений з Дніпра у Фінікію, на Пелопоннес, а відтак до греків і римлян.

[2] Тацит К. Сочинения: В 2 т.— Л., 1969.— Т. 1.— С. 185.

[3] Гомер засвідчив, що Зевс бог не грецький, а пеласгійський (трипільський архів культури УРСР). Пізніше пеласги просунулися на Пелопоннес і на острів Кріт.

Вів племена Гіпофей, вождь списоносців-пеласгів,
Що населяли тоді землі родючі Ларисси.

Есхіл у «Данаїдах» пише, що плем'я пеласгів походить з Аргоса, розташованого неподалік Мікен. І Пелопоннес, як стверджує Ефор, звався Пеласгією. Евріпід з «Архелаї» говорить, що «Данай, отець п'ятдесяти дочок, котрий прийшов у Аргос, Інаха місто заснував і постановив, щоб ті, хто звавсь раніше пеласгами в Елладі, данаями віднині називались»[1].

Антиклід повідомляє, що пеласги заселяли передусім Леїн та Імбр і що загін пеласгів разом з Тірреном, сином Атія, переселився до Італії. Врешті історики зазначають, що пеласги мешкали навіть в Афінах. «Оскільки вони постійно блукали і, як птахи, відвідували різні місця, куди тільки не приводив їх випадок, то жителі Аттіки і назвали їх пеласгами». (V. 2. 4.)[2].

Те, що афінських пеласгів у Страбона названо пеларгами і назва стіни Пеларгікон у Афінах, на якій було зображено священних лелек (гайстрів), оспіваних і на Україні,— свідчення того, що це було плем'я лелегів, для котрих головним божеством астральної тріади служила Зоря (лелека — її символ).

Отже, з цього випливає, що вихідці з Аргоса — фаліски були пеласгами, як і останні мешканці Аргоса Пеласгійського.

Ще одне цікаве свідчення Діонісія Галікарнаського: «Пеласгів приймали аборигени. Між іншим, дехто з пеласгів, змушених покинути батьківщину Фессалію і прийнятий аборигенами, спільними силами воювали проти сікулів. Цю ватагу аборигени допустили до місць свого проживання, можливо, з надією на допомогу, але я допускав, що зробили вони це з родинних почуттів, бо рід пеласгів — грецький і походить з Пелопоннеса, але в силу різних обставин, найбільше блукань, не може знайти пристанища. Спершу їхні поселення були неподалік Аргоса (як тепер називають — Ахейського), на місці, котре, на думку тубільців, дістало свою назву від царя Пеласга, якому древні дали це ім'я. Він був сином Юпітера і Ніоби, народженої Фронеєм; з нею першою із смертних жінок узяв шлюб Юпітер. Так мовиться в переказах. Через шість століть, покинувши Пелопоннес, вони переселилися в Гемонію, яку

[1] Це стверджує думку, що у війні з Троєю «дари данайців» були дарами пеласгів, отже й «хитромудрий Одіссей» був також пеласгом. Троянці ж були етрусками, і Еней, предок Ромула і Рема,— етруск.

[2] Страбон. География.— С. 223—224.

тепер називають Фессалією. Вождями цієї колонії були Ахей, Фтій і Пеласг — сини Ларисси і Нептуна. Прибувши в Гемонію і прогнавши звідтіля диких мешканців, вони ділять її на три частини, які стали називатися іменами вождів: Ахеєю, Фтіоцидою і Пеласготидою. Після того, як п'ять віків користуючись родючими рівнинами Фессалії, вони накопичили величезні багатства, на шостій сотні літ їх прогнали звідти *курети* і *лелеги* (тепер їх називають етолянами і локрами), а з ними багато інших сусідів Парнаса, очолюваних Девкаліоном, народженим від Прометея і Климени — «доньки Океана» (I. 17).

Звідси й висновок про те, що *пеласги* доводилися родичами *етрускам,* бо тіррени *етруски* воювали з *сікулами.* Окрім того, вигнали пеласгів із Фессалії (Гемонії) *лелеги,* які широко розселилися на Подніпров'ї, а в Греції збереглися в Етолії. Слід зауважити, що саме в Аркадії та Етолії збереглися вірування й обряди, близькі до трипільсько-кіммерійських обрядів Подніпров'я.

Щодо вивчення етнонімів *фаліски* і *пеласги,* то цим займалися немало вчених, які вирішували це питання позитивно. *Фаліски* — вихідці із Аргоса Пелопоннеського, тобто тих місць, де раніше жили *пеласги,* котрі тоді і були знані як *пеласги.* Мову *пеласгів* слід вважати нині розшифрованою за написами, які збереглися й дійшли до нашого часу. Відомий і алфавіт фалісків. Їхня мова, а отже й мова пеласгів, мала бути споріднена з латиною чи одним з діалектів протолатини.

Якщо погодитися з тим, що населення трипільської археологічної культури — пеласги, то це проливає світло на багато фактів спільності у мові, міфах, віруваннях і традиціях Давньої Русі і Риму. Читача, напевне, вже вразила та обставина, що міфи про походження Києва перегукуються з міфами про заснування Риму, вони виникали синхронно, і їхніми авторами були пеласги й етрускоїди. Передісторія Києва й Риму веде нас до Трої, Троянської війни, у Малу Азію на Пелопоннес, до фракійсько-кіммерійських племен.

В уявленні європейських учених середньовіччя й пізніших часів Київ, Троя і Рим поєднувалися й зіставлялися. Чому?

Французький письменник Оноре де Бальзак, відвідавши Київ і Контрактову ярмарку, здивовано писав у Париж: «Київ — це другий вічний Рим». Свого часу Європа була переконана, що Київ — це древня Троя.

Церера /пеласгійська Деметра/, теракотовий бюст, II ст. н. е.

На чому грунтувалися такі висновки, давно вже забуто, хоч нині це становить чималий інтерес. Бальзак був у Києві за чверть віку до того, як Шліману пощастило нарешті відшукати легендарну Трою. Він повірив Гомеру й не помилився. Але ж іще в XVII столітті німецький історик Іоганн Гербіній, зав'язавши листування з професорами й ректором Києво-Могилянського колегіуму, сповістив Європі, що Київ — це не Троя. Розкопки факт підтвердили, та передісторія Києва залишилася загадкою. Зрештою, як і Риму. Свідчення, які дійшли до нас про засновників цих міст, вказують на етнічну схожість відповідних племен. За міфом, близнюки Ромул і Рем були синами бога Марса і Реї Сільвії — доньки Нумітора, царя міста Альба-Лонга. Гомер, інші античні автори й сучасні лінгвісти одностайні в думці, що Марс — це бог фракійців (гетів), жив він у Фракії (на нинішньому Дунаї) і захищав його народ. Його ім'я — це змінене еллінами протослов'янське і скіфське ім'я бога війни Ареса (Арея). Воно має корінь *ар,* який перейшов у *яр.* Від нього пізніше утворилося ім'я бога Русі Ярила —

бога Сонця весняного рівнодення — сина головного бога Сварога в зодіакальному сузір'ї Ареса — Овна.

Спершу Арес — Ярило — Марс був богом рільництва. Опікуном війни він став уже згодом. Таким чином, Ромул і Рем, якщо вірити міфу, по батькові — це родичі слов'ян, скіфів, гетів, які творили і передісторію Києва. Родовід засновників вічного міста, як бачимо, дає можливість виявити спорідненість цих племен. А тепер погляньмо, якого роду-племені їхня мати — Рея Сільвія. Чи не доводиться вона родичкою засновникам Києва?

Якщо точніше, то питання полягає ось у чому: чи були племена-засновники Риму спорідненими з племенами Русі — венедами, слов'янами, скіфами, кіммерійцями (фракійцями-гетами)? З'ясовується, що так, були. Це великі племена стародавнього світу. Легендарна Рея Сільвія, виявляється, була родом з венедів — слов'ян. Це має стільки підтверджень, що не залишає й тіні сумніву. А такий висновок у свою чергу є вельми важливим для осмислення передісторії Києва, проблеми етногенезу Русі і слов'ян.

М. Державін, М. Марр та І. Мещанінов вважали, що Київ (Куяба), Ольбія (Алеба), Альба-Лонга засновані водночас і одним і тим же народом. Мешканці Ольбії були не греками, а потреченими кіммерійцями (фракійцями-гетами), які свого часу поселилися на землях пеласгів, етрусків і фракійців, а потім вернулися на древню батьківщину предків — Північне Причорномор'я. Вчені погоджувалися також і з тим, що численні міфи про Київ і Рим — не літературні чи псевдонаукові вигадки, а в них міститься достовірна інформація доісторичних поселенців цих міст.

Якщо аналізувати топонім *Київ — Куяба* формальним методом, коли його другу частину — *ба* розглядати як закінчення у множині, то ця назва виявляється скіфською. Таке морфологічне тлумачення не втратило свого значення й нині. Але аналіз лінгвістичних елементів цього складного топоніма вказує на наявність двох мов: скіфської й кімерської (кіммерійської).

Таким чином, бачимо у назві (а відтак і в будівництві) Києва внесок не лише скіфів, але й кімерів (іберів). Назву міста Альба-Лонга, звідки родом матір засновників Риму, наші видатні академіки пов'язували (історично й етимологічно) з кіммерійською мовою (наведені нижче аргументи засвідчують, що це було етруське місто). Вони вважали, що Кий — персонаж давньоруської легенди — родоначальник скіфів, а Хорив — кіммерійців.

Назву Куяба слід читати як «дітище скіфа» (де «ба» має кіммерійсько-фракійське значення: «дитя»). Ольбія, Альба, Либідь — це слова з мови тих же племен. Утворені вони з двох частин: *ала* — «жінка» і *ба* — «дитя». Разом: «жінка-дитя», тобто «дівиця» («дівчина»). Альба-Лонга — «дівиця довга». Ім'я сестри Кия — Либідь теж означає «дівиця». Тепер згадаймо, що матір засновників Риму родом з міста, назва якого походить від цього імені. На Україні збереглося немало поселень із назвою *Дівиця*.

Те, що *Либідь* означало «дівиця», добре збереглося й у народній пам'яті. Вже наводився приклад про те, що у Києві гора у гирлі ріки Либідь носить назву *Дівич-гора* (семантика гідронімів *Либідь і Лаба* одна і та ж — «дівиця»).

Місто етрусків Дівиця (Альба-Лонга) в передісторії Риму гора Дівиця (Дівич-гора) і ріка Дівиця (Либідь) у передісторії Києва — це синхронні топоніми і гідроніми споріднених етрускоїдних племен.

Отже, ми майже впритул підійшли до розгадки таємниці, чи справді матір Ромула й Рема і сестра Кия були одного й того ж етруського походження? І чи справді місто Альба-Лонга було етруським?

Подивимось на це з іншого боку. Відомо, що за легендою Рим засновано у 754 р. до н. е. У VI ст. тут панували етруски. Етрусками були перші царі: Тарквіній Пріск, Сервій Туллій, Тарквіній Гордий. Населення вічного міста складали патриції і плебеї. Перші користувалися привілеями декілька віків, аж до епохи республіки.

Мовознавці й археологи, як мовилося, дійшли висновку, що плебеї — це пеласги. Пеласгами, як ми знаємо, було населення трипільської археологічної культури. Ці дані дають підстави говорити, що трипільці-пеласги на Правобережній Україні були протолатинянами[1].

Етруски у Римі були патриціями. Їхні привілеї випливали з прав засновників і володарів міста. Це підтверджує етруський родовід Альба-Лонги і, зокрема, матері Ромула і Рема.

На території Кирилівських висот, Замкової гори, Сирці, Львівській площі, Видубичів, Чапаєвки, Дарниці сучасного Києва знайдено поселення пеласгів-трипільців III — початку II тис. до н. е.

В епоху бронзи поселення існували і на Замковій і Старокиївській горах, на Подолі. Під час розкопок

[1] Толочко П. П. Древний Киев.— С. 19—22.

у дворі по вулиці Героїв Революції знайдено бронзові прикраси, які свідчать про торговельні зв'язки поселенців Києва з центральною Європою на початку II тис. до н. е.

Густота великих поселень пеласгів на території Києва наводить на здогад, що це було велике протомісто. Напис на прясельці кінця III тис. до н. е., прочитаний М. З. Суслоповим за допомогою алфавіту фалісків-пеласгів, трактується як пеласгійський.

Пеласги заселяли Київ у період свого розквіту, а Рим — у пору занепаду й нового піднесення. Через декілька століть зманіжені у розкошах етруски щезають з історичної сцени. До того ж римські власті, ревно дбаючи, щоб вони пішли у небуття, усіляко викорчовують навіть пам'ять про цей, колись видатний народ, який заклав підмурівок великої культури Риму.

Пеласги жили на території Києва у III—II тис. до н. е.[1] Та чи були серед древніх поселенців етруски? Чи причетні вони до витоків Русі? Читач уже знає ряд фактів, які ствердно відповідають на це. Проте їх може видатись замало. Отже, спробуємо вдатися до нових і змалювати повну, як нам уявляється, картину щодо цього.

Історики-славісти визнають, що предки слов'ян — венеди брали участь у формуванні Русі і Києва. Венеди, як нам уже відомо,— вигнанці з Трої. Доведено також, що троянці — це етруски, а їхні нащадки заснували Рим (цілком можливо, що Еней був засновником Альба-Лонги і предком матері Ромула і Рема).

Ці висновки, які зробив, зокрема, Карл Паулі, підтверджуються фактами етнографії. Нині з усією очевидністю постає те, що венеди — слов'яни у своєму далекому минулому були троянцями-етрусками і жили тоді на землях держави Трої і її сусідів — Фрігії Лідії, Бітинії, Ханаану, Мізії.

Попутно з'ясовується і одна з причин того, чому середньовічні вчені мали Київ за стародавню Трою. Їм здавалося, що київський період племінних союзів венедів-етрускоїдів продовжує історію троянців, а Київ — історію Трої.

Народи, що заселяли Лідію, Бітинію, Трою, Мізію, Фрігію, мали споріднені племена з племенами, які походили з долини Дворіччя (району міста Ура), і з племенами шумерів. Серед них переважали поклонники Місяця,

[1] Пассек Г. С. Периодизация трипольских поселений.— С. 186, 188, 189.

яких витісняли жорстокі сонцепоклонники барбари (Бар-Бар — бог Сонця).

Рятуючись від знищення, племена пастухів відкочувалися (у III тис. до н. е.) з району міста Ура на північ до гір Харрен, а потім у Малу Азію і в долину Дніпра — Дністра — Дунаю і Північного Причорномор'я (кургани «скорчених кістяків» стародавньоямної археологічної культури на Україні). Головним ідолом астрального культу у Малій Азії і на території УРСР з II тис. до н. е. був Місяць.

Залишилося чимало слідів цієї міграції. Скажімо, слов'янські (спільноіндоєвропейські) слова часто подибують у древніх рукописах малоазіатських народів і арабів. Промовистою є і наявність численних шумерських слів у субстраті української мови, які збереглися з доісторичних часів. Наприклад, шумерське *ур* (ur) — «сонце», «небо», «небесний вогонь» етимологічно пов'язане з українськими: *кур, курінь, Куренівка,* іншими.

Для повнішої ілюстрації наведемо порівняльну таблицю:

Шумерське слово	Його значення	Український відповідник
сік (Sik)	удар	сікти, січа, січка
шу (Schu)	рука	шукати, шурувати, шуйця
ада (Ada)	батько	тато
ама (Ama)	мати	мама
ру (Ru)	бити	рубати, рука
гак (Hak)	наддаток, збільшення	гак (з гаком)
шуг (Schuh)	схопити	шугає, шуліка
заг (Sag)	сторона, бік	зигзаг
ін (Hin)	йти	гони, перегони
заґін (Sahin)	наближатися	навздогін, заганяти
гу (Hu)	голос	гукати, гук
ме (Me)	я	мене
кур (Kur)	гора	курган
і т. д.		

Про етнокультурні зв'язки предків давньої Русі і слов'ян з народами Малої Азії у II—I тис. до н. е. свідчать і так звані ханаанські[1] слова у древніх єврейських і арабських рукописах. Так, наприклад, вивчаючи текст біблії (II тис. до н. е.), радянський орієнталіст Я. Гаркаві наводить ханаанські слова конопля, мак, гуня, пліт, перина та інші, які зберегли своє значення у сучасних

[1] Ханаан — древня назва Палестини.

українській та російській мовах. Гаркаві приєднувався до висновку відомого дослідника біблійних текстів Цунця: «Ханаанську мову слід розуміти, як слов'янську, а ханааніці — це слов'яни».

Все це, взяте разом, говорить, що етруски певною мірою були етнокультурними нащадками шумерів і попередниками Давньої Русі й слов'ян. А висновок К. Паулі про етруський родовід мешканців Трої підтверджує переказ про те, що Рим заснували нащадки Енея. І це зовсім не заперечує, а навпаки, надає більшої достовірності міфу про відому роль у цьому Ромула і Рема, які, як читач встиг переконатися, були етрусками. Про етруське коріння Енея[1] свідчить ім'я його матері — богині Афродіти Небесної (Aphrodita Urania), грецька назва богині неба Туран — головної богині етрусків в Італії. Епітет *Уранія* вказує на дошумерське місто Ур, розташоване в долині Тигру і Євфрату.

Слово *Туран* утворилося з двох імен богині неба двох різних етруських племен. Одне з них — східне — істри називали богиню іменем Тур (Тура)[2]. Друге плем'я нарекло свою богиню неба іменем Ан (Ана — Яна). Походить воно від імені дошумерського бога Ан (Ану — хетське). Об'єднавшись, племена з'єднали й імена своїх богинь: Тур і Ан, тобто Туран (небо + небо = небо)[3]. Подібне ім'я бога неба Уран зустрічаємо не лише у міфах древніх еллінів, а ще задовго до них — в іллірійців на Балканах, серед яких були племена сікулів і тірренів. Тіррени, як відомо,— це найдревніші балканські етруски. Пізніше їх змінили фракійці і, зокрема, пеласги. В цю епоху етруського Урана перемагає фракійський Кронос[4]. На історичній сцені з'являються елліни, і їхній

[1] За деякими міфами, *Еней* — син *Афродіти* і дарданського царя *Анхіза*.

[2] Тур — головне божество неба, втілене в зодіакальному сузір'ї Тельця (укр.— Волос) в епоху, коли весняне рівнодення визначалося в цьому сузір'ї (III тис. до н. е.) і воно (сузір'я) було головним божеством багатьох середземноморських народів. Астрономічні відомості дозволяють судити про давність богині неба в етрусків. До речі, іменем богині називався *Дністер* — *Тура* або *Турля*. Ця назва збереглася донині в турків і молдаван.

[3] Марр Н. Я. К вопросу о происхождении племенных названий «этруски» и «пеласги» // Записки восточного отделения русского Археологического общества.— Петроград, 1921.— Т. XXV.

[4] Фракійський *Кронос* дорівнювався до фінікійського божества на ім'я *Ел*, що мав епітет *Тин*. Тому, очевидно, *Кронос* втілював сузір'я *Тельця* (небо) в епоху, коли це сузір'я було головним божеством Східного Середземномор'я (III тис. до н. е.). Слід віддати належне стародавнім грекам, які у своїх міфах зберегли пам'ять про богів народів Балкан та їхню хронологію.

Зевс розправляється з Кроносом, який, згідно з давньогрецькими міфами, втікає до Італії, де він стає відомий під іменем етруського, а пізніше римського бога Сатурна (Сатр — етруське «стрілець» і Туран — «небо», отже, Сатртуран, або Сатурн).

Звідки ж з'явився верховний бог еллінів Зевс? Історично й етимологічно це ім'я пов'язане з іменем бога неба поселення трипільської археологічної культури, а потім Київської Русі — Див. Воно відоме не тільки із «Слова о полку Ігоревім», але й з іще раніших фольклорних пам'яток, зокрема українських обрядових пісень, що дійшли до наших днів.

Так, зіставлення міфів, даних античних авторів і висновків сучасних учених з різних наукових галузей дає можливість розглядати хронологію богів різних народів і на різних територіях як хронологію етнокультурних процесів цих народів.

Саме це, а також використання даних астроетнографії, астрофольклору, астроархеології дає змогу розв'язати проблему етногенезу слов'ян. Результати такого комплексного дослідження переконують у тому, що троянці були етрусками, а венеди — вихідцями з Трої та інших держав Малої Азії періоду Троянської війни.

Ми вже згадували, що останні доводилися родичами місяцепоклонникам, яким судилося віками мігрувати то з Європи в Малу Азію, то навпаки. Спочатку це були народи й племена, які мали зв'язки з Дворіччям і поклонялися «предку народу» — Місяцю. Ці племена розселились на теріторії Трої, Фригії, Бітинії, Мізії, Ханаану і ще до Гомера були пов'язані міграцією з Нижнім Дунаєм, Балканами та Карпатами. Відомо, що фригійці ще в догомерівські часи виселились з Нижнього Дунаю, де вони звалися *бриги* в Малу Азію, а потім переселилися знову на Дунай. Племена Бітинії теж спочатку жили у Європі й мали назву *стромони* таке ж, як і річка Стрима на території Болгарії. Назва племені *стромони*, «люди бога Стр — Satres» (назва сузір'я Стрільця в етрусків) вказує, що вони етрускоїдного походження. Можливо, вони спочатку поселилися в регіонах річок Істр (Дунай), Данастр (Дністер), Стрий. Племена істрів і сатрів на Дунаї та Балканах, що їх згадують античні автори, це ті ж самі стромони.

Місяцю поклонялися й венеди Карпатських гір — русини та вся Київська Русь. Тому етнічною і етнокультурною близкістю Київської Русі (території: від Дніпра до Дунаю і Сяну, від Прип'яті до Чорного моря)

з етрусками Древнього Риму, фракійцями і древніми народами Малої Азії і пояснюється етнографічна близькість цих народів. Тому і їхні боги, обряди основних календарних свят, чимало звичаїв і традицій багато в чому схожі. Ми маємо на увазі поганські обряди й ритуали Різдва, Щедрого Вечора, свячення верби (символ галактики і Землі) та ін., що збереглися в нас на Русі.

Вірування, обряди, звичаї, традиції Київської Русі, етрусків, а пізніше Риму мають спільні риси, що ведуть нас у віддалені епохи глибокого Полудня. Отже Київ та Русь, а пізніше Рим формувалися при безпосередній участі пеласгів [хліборобів трипільської та пастухів давньоямної («скорчені кістяки»)] археологічних культур у III тис. до н. е.

Та не лише названі народи творили етногенетичні процеси в передісторичну добу Києва і Русі. Разом з пеласгами зустрічаються тут також малоазіатські культи — галати, сквири, бойї (бойки) та ін. Пам'ять про них в українських топонімах, етнонімах, гідронімах, що дійшли до XX століття[1].

Щодо цього особливо пильної уваги потребують зв'язки Русі (слов'ян-венедів) з Іллірією (див «Ілюрик» Нестора) та роль гетів[2] у цих етногенетичних процесах.

Отже, ми впритул підійшли до однієї з найцікавіших проблем — проблеми походження слов'ян. І не менш складної, заплутаної.

З'ясування походження окремих слов'янських народів вимагає комплексного підходу. Збиває тут з пантелику вчених, зокрема лінгвістів, сам Нестор. Бо, згадуючи найдревнішу назву батьківщини наших пращурів — Ілюрик, він водночас називає їх так, як у ті часи називали іноземці — слов'яни. Вище вже згадувалося, що іллірійські племена звалися сікулами і тірренами. А тіррени ж — етруски. Вони, як ми знаємо, були тісно зв'язані з венедами. Отже, Нестор писав правду. Предки слов'ян — венеди і іллірійські племена — етрускоїди.

Нестор правильно визначив і найдавнішу територію попередників слов'ян. Іллірійці займали її до просування туди і далі в Егеїду й Палестину пеласгів-трипільців і появи на історичній сцені фракійців.

Таким чином, у III тис. до н. е. на півдні від Істру (Дунаю) зіткнулися два могутні етноси. Етруски (етрускоїди) і пеласги, мова котрих була позначена

[1] *Галатівка* (Черніг. обл.), *Сквира* (Київська обл.) та ін.

[2] Гета (старослов. «полтух»). У сучасній литовській мові *гетіс* — «пасовище». Звідти й українське — *жито, життя*.

іранськими формами — сліди індоєвропейської спільності, що тільки формувалася, і впливів Персії. Результат їхнього багатовікового схрещення — фракійські племена гетів, які у II тис. до н. е. запанували на півдні Балкан і півночі Причорномор'я[1]. Тоді ж, до речі, формувалася етнічна серцевина народів Еллади за участю пеласгів.

Фракійські ареали зустрічаються повсюди, де тільки маємо справу з пеласгами чи етрусками. Ми знаємо, що батьком Ромула і Рема був фракійський бог Марс, еллінське ім'я якого етимологічно і семантично тотожне венедському Арес і слов'янському Ярило. Легенда про заснування Києва також сягає своїм корінням в етруско-фракійську (скіфсько-кіммерійську) минувшину.

Про місто, мешканців котрого звали *кияни*, його засновника Кия з малоазіатського племені *бітинів* (сусідів Трої) розповідали також Геродот і Птолемей.

Плем'я бітинів ще задовго до Гомерових часів переселилися з нижніх придунайських земель у Малу Азію. У ту ж пору туди прийшли також споріднені з племенами скіфів-орачів *фригійці*, знані в Європі як *бриги*.

Напевне, завдяки цьому переказ про засновника міста Кіос — Кия був відомий і в Малій Азії і на Придніпров'ї, а на Україні до нашого часу збереглися елементи вірувань, обрядів, звичаїв, спільних колись для Фрігії і Трої. Кий же збудував місто в етруських землях, тобто сам був етруском.

Бітинів у Європі звали стримонами, народом Стри (Str — Satres). За повідомленням античних авторів, жили вони по річці з такою ж назвою, очевидно, Істрі (Дунаї). Можливо, це було плем'я сатрів, яких Геродот називає *діями*, або споріднене з ним. Безперечно тут одне — це були етруски[2].

[1] Про це переконливо говорить ім'я скіфського царя *Таргитая* — *Таргета*, або *Тур-*, *Тир-*, Тирсагета. Це ім'я пов'язує фракійців-гетів з етрусками: tirsa — гети, tirsenoi — етруски. У наш час болгарський мовознавець Д. Дечев дійшов висновку, що фракійці виникли шляхом схрещення етрусків (етрускоїдів) та індоєвропейських племен з іраномовними расами. Такими могли бути деякі сусідні з етрусками племена на Балканах, Нижньому Дунаї, Дністрі і Дніпрі в епоху перебування на Дніпрі протолитовців.

[2] Етимологічно й семантично назви *стри, істра, сатра* — тотожні і походять від імені головного етруського бога *Сатреса*, прочитаного археологами на бронзовій печінці з *П'яченци*. На Подніпров'ї аналог цього імені — *Стри-бог* (Стрибог київського пантеону), якого розуміли на Русі як одну з іпостасей *Перуна* („дух Перуна в повітрі"), тобто ім'я божества *Стри* — етруська назва *Перуна*. Обидва імені стосувалися обожнюваного зодіакального сузір'я, яке в сучасній астрономії зветься *Стрілець*.

Читача ще чекає відкриття спільних рис Русі й етрусків богів, свят, обрядів, традицій. Але насамперед слід вказати на те, що тісне етнокультурне зіткнення етрускоїдів і деяких племен, котрі зберегли (або набули пізніше) окремі іраномовні риси, відбулося саме на території УРСР. Тому заслуговують на увагу висновки Д. Дечева про походження фракійців. Отже, до етнічних витоків майбутньої Київської Русі приклалися деякі носії іранських культурних впливів, зокрема племена протолитовців кіммерійської епохи, що населяли територію Середнього і Нижнього Дніпра. Ці впливи можна простежити на прикладах обрядової номенклатури період VII ст. до н. е.

Кіммери (кіммерійці), скіфи, роксолани, анти

Легенда про Кия, Щека і Хорива має визнану схожість із давньовірменським переказом про Куара, Мелтея і Хоревана. Цю легенду, на думку М. Марра, можна датувати VII ст. до н. е., і запозичена вона з Вірменії в період скіфських походів у Мідію. По суті, це були скіфсько-кіммерійські походи, які слід розглядати у зв'язку з етрусько-іранськими етнічними процесами на території Середнього Дніпра.

Вірмени за самоназвою — етрускоїди, а мідійські племена, які пересувалися через Урарту далі на Дон і проникали навіть на Дніпро, створювали таким чином умови для схрещування. Кіммери (ібери) були також носіями етруського елемента[1]. Пересуваючись на захід і, зокрема, захоплюючи з собою різні племена нащадків пеласгів (трипільців) та етрусків (етрускоїдів), вони дісталися Іспанії і Португалії. До речі, в Іспанії це зумовило появу народу басків, який, за його ж самовизначенням,— етруски.

Як бачимо, навіть іранські впливи на території УРСР мали водночас і етруський етнічний вміст. З епохи скіфсько-кіммерійських походів у Мідію і переселень з Мідії у Скіфію дійшло до нас завдяки Авесті повідомлення про виселення іранського князя Кия (Kej). Претендуючи на іранський престол, але будучи в опозиції до реформ Заратуштри, він змушений був разом з дружиною і частиною племен (старовірів) покинути Іран.

[1] М. Марр, І. Джавахішвілі та інші вчені вбачали прабатьківщину кіммерів і скіфів у Малій Азії, вважаючи їх предками лезгинів, черкесів (адиге), родичами пеласгів (лелегів) і українців (черкесів).

Цей період передісторії Києва і Русі, безсумнівно, позначений іранськими впливами на Придніпров'ї, що простежується в лінгвістиці. Наприклад, головного колядника звали *Береза* (іран. Berezant), що означає «високий», «головний»; того, хто йшов у групі позаду,— Вайда (іран. Vajader) — «рядовий учасник» та ін.

Хвилі південно-східних культурних впливів на процес формування населення на території УРСР мали місце і в попередні епохи. Однак іранський етнічний вміст цих впливів досить невеликий і потребує додаткових глибоких досліджень.

А тепер спробуємо підступитися до етнічної характеристики роксоланів. Для початку тут, очевидно, варто пересвідчитися в іраномовності скіфів, що за давньою традицією стало майже хрестоматійним постулатом. Проте фундаментальні праці мовознавця й археолога В. Петрова аргументовано заперечують це.

В. Петров дійшов висновку, що ірано-осетинська теорія — це той випадок, коли панівна концепція має за собою лише історіографічні напівістини, критично неперевірену традицію, а також авторитет таких учених, як К. Мюлленгоф, В. Міллер, М. Фасмер та В. Абаєв. Біда полягала ще й у тому, що майже всі дослідники беззастережно пішли за ними, звертаючись при вивченні скіфів виключно до іранських мов, зокрема до осетинської.

Неправильний, за оцінкою І. Джавахішвілі, у корені метод завів учених у глухий кут. Виникла ситуація, подібна до тієї, у якій свого часу опинилися італійські етрускологи. Недосконала методика, незважаючи на використання десятка мов, постійно давала суперечливі результати. Дослідник, приміром, брав якусь мову і з її допомогою прочитував етруський текст. Інший же вчений брав іншу мову і цей текст прочитував вже інакше. Отже, метод виявився неефективним. У випадку зі скіфами вчені спиралися на одну лише іранську мову і знаходили спільні риси із скіфською і, природно, підтверджували висновки один одного. Але якою була б картина, коли б замість іранської для дослідження застосувати декілька інших древніх мов?

Таким чином, глибока всебічна критика іранської концепції була відсутня. Але конче треба вказати на важливі грубі помилки дослідників, які стверджували іраномовність скіфів, а також навести факти, які спростовують найважливіші аргументи іраністів.

Одним із китів іраномовності скіфів є припущення

про іранське походження назв їх головних річок: Дніпра, Дону, Дністра, Дунаю. Причому не береться до уваги те, що назви ці існували задовго не лише до появи іранських племен у Приазов'ї, а навіть до формування іранського епосу в епоху утворення індоєвропейської спільності. Іраністи, метафізично користуючись етимологічним методом, напрочуд легко утворюють ці назви з осетинського слова *дон* — «вода» (або «глибока вода»). Здавалося б, на перший погляд, «ключик» знайдено й потреба шукати його у древній історії скіфської культури відпадає. Таким чином, у поле зору дослідників не потрапляють пласти древньої східно-середземноморської лінгвістики і великий материк астральної міфології й космогонії Причорномор'я.

Назви рік епохи, коли *вода* позначалася односкладовим «да», що водночас означає і сонце, і небо і уявлялася першопочатком усього сущого, коли космічна вода називалася Дана (вода-мати) й обожнювалася, а великі ріки, що символізувати її, були богами,— їхні назви вдивовиж спрощено пояснювалися осетинським «дон». На нашу думку, таке неправильне тлумачення спричинено не тільки метафізичним мисленням учених, але й незнанням місцевої історії і культури.

Їхні хибні уявлення відбилися на подальших працях з питань походження слов'ян і Русі. Можливо, саме вони спонукали академіка Шахматова відмовитись від автохтонної теорії виникнення слов'ян на Дніпрі в догоду міграційній гіпотезі.

За ними пішли інші дослідники, однозначно трактуючи чи навіть ігноруючи очевидні історичні факти, вводячи цим в оману решту своїх колег. У такий спосіб в науці була протоптана стежка, котра вела в інший від розв'язання проблеми етногенезу слов'ян і Русі бік.

Отже, головним аргументом на підтвердження начебто іраномовності скіфів і міграційної гіпотези походження слов'ян було «осетинське» пояснення назв головних рік Скіфії. Але насправді ці назви, як вже згадувалося, пов'язані з іменем доіндоєвропейської богині Дани. Це пеласгійська Дана (Тана), потім грецька Athena Pallada, малоазіатська Tanais, римська Діана, українська Дана, румунська Дойна. З міфології та етнографії відомо також, що всі великі ріки Європи, Азії і Африки епохи скіфів були водночас богами (Дон, Дніпро, Дунай, Буг, Ганг, Бел, Ніл, Рейн, Марена та ін.). А якщо так, то назви рік були іменами богів. Факт очевидний, але іраністи всіляко обминали його. Замовчували вони і те, що Дунай у своєму пониззі у скіфські часи називали Істр (за іменем племені істрів), а назва Danubius вживалася вище за течією — там, де жили кельти. Встановлено і те, що у скіфську й доскіфську епохи племена часто називали себе іменами своїх богів, а ріки — іменами племен, що жили на їхніх берегах (барбари, істри, танва, русь).

Плем'я русь, за К. Птолемеєм, жило у районі наших річок Росі, Роски й Росави, поклонялося сонцю — Ru (останньою буквою у слові *русь* було старослов'янське «с» *(рус — русь)*. За іменем племені русь були названі й ріки. І хоч у доскіфську епоху сонце й вода позначалися одним словом (словом одного кореня) і в давньокельтській мові *рус* означало «вода», нема підстав стверджувати походження назви ріки Рось з кельтської. Навіть незважаючи на те, що «о» у слові *рось* виникло внаслідок написання довгого «у» через омегу *Русь — Рось, Буг — Бог*.

Отож від факту, що божеством і іменем одного з протослов'янських племен було *Русь* — «сонце» (хоч і *Русь* — «вода»), дітися нікуди. Скіфологи-іраністи, шукаючи пояснення назв наших головних рік, обмежувалися лише етимологією. Відомо, що в епоху, в яку намагаємось заглянути, Александр Македонський, перемігши гетів, звелів спорудити на Дунаї два храми: один на честь Зевса, а другий на честь Дунаю. Звісно ж, не задля вшанування іранського гідроніма don робилося це.

У міфі про герць Дунаю і Днєпри О. Потебня в образі Дунаю вбачав індійського Індру — громовержця (Перуна), володаря небесної богині води Днєпри — Дани.

Звичайно, пеласгійська Дана і грецька Афіна не були тільки осетинським найменуванням води. Хоч ця богиня спершу й уособлювала небесну воду і її іменем називалися наші великі ріки, але все це було задовго до скіфів — ще в період формування індоєвропейської спільності. Отже, це теж аргумент проти іраномовної концепції.

Етимологічні дослідження іраністів засвідчили лише те, що іранці були і є індоєвропейцями. З таким же успіхом, користуючись етимологічним методом, навіть беручи до уваги історичні факти, можна було б твердити про кельтське походження назв: *Дніпро (*Danapr), *Дон* (Tanais), *Дунай* (Danubius). Читач знає, що скіфи звали Дунай Істр, а там, де жили кельти,— Danubius. М. Марр вважав скіфів кельтськими племенами й іберами — вихідцями з Малої Азії.

Назви *Істр (Дунай)* та *Данастр (Дніпро)* могли правити етрускам за назви їхнього бога Str — Satres (Перун). Відомо, що ім'я цього бога називалися і фракійські племена: *істри, сатри.* Бачимо, наскільки хисткою виявляється позиція іраністів щодо походження назв наших річок у світі наведених аргументів.

Другим «китом» іраномовності скіфів служать начебто іранські імена ідолів Хорса і Сімаргла з пантеону князя Володимира. Це ще одна велика помилка. Хорс (сонце) — бог хозарсько-єврейський та іранський — не був головним богом Київської Русі. Тут за бога Сонця мали Да-ж-бога, Сварожича, Ярила і Сімаргла. Річ у тім, що пантеон Володимира мав богів різних племен і народів.

Про те, що Хорс не слов'янський, а хозарсько-єврейський бог сонця, писав ще Л. Нідерле. Сімаргла справді бог слов'янський. Й ім'я його не іранське. Його етимологія і семантика досконально вивчені ще наприкінці минулого століття мовознавцем-славістом Московського університету Г. Дяченком. Сімаргла — це «сім Ярил (сонць)», тобто це бог сонця літнього сонцестояння.

У полабських слов'ян (I тис. н. е.) це — Руєвит — бог руйнівного Сонця, якого зображали з сімома руками, сімома мечами (восьмий меч був у піхвах). Іранський бог Сімург (собака-птах), з котрим іраністи плутають київського Сімаргла, має зовсім інший міфологічний зміст. Головний бог яскравого голубого неба Зевс (в еллінів) зберігся також і в іранців ще за часів індоєвропейської спільності. Український і російський Див, індійський Dyaus Pita, іранський Зевс — всі вони семантично й етимологічно тотожні (це бог яскравого голубого Неба).

Насправді усі скіфські боги мали слов'янські або індоєвропейські імена: Папай, Табіти, Арес, інші. У протослов'янську епоху ці боги були богами Фригії і фракійців з їхніми древніми назвами. А прибічники іраномовності скіфів, не знаючи міфології Східного Середземномор'я і Київської Русі, досить невдало намагалися посилатися на імена ідолів Київського пантеону.

Третім «китом», на якому трималася іраномовна концепція, служив факт про те, що серед імен вождів Київської Русі, які підписували договір із греками у X ст., були іранські. Цей «аргумент» взагалі не витримує жодної критики. Адже хіба можна за одним чи двома іменами вождів або дипломатів визначати мову їхнього народу! Це досить наївно. До того ж одне з імен, на котрі спиралися іраністи, Істр — зовсім не іранське. Антропонім, що є гетським або етруським етнонімом, може бути тільки фракійським, а не іранським ім'ям. Це знає будь-який лінгвіст.

Важко й перелічити всі помилкові твердження, яким й тепер намагаються оперувати послідовники Мюлленгофа, Міллера, Фасмера, щоб захистити хибні методи й висновки щодо іраномовності скіфів.

Колись В. Абаєв висловив ряд здогадок, які, на його думку, могли б бути матеріалом на користь скіфської іраномовності. Він вважав, що у мові праслов'ян існував вибухований звук g. Зміна цього звука у задньопіднебінний фрикативний *г*(h) відбулася під впливом скіфів та сарматів. Оскільки фонетика не запозичується, то мовиться про етнічний вплив скіфського субстрату.

Міркування про утворення в українській мові задньопіднебінного *г* (h), під скіфськими й сарматськими впливами могло б бути слушним, якби все не виявилося... вигадкою чистої води. Річ у тім, що у праслов'ян та у індоєвропейців спершу був звук *г* (h), який поступово перейшов у вибуховий *г* (g). Тому українська фонема *г* (h) набагато давніша й утворена, мабуть, в епоху індоєвропейської спільності, а то й ще раніше.

Потім уже в окремих слов'янських мовах задньопіднебінне *г* (h) перейшло у вибухове, а не навпаки, як уявляв це В. Абаєв. Широке вивчення проблеми, а не лише з позиції іраномовності, підтверджує такий висновок. Факт переходу звука *г* (h) в *г* (g) у індоєвропейців був доведений ще дослідниками минулого століття (зокрема, М. Красуським). До того ж перехід звуків характерний не лише для слов'янських мов. У древніх германців, наприклад, спочатку також був звук *г* (h), який згодом перейшов в *г* (g). Те ж саме спостерігається у санскриті.

Отже, навіть фонетичний аналіз спростовує іраномовність скіфів, концепцію, спрямовану своєю суттю на заперечення древнього походження і древньої культури слов'ян. Адже навіть такі етноніми, як *Русь* і сіверяни також вважалися іранізмами. Авторові цієї книги довелося ще у 1962 році доводити, що назва *Русь* існувала ще в Геродотові часи й означала «орачі». Бо етимологічно етнонім *Русь* близький до дієслова «arare» — «орати» (rus — ruris — ruaris — ar — arare — орати). Тоді ж було сказано і про значення етноніма *сіверяни* (Severa). Звичайно, про якісь іранські корені тут і мова не йде.

Отже, навіть того, що вдалося коротко тут викласти,

цілком досить, щоб зрозуміти: скіфи — *Русь* і скіфи — *поляни* ніколи не були іраномовними. А були безпосередніми предками народу Київської Русі.

Що ж можна сказати про роксоланів, зокрема їхні етнічні впливи на «іраномовність», котра приписується їм майже автоматично, на тій підставі, що це плем'я відносять до сарматів?[1] Українськими й російськими істориками та археологами роксолани досліджені недостатньо, а втім, їхня півтисячолітня історія і культура безпосередньо прилягає до епохи Київської Русі на Середньому Подніпров'ї і заслуговує на особливу увагу. Хто вони — роксолани? Етнонім роксолани зрозумілий нам лише у другій частині. А що означає перша — рокс (рос)? Може, це слово в цілому вказує на два етноси, подібно до етноніма *Чехословаччина*, або перша частина пояснює другу? Наприклад: алани, або югослави, були підлеглі царю Урарту Русу I, який зазнав поразки від скіфів наприкінці VIII ст. до н. е. Це викликало переселення племен (тобто аланів царя Руса) в Північне Причорномор'я.

Але можливе й таке тлумачення, коли друга частина етноніма *алани* пояснює першу — рокс. Наприклад: «русь аланська».

Від усіх цих запитань не можна просто відмахнутися, досліджуючи етногенез Русі. Впродовж 500 років перебування на території сучасної України безпосередньо перед формуванням Київської Русі (у IV ст. готи й гуни витіснили їх на землі Дакії — сучасної Румунії), роксолани не могли не справляти етнічного впливу на формування культури, мови наших предків.

При вивченні цього обнадійливі результати дає ретроспективний підхід у галузі етнографії, фольклору та лінгвістики. Якщо допустити, що значна частина багатих скотарів-кочівників мігрувала на захід, то у випадку їхньої іраномовності це мало відповідним чином відбитися на землях сьогоднішніх Румунії, Болгарії, Моравії і Чехії. Частина бідніших роксоланів змушена була залишитися на батьківській землі і згодом стати добрими землеробами.

Цього вимагали тодішні соціально-економічні умови, культ Золотого Плуга у скіфів-бористенітів-полян та скіфів-орачів-Русі, який дожив (фрагментарно) на Україні до наших часів.

[1] Іраномовність приписується чомусь усім *сарматам*, хоча достеменно відомо, що поляки теж колись називали себе *сарматами*.

Скіфо-кіммерійські царства за свою майже двотисячолітню історію досягли значних матеріальних і культурних набутків (писемність зрубної культури, військова й господарська могутність, розквіт ремесел і мистецтва). Та виснажливі війни з роксоланами на Сході у I—II ст. нової ери і спустошливе просування готів з півночі у ці ж часи, а також загарбницькі походи римлян на південно-західні царства гетів (фракійців) спричинилися до помітного занепаду культури на Середньому Дніпрі. Ці безконечні війни на рубежі нової ери завершувалися не лише підкоренням населення, але і зміною панівних племінних груп на завойованих землях. Роксолани витіснили скіфів, а готи після себе лишали самі спустошення і, якщо вірити ісландському дослідникові Вігфуссону, якийсь час мали за свою столицю Київ, назвавши його Данпарштадт чи Данапрштадт (Дніпро-місто).

Фракійці, рятуючись від римських поневолювачів, втікали до своїх північних родичів і осідали на спустошених землях. Археологічні дані добре відбивають занепад рівня матеріального розвитку на Середньому Дніпрі у I ст. до н. е. та I—II ст. н. е., в епоху зарубинецької культури. Переможцями виявилися роксолани, які, безперечно, були племенами, спорідненими з кіммерійцями та фракійцями. Місцеві протослов'яни — скіфи-поляни і скіфи-Русь — також фракійського походження. Нема сумніву, що роксолани, як і скіфи, не були іраномовними.

Комарівська, II тис. до н. е. (Івано-Франківщина) та Білогрудівська, XII—IX ст. до н. е. (Уманщина) археологічні культури нині визначаються, як протослов'янські і фракійські. А це доводить зв'язок етногенезу слов'ян з фракійськими племенами. У розв'язанні проблеми етногенезу слов'ян важливим історичним фактом стає черняхівська археологічна культура (II—VII ст. н. е.), створена роксоланами і протослов'янами Середнього Дніпра (антами)[1]. Її населення було слов'янським, яке і закладало підвалини майбутньої Київської держави.

Участь роксоланів у створенні черняхівської слов'янської (що не викликає заперечень) культури, відсутність іранських поселень у Київській Русі і навіть іранських топонімів — ще одне красномовне свідчення неіранської їх приналежності. Серед слов'янського населен-

[1] Це була епоха *антів* — нащадків пеласгів-трипільців. Короля *антів* Буса (Бусола) разом із старійшинами стратили у Києві (Бусова гора) *готи*.

Збруцький ідол /X ст. н. е., м. Гусятин, Тернопільської обл./

ня черняхівської культури були вкраплення поселень інших племен, подібно до того, як на території УРСР ще донедавна були вкраплення поселень чехів, поляків, болгар, німців, молдаван. Одначе іранських не було.

Власне, якщо говорити про роль роксоланів, то найкраще її визначила добра пам'ять народу. А народ ніколи не буде тисячоліття, передаючи від покоління до покоління, зберігати свідчень про випадкових учасників своєї історії.

Авторові цієї книги пощастило колись читати текст промови ректора Києво-Могилянської академії. Вітаючи професорів і студентів, він з гордістю звертався до них: «Нащадки славних роксоланів»[1]. На Україні тривалий час ім'я роксолани пам'яталося як назва свого народу. Згадаймо той же факт з Настею Лісовською (1505—1561 рр. м. Рогатин Івано-Франківської обл.), яка увійшла в турецьку (і не тільки) історію під іменем Роксолани. Як бачимо, до першої половини XVI ст. у турецькій імперії українців ще могли звати цим іменем.

Принаймні до переходу роксолан у Дакію вони говорили мовою населення Середнього Дніпра. Себто слов'янською. Важливе значення мали б пошуки лінгвістичних пам'яток на Балканах. Адже ж збереглися у Болгарії слов'янські обрядові пісні на мові тих племен, які населяли ці землі ще до приходу болгар, тобто до VII ст.

Наведені факти дають право на висновок: люди, які жили на території УРСР на зорі нової ери, зберігали свою етнічну приналежність до скіфської та кіммерійської епох. Суттєвих змін не могла зазнати і їхня мова. Бо для цього не було об'єктивних обставин, не було

[1] Відомо, що Києво-Могилянська академія називалася ще Академією Роксолана.

слов'янських завойовників. Унікальний фольклорний матеріал, що дійшов до нас не лише з тих, а й з давніших часів — епохи Вед, свідок цьому.

Читачеві можна запропонувати ще один аспект погляду на проблему. Знаємо, що роксоланів, які потіснили скіфів у II ст. до н. е., дослідники вважають групою сарматських (савраматських) племен, які, за Геродотом, мали близьку до скіфів мову. І якщо скіфам приписували іраномовність, то це механічно перенесли і на роксоланів. Ті ж за 500 років асимілювалися зі скіфами. Але скіфи мали на цій території тисячолітню історію і єдину мову. До них землі Північного Причорномор'я заселяли кіммерійці — з епохи царя Таргитая (1500 років до н. е.). Їх також іраністи вважали іраномовними. Ось такий ланцюжок вибудовується. І виходить, що населення території сучасної України 2000 років спілкувалося іранською мовою. Це остання ланка в ланцюжку, якщо легковірно піти за іраністами й погодитись з ними щодо іраномовності скіфів, а відтак кіммерійців і роксоланів. Але тоді логіка їхніх гіпотез приводить нас до очевидного абсурду: виходить, схрещення іранців з іранцями породило слов'янську Русь.

А може, так? Могутня Скіфія (2000 років «іраномовна»), витримавши набіги персів (іранці), готів (германці), гуннів (тюрки), не змогла встояти перед сильнішим слов'янським народом. Такий поневолювач, якщо він існував, мав бути численнішим, з вищою культурою і військовою організацією. Лише тоді можна було б поставити скіфів на коліна, переселити на їхні землі мільйони завойовників й асимілювати з ними «іраномовних» аборигенів.

Етнографи, лінгвісти знають, така асиміляція, навіть неповна, тоді, коли «іраномовні» роксолани й рештки скіфів були розгромлені гуннами, тобто до V ст. н. е., вимагала б принаймні тисячу років. А для того, щоб залишки іранських поселень, топонімів щезли назавжди, треба не одну тисячу літ. Але як тоді бути із повідомленням середньовічних авторів VI ст. про слов'ян від Босфору Кіммерійського до Істру та про існування такої землі, як Русь?

Отже, знову абсурд. Бо не могли бути скіфи іраномовними, так само, як і не могли слов'яни завойовувати їх. Якби так було, то це аж ніяк не могло пройти повз увагу європейських та візантійських авторів середньовіччя.

Останнім часом іраністи під тиском історичних фактів

почали визнавати, що скіфи-русь і скіфи-поляни були слов'янами. При цьому вони мало зважають на те, що таке визнання не узгоджується з їхньою платформою. Адже, як повідомляв Геродот, усі скіфи розмовляли однією мовою. І якщо згадані два найчисленніші й найбільш цивілізовані народи спілкувалися слов'янською мовою, то, напевне, нею ж розмовляла і решта скіфів. А не іранською.

Вивчаючи історію слов'ян, слід пам'ятати, що їхня територія, нібито заселена у скіфську епоху іраномовними племенами, після скіфів ніким ніколи не завойовувалась. Наука знає усіх завойовників нової ери. Але ні *готи*, ні *гунни*, а пізніше ні *авари* (тюрки) і *хазари* (тюрки), звісно, не могли принести на землі «іраномовної» Скіфії мову Київської Русі. До того ж *готи* і *авари*, хоч і винищали чимало населення, та все ж закріпитися на Середньому Дніпрі не зуміли.

Від середньовічних авторів VI ст. н. е. ми вже знаємо, що в Межиріччі Дніпра-Дністра-Дунаю (територія УРСР) була Русь, з якої на захід пересувалися слов'яни. Отже, ця теріторія в VI ст. не була іраномовною. Але ж і на тисячу років раніше Русь (скіфи-орачі), за Геродотом, не була іраномовною. Раніше вже говорилося і про те, що боги скіфів, про яких згадував Геродот, це ті ж самі боги Русі з слов'янськими назвами. Отже, скіфи-орачі (Русі) і скіфи-хлібороби (поляни) були одними з етнічних предків Київської Русі в галузі мови, матеріальної та духовної культури.

Можна заглянути ще глибше. Відомі вчені, наприклад О. Шрадер, вважали прабатьківщиною індоєвропейців Північно-Західне Причорномор'я (межиріччя Дніпра — Дністра). У такому випадку деякі сліди мовної близькості на цій території могли зберегтися ще з пори індоєвропейської спільності. Досліджуючи мову кіммерійців і скіфів, слід комплексно вивчати у них гетські (фракійські) елементи.

Скіфські походи у Лідію, можливо, зв'язують скіфів з кельтами-галатами Малої Азії. Їхні поселення й відповідні топоніми і антропоніми зафіксовано на Україні. А етнічні впливи кельтів на території УРСР у скіфську та пізніші епохи ще треба досліджувати.

Як відомо із джерел, слов'яни мігрували із своєї території земель древньої Скіфії (сучасної УРСР) у бік нинішніх Словаччини, Хорватії, Чехії (Богемії), Польщі і далі на південь Західної Європи. Дата походів установлена точно —565 і 568 рр.

Ось як писав про це західноєвропейський хроніст XVII ст.: «Року Христового 565 переселення слов'ян у Полонію і Богемію. У цей час слов'яни окремими загонами виходять із Боспору Кіммерійського і Русі. Перепливши Істр, та частина, котра трималася течії річки Сави, попрямувала у місця, які досі носять назву Словаччини. Решта ж рушила в інші краї, й тому, що була очолювана двома вождями-братами, поділилася на дві частини. Одну веде Лях в ту сторону, котра тепер називається Польонія. І це є виникнення держави польонів. Другу повів Сех у ту сторону, котру сьогодні називають Богемією. І це є початок держави богемців[1].

Насамперед повідомлення про трьох вождів, що керували переселенням слов'ян у 565 р. із Скіфії, нагадує нам легенду київського літопису: «І было три братья: единому имя Кий, а другому Щек, а третьему Хорив, и сестра их Лыбедь»[1]. Дивний збіг! І хоч хроніст не вказав імені вождя першого загону переселенців, але цілком вірогідно, що це було плем'я легендарного Хорива, якого М. Марр вважав «незаперечним кіммером» (кіммерійцем). Отже, можливо, на землі майбутньої Хорватії прибув саме кіммерійський загін племені Хорива, зв'язаний з племінною назвою Боспору Кіммерійського.

Антропоніми, топоніми, етноніми Хорив, Хоревиця, Хорват, Хорватія і Кіммер (кумир), Кіммерійський — це не що інше, як етимологічні тотожності, які мають спільну історичну основу. Лях, напевне, представляв плем'я Кия (полян), оскільки Польонія означає «поляна» (укр. «галявина»). Ім'я Сех — це написання слів «Щек» або «Чех», взяте з візантійських джерел, де *ч* писали через z або s (наприклад: галичани — Halizani). Цікавий у зв'язку з цим такий факт: назва річки Лаби у Чехословаччині етимологічно тотожна імені сестри Кия — Либеді. Звідси й утворилося ім'я полабських слов'ян. Відомий також гідронім *Лаба* у районі давнього Боспору Кіммерійського (притоки Кубані).

Отже, свідчення західноєвропейського хроніста про переселення слов'ян «З Боспору Кіммерійського і Русі на захід» у 565 році, дає підстави здогадуватись, що це були племена, які брали участь у заснуванні Києва. Тобто місто виникло до переселення.

Польський хроніст XVI ст. М. Стрийковський називав дату заснування Києва —430 рік. Наші археологи вказали іншу —482, що і дало підставу для святкування у

[1] «Повесть временных лет» по Лаврентьевскому списку.— Спб., 1910, С. 8.

1982 році 1500-річчя міста. Це розходження варто було б розглянути докладніше. Тим паче що деякі джерела називають ще інші («бысть основание его в лето от Христа 334»)[1].

З усього цього напрошуються кілька висновків. Перш за все стає зрозумілим те, що 1500-літній ювілей Києва визначено досить умовно. Місто, безперечно, існувало задовго до вказаної дати. Та оскільки підставою для встановлення його віку стала легенда про князя Кия та його братів, яка занесена на береги Дніпра у VII ст. до н. е., то питання про стародавність Києва слід ще вивчати. Адже до VII ст. до н. е. належать і згадки про князя Кия в Авесті, повідомлення Геродота й Птолемея про місто, засноване Києм у Малій Азії і назване його іменем.

Лінгвістичний аналіз слова «Куяба» також адресує назву міста до VII ст. до н. е. Відгомоном древніх згадок про Кия — будівничого міст є, напевне, і пізніша легенда про заснування князем Києм містечка на Дунаї. А з факту розселення слов'ян у 565 році із Русі можна зробити висновок про те, що слово *русь* вживалося як назва території і народів, звідки вирушали слов'янські загони на чолі з своїми вождями. Тому русь у VI ст. була вже назвою племінного (державного) об'єднання.

Але ж звідкіль тоді слов'яни з'явились у Боспорі Кіммерійському? Це також пов'язано з їхнім походженням. А з'явилися вони там ще з часів кіммерійців, в епоху зрубної археологічної культури, і пізніше звалися антами. Ми знаємо також, що назва ріки Танаїс (Дон) була відома Геродоту. Більше того, назву міста Танаїс у гирлі Дону, виявляється, знали ще в III тис. до н. е., тобто з пори його заснування. Витоки назви ріки і міста слід шукати в імені древньої богині пеласгів-трипільців і фракійців: Дани-Тани-Танаїс — Athena-Pallada (вода-мати). В ту епоху, як уж говорилося раніше, ріки часто називали іменами племен, що жили на їхніх берегах. Відомі також ріка і плем'я з назвою Тана на західних землях сучасної УРСР. Наприклад, Шафарик серед древніх слов'янських племен згадує плем'я танвів, що жило на берегах річки Танви — правої притоки ріки Сану (Сяну). Говорив про них і Я. Головацький[2]. Чому ми зупинилися на цьому, на перший погляд незначному

[1] Гиляров Ф. Предания русской начальной летописи.— М., 1887.— С. 68.

[2] Головацкий Я. Географический словарь Западнославянских и Юго-Славянских земель.— Вильно, 1884.—С. 310.

факті? Насамперед тому, що це плем'я, назване іменем богині Дани (Тани), дуже багато пояснює при вивченні передісторії слов'ян. Назва *Тана* у греків мала одержати префікс *а* — «атани», (наприклад: Тана, Athena — Афіни) а відтак утворилося *анти*.

Відомості про антів дійшли від Іордана і Прокопія Кесарійського. Вони, або антський союз племен, вважаються попередниками Київської Русі. Саме тому повідомлення про вихід слов'ян з околиць Боспору Кіммерійського, околиць міста Танаїс у гирлі ріки Танаїс (Дону) повинно розглядатися у світлі знаходження там антів ще до нової ери. До речі, ім'я Танаїс, яке збереглося досі у формі Тана — Дана, має слов'янське закінчення *іс*. Водночас це і фракійське, а не грецьке закінчення фракійських іменників, як вважалося раніше.

Розглядаючи повідомлення про переселення слов'ян у VI ст., треба зважити ще на одне датування цієї події. Хроніст уже нашого часу В. Ранцев вказує: 568 рік. Він дійшов висновку, що слов'янські племена, вирушаючи з берегів Вісли, Дністра, Дніпра у землі, залишені готами й північно-східними германцями, займали території нинішніх Чехії, Сілезії, Лодомирії, Іллірії, Польщі, Померанії, Саксонії, Магдебурга, Бранденбурга.

568 рік, звичайно, датує ту саму подію, що і 565-й. Переселення слов'ян з Боспору Кіммерійського та з Русі на захід займало певний час і в древніх джерелах могло позначатися різними роками. В. Ранцев вказує також деякі нові райони, звідки вирушали слов'яни (береги Вісли), і те, де вони осідали (Іллірія і землі, зайняті потім германцями).

Ми не випадково звертали увагу на етимологічний і семантичний зв'язок гідроніма і топоніма *Танаїс* і гідроніма й етноніма *танва*. Плем'я *танва (ва* має збірне поняття, як і в назвах племен *москва, морава, острава, литва* і т. д.) знаходилось у районі Вісли, бо Танва — притока Сяну, який впадає у Віслу. Отже, плем'я *танва*, від імені якого *(тани)* пізніше утворилося *анти*, було знане у різних місцях Північного Причорномор'я: від Сяну і Танви до Дону (Танаїс) і Меотиди (Азовське море).

Досі ми не торкалися одного, вельми важливого питання: що ж спонукало слов'ян знятися з обжитих країн Скіфії — Русі у 565—568 рр. і податися у Західну Європу. Однією з головних причин переселення найбільш багатої і войовничої частини слов'янських племен було нашестя аварів (обрів). Зіткнення з кочовими войовничими азіатськими племенами тюрків-аварів у районі Бос-

пору Кіммерійського змусило слов'янські загони на чолі з вождями податися на нові землі. А важливим наслідком цієї грандіозної за своїми історичними масшабами події стало утворення нашими предками нових слов'янських держав. Другим прямим результатом виходу великих мас слов'янських племен на захід став кінець процвітаючої слов'янської (антської) черняхівської археологічної культури і помітний занепад життя на території сучасної України в VII ст.

На жаль, вітчизняні та зарубіжні історики, археологи, які займалися вивченням цих періодів походження Русі, не узагальнювали багатьох важливих даних різних наук. Не використовувався комплексний метод дослідження епох дописемної історії народів. Майже повністю обійдені увагою дані етнографії, фольклору, лінгвістики, а також міфології і воєнних наук. А між іншим міфи зберегли для нас правдиві, точні відомості про історичні події. Вони, особливо періоду війн, знищення цілих народів і появи нових держав, не можуть вивчатися без даних воєнної науки. Надмірне захоплення історією війн, модне у минулому столітті, викликало у нас реакцію ігнорування воєнних знань. Саме це і відсутність даних у галузі історії культури (міфології) та еортології не дали можливості такому глибокому дослідникові, як В. Петров, вичерпно проаналізувати зіткнення антів з аварами. Але в той же час він зробив дуже багато для наукового дослідження проблеми етногенезу скіфів та слов'ян, зокрема аргументовано спростовував твердження про іраномовність скіфів. Ним же показано розселення антів до Боспору Кіммерійського у IV—V ст., доведена їхня військова могутність під час боротьби з Візантією і римлянами. Ще за десятки років до просування аварів від Боспору Кіммерійського до Дунаю анти успішно нападали на придунайські римські провінції, штурмували міста, фортеці, захоплюючи незліченні багатства і бранців. Їхні походи були тривалими і відзначалися високою організацією і мистецтвом. Анти насмілювались навіть зимувати у захоплених провінціях, змушуючи 15-тисячні римські загони тільки здалеку спостерігати за собою, не вступаючи у битви.

Хоч Прокопій і називав антів «ватагою грабіжників», але у сутичках з римлянами, рівними силами, переможцями виходили анти. Повторюємо, все це відбувалося до нашестя аварів у район Боспору Кіммерійського і до переселення в 565—568 рр. частини антів на захід з Боспору Кіммерійського та із Русі.

ХТО ВОНИ, КГУНИ?

Одразу впадає у вічі, що назва пралитовців — *кгуни*, засвідчена історичними джерелами, етимологічно й семантично тотожно назві *гунни*.

Невже пралитовці — *кгуни* були тими гуннами, що трусонули вітчизняну та європейську історію 1500 років тому й таємничо щезли у далечі віків? Авторитетні дослідження АН СРСР наводять історичні відомості про те, що гунни IV—V ст. теж мали назву «царські скіфи». Вони були базилеями Геродота або кгунами Птолемея, Гельмольда та інших античних і середньовічних авторів. Джерела, які потверджують, що гунни IV—V ст. були царськими скіфами, найвірогідніші з відомих і визнаних вітчизняною та європейською наукою. Хто ж були гунни IV—V ст.— об'єкт сучасної археології?

Усі найавторитетніші античні й ранньосередньовічні письменники, найбільш обізнані з гуннами, пишуть, що гунни були царськими скіфами. Так, відомий дипломат і письменник V ст., посол Візантії до гуннів Пріск Панійський називає їх царськими скіфами і уннами. Інший посол Візантії в державі гуннів того часу — Ромул, оповідаючи про похід гуннів до Мідії (з усіма подробицями відомих ранніх походів кіммерійців і скіфів), також зазначає, що вожді гуннів належали до царських скіфів. Як безумовно достовірні наука вважає повідомлення Амміана Марцелліна (IV ст.) про те, що плем'я гуннів, «яке мало згадують стародавні пам'ятки, живе за Меотійськими болотами» (Азовське море). Усі пишуть про гуннів, як про оружних, войовничих, хоробрих і непереможних вершників. Так завжди характеризувалися царські скіфи. Йордан, розповідаючи про міфічне походження гуннів від готських відьом і злих духів, так само розташовує їх в районі Меотіди. Уявляється можливим, що гунни, котрі розгромили готів на Дніпрі в 375 р., не вагаючись виступивши на захист антів від кривавої сваволі готського короля Вінітара, були кгунами — царськими скіфами, тобто пралитовцями. Така думка не суперечить свідченням джерел.

У світлі нових фактів вітчизняна історія виглядає по-новому. Відбулася трагічна поразка антів од готів. Готи стратили антського вождя Буса («Слово о полку Ігоревім»), а гунни без зволікань, героїчно негайно і беззастережно прийшли антам на допомогу. Адже готський король звелів розіп'яти антського вождя Буса,

його синів і сімдесят старійшин. Це сталося в Києві 375 року.

Народ зберіг пам'ять про цю подію. У Києві на Печерську, у гирлі Либеді, є історична місцевість — Бусове поле і гора Бусовиця. Ці назви походять від імені *Бус*. «Назви ототожнюються з іменем вождя східних слов'ян-антів Буса (Божа), про якого писав готський історик Йордан». Тут зберігся *Буслівка* та ін. Гунни прийшли на допомогу слов'янам-антам. Отже, трагедія антів зворушила й обурила гуннів. Король гуннів «не стерпів свавілля готів. Він рушив військо проти Вінітарія». Готський історик Йордан свідчить: «У першій і в другій битві переміг Вінітарій; ледве чи хто може згадати, які втрати завдав Вінітарій війську гуннів. У третій битві на річці Ерак (Дніпро.— *О. З.*), коли вони зблизилися, Валамбер поцілив стрілу і, влучивши в голову Вінітарієві, убив його» (Йордан. 248, 249). Лише в третій битві, маючи моральну перевагу, гунни врятували антів. «Жахливі й дикі гунни», за даними вороже настроєних щодо них істориків, начебто знищили населення черняхівської культури, а насправді вони оборонили антів і гуманно поставилися до переможених готів.

Так повідомляється про видатні події вітчизняної історії. Але ми не будемо розв'язувати цієї проблеми, яка ще потребує поглибленого вивчення радянською та світовою наукою. Розповімо лише про стан досліджень археологів з цього питання на цей час.

Що вдалося з'ясувати вченим за останні 50 років про тих «диких гуннів» IV—V ст., начебто тюрків, котрих жахалася Візантія? На жаль, нічого не вдалося знайти: ні поселень, ні могильників. Немає і слідів зайшлого «тюркського» народу. З одного боку, гуннів дехто вважає оружними скотарями, вершниками, кочовиками, з іншого — всім відомі їхні муроломні машини, метальна армата, численні дерев'яні будинки. Для захисту своєї столиці гунни спорудили дерев'яні оборонні міські стіни. Це виходить за межі уявлень про кочовиків. Спочатку було визнано, що специфічним для гуннів є обряд трупоспалення, але відомо, що своїх царів вони ховали в трьох домовинах: золотій, срібній і залізній. Відоме й пограбування єпископом міста Марга гуннських царських гробниць (Пріск). Отже, виходить, що гунни ховали небіжчиків (а не спалювали), в них були царі й міста.

Гуннам приписується відсутність царської влади і дикість, буцімто ними командували випадкові видатні воїни, а відомо, що вів їх на оборону антів король Баламбер. Їхні зброя і збруя були винятково майстерно оздоблені золотом і коштовним камінням. У похованнях чоловіків знаходили одну золоту сергу, у жінок — дві маленькі. Знаходили також люстерка, ложечки для натирань, нігтечистки і т. д. Археологи дійшли висновку, що пошуки старожитностей «тюркських гуннів», якими їх вважали досі історики,— це абсурдне завдання. Це — намагання розв'язати систему рівнянь з числом невідомих аж надто великим. Недавно в США видано книгу, де автор пропонує вважати гуннів IV—V ст. (на території від Дону до Дунаю) народом сюнну, що жив у III тис. до н. е. в територіальних межах сучасного Китаю. Начебто частина цього народу прийшла на Чорномор'я в IV ст. Це нагадує наукову ідею одного європейського вченого-етрусколога, який запропонував вважати китайців індоєвропейцями і за допомогою китайської мови прочитати етруські написи. Академії відхилили той «науковий» твір. Так наука, поступово руйнуючи застарілі помилкові гіпотези, робить справжні відкриття, розкриває нові сторінки вітчизняної історії і культури. «Гуннів-тюрків», знаних з готських повідомлень, не знайдено. Знайдено кгунів-протолитовців-царських скіфів, що вже 3000 років тому (за 1000 років до н. е.) мали свою писемність і культуру.

ТАЄМНИЦЯ СТАРОДАВНЬОГО ДОНБАСУ

У 60-х роках минулого століття на лівому березі річки Калинівки за десять кілометрів від Бахмута (нині Артемівськ) гірничий інженер Носов випадково виявив доісторичні виробки мідної руди, а також шлаки, деревне і кам'яне вугілля, биті тиглі та інші залишки металургійного виробництва. Про це відкриття повідомила преса. На новину швидко зреагували підприємці. Вже у 80-х роках місцеві промисловці Клейменов і Лептуновський почали тут видобування і виплавку мідної руди.

У процесі розробок видобувачі натрапили на шахти III—II тис. до н. е. На думку спеціалістів з гірничої справи, вони вражали надзвичайною досконалістю і розмірами. В одній шахті було знайдено череп і кістки стародавнього гірника, просочені окисом міді, в іншій виявили кам'яні і бронзові знаряддя виробництва, зокрема бронзові сокири, якими користувалися шахтарі стародавнього Донбасу. Знахідка свідчила про бронзо-

ливарне виробництво, що існувало тут ще 4000 років тому.

Деякий час Клейменов і Лептуновський продовжували видобування і виплавку мідної руди в межах цих копалень. Велася хижацька експлуатація доісторичних споруд, що були неоціненною пам'яткою вітчизняної історії і культури. Та коли знадобилися гроші для розширення виробництва, підприємці занепокоїлись: а що коли мідно-рудні жили виробили ще стародавні гірники? Й експлуатацію шахт тимчасово припинили. Проте відкриття у Донбасі зацікавило вчених.

Відомо, що виробництво міді і бронзи викликало бурхливий прогрес цивілізації стародавніх народів. Археологи назвали епохою міді і бронзи IV тис.— VIII ст. до н. е.

Найдавніші вироби з бронзи були знайдені у Східному Середземномор'ї і Чорномор'ї. Набагато пізніше таємницю цього сплаву розкрили в Індії. У II тис. до н. е. бронзові вироби поширюються в Європі і в Китаї. В Африці бронза з'явилася на тисячу років пізніше, а в Америці (Перу, Болівії) лише у VI—X ст. н. е.

У зв'язку з тим що донедавна хімічних аналізів археологічних знахідок не робили, вчені неточно називали бронзою стародавні вироби з чорнової міді. Це вносило певну плутанину при визначенні часу і місця появи першої бронзи. Та ось запас, залишений царем Халдеї Ур-Ганною 4500 років до н. е. В ньому говориться про будівництво споруд саме з міді. На території України вироби з міді були відомі в IV—III тис. до н. е.

Відкриття, зроблене минулого століття у Донбасі, довело, що вже 6000 років тому наші предки самі видобували і виплавляли чорнову мідь і випускали з неї вироби. Саме тут визрівало і виробництво бронзи. Напевно, тому тільки у Дворіччі і на території нинішньої України існували окремі назви для міді і бронзи. У Дворіччі — уруду і забар, на Україні відповідно — мідь і спиж. Жодна інша мова індоєвропейських народів окремої назви для бронзи не мала. Навіть греки і римляни називали мідь і бронзу одним словом.

Звідки ж Західна Європа одержувала бронзові вироби — мечі і сокири? Щодо цього пропонувалось і пропонується багато гіпотез. Один із дослідників пов'язував поширення бронзи в Європі з відомою легендою про похід аргонавтів за золотим руном. Він вважав, що то була подорож за бронзою на східний берег Чорного моря. Інші дослідники шукали джерела постачання Західній

Європі бронзових виробів у Греції, Індії, Дворіччі. Але всі ці гіпотези спростовувалися. Хоча сучасна назва бронзи в європейських народів і походить від назви італійського порту Бриндізі, куди приходили ще стародавні фінікійські кораблі, але в порти Північної Європи бронза з південних країн ніколи не постачалась. Існував північний сухопутний шлях проникнення бронзи в Західну Європу. Вже після другої війни англійські історики й археологи, вивчаючи руїни стародавнього храму Стоунхендж у Шотландії, дійшли висновку, що будівництво його було здійснене стародавніми пришельцями на Британські острови, які проникли сюди через Нормандію з берегів Дніпра. Ці пришельці і принесли з собою бронзові вироби.

За сорок років до цього повідомлення англійців археологічна експедиція, очолювана В. Городцовим, вирушила в Донбас досліджувати стародавні мідні шахти, а також мідноливарне і бронзоливарне виробництво. Шахти Клейменова і Лептуновського були засипані і затоплені водою. Лише останніми роками у зв'язку з відкриттям на Черкащині великих протоміст III тис. до н. е. інтерес до стародавнього гірничоливарного виробництва Донбасу відновився. Ось що виявили вчені: мідна промисловість Донбасу існувала раніше копалень на острові Кіпр. Великі протоміста III тис. до н. е. на Дніпрі мали мідні вироби вітчизняного виготовлення. Безперечно, і торгували цими виробами з Західною Європою. Адже Риму і Греції ще не було...

Яка доля доісторичних донецьких мідних шахт сьогодні? Адже місце їх можливого розташування відоме. Гадаю, настав час спільними зусиллями інститутів археології, геології, гірничої і кольорової металургійної промисловості республіки здійснити їх розшуки і реставрацію.

Розберемо питання, чи довозилася бронза до Північної Європи через Україну транзитом, чи постачалася з Донбасу.

Бронза українською мовою *спиж*. Вище ми вже зазначали, що усі мови цілого світу, крім шумерів стародавнього Вавілона, в давнину не знали окремих назв для міді й бронзи[1]. Це одна з проблем мовознавства, пов'язана з грунтовними питаннями історії людської культури, з таємницями археології, історії, з історією техніки й розвитком мистецтва протягом останніх 6000

[1] Нидерле Л. Человечество и доисторические времена.— Спб., 1898.— С. 215—217.

ливарне виробництво, що існувало тут ще 4000 років тому.

Деякий час Клейменов і Лептуновський продовжували видобування і виплавку мідної руди в межах цих копалень. Велася хижацька експлуатація доісторичних споруд, що були неоціненною пам'яткою вітчизняної історії і культури. Та коли знадобилися гроші для розширення виробництва, підприємці занепокоїлись: а що коли мідно-рудні жили виробили ще стародавні гірники? Й експлуатацію шахт тимчасово припинили. Проте відкриття у Донбасі зацікавило вчених.

Відомо, що виробництво міді і бронзи викликало бурхливий прогрес цивілізації стародавніх народів. Археологи назвали епохою міді і бронзи IV тис.— VIII ст. до н. е.

Найдавніші вироби з бронзи були знайдені у Східному Середземномор'ї і Чорномор'ї. Набагато пізніше таємницю цього сплаву розкрили в Індії. У II тис. до н. е. бронзові вироби поширюються в Європі і в Китаї. В Африці бронза з'явилася на тисячу років пізніше, а в Америці (Перу, Болівії) лише у VI—X ст. н. е.

У зв'язку з тим що донедавна хімічних аналізів археологічних знахідок не робили, вчені неточно називали бронзою стародавні вироби з чорнової міді. Це вносило певну плутанину при визначенні часу і місця появи першої бронзи. Та ось запас, залишений царем Халдеї Ур-Ганною 4500 років до н. е. В ньому говориться про будівництво споруд саме з міді. На території України вироби з міді були відомі в IV—III тис. до н. е.

Відкриття, зроблене минулого століття у Донбасі, довело, що вже 6000 років тому наші предки самі видобували і виплавляли чорнову мідь і випускали з неї вироби. Саме тут визрівало і виробництво бронзи. Напевно, тому тільки у Дворіччі і на території нинішньої України існували окремі назви для міді і бронзи. У Дворіччі — уруду і забар, на Україні відповідно — мідь і спиж. Жодна інша мова індоєвропейських народів окремої назви для бронзи не мала. Навіть греки і римляни називали мідь і бронзу одним словом.

Звідки ж Західна Європа одержувала бронзові вироби — мечі і сокири? Щодо цього пропонувалось і пропонується багато гіпотез. Один із дослідників пов'язував поширення бронзи в Європі з відомою легендою про похід аргонавтів за золотим руном. Він вважав, що то була подорож за бронзою на східний берег Чорного моря. Інші дослідники шукали джерела постачання Західній

Європі бронзових виробів у Греції, Індії, Дворіччі. Але всі ці гіпотези спростовувалися. Хоча сучасна назва бронзи в європейських народів і походить від назви італійського порту Бриндізі, куди приходили ще стародавні фінікійські кораблі, але в порти Північної Європи бронза з південних країн ніколи не постачалась. Існував північний сухопутний шлях проникнення бронзи в Західну Європу. Вже після другої війни англійські історики й археологи, вивчаючи руїни стародавнього храму Стоунхендж у Шотландії, дійшли висновку, що будівництво його було здійснене стародавніми пришельцями на Британські острови, які проникли сюди через Нормандію з берегів Дніпра. Ці пришельці і принесли з собою бронзові вироби.

За сорок років до цього повідомлення англійців археологічна експедиція, очолювана В. Городцовим, вирушила в Донбас досліджувати стародавні мідні шахти, а також мідноливарне і бронзоливарне виробництво. Шахти Клейменова і Лептуновського були засипані і затоплені водою. Лише останніми роками у зв'язку з відкриттям на Черкащині великих протоміст III тис. до н. е. інтерес до стародавнього гірничоливарного виробництва Донбасу відновивсь. Ось що виявили вчені: мідна промисловість Донбасу існувала раніше копалень на острові Кіпр. Великі протоміста III тис. до н. е. на Дніпрі мали мідні вироби вітчизняного виготовлення. Безперечно, і торгували цими виробами з Західною Європою. Адже Риму і Греції ще не було...

Яка доля доісторичних донецьких мідних шахт сьогодні? Адже місце їх можливого розташування відоме. Гадаю, настав час спільними зусиллями інститутів археології, геології, гірничої і кольорової металургійної промисловості республіки здійснити їх розшуки і реставрацію.

Розберемо питання, чи довозилася бронза до Північної Європи через Україну транзитом, чи постачалася з Донбасу.

Бронза українською мовою *спиж*. Вище ми вже зазначали, що усі мови цілого світу, крім шумерів стародавнього Вавілона, в давнину не знали окремих назв для міді й бронзи[1]. Це одна з проблем мовознавства, пов'язана з грунтовними питаннями історії людської культури, з таємницями археології, історії, з історією техніки й розвитком мистецтва протягом останніх 6000

[1] Нидерле Л. Человечество и доисторические времена.— Спб., 1898.— С. 215—217.

років. За етимологічним словником М. Фасмера, в російську мову слово бронза потрапило через німецьку — bronse, яке пов'язане з назвою міста Brundisium (сучасне італійське місто-порт Бриндізі), де, за Плінієм, були в давнину майстерні бронзи[1]. Але *бронза* це вже нове слово, що утворилося в Європі досить пізно. Далі ми докладніше зупинимося на походженні слова *бронза* та на походженні самої бронзи і бронзових виробів у Європі.

Бронза відома і потрібна не лише сучасній техніці. Цілу добу в розвитку людської культури археологи назвали добою бронзи (IV тис.— VIII ст. до н. е.). Найстародавніші вироби з бронзи було знайдено в Східному Середземномор'ї та Надчорномор'ї, зокрема в долині Тигру і Євфрату й на території Туреччини. Їх датовано IV тис. до н. е. На кінець IV тис. до н. е. бронза поширюється в Єгипті, а в III тис. до н. е.— на Україні. Через тисячу років, на кінець III тис. до н. е., бронзу знаходять вже в Індії.

З початку II тис. до н. е. на Україні маємо розвинуте хліборобсько-скотарське господарство, міднорудні шахти високої технічної досконалості й металургію міді та бронзоливарне виробництво[2].

З II тис. до н. е. бронзові вироби посуваються і поширюються в західній Європі, а в середні II тис. до н. е. з'являються і в Китаї. Питання про бронзову добу в Африці ще не розв'язано, але є припущення про створення там бронзи в I тис. до н. е., ще пізніша історія бронзи в Америці (Перу, Болівії) — VI—X ст. н. е. Винайдення бронзи, що в старовину була стопом міді з 1—3% олова (цина) або з іншими металевими елементами, викликало бурхливий розвиток людської культури, адже заліза ще не було.

Проте до цих загальновизнаних відомостей про бронзу треба було б додати кілька зауважень.

Справа в тому, що настала пора зробити деякі корективи при визначенні давності бронзової доби по різних країнах світу. Бронзова доба в розвиткові людської культури іноді визначалася без конкретної домовленості про те, що саме треба розуміти під бронзою. Спочатку європейські археологи визначали бронзу як штучний стоп міді (Cu) з циною (Sn), але потім побачили, що стародавні металурги, як і сучасні, робили бронзу й з іншими металічними елементами, часто зовсім без цини.

[1] Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т.— М., 1971.— Т. 1.— С. 217.

[2] БСЭ.— М., 1971.— Т. 4.— С. 51—52.

З'явилося уявлення про найстародавніші арсенові бронзи.

До плутанини призвела й відсутність хімічних аналізів тих виробів, що їх археологи вважали за бронзові. В Єгипті бронзу, де, як вважається, вона з'явилася з IV тис. до н. е., для загального вжитку було поширено лише з третьої династії, тобто з 2780—2720 рр. до н. е. Аналіз стародавніх бронз країн Полудневого Сходу доводить, що частина їх не є штучними стопами давніх металознавців. В багатьох стопах лише «сліди» цини, а інші елементи містяться в значних кількостях.

Арсен становить 0,6 — 2,3%; Pb — 0,8—3,3%; Fe — 0,4—4,0%; Sb —3,0%; S — до 0,3%.

Сучасне металознавство в цих аналізах добачає скоріше «чорнову мідь, ніж бронзу»[1]. Щось подібне маємо з результатами аналізу «бронзових речей» з руїн палацу Ніневії: Sn — 0,1%; Fe — 4,1%; Pb — 3,3%; As — 0,6%; S —3,0%; Cu —88%. Лише пізніше вироби можна вважати за штучні бронзи (III—II тис. до н. е.). Про це свідчить наконечник списа з острова Кіпр (Cu —97,2%; Sn — сліди; Au —0,3% As —1,3%; Pb —0,1%; Fe — 1,3%), або староєгипетський ніж (Cu — 97,1%; As — 2,3%; Sn — 0,24%; Fe — 0,4%). Таку ж картину маємо й на Північному Надчорномор'ї на території України. В знахідках із Софіївки (Інститут археології АН УРСР) маємо арсенові бронзи: долото —1,0% As, пронизка —1,5% As. В речах стародавньоямної культури знайдено різні шила з арсенової бронзи (1,0; 1,9; 2,5; 1,7% As), ножі з бронзи, що містить 2,4—2,6% As і т. ін.

Катакомбна культура на Україні успадкувала гатунки арсенових бронз стародавньоямної культури. Маємо бронзові ножі з 1,7—2,4% As та інші вироби з арсенової бронзи. Розвинуте бронзоливарне виробництво на Україні й на Полудневому Сході стосується III тис. до н. е.

В VI—V тис. до н. е. на Середземноморському Сході, куди належить і Чорноморська затока, тобто Україна, існувало мистецтво бронзи. Про це свідчать не лише аналізи археологічних знахідок, а й тогочасні писемні джерела. Цар Халдеї Ур-Ганна, що жив за 4500 р. до н. е., лишив нам два клинописних фрагменти з пісковику, де написано: «Ур-Ганна — владар Сиргула, Син Галгина, будував храми, палац і десять п'єдесталів з міді». Король Кішу доби Ур-Ніна (4000 р. до н. е.) залишив напис на спиці, що його знайдено в руїнах палацу Ніневії. Ці написи допомагають визначити добу міді у Дворіччі.

[1] Сучков Д. Медь и ее сплавы.— М., 1987.— С. 7.

В районі Північного Надчорномор'я й цілої України маємо металургію міді й виробництво мідяних виробів синхронні згаданій вище добі дошумерської цивілізації Дворіччя. Це вперше засвідчила знахідка відомого українського археолога М. Я. Рудинського, котрий 1926 р. знайшов «цікавий серп» на лівому березі річки Смечки, неподалік села Мемекіно, Новгород-Сіверського району[1]. Цей серп, що наслідував неолітичні прототипи, старший від білогрудівських серпів. Смечківський серп кутої міді найстарший серп на Україні: його було виготовлено не пізніше V тис. до н. е. Знайдена разом із серпом кераміка білогрудівської археологічної культури також засвідчує найбільшу давність цієї культури. Вона давніша за білогрудівську і тим паче за трипільську культури[2]. Виробництво металевих серпів на Україні в V тис. до н. е. визначило й дальший розвиток бронзоливарної справи. Дошумерське Дворіччя й Україна виявилися районами синхронних споріднених ідеологічних сільськогосподарських і металургійних цивілізацій. Віднайдення на Україні стародавніх міст 5000-літньої давності й дешифрування писемності трипільського населення та писемності білогрудівської-староукраїнської культури знову привернули увагу наших учених на досягнення доби бронзової цивілізації.

Винайдення й поширення міді, бронзи й бронзових виробів спричинило бурхливий технічний прогрес у житті наших предків. Розвиваються науки й мистецтва, утворюються нові етнічні об'єднання, будуються великі міста й створюються могутні держави.

Людство переживає справжню й, можливо, єдину за свою історію всебічно позитивну технічну революцію, що її зумовило винайдення бронзи.

Але ж де винайшли бронзу? Звідки вона потрапила до Європи?

Бронза (спиж) легкотопка й тверда, дуже зручна в обробці. Вона годилася на сокири й серпи, на мечі й списи, з неї робили наконечники стріл, статуетки богів і печатки та всяке господарське знаряддя й чудові жіночі прикраси. Виготовлялися прекрасні люстра й люстерка з бронзи, а технологія їхнього полірування задовго до нашої ери стала неперевершеним мистецтвом. Надзвичайно позначилося винайдення бронзи на розвитку стародавнього мистецтва, а особливо — скульптури. Відмінні

[1] Данилевич В. Цікавий серп.— К., 1928.— С 173.
[2] Там же.— С. 176.

властивості бронзового литва дозволяли майстру відтворити найдрібніші елементи скульптурної моделі. Бронза стійка проти корозії, а, покриваючись на повітрі тоненькою плівкою оксиду, набирає стабільного забарвлення від зеленого до густо-брунатного (цинамонового) й чорного кольору. Її добре кувати, вона придатна для карбування й гравірування, хімічного тонування, її можна полірувати, покривати золотом. Ці властивості дозволяють виготовляти з бронзи найрізноманітніші художні вироби. Бронзі притаманна надзвичайна гра світла й тіней. Цією властивістю бронзи стародавні скульптори користувалися як одним із засобів втілення ознаки трепетного життя в зображенні людського тіла. Бронза надавала статуям величі й монументальності. Прикладом пам'ятки чудового людського мистецтва доби бронзи є відома бронзова голова з Ніневії III тис. до н. е.

Високотехнічні й художні вироби з бронзи знайдено на Україні. В'язкість і пластичність бронзи надавали можливості майстрам створювати обсягові композиції зі стрімкими виносами й розчленуваннями окремих частин.

Досягнення бронзоливарної справи на Наддніпрянщині дозволяли робити порожнисті, порівнянно легкі й міцні художні вироби. За нашої доби склад бронзи урізноманітнювався. У пізньому середньовіччі дзвони виготовляли із бронзи, яка мала більшу домішку цини (до 20%), із значним додаванням срібла та деякими іншими мікродомішками. На Ніжинському виробництві дзвонів виготовляли й гарматну бронзу (10% Sn). З другої половини минулого століття через загальне здешевлення побутових виробів спостерігаємо глибокий занепад виробництва художньої бронзи після кількох тисячоліть її владарювання в мистецтві.

Але давно минулася бронзова доба в історії людства, коли бронза була вирішальним чинником у створенні нових етнічних об'єднань і великих рабовласницьких держав, у досягненнях високої культури, науки і мистецтва стародавніх народів. Історія бронзи — це історія людства за доби, коли воно досягло високого рівня й створило неперевершені зразки матеріальної і духовної культури, а можливо, й щасливу добу в житті людини. Тому нові археологічні знахідки бронзи, наукові проблеми й таємниці тієї доби завжди привертають увагу, захоплюють нашу уяву й думку.

1973 року в селі Новотрояни Білгородського району Одеської області археологи знайшли закопані бронзові

речі: серпи, сокири, списи XI ст. до н. е. Вони належали кімерійцям (трипільцям-пеласгам) — попередникам скіфів на Україні. Ці знахідки ще раз засвідчили високу культуру хліборобства, ремесла й ливарної техніки наших предків.

За аналізом важко встановити походження бронзи. Протягом останніх 100 років учені висунули кілька десятків гіпотез про те, звідки з'явилася бронза й перші бронзові вироби в Європі.

Але єдиної думки немає й досі.

Спочатку гадали, що бронзу винайшли й поширили фінікійські мореплавці, але ця думка не підтвердилась. Думали, що вона, можливо, поширилась з великих виробничих центрів бронзових речей, наприклад, з Британії. І це не справдилося. Фінікійські кораблі ніколи не заходили в північні європейські порти, і там бронза з'явилася незалежно від її довозу морем. Британія теж не була винахідницею бронзи. Англійські вчені — археологи й історики, ще на початку 40-х років після багаторічних дискусій погодилися, що знамениті руїни Стоунхенджа в Шотландії збудовано зайшлими людьми, котрі пройшли через Нормандію із степів Наддніпрянщини і принесли з собою бронзові вироби.

Розглянемо деякі класичні теорії, в яких є намагання розв'язати проблему походження європейської бронзи.

Нові погляди, по суті, й нині не виходять за межі старих гіпотез.

Успіхи сучасної археології полягають головним чином у великій кількості знахідок та їхньому аналізі. Як і раніше, відстають узагальнення і синтез. Проте поглиблення знань дозволяє іноді розв'язати складне питання лише інакшою постановкою проблеми.

Україна в галузі вивчення археології, субстрату мови, етногенезу лишається ще малодослідженою, до цієї території вже пильно придивляються дослідники давніх культур. Раніше Україна часто випадала з поля зору європейських учених.

Висувалися найоригінальніші гіпотези походження європейської бронзи.

Один із дослідників, Г'Йорнас, пов'язував, як уже мовилось, поширення бронзи в Європі з відомим переказом про похід аргонавтів за золотим руном. Він вважав, що змістом переказу є не що інше, як поїздка легендарного Язона за бронзою на Східний берег Чорного моря до сучасної Мінгрелії. Начебто звідти виробництво бронзи поширилося на Західну Європу двома шляхами.

Південний шлях пролягав через Геллеспонт, Егейське та Середземне моря до еллінів у Грецію, далі в Італію, Іспанію та до Фінікії й Єгипту. Північним шляхом бронза поширювалася через Північне Надчорномор'я до Дунаю, а далі вгору до Середньої та Північної Європи [1] За цією гіпотезою просування бронзової культури до Західної Європи відбувалося через Україну. Це збігається з висновками англійських учених щодо походження Стоунхенджа та бронзових виробів у Шотландії з Наддніпрянщини. Підтверджується це й наявністю стародавніх розробок міді на Україні та олова поблизу Синопу.

Гіпотезу про кавказьке походження бронзи спростував Мюллер. Він довів, що європейська бронза не походила з Кавказу. Не була батьківщиною бронзи і Греція. Було застосовано типологічний метод, тобто вивчалися типи археологічної бронзи на різних територіях.

Знахідки в Греції та на Кавказі належать за своїм типом Південному Сходу, а знахідки в Європі, наприклад, сокири з втулкою (кельти), є спільними для України, Європи в цілому і Азії. Кельти (сокири з бронзи) знаходили на Україні, але тубільне їхнє виробництво мало вивчено. На Захід з України бронза надходила до Угорщини та далі, в інші європейські країни (крім тих, що розташовані на узбережжі Середземного моря). На сході кельти знайдено в Сибіру. Чи надходили бронзові вироби до Сибіру з України? Чи, може, Україна торгувала з Європою транзитною бронзою? Звідки походили кельти? Це питання лишилося нерозв'язаним.

Звичайно, самий транзит не міг тривати довго. Не могли Сибір і Індія, хоча б з огляду на значні відстані, конкурувати в Європі з бронзою України. До того ж і бронзоливарна справа розвинулася в Азії пізніше. Нині загальновизнаним є те, що головний шлях бронзи і бронзових виробів до Європи не пролягав ні через Кавказ, ні вздовж Середземного моря, через Грецію та Італію. Бронза надходила з території сучасної України до Угорщини, а далі в Європу. Встановлено, що бронзові вироби, знайдені на Україні, давніші за сибірські.

Професор А. М. Тальгрен висловив думку про українське походження певних серпових типів та про їхній вплив на угорські бронзові культури[2].

[1] Нидерле Л. Человечество в доисторические времена.— С. 215.

[2] Данилевич В. Цікавий серп.— С. 173.

Вчені-дослідники, використовуючи важливі наукові факти, часто на підтвердження своїх теорій висували оригінальні докази, але завжди лишалися якісь невивчені питання.

Щоб переконати в походженні європейських бронзових виробів і бронзової культури з долини Тигру й Євфрату, було використано цікавий факт: лише стародавні шумери мали окремі назви для міді Urudu і бронзи Zabar, інші народи світу їх не мали.

Гомерове Χάλκοβ означає і мідь і бронзу. Те саме маємо з латинським словом aes[1]. Вважалося, що Вавілон одержував олово з Мідії та ще з країни Таршиш у Європі, а мідь — з Кавказу чи з Аравії. Проте європейську країну, яку шумери називали Таршиш, не вдалося визначити. Жодна західноєвропейська країна не виявилася придатною для розгадки таємниці Таршиш. А нині виявилося, що, крім шумерської, ще українська мова має окрему назву для бронзи. Бронза українською мовою — *спиж*.

Серед усього світу маємо вже дві мови, що за бронзової доби мали окремі назви для бронзи.

Назву італійського міста Brundisium, «Brundus» (сучасне Бриндізі), від якої нині виводять походження нового слово *бронза*, Поллак виводив із староперського слова *пириндж*, що означало і бронзу, і мідь.

Але як виникло слово *пириндж*? Чи не утворилося воно схрещенням староперського слова birin («мідь») і староукраїнського *спиж* («бронза»)? Адже разом із бронзою до Ірану потрапляла й назва *спиж*, а далі маємо схрещення з іранським словом birin. Так, можливо, утворилося староіранське *пириндж*. Пізніше, через довіз бронзи до Італії Середземним морем, це слово стало назвою італійського міста Brundisium — сучасне Бриндізі, куди надходила бронза з Південного Сходу. А може, першу бронзу на територію теперішньої України завезено з Південного Ірану під назвою пириндж, що там означало і мідь і бронзу. На Україні, де мідь мала стародавню назву, назва нового стопу перетворилася на *спиж*. Це — питання мовознавцям.

Серед інших оригінальних теорій походження європейської бронзи заслуговує на увагу думка про індійське джерело. Вона цікава лише своєю аргументацією.

Гіпотезу, що бронзу з Індії занесли цигани, досить переконливо доводили тим, що держална стародавніх

[1] Нидерле Л. Человечество в доисторические времена.— С. 210—221.

бронзових мечів Європи не відповідають широкій долоні європейців (109 мм), а придатні для вузької долоні циган та індійців (80 мм).

Другим доказом індійського походження бронзи, починаючи з Габрієля де Мартільє, наводили наявність знаку свастики, що ним було позначено давні європейські мечі. Справді, в Індії цей знак було поширено за доби буддизму.

Але й тут проти головних аргументів на користь індійської теорії несподівано знайшлися контраргументи.

Виявилося, що знак свастики як символ астрального «живого вогню» був колись символом поганського культу, а долоня в українців теж значно вужча, ніж в інших європейців.

Буддизм і християнська церква дуже пізно запозичили в поганців знаки хреста і свастики, Київська Софія — одна з давніх пам'яток, що має в олтарі тубільний орнамент із знаком свастики.

Сталося так, що окремі аргументи на користь тієї чи іншої гіпотези походження європейської бронзи усі разом годяться для обгрунтування її походження з України.

До того ж проти індійської гіпотези виступив англійський історик В. Сміт. Він вважав, що Індія ніколи не проходила через стадію цивілізації, позначену широким ужитком бронзи. Ця думка підтверджується тим, що Індія, як і Вавілон, довозила мідь здалеку — з Оману. Єгипет довозив мідь із Синаю та Халдеї[1].

І. Шовкопляс датує появу бронзи в Дворіччі кінцем III тис. до н. е., в цей час бронза вже була на Україні[2].

Якщо появу бронзи на Полудневому Сході датували IV тис. до н. е., то принаймні незабаром арсенова бронза (Cu + As) з'явилася й у нас. Стародавньою металургією бронзи можна пояснити наявність староукраїнських назв деяких металевих елементів. Це мідь Cu, арсен As, цина Sn, антимон Sb, олово Pb.

Як показали дослідження Є. Черних, арсенові бронзи Південного Сходу Європи на 1000 років передували західноєвропейським бронзам.

За даними Юнгханса, поява бронзи в Західній Європі датується XVIII—XVII ст. до н. е.

[1] Дикшит С. К. Введение в археологию.— М., 1960.— С. 272.
[2] Шовкопляс І. Основи археології.— К., 1972.— С. 90.
[3] Черных Е. М. История древнейшей металлургии Восточной Европы.— С. 94.

Є. Черних визнає, що порівняння його схем приводить до висновку про те, що територія Західної України була центром постачання Європи бронзою. Він вважав це неможливим, бо начебто на Україні не було джерел сировини[1]. Нині виявляється, що родовища сировини для виготовлення арсенової бронзи на Україні були. Була розвинута технологія металообробки і техніка ливарної справи протягом цілого III тис. до н. е[2].

Автори всіх гіпотез визначали, що шлях торговельної бронзи в Європу суходолом починався з України. Але чи виготовляли бронзу й вироби з неї наші предки не лише в III, а й у IV тис. до н. е.? Чи українське бронзоливарне виробництво стало постачальником європейської бронзи?

Це питання заслуговує на увагу археологів і навіть геологів та геологорозвідників. Нині нема відомостей про значні поклади мідної руди й олива (цини) на Україні. Відсутність відомостей не означає, що цих руд нема або не було в III—II тис. до н. е. На диво, за останні 70 років призабулося про видатний розвиток міднорудної і мідноливарної справи в Донбасі ще за трипільської й катакомбної культур у III—II тис. до н. е. Забулося, як про писемність, що існувала колись на Середньому Дніпрі кількома мовами і кількома алфавітами й нині нагадує про себе знахідками стародавніх написів.

У 1903 році археологічна експедиція під керівництвом відомого вченого В. Городцова обстежила шахти, як один з відомих пунктів стародавніх розробок мідної руди на Україні. Як було сказано вище, шахти Клейменова і Лептуновського було знайдено засипаними й залитими водою до поверхні. Пізнішу шахту було знайдено цілою.

Доповідаючи на XIII археологічному з'їзді в Катеринославі, В. Городцов казав, що результати досліджень «не залишають сумнівів, що в селі Калинівці існували найстародавніші доісторичні розробки мідної руди за допомогою кам'яного і бронзового знаряддя виробництва[3].

Цей факт по-новому висвітлює культуру бронзової доби на Україні. В. Городцов писав, що відшукати стародавні шахти можна, прокопавши рови. Вичистка шахт вимагатиме часу й значних коштів. На його думку, археологам вигідніше чекати випадку поновлення промислових робіт підприємцями й тоді приєднатися до них. В. Городцов доповів, що високотехнічне шахтне видобування мідної руди і її плавка здійснювалися, безперечно, людністю катакомбної культури на початку II тис. до н. е. Існування промислу в III тис. до н. е., на його думку, було сумнівним.

Недавно Є. Черних, досліджуючи бронзу стародавньоямської культури, визнав її тотожною із бронзою катакомбної культури та її посування на Схід, де вона поступово переходить у вироби так званої полтавкінської культури на Волзі й Південному Уралі[1].

На думку Т. Пассек, арсенова бронза характерна для лівобережжя[2]. З доби стародавньоямської культури (III тис. до н. е.) ми маємо не лише бронзу, а й багато народних традицій, зокрема звичай кидати жменю землі в могилу близької людини[3].

Описана нами гірничорудна й металургійна мідна промисловість існувала раніше копалень на острові Кіпр. Назва острова Кіпр перейшла на назву металу (купрум) по тих країнах, що користувалися з кіпрського виробництва. На території України була власна мідь. Чи вивозили її в інші країни й чи довозили олово (цину), потрібні для виробництва бронзи? Безперечно, торг металами існував. Існувало й виробництво бронзи на базі стародавнього потужного виробництва міді й мідних виробів. Можливо, що нашим талановитим предкам III—II тис. до н. е. були відомі й родовища олов'яних руд на Україні, що їх не знайшли ще сучасні геологи.

Потрібні координовані зусилля інститутів археології та геології АН УРСР та відповідних міністерств, щоб розпочати реставрацію стародавніх шахт. Треба створити підземний музей Донбасу бронзової доби. Потрібно й ретельніше розвідати мідні руди в районі Артемівська та руди арсену й олова (цини) на Україні. Здійснення цих заходів допоможе знайти відповіді не лише на історичні, але й на актуальні економічні питання.

---

[1] Черных Е. М. История древнейшей металлургии Восточной Европы.— С. 92.

[2] Пассек Т. С. Новое из истории трипольских племен Днепро-Днестровского Междуречья.— М., 1964.— С. 4.

[3] Городцов В. А. Результаты археологических исследований в Бахмутском уезде Екатеринославской губ. 1906 г. // Труды XII археологического съезда в Екатеринославе.— М., 1906.— Т. 1.— С. 245—247.

[1] Черных Е. М. История древнейшей металлургии Восточной Европы.— С. 94.

[2] Пассек Т. С. Новое из истории трипольских племен Днепро-Днестровского Междуречья.— С. 5.

[3] Якимович Я. К. Об окрашенных костях.— К., 1900.— С. 9.

Відомо, що Америку відкрив Христофор Колумб. Іспанський мореплавець чотири рази переплив через Атлантичний океан і відкрив узбережжя Центральної та Південної Америки (1492—1504). Переконання, що відкриття Америки зробив Колумб, було таким поширеним, що вважалося незаперечним фактом.

Коли людина через необізнаність відкриває щось уже відоме, їй іронічно кажуть: «Відкрив Америку». Нині обгрунтовується думка, що Колумб «відкрив Америку», саме в іронічному розумінні згаданих слів. Факти доводять, що Америка була відома на інших континентах задовго до Колумба й лише занепад культури за тієї доби призвів до повторного її відкриття.

Була й ще одна причина культурного занепаду людства, яку вчені намагаються обминути. Вони не згадують жорстоких і згубних засобів поширення християнства та магометанства й цілковитого винищення стародавніх цивілізацій. Сучасна братовбивча війна християн і мусульман у Лівані відбила в мініатюрі давні події, які відбувалися на цілих континентах. Адже кожна примусова зміна суспільної ідеології веде попервах до занепаду культури. Так забулися видатні досягнення доантичної цивілізації наших предків. Забувся розвиток писемності, астрономії, медицини, будівництва, металургії, мореплавства. Навіть за життя Колумба всі ділянки науки підкорялися церкві.

Характерний випадок стався із Колумбом. Шукаючи кораблів і грошей, аби добутися до казкової Індії за своїм маршрутом на Захід, він звертався по допомогу до різних держав. Одного разу його проект розглядала комісія католицьких церковних ієрархів. Несподівано до мореплавця поставилися доброзичливо. Але Колумб не відповів на підступне запитання.

— Ви твердите,— звернувся до Колумба один з учених,— що наша земля має форму кулі, й тому, вирушивши на захід, ви зможете досягти Індії, яка лежить на сході.

— Так,— відповів Колумб.

— Якщо король дасть вам кораблі, ви, як досвідчений і сміливий мореплавець, щасливо спуститесь із порожніми кораблями на той бік земної кулі, добре навантажите їх прянощами і повернетесь назад? — спитав учений.— Чим доведете, що зможете повести кораблі вгору й повернутися на батьківщину?

Колумб розгубився й сказав, що на це питання він відповісти не може.

Йому було відмовлено в кораблях.

Таким був рівень тогочасної науки.

Нині вивчення стародавньої історії культури похитнуло віру вчених в першовідкриття Америки Христофором Колумбом. З'явилося твердження, що до Америки навідувалися ще вікінги за кілька століть перед тим. Останнім часом вчені різних країн висувають гіпотези про плавання до Американського континенту їхніх співвітчизників ще раніше — наприклад, у VI ст.

Чому мова йде про VI століття?

За писемними відомостями ірландської церкви, святий Бренден мав начебто можливість доплисти до Америки. Цікаво, чи були ці можливості раніше? Чи бували в Америці мореплавці доантичної доби? Чи знали про Америку наші далекі предки з Наддніпрянщини?

Спробуємо підійти до цих запитань. Якщо засобом пересування мандрівників і купців історичної доби переважно був віз, то за передісторичних часів — човен і корабель. Багато тисяч років людство користується возом. Досить згадати, що сузір'я, яке має українську назву Воза, звалося так ще задовго до Троянської війни, про що згадує Гомер. Але домінувало тоді мореплавство, хоч іноді воно й занепадало. Поширеною була міжконтинентальна торгівля. Знахідки на Україні римських, іранських, арабських монет свідчать про інтенсивну торгівлю Наддніпрянщини з далекими країнами.

Зацікавилися вчені й тим, що ні Вавілон, ні територія України не мають родовищ олова, а бронза, як відомо, містить олово як один із компонентів. Звичайно, були бронзи й арсенові, проте дешифрування шумерського клинопису з'ясувало, що до Вавілона олово привозили з якоїсь країни Таршиш. Довго шукали вчені цю країну, але марно.

І ось пощастило з'ясувати, що в устах індіанців Атлантичного узбережжя Південної Америки країна Таршиш — це Американський континент. З Південної Америки, а мабуть, з території, що згодом належала Перуанському царству, купці-мореплавці возили олово до Вавілона на виробництво бронзи. Стосунки із стародавніми цивілізаціями Східного Надсередземномор'я й Надчорномор'я, мабуть, і спричинилися до виникнення ранньої перуанської цивілізації. Нині в Південній Америці поблизу західного узбережжя Тихого океану знайшли стародавні кам'яні корабельні кітви (якорі). Це плескі камені з отворами. Кітви подібні до стародавніх японських.

А що ж возили кораблі тієї доби, перетинаючи Тихий океан? З якими країнами Азії вівся торг? Хто були мореплавці, і яка мова лунала на кораблях? Чи перуанські кечуа і аймара, чи китайська, чи й інші азійські мови?

А наші далекі предки, що жили на території України 5 тисяч років тому? Звідки вони привозили олово для виробництва бронзи? Чи знали про існування Америки? Нині важко з цього приводу щось твердити.

Але можна сподіватися, що після дешифрування найстародавнішої у світі писемності, що існувала 5000 років тому на території України, ми дізнаємось про нові цікаві факти, наші знання про давнє спілкування з Америкою поповняться й подорож Колумба уявлятиметься в зовсім новому світлі.

НІЖИН

Назва *Ніжин* належить до числа назв не дуже старих міст, мабуть, VII ст.

Ніжин у старовину лежав на судноплавній річці Остер і на славетному Залозному шляху, що сполучав Чернігів з Тмутороканню (колишнє Боспорське царство), Каспійським морем і Кавказом. Цей шлях колись був хребтом сарматської торгівлі з Римом, а пізніше — хозарської торгівлі із Заходом.

За усною народною традицією *Ніжин* — «Нежатина Нива». Під цією назвою місто згадується вперше у Київському літописі 1078 року. У цей рік на місці сучасного Ніжина відбулася битва половців з князями Ярославичами. Під час бою загинув київський князь Ізяслав, і його тіло кияни везли на Старогороду Остерську. Вивчаючи цей шлях, відомий вчений дослідник М. П. Барсов дійшов висновку, що літописна Нежатина Нива є сучасний Ніжин. Споконвіку існує у Ніжині Нежатинська вулиця, а на околиці міста — Нежатине озеро. Незалежно від М. П. Барсова, відомі дослідники історії Ніжина Долгорукий, Гербель, Сребницький, Бережков та інші визнали походження назви *Ніжин* від *Нежатиної Ниви*. Такої думки і видатний радянський історик Київської Русі академік Б. Греков. До 1917 року у Ніжинському інституті зберігався гранітний обеліск на відзнаку битви (1078) і загибелі київського князя Ізяслава.

Назва *Нежатина Нива* не була першою назвою міста. За розповідями самовидців, у Ніжині зберігався пергамент з планом міста і невеличким текстом про прихід варягів у Ніжин і перше поселення тут греків за часів князювання Володимира. За текстом пергаменту, що був складений, мабуть, до приходу монголів, варяги пропливли річкою Остер уночі повз місто і не помітили його. Оволодівши Києвом через кілька днів, варяги поверталися назад. Вони знову припливли річкою, але вже вдень, і вийшли на берег. Задоволені перемогою, нікого не вбивали і нічого не брали у людей. Лише запитали, якому князю належить місто, і одержали відповідь. Тоді варяги показали ниву, яку заборонили жати і орати на знак покори, як данину. Далі вони посідали у човни і попливли річкою угору. Нежатина Нива простояла недоторканною багато років, і відтоді пішла нова назва міста. Варяги і по інших місцях визначали «нежаті ниви» (наприклад, біля Чернігова) на знак покори. Далі у ніжинському пергаменті зазначалося, що поступово «місто з малого стало багатим, аж поки не прийшли на Русь печеніги».

Коли саме прийшли варяги до Ніжина? Як встановити цю важливу історичну дату? Відомий російський вчений-мовознавець О. О. Шахматов вважав, що слово *варяги* по-аварськи означає «франки» і від аварів перейшло до греків, а потім уже знову до нас. Глибші дослідження доводять, що на території стародавньої України словом *варяги* наші предки називали чужоземне (навіть союзницьке) військо, що стояло постоями по містах і селах. Повалили «аварське іго» на Русі (VII ст.) з допомогою військового союзу з франками. Франкська держава весь час воювала з аварами. Мабуть, варяги-франки побували в Ніжині як союзницьке військо. Тоді назва *Нежатина Нива*, що згодом перейшла у *Ніжин*, існує з VII ст. н. е.

Якою була назва до варягів — невідомо, але місто існувало й раніше.

УКРАЇНЦІ—НАРОД ЧЕРКАСИ

Стародавнє українське місто Черкаси впродовж віків було значним військовим центром Київської Русі. Воно відоме далеко за межами України.

Однак чи задумався хто про походження його назви? Що вона означає? Чому українців у листах мос-

ковського царя до Богдана Хмельницького під час переговорів про приєднання України до Москви називали «народ черкаси»? І в царських грамотах XVII ст. до воєвод суміжних з Україною областей наш народ теж називався «народ черкаси» (українець — черкашин, українка — черкашинка). Протягом століть так називали українців і на сході.

Про те, що наших предків татари називали черкасами, ми вперше довідалися від італійського посла Плано де Карпіні, який 1245 р. описав свою «подорож у країну монголів» й своє перебування в Києві. Навряд чи хто заперечуватиме, що з-поміж географічних українських назв тюркського походження «черкаси» є найцікавішою таємницею вітчизняної історії. Нині вченим відомо, що в XV ст. ця назва українців — *черкаси* — перейшла і на наших вірних спільників і побратимів у війні з татарами християнський народ адиге, який зветься відтоді черкесами. Проте й українці, й адиге себе так ніколи не називали. Автор цих нотаток спеціально досліджував походження тюркської назви *черкаси*.

Виявилося, що всі тюркські назви українських міст можна поділити на татарські (*Ічня* «питво», Бахчисарай «місто-сад» і т. д.) і домонгольські (*Канів* «кров», *Бахмач* «баштан») та ін. Назва *Черкаси* походить від тюркських слів: *Чири киши*, або *Чири кисі*, що (залежно від діалекту) означає «люди армії». Ще в XI—XII ст. київські князі селили по річці Росі, лінії стародавніх багатих міст Черкаси — Берендичів, найману тюркську кінноту: тюрків — у Черкасах і берендеїв — у Берендичеві (нині Бердичів). Кращі міста доручалися полкам цієї кінноти для захисту Русі від половців. Це військо й називало себе Черкасами, тобто місцем, де проживали люди армії.

Відомий радянський історик академік Б. Д. Греков вважав, що тюркська кіннота в XI—XII ст. значними масами осідала на Вкраїні. Вже за часів київського князя Володимира Мономаха (1116 р.) тюрки й берендеї служили Русі проти половців. З часом вони асимілювалися й були відданою патріотичною гвардією Русі.

Коли 1240 р. на Русь прийшли татари, після падіння Києва в Черкасах утворився центр партизанської (козацької) війни. Загони й з'єднання розбитого княжого війська потяглися до Черкас — на Вкраїну, як тоді називалася південна частина Київської держави. Численні козацькі загони нищили татар по Україні. Плано де Карпіні (1245 р.) описує ці наскоки на татар. Про

організацію партизанів свідчить той факт, що двох воїв галицького князя Василька було досить, аби папський посол безпечно доїхав до Києва. Тоді (1245 р.) татар у Києві вже не було. Їхня застава стояла в кількох днях дороги від Києва, за Каневом. Татари ж побоювалися заходити в партизанські райони, населення яких вони називали *Чири кисі*, тобто «люди армії». Таких партизанських (козацьких) районів ставало все більше. Вся стара княжа Україна палала вогнем визвольної війни.

Кілька віків наші предки орали в полі з рушницями за плечима, а жінки й дівчата ходили жати з козацькими шаблями при поясі. Народ черкаси, тобто народ армії — так казали про наших предків сусідні народи, поневолені татарами. Нові покоління забули цю героїчну назву. Та назва міста нагадує нам давнє минуле: як другої половини XIII ст. через покозачення цілого народу збереглися військові традиції княжого війська Русі, успадковані запорожцями, що дивували європейських фахівців військової справи. В історії назви *Черкаси* ховається, мабуть, і колиска Запорозької Січі, її військового мистецтва й організації.

ЯКБИ МИ ЗНАЛИ ЖИТТЯ СЛІВ...

Скільки років нашим іменам?

Жива народна мова відображає сліди такої глибокої давнини, яку письмові джерела засвідчити не можуть. Величезну історичну інформацію приховують у собі також імена. За останні півсторіччя наука зробила спроби дешифрування слів-імен. Але це лише спроби. До цього часу неясні, наприклад, ще такі найменування, як *скіфи, фракійці, гети, кіммерійці, алазони, неври, кгуни*... Загадку являють собою й імена людей. Скажімо, такі як *Володимир, Василій (Василь), Борис, Сидір, Варвара, Пелагея (Палажка), Парасковія (Параска), Уляна (Уля)* та ін.

На жаль, словники відсилають нас до назв і міфів грецьких та римських, хоча саме давні греки і римляни запозичили їх у наших предків. Адже за часів високої цивілізації трипільської археологічної культури (III тис. до н. е.) Греції і Риму ще не було і в згадці.

Коротко розповім у тій мірі, в якій вдалося це дослідити, про історію виникнення деяких імен.

Параскева-П'ятниця, XVI ст., м. Новгород

С и д і р. Давньогрецьке *Ісідор* — перекладалося як «дар Ісіди (Ізіди)». Міф, який зберігся, розповідає, що єгипетська богиня материнства, сестра і дружина Осіріса Ісіда пожаліла голодних пастушків і послала їм ситний сніданок. Це й був Ісідор — Ісіди дар.

Грецькому походженню імені *Сидір* суперечать такі обставини. Міф належить до III тис. до н. е. Греки з'явилися на Балканському півострові на тисячу років пізніше, а культуру, міфи і елементи лінгвістики запозичили у своїх попередників, яких називали лелегами.

Завдяки дешифруванню трипільської писемності встановлено, що населення трипільської археологічної культури (III тис. до н. е.) було пеласгами-лелегами, попередниками і предками Русі на Дніпрі і попередниками греків на Балканському півострові.

Пеласги-трипільці підтримували безпосередні культурні зв'язки з Єгиптом, мали великі протоміста, розвинені металургію, астрономію і писемність з першим у світі літеро-звуковим алфавітом, який передали фракійцям, а останні — грекам. Міф про ім'я *Сидір* і саме ім'я також було передано грекам пеласгами. Це підтверджується тим, що сліди міфа, забуті в Греції, добре збереглися у нашому народі. І в наші дні колгоспні пастухи, збираючись на пасовище, кажуть один одному: «А сидора взяв?» Це означає: чи взяв ти сніданок пастуха?

П е л а г е я (П а л а ж к а). На початку 60-х років, під час моєї роботи як одного з авторів першого видання «Української радянської енциклопедії», академік І. Г. Підоплічко якось зауважив, що, на його думку,

ім'я *Палажка* означає «пеласгська жінка», тобто «жінка з племені пеласгів».

Пізніше, коли завдяки дослідженням київського вченого М. З. Суслопарова стало відомо, що населення трипільської археологічної культури було пеласгами — попередниками і предками русичів, до пеласгів в ученому світі виник особливий інтерес.

Палажка — це зменшене від *Пелагея*. Ім'я складається з двох частин: *Пела* і *Гея*.

Відомий вітчизняний мовознавець та історик О. Партицький встановив, що перша частина імені *Пела* — вказує на належність до племені пеласгів. Друга — *Гея (Гео)* — означає «земля».

Як відомо, в культі природи (Всесвіту) у пеласгів символом землі був образ жінки-матері. Отже, ім'я *Пелагея* означає земля-мати пеласгів (трипільців). Це — Берегиня київських літописів, шанована в народі богиня. Сільські вишивальниці донині зображують її на рушниках у вигляді символу Прадерева Світу — землі і галактики.

В а р в а р а. Ім'я *Варвара* на заході вимовляється як *Барбара*, що означає «іноземка». Іноземці — грецькою барбари (βαρβαροί), латиною — barbari. У переносному значенні варвари — це грубі, жорстокі люди. Таке ім'я, а з ним уявлення про чужоземців, виробилося ще у спільних попередників еллінів — пеласгів-лелегів у межиріччі Дніпра — Дунаю і на Балканах. Їхні племена заселяли також Кріт й острова Егеїди до появи еллінів. Пеласги були поклонниками астрального культу природи (Всесвіту). Їхні головні божества: тріада Лада, Зоря (Венера) і Артеміда (велика богиня Місяця) — управляли космічною водою, генетичними процесами і нічним відпочинком. У Вавілоні головним культом був жорстокий культ бога сонця, котрого називали Бар-Баром. Людей, призначених у жертву Бар-Бару, кидали всередину розпеченого мідного бика. Племена, що поклонялися гуманному культу, під загрозою винищення змушені були відходити з міста Ура на північ — у район Харрана (Мала Азія), на Балкани і в межиріччя Дніпра — Дністра — Дунаю. Побували там і вавілоняни. Завдяки цьому і поширилася серед пеласгів назва *барбари* за іменем культу Бар-Бара. Пізніше вона була передана еллінам і Русі, і вважати її грецькою, як бачимо, нема підстав.

Такі історичні картини малюються при вивченні слів *варвари* і *Варвара* — «іноземці», «іноземка».

Л и б і д ь. Усі ми добре знаємо легенду про Кия, Щека й Хорива та сестру їхню Либідь — засновників княжого Києва. Але що означає ім'я *Либідь*? Зазначимо, що, вивчаючи міфічне ім'я (міфонім), треба знати дані міфології відповідного часу й народу і вміти користуватися ними. Деякі вчені-мовознавці вважали, що арабська назва Києва — *Куяба* складається з двох слів: скіфського *Кий* (Скит) і кіммерійського (іберійського) — *ба*, що означає *дитя*. Тому *Куяба* означає «дітище Кия; будова Кия» і датується VII ст. до н. е. Цей висновок грунтується на морфологічному та лінгвістичному аналізі назви Куйаба. У створенні назви міста, а тому й самого Києва, взяли участь і скіфи, і кіммерійці (зрубна археологічна культура), а значить його заснування треба датувати VII ст. до н. е. Така давність назви міста, названого на честь легендарного Кия, потверджується відомими й авторитетними античними істориками. В античних повідомленнях йдеться про подібну до відомої нам легенди про Кия, що відносять події до VII ст. до н. е.

Повідомляється, що Кий, друг Геракла, повернувшись з Колхіди, заснував місто й назвав його своїм ім'ям. Мова йде про місто Кіос, що й нині існує на території Туреччини. Але деякі дослідники (О. Партицький та ін.) вважають, що саме в той час відбулося переселення мешканців Кіоса на чолі з Києм на територію сучасного Києва.

Нашу лінгвістично-етнографічну розвідку ми присвячуємо сестрі легендарного Кия — Либеді. Згадки про Кия зроблено, щоб орієнтовно визначити час дії персонажів легенди. Ім'я *Либідь* можна вважати цілком кіммерійським (VII ст. до н. е.), що складається з двох слів: *ала* — «жінка» і *ба* — «дитя». *Алаба* означає «жінка-дитя», тобто «дівиця».

За довгий час, що минув від кіммерійців до княжого Києва, ім'я *Алаба* на Русі набрало форми *Либідь*. Ця гіпотеза потверджується народною пам'яттю. У гирлі річки Либеді є Дівич-гора. Вона ж зветься *Либідь-гора*, або *Лиса гора*[1], бо там за язичництва відбувалися поганські свята — купальські «соботки» на честь Купали (Кубелі; Кибели) та бога неба (Див; Дій).

Навпроти Дівич-гори — Бусова гора і Бусове поле, де було розіп'ято готами вождя антів Буса і 70 старійшин (375 р.). З'ясування стародавньої семантики імені *Либідь* ще потребуватиме досліджень з історичної етнографії, міфології та етимології. Проте й нині цікаво розглянути деякий фольклорно-лінгвістичний матеріал. Фольклор і лінгвістика свідчать, що в імені *Либідь* узагальнюються якісь гарні, високі й добрі якості. На Україні збереглося багато слів із стародавнім коренем *-либ-*. Нагадаємо значення деяких з них.

1. Л и б а т и — пастися з насолодою по росяній траві або вибирати трави й рослини, які до смаку.

«Свята роса» на Україні означає й богиню Зорю (Венеру), і дівчину, котра, тікаючи від божества Сонця, стає криницею (найстародавніший міф «Зоря, ключі, роса й мед» датується IV—III тис. до н. е.). Цей міф було запозичено й еллінами (згадаймо міф про Дафну й Аполлона). Зміст обох міфів однаковий: Дафна-Зоря обертається в лавровий кущ — символ вічного життя. Тотожність Зорі (Венери) й дівчини, що стає росою, дуже докладно й переконливо потверджують українські колядки та міфологія середземноморських народів.

2. Л и б а т и о ч и м а — моргати (дівчині).

3. Л и б а в к а — коза, яка вибирує й поїдає смачні вершечки улюблених трав.

Деякі етнографи вважали, що коза-тотем і предок українського народу. Водночас вона — атрибут Артеміди, фракійської і слов'янської Мендіді — великої богині Місяця. *Коза* на Україні — пестливий епітет дівчини. Мати каже гостям: «А от і наша коза з батьком». На санскриті *коза* — Аja (Аджа),— як нам відомо, вживається на означення і тварини,і Місяця. Язичництво Київської Русі в основі своїй мало люнарний культ. Головним божеством священної тріади, як уже мовилося, був Місяць. Про нього зокрема казали: «Цап на полі басує з цапенятами». Таким чином, либавка-коза стародавнього фольклору це — не просто коза-тварина, а ще й тотем народу й богиня Місяця — Артеміда — головне астральне божество на Середньому Дніпрі. Свято народження Місяця — Щедрий Вечір донині (впродовж тисячоліть) супроводжується водінням кози з відповідними містеріями й ритуалами.

4. Л и б ц і — приманка з м'яса для риболовлі.

5. Л и б и т и — брати, збирати щось цінне, краще.

6. Л и б к а — сітка на жердині для збирання яблук.

7. Л и б а к — робітник, що збирає нафту з поверхні води, або людина, що збирає вершки з молока.

[1] Про це в 70-х рр. автора одночасно повідомили В. Даниленко та Л. Пономаренко.

8. Л и б е ц ь — старець, що просить (збирає) милостиню — жебракує.

Бачимо, що корінь *-либ-* визначає процес збирання або нагромадження.

9. Л и б и т и с ь — посміхатися без явної причини, від підсвідомого переповнення добрими і приємними почуттями.

Слова з коренем *-либ-* пов'язані з міфологічними уявленнями.

Ця коротенька розвідка показує, що семантика імені *Либідь* — «дівиця» — імовірна.

Це потверджує й дослідження назви однойменної річки Либеді у Києві. Відомо, що імена річок не давалися людям чи богам, а навпаки,— імена людей і богів ставали назвами річок. Так виникли назви: Ганг, Марна, Бористенес, Істр, Волхов та ін.

Походження слов'янських імен є цікавою й переконливою аргументацією етногенезу й високої культури Стародавньої Русі. Збереглося їх багато. Розуміння язичницьких імен дає змогу правильно читати середньовічні київські літописи, художньо-історичні твори.

І г о р-Ю р і й. Імена ці, як і *Всеволод, Володимир, Святослав,* мали князі кінця XII ст., що брали участь у поході новгород-сіверського князя Ігоря на половців і стали героями «Слова о полку Ігоревім».

Імена *Ігор* і *Юрій* пов'язані з сільським господарством та божеством весняного Сонця. Для обох імен було введено грецьке християнське свято Георгія. Ім'я *Георгій* походить від грецького *Георгос* — «ратай, орач, хлібороб». Імена *Ігор* і *Юрій* символізували Сонце, Дажбога, який, за язичницькими міфами, подарував людям плуга й навчив хліборобства та одруження. На Русь і далі на північ, у Скандінавію, ім'я *Ігор* потрапило ще за доби тракійців і кіммерійців й походило від назви єгипетського божества Сонця — *Гор* (з префіксом *і*).

В с е в о л о д. Це ім'я означає «володар Всесвіту». У слов'янських племен за різних епох *Всеволод* означало і «сонце», і «Перун». Згадаймо зі «Слова о полку Ігоревім» величальне: «Яр Туре Всеволоде!». Це означає: «Сонце (Ярило) сузір'я Тельця (Тура) Всеволоде!» Проте епітет *Володар Всесвіту* належить і Перунові. У VI ст. н. е. Прокопій Кесарійський писав: «Слов'яни вірують у єдиного бога, творця перунів — Володаря всього світу». Перун, за міфами,— батько Сонця, Місяця й Зорі, символізувався також Сонцем.

В о л о д и м и р. Ім'я означало «володар миру; світу». Цей епітет Місяця на Наддніпрянщині існує кілька тисяч років. Коли князь Володимир прийняв християнство, йому змінили ім'я на *Василь*, що означає «Місяць» (старовірменське «Уаціля»).

С в я т о с л а в. Це язичницьке ім'я означало на Русі дослівно «світе славний».

Наведені імена учасників походу Ігоря на половців асоціювалися з чотирма сонцями, як це й видно з тексту «Слова о полку Ігоревім». Звернімо увагу: знання стародавніх імен дає змогу прочитати важливі місця «Слова», які протягом стількох років усе ще лишаються не прочитаними дослідниками.

Академік Б. Греков колись писав, що «якби ми знали життя слів, то вся історія розкрилася б перед нами»...

Про Дива, Яр Тура і „время Бусово"...

Поетичні образи «Слова о полку Ігоревім» своїм корінням заглиблюються далеко у народну пам'ять, у народні вірування. Саме це мав на увазі Карл Маркс, відзначаючи, що у «Слові» «язичеські елементи виступають ще досить помітно».

Водночас високоосвічений автор «Слова» користувався й джерелами стародавньої історії інших народів. Виходячи з цього, розглянемо три питання, пов'язані з «язичеськими елементами» давньоруської поеми: що означає слов *Див,* вирази: *«Яр Тур Всеволоде!»* та *«время Бусово?»*

Ім'я *Див* (небозвід), напевне, вже в епоху Трипілля було замінене халдейським іменем цього бога — *Небо,* котре проникло до Єгипту, Індії, Ірану і на Русь. На Україні і в Білорусії у приспівах обрядових пісень ім'я *Див* згадується як *Небо*:

Ой Див, Див та Ладо,
Та повідай, Козле, правду.

Етимологічна й семантична тотожність імен *Див* і *Зевс* вважалась свого часу відкриттям індоєвропеїзму, Функції громовержця Зевс набув пізніше у давніх греків. Але Див «Слова» ще кілька років тому був для наших дослідників птахом. Варто уважніше розглянути відповідне місце у поемі. Відомо, що древні народи найбільшою катастрофою вважали загибель бога неба. Дуже образно це відбито у голосінні Ісіди над убитим Осірісом («Тексти пірамід», III ст. до н. е.).

Зливається Небо з Землею
Тінь на землі нині
Вже впало Небо на Землю.

Такими ж словами жахливої біди на Русі змальовується поразка князя Ігоря. Спочатку:

Дивъ кличеть врѣху
древа...

А далі — схожі з попереднім текстом картини: «...Пітьма свѣтъ покрыла...»; «уже вьржеся Дивъ на землю». Сучасною мовою це буквально звучить так: «...Пітьма світ заступила...»; «...Уже впало Небо на землю».

Як бачимо, зміст, образи і форма давньоєгипетського і давньоруського текстів майже ідентичні.

Другий взятий для розгляду приклад: величальний вираз «Яр Туре Всеволоде!» — через нерозуміння язичництва Русі став приводом для твердження про фальсифікацію «Слова». З ним виступав французький славіст Мазон. Він опирався на те, що звернення до князя епітетом «Тур», тобто «буйвол», доводить, що автор начебто начитався Ф. Купера, а отже, поема — пізня підробка. Насправді ж цей вираз означає: «Сонце сузір'я Тура, Всеволоде!» Цей вираз, як і все із язичництва Русі,— переконливий доказ оригінальності рукопису.

Але тут слід сказати про божество Сонця на Русі. *Даж-бог* — найдревніше ім'я. Воно перейшло безпосередньо від пеласгів-трипільців з деякою участю готів, які писали: «Даг». Суфікс *-гс-* у слов'ян перейшов у *-ж-*. Ім'я *Сварожич* — це вже епоха сонячного зодіаку — Сварога. В епоху визначення весняного рівнодення у сузір'ї Овна-Ареса народилося сонце з епітетом *Арес* («баран; овн»). *Арес (Арей)* у слов'ян перейшло в *Яр*, а пізніше — в *Ярило*.

Тепер розглянемо, чому у «Слові» готські діви згадали «время Бусово». Бус, або Бусько (син Буса) — гайстер, лелека символізував зорю (Венеру) і був тотемом пеласгів-трипільців. Ми вже говорили, що для усіх народів Східного Середземномор'я характерний астральний культ з тріадою богів: Сонце, Місяць і Зоря: для вавілонян, єгиптян головним у тріаді було Сонце, для арабів — Зоря, на Русі — Місяць, для пеласгів-лелегів — Зоря, а також Місяць. Анти, родичі Русі і слов'ян, були прямими нащадками пеласгів-лелегів. Рухаючись на схід, пеласги побудували Афіни ще до приходу туди греків. В Афінах була священна стіна Пеларгікон із зображенням лелек — символа Зорі і тотема пеласгів.

Вождь антів Бус (правильна літературна форма Бож) зазнав жорстокої поразки у 375 році від готського короля Вінітара. Впиваючись перемогою, той звелів розп'яти Буса, його синів і сімдесят старійшин. Сталося це тоді, коли Київ мав пралитовську, праслов'янську назву — *кгує*. Виручати антів тоді поспішили гунни. Можливо, це були кгуни — пралитовці і праслов'яни, котрих К. Птолемей називав царськими скіфами (у Геродота — базилеї). Литовською мовою *кгуни* — «царські». Так ось, гунни чи кгуни перемогли готів. Готський історик Іордан писав, що у першій битві перемога була за готами. У другій — також, але гунни не впали духом і вступили у третю. Їхній король Баламберг влучив стрілою у голову Вінітара. Смерть того означала перелом у битві, і анти, предки Русі, були таким чином врятовані.

Коли готські «красные девы» у «Слові» оспівують «время Бусово», то вони згадують перемоги готів над слов'янами, воліючи забути розгром і вигнання з берегів Дніпра. Пам'ять про антського вождя Буса збереглася донині. У Києві є місця: Бусове поле, гора Бусовиця.

Ми торкнулися питання язичницьких елементів у «Слові о полку Ігоревім». Ці місця довго були незрозумілими для дослідників. Вони ще раз показують, що поема — це золотий ключ до історії і культури Давньої Русі. Але треба, щоб цей ключ мали в руках не лише філологи, а й представники різних наук.

Боян і автор «Слова»

«Слово о полку Ігоревім» — видатна пам'ятка культури й писемної літератури Київської Русі. Твір було написано — отже, існував він у вигляді рукопису. На це звертали увагу визначні діячі вітчизняної культури В Капніст, М. Максимович, О. Потебня, О. Веселовський, Вс. Міллер, О. Орлов та ін. Радянська наука потвердила їхній висновок працями Д. Лихачова, Б. Рибакова, Л. Дмитрієва, В. Андріанової-Перетц та розвідками доброго десятка інших учених, що, ясна річ, значно розширило і збагатило наше уявлення про постать автора «Слова» і його епоху.

Мабуть, цілком закономірно, що ми прийняли відому думку про участь у Ігоревім поході автора «Слова», тож в основу даної статті поклали питання: де, коли, за яких умов і ким була написана геніальна поема? Але перед тим як підійти до відповідей, варто загадати версії щодо автора...

Академік О. Орлов, наприклад, вважав, що походив автор із галицької землі, був особою, наближеною до Ігоря. Д. Лихачов гадає, що він міг бути наближеним до Святослава київського; Б. Рибаков, котрий здійснив дослідження давньоруських літописів, знайшов його в особі київського боярина Петра Бориславича. Найновіші гіпотези (С. Пушик, Л. Махновець) обстоюють авторство за Володимиром Ярославичем, легковажачи, щоправда, застереженням Д. Лихачова стосовно того, що не можна приписувати авторство «Слова» людині, яка нічого більше не написала. Статтею ж В. Медведєва «Автор невідомий і... відомий» (Літ. Україна, 1984, 26 січня) було розпочато відчитання імені автора поеми в самому її тексті. Цього підходу ніхто, зрештою, не заперечив, його було потверджено у формі постановки питання на користь князя рильського — Святослава (Літ. Україна, 1985, 20 червня), тим більше, що авторство Святослава київського (за В. Медведєвим) викликало сумніви й було відхилене вченими як безпідставне.

Мусимо визнати: події 800-річної давності, які мали безпосередній стосунок до історії та культури нашої рідної землі, багато в чому залишаються таємними для нащадків. Ось і такі, здавалося б, прозорі рядки «Слова»: «Що ми шумить, що ми звенить далече рано перед зорями?» — були визнані відомим київським ученим М. Шарлеманем за головний доказ того, що створив «Слово» сам князь новгород-сіверський. Припущення це розвинув у романі-есе «Пам'ять» В. Чивіліхін, але найвишуканіші аргументи письменника виявились безсилими перед одним-єдиним запитанням: чи міг князь Ігор знати, як проблему вирішували Гзак із Кончаком, зрозумівши, що сановитий бранець накивав п'ятами?

Справді, тієї розмови двох мужів-можновладців, що відбила дуже й дуже непросте, виразно опозиційне ставлення половецької верхівки до політичних амбіцій Кончака, не міг чути ніхто на Русі. Такі переговори, як належні дипломатії, велися в таємниці, відповідно до стану війни: «Мовить Гзак Кончакові: «Якщо сокіл до гнізда летить, соколика розстріляємо своїми золоченими стрілами». Рече Кончак до Гзи: «Якщо сокіл до гнізда летить, то ми сокольця опутаємо красною дівицею». І відповідає Гзак Кончакові: «Якщо його опутаємо красною дівицею, то не матимеш ані сокольця, ані красної дівиці, та й почнуть нас птиці бити в полі половецькім».

Цей витяг цитується ось уже близько двох століть, усі дослідники, здається, сходяться на тому, що йдеться

тут про цілком реальну політичну ситуацію, котра склалася після втечі новгород-сіверського князя з полону «сам-п'ять», але ще ніхто, наскільки нам відомо, не задумувався над тим, що саме наведений уривок дає вагомі підстави бачити автора «Слова» по той бік — у неволі. Лише перебуваючи у ворожому оточенні, міг він дізнатися про плани половецької верхівки стосовно її політики щодо Русі й конкретно — княжича, нареченого Кончаківни.

Так само прикметно сказано й на початку поеми: «Комоні ржуть за Сулою, звенить слава в Києві. Труби трублять в Новеграді, стоять стязі в Путивлі». В цьому промовистому тексті йдеться не просто про коней, а про комонне військо, себто слово «*комоні*» означає власне кінноту, готову до походу,— так називався цей різновид збройних сил у Польщі, Угорщині, а на Україні — ще й у часи народно-визвольної війни XVII ст. Отож чи не тому, що автор писав «Слово» у половецькому полоні. Русь комонна була йому «за Сулою»?.. Це настільки чітко відображено в авторській ретроспекції, що важко не сприйняти цитоване свідчення поза часово-просторовим, достеменним значенням.

Розглянута цитата спростовує і думку А. Нікітіна, що тут маємо Боянові рядки про битву київських і чернігівських князів на Нежатиній Ниві 1078 р., використані автором «Слова». Мовляв, поетична частина «Слова» належить до XI ст., а пізніше публіцистичне нашарування і є відома всім поема.

Та Сула не відділяла Київське князівство од Чернігівського, і тому це місце «Слова» і його ритміка не можуть належати Бояну. Сула була на півдні за Києвом — кордоном від половців — і не стосувалася до битви на Нежатиній Ниві 1078 р.

Саме половецька неволя, прискоривши гостроту почувань, спонукала автора до справді духовного подвигу — написання поеми, де, немов у сльозі, віддзеркалилися страждання і велич рідної землі.

Автор був сином свого часу. Та, перейнявшись духом поеми, гостро відчуваєш, що він — людина, ще не зіпсована «Княжим побутом», «переситом влади», тягарем її клейнодів. Святі поняття «Русь», «Земля Руська» сприймаються і трактуються ним якоюсь мірою ідеалізовано — не як висновки з тодішньої ситуації, а як істини Мономахових настанов, як усвідомлення кревної єдності рідного народу, спільного минулого його. Разом з тим «Слово» відкриває перед нами ще й надзвичайно

яскраво ілюстровану генезу поступового занепаду Русі, четвертованої міжусобними чварами.

Автор не просто викриває, він таврує жорстокі котори князів, намагаючись бути об'єктивним і до Ольговичів... Та безперечно одне: це позиція людини «неспідленого серця», з чистими руками й чесними помислами. Ось чому й число претендентів на звання автора не може вкладатися в сотні. Його знайдемо серед обранців долі, принижуваного й покинутого в полоні.

Не зупинятимемось на обгрунтуванні князівського походження автора, бо написання поеми у неволі робить це незаперечним. Саме таке елітне становище забезпечувало авторові високу освіту: дипломатичну підготовку, знання військової справи, історії, астрономії, архітектури, живопису... Окрім вільного володіння грецькою та латиною, не кажучи вже про слов'янські мови й половецькі діалекти, автор-князь користав із кількох алфавітних систем — од церковнослов'янської до рунічної та іллірійської, був начитаним, бо вивчав Біблію, праці Арістотеля, Гомера, Вергілія...

Гадаємо, вчені ще порозкошують із поетичних паралелей, виявлених у «Слові» й визначних пам'ятках вселюдської культури, як-от: «...і збилася пісня з долоні, мов сокіл, попід небесами» («Калевала») або: «Зливається Небо з Землею... Вже впало Небо на Землю» голосіння Ісіди над убитим Осірісом («Тексти пірамід», III тис. до н. е.). Але слід, мабуть, нагадати й про те, що не поминуло уваги дослідників,— прекрасне знання автором усної народної творчості, починаючи від обрядових пісень, билин і дум та закінчуючи знаною з дитинства «А ми просо сіяли, сіяли...», котра, як писав О. Потебня, звучала ще за доби вед, себто в II тис. до н. е. Дивного в цьому нема нічого, бо досить давно завважено, як багато символів, образів народної поетики перейшло нам у спадок ще з доісторичних епох. Деякі з них розвивалися в усній творчості, деякі переходили в писемність. Життя пісні взагалі набагато триваліше, ніж вважалося досі. Факт, що сто тисяч літ тому (вдумайтеся лиш у цю цифру!) конфігурація сузір'їв набагато точніше відповідала існуючим назвам, а видрукувана в кількох виданнях карта зоряного неба автора цієї книги доводить, що давньослов'янські назви сузір'їв — найархаїчніші. Що стосується пісенних мотивів «Слова», якими, безсумнівно, живилася й творчість Бояна, то вони й сьогодні на устах народу.

Справді, саме фольклор, як і язичництво Давньої

Русі, творить те яскраве, живе тло, на якому діють герої «Слова». Та правда й те, що саме текст поеми (хоч і пошкоджений часом) якнайпереконливіше свідчить на користь реальності тих подій, про які нагадує автор. (А фактаж — то Боянова традиція). Отож коли А. Нікітін у вже згаданій праці наводить рядки: «Третього дня... два сонця померкли, обидва багряні стовпи позагасли... і з ними молода місяця, Олег і Святослав тьмою ся поволоклися»,— він каже, що за пісенним ритмом вони належали Бояну. А. Нікітін в цьому тексті намагається знайти князів, котрі брали участь у битві на Нежатиній Ниві 1078 р. Ми вже показали вище, що перший за ознакою ритміки текст не міг належати Бояну, а тому й наведені рядки — не його. До того ж тут ідеться про чотирьох полонених князів Ігоревого походу.

«Молодий місяць» — Володимир, син Ігоря. Ім'я *Володимир*, за Київським язичницьким пантеоном, означає Місяць — «володар миру».

Далі треба читати не «Олег і Сятослав», а «Ольгович Святослав». Ми бачимо всіх чотирьох полонених князів — учасників походу. А. Нікітін доводить, що автор «Слова» вставив у поему відомі йому рядки з Бояна про «сон» і «золоте слово» київського князя. Тут ще потрібні дослідження.

У цьому ж плані — щодо написання поеми — доречно згадати й обітницю, дану Ігорем у половецькій неволі, коли до нього було прислано сповідника. Чутка про те, що Ігор просив Одігітрію (провідницю) допомогти йому вибратися з полону, поширилась по всій Русі, але, безперечно, знав про це й автор, як товариш Ігоря по неволі. Так само знав він, що Ігор виконає обітницю — відвідає храм Пирогощі, вклониться іконі Одігітрії.

Текстологічний аналіз дає відповідь і на питання, коли ж саме писалася поема. Та пригадаймо спочатку, хто полонив руських князів. За Іпатіївським літописом — Ігоря яли тарголове: муж іменем Чилбук... Всеволода ял Роман Кзич... Володимира ял Копти з Улашевичів... а Святослава ял Єлдочюк у Бурцевичех (себто Єлдочук з роду Бурцевичів). Ігоря зумів перейняти до себе Кончак, створивши відповідні умови майбутньому сватові. Та й брат Ігоря Всеволод, хоч не знати коли повернувся додому, теж перебував, мабуть, у Кончака. Всеволодові судилося ще раз брати участь у поході київського князя проти половців, а помер він 1196 р. в Чернігові. Імовірно, що Всеволод повернувся разом з Ігорем (за Татіщевим, «сам-п'ять»), сином тисяцького й коню-

яскраво ілюстровану генезу поступового занепаду Русі, четвертованої міжусобними чварами.

Автор не просто викриває, він таврує жорстокі котори князів, намагаючись бути об'єктивним і до Ольговичів... Та безперечно одне: це позиція людини «неспідленого серця», з чистими руками й чесними помислами. Ось чому й число претендентів на звання автора не може вкладатися в сотні. Його знайдемо серед обранців долі, принижуваного й покинутого в полоні.

Не зупинятимемось на обгрунтуванні князівського походження автора, бо написання поеми у неволі робить це незаперечним. Саме таке елітне становище забезпечувало авторові високу освіту: дипломатичну підготовку, знання військової справи, історії, астрономії, архітектури, живопису... Окрім вільного володіння грецькою та латиною, не кажучи вже про слов'янські мови й половецькі діалекти, автор-князь користав із кількох алфавітних систем — од церковнослов'янської до рунічної та іллірійської, був начитаним, бо вивчав Біблію, праці Арістотеля, Гомера, Вергілія...

Гадаємо, вчені ще порозкошують із поетичних паралелей, виявлених у «Слові» й визначних пам'ятках вселюдської культури, як-от: «...і збилася пісня з долоні, мов сокіл, попід небесами» («Калевала») або: «Зливається Небо з Землею... Вже впало Небо на Землю» голосіння Ісіди над убитим Осірісом («Тексти пірамід», III тис. до н. е.). Але слід, мабуть, нагадати й про те, що не поминуло уваги дослідників,— прекрасне знання автором усної народної творчості, починаючи від обрядових пісень, билин і дум та закінчуючи знаною з дитинства «А ми просо сіяли, сіяли...», котра, як писав О. Потебня, звучала ще за доби вед, себто в II тис. до н. е. Дивного в цьому нема нічого, бо досить давно завважено, як багато символів, образів народної поетики перейшло нам у спадок ще з доісторичних епох. Деякі з них розвивалися в усній творчості, деякі переходили в писемність. Життя пісні взагалі набагато триваліше, ніж вважалося досі. Факт, що сто тисяч літ тому (вдумайтеся лиш у цю цифру!) конфігурація сузір'їв набагато точніше відповідала існуючим назвам, а видрукувана в кількох виданнях карта зоряного неба автора цієї книги доводить, що давньослов'янські назви сузір'їв — найархаїчніші. Що стосується пісенних мотивів «Слова», якими, безсумнівно, живилася й творчість Бояна, то вони й сьогодні на устах народу.

Справді, саме фольклор, як і язичництво Давньої

Русі, творить те яскраве, живе тло, на якому діють герої «Слова». Та правда й те, що саме текст поеми (хоч і пошкоджений часом) якнайпереконливіше свідчить на користь реальності тих подій, про які нагадує автор. (А фактаж — то Боянова традиція). Отож коли А. Нікітін у вже згаданій праці наводить рядки: «Третього дня... два сонця померкли, обидва багряні стовпи позагасли... і з ними молода місяця, Олег і Святослав тьмою ся поволоклися»,— він каже, що за пісенним ритмом вони належали Бояну. А. Нікітін в цьому тексті намагається знайти князів, котрі брали участь у битві на Нежатиній Ниві 1078 р. Ми вже показали вище, що перший за ознакою ритміки текст не міг належати Бояну, а тому й наведені рядки — не його. До того ж тут ідеться про чотирьох полонених князів Ігоревого походу.

«Молодий місяць» — Володимир, син Ігоря. Ім'я *Володимир*, за Київським язичницьким пантеоном, означає Місяць — «володар миру».

Далі треба читати не «Олег і Сятослав», а «Ольгович Святослав». Ми бачимо всіх чотирьох полонених князів — учасників походу. А. Нікітін доводить, що автор «Слова» вставив у поему відомі йому рядки з Бояна про «сон» і «золоте слово» київського князя. Тут ще потрібні дослідження.

У цьому ж плані — щодо написання поеми — доречно згадати й обітницю, дану Ігорем у половецькій неволі, коли до нього було прислано сповідника. Чутка про те, що Ігор просив Одігітрію (провідницю) допомогти йому вибратися з полону, поширилась по всій Русі, але, безперечно, знав про це й автор, як товариш Ігоря по неволі. Так само знав він, що Ігор виконає обітницю — відвідає храм Пирогощі, вклониться іконі Одігітрії.

Текстологічний аналіз дає відповідь і на питання, коли ж саме писалася поема. Та пригадаймо спочатку, хто полонив руських князів. За Іпатіївським літописом — Ігоря яли тарголове: муж іменем Чилбук... Всеволода ял Роман Кзич... Володимира ял Копти з Улашевичів... а Святослава ял Єлдочюк у Бурцевичех (себто Єлдочук з роду Бурцевичів). Ігоря зумів перейняти до себе Кончак, створивши відповідні умови майбутньому сватові. Та й брат Ігоря Всеволод, хоч не знати коли повернувся додому, теж перебував, мабуть, у Кончака. Всеволодові судилося ще раз брати участь у поході київського князя проти половців, а помер він 1196 р. в Чернігові. Імовірно, що Всеволод повернувся разом з Ігорем (за Татіщевим, «сам-п'ять»), сином тисяцького й коню-

шим, котрі, згідно з Іпатіївським літописом, перебували разом з Ігорем у полоні. Звичайно, Всеволод не міг бути автором поеми і сам себе хвалити у тексті.

Як відомо, Володимир Ігоревич прожив у тестя — Кончака два роки і повернувся додому разом з Кончаківною і дитиною. Доля ж племінника новгород-сіверського князя склалася значно трагічніше. Хан Єлдочюк, мабуть, належав до сил опозиції стосовно, сказати б, миролюбної політики хана Кончака. Та й Ігор, з усього видно, не вельми переймався чи й не міг перейматися долею князя рильського. До речі, можливо, саме його серед інших звинувачено в поразці: згадаймо, що коли Всеволод запропонував одійти назад і в зручнішому місці стати табором, то Святослав (за Іпатіївським літописом) аргументував відмову втомою коней... Так чи інак, а сліди Святослава губляться в полоні, в літописах згадки про нього більше не зустрічаємо. Тож у жодному разі не міг співати собі славу автор, закінчуючи поему,— полон його був ганебним для князя, бо лиш «мертві сраму не імуть...».

Маємо в поемі й досить переконливе свідчення про час її написання: «Вже князеві Ігорю померк сонця світ, а дерево не бологом листвіє ронить. По Росі й по Сулі городи поділили...». Тим паче, що, на думку більшості дослідників, автор у кожній конкретній ситуації дуже точний щодо деталей, реалій військового спорядження, природних особливостей тощо. А це означає, що пора падолисту, відбита в поемі,— не така собі суто абстрактна метафора, а конкретний ситуаційний «слід часу» — і в його душі, і на рідній землі, сплюндрованій ворогом.

Попри героїчний пафос поеми й той поетичний космос Київської Русі, який лучить її з набутками Бояновими, «Слово» — цілком оригінальний, небувалий твір у тодішньому слов'янському світі. З однаковим успіхом його можна називати як поемою, так і романом,— це виквіт тієї художньої, живленої особистою відповідальністю за долю світу царини, з якої росте вся вітчизняна література. Та разом з тим недаремно дослідники вбачали в «Слові» спорідненість із думами й билинами, історичними піснями й плачами,— така спорідненість, до речі, властива й творчості Т. Шевченка. І все ж потрібно було народитися в такий складний і трагічний час, а затим стати ще й жертвою обставин, щоб доля викресала з юної душі обдарованого князя сповідь і заклик до сучасників: «Слово о полку й гореві Ігоря,

сина Святослава, внука Ольговича». Без нового трактування назви просто не обійтися. Чи зійдемося на давньому *горестві*, чи приймемо лексему без фонетичних змін як архаїчний місцевий відмінок однини — *гореві*, але маємо усвідомити, що лише в такому разі читаємо саме те, що мав на увазі автор.

Ясна річ, для встановлення істини потрібне всебічне й планове (дискусійне) вивчення тексту «Слова» й літописних текстів, а також належне узагальнення всіх фактичних відомостей, наявних у світовому словознавстві.

Зосередивши певні зусилля на заявлених аспектах «Слова», ми керувалися зокрема ленінським положенням про те, що, розглядаючи якусь проблему, «треба брати не окремі факти, а всю сукупність фактів, які стосуються даного питання, без єдиного винятку».

Досліджуючи текст визначної пам'ятки, ми виявили, що творилася вона в половецькому полоні вже після втечі князя Ігоря. Ми розтлумачили два місця з тексту «Слова», що їх А. Нікітін вважав належними Бояну і пов'язував з битвою на Нежатиній Ниві (1078 р.), і показали, що ці тексти належать автору «Слова о полку Ігоревім». Розтлумачення ще одного «темного місця» показує, що автор «Слова» сам називає себе Святославом-піснетворцем і говорить про свого посланця, котрий привіз поему на Русь із полону.

Маємо на увазі місце: «Рекъ Боян и Ходына, Святъславля пѣснотворця старого времени Ярославля, Ольгова коганя хоти...» Розберемо і прочитаємо це речення.

Маловживане слово *ходина* — це однина жіночого роду від *ходини*, це — «людина-посланець». Малозрозуміле або пошкоджене слово *хоти* — «Ольгова коганя хоти». Знаходимо його етимологію й семантику через слово *охота* (*охоти — охочий*). Тоді це «Ольгова княжича джура» (зброєносець). Усе речення треба читати так: «Мовив Боян і посланець-джура Ольгова княжича Святослава-піснетворця старого Ярославового часу». Або так, як воно подано у «Слові»: «Мовив Боян і посланець Святослава-піснетворця старого часу Ярославля, Ольгова княжича джура». Автор залишив нам своє ім'я *Святослав*, передавши на Русь із полону через свого джуру писану поему.

Цими рядками — повідомленням про автора «Слова» і його героїчний вчинок — пересилку поеми на Русь своїм джурою — твір закінчується. Така була традиція в літературі середньовіччя: ім'я автора або зовсім не писали, або воно зазначалося в самому кінці твору.

І ми бачимо, що поему цим закінчено. Маємо ще лише окремий епілог — короткі рядки про те, що тяжко Ігорю без Русі, а Русі без Ігоря, але є Сонце на небі — Ігор вже повернувся на Русь: «Дівиці співають на Дунаї, в'ються голоси через море до Києва». Ігор здійснює обітницю — їде до Пирогощі. «Слава Ігорю Святославичу, Буй Туру Всеволоду, Володимиру Ігоревичу. Князям слава та дружині. Амінь».

Звичайно, всі гіпотези про авторів на Русі не можна було приймати при всебічному науковому вивченні «Слова». Адже на Русі не знали про розмову Гзи з Кончаком у половців, і не ржали їм комоні, не дзвеніла слава у Києві... за Сулою. Очевидно, що не співав автор слави князеві рильському Святославу, бо не міг її співати, перебуваючи в полоні.

Ця загадкова сімка

Є закономірності, до розв'язання яких людство підходило спочатку інтуїтивно, лише здогадуючись про їхнє існування. А тому і самі ті закономірності оточувались ореолом таємничості. Здавна тією таємничістю було оточене число 7. Треба сказати, що маги взагалі дуже спритно використовували стародавні науки про закони природи, щоб підтримати віру простих людей в свої начебто надприродні сили. В ритуалах магії використовувалися й деякі натуральні числа, серед них особливо важливою вважалась сімка.

На знахідках, що датуються кам'яним віком (Мізинська стоянка на Десні), в орнаментах знаходимо магічну сімку. У скіфських курганах на чудових виробах стародавніх майстрів постійно присутнє число 7, його ми зустрічаємо в старовинних українських колядках.

У шумерських міфах число 7 було священним. Скрізь у світі відомі міфи про 7 днів творення світу і 7 днів потопу. В старовину вважали, що 7 є всесвітнє абсолютне число всіх символів, бо складається із 3 і 4. Це число — синонім повноти, досконалості, вищий ступінь завершеності.

У Києві за часів князя Володимира існувало всесильне божество — літописне Сімаргла. Виявилось, що це перекручена літописцями назва бога Семи Ярил, тобто Семи Сонць. Святом божества Семи Сонць був день одруження Світла й Води на Купала. Це божество символізувало великий закон періодичного відродження природи.

Число 7 знаходимо і в багатьох стародавніх фразеологізмах. «На сьомому небі» — це вершина (повнота) досягнень. «За сімома замками» — цілковита й остаточна заборона. Такий же зміст закінченої повноти має приказка «Сім раз відміряй, а раз відріж». «Одним махом сімох побивахом» — повнота успіху: одноразовою дією досягається кінцева мета. Приказка «Семеро одного не ждуть» свідчить про абсолютну повноту та завершеність складання в число 7 і т. д.

Але чому так поталанило сімці? Які природні закономірності (інтуїтивно вгадані, але не розгадані далекими предками) підтримали таку довготривалу її популярність?

Згадаємо, число 7 колись вживалося для характеристики матеріального світу, часу та простору. Число 8 символізувало інертність і смерть.

Час вимірювали від 7 днів до 7 поколінь...

Вчення Піфагора про число стосується кількісних закономірностей природи. Вчений стверджував, що в світі існує повторюваність усіх явищ. Число вважалось початком і основою усіх речей. «Все є число», «число править світом». Одиниця — першопочаток. Двійка — єдність протилежностей. Трійка — триєдність першопочатку з його протиріччям сторони і т. д.

Математика, яка вивчає кількісні співвідношення і просторові форми реального світу, давно стала абстрактною наукою і нині ніяк не розкриває загадки «магічного» числа 7. «Натуральне число 7 описує всі множини, рівнозначні цьому числу»,— читаємо ми в одному з математичних підручників. Але ж так само визначаються в ньому й інші натуральні числа. Тим часом сімка заслуговує на те, щоб про неї знали докладніше, хоча б завдяки тій пильній увазі, якою користувалась вона у багатьох народів. В. І. Ленін у міркуваннях піфагорійців про те, що «у душі сім кіл (елементів) подібно до того, як на небі», вбачав здогадки, фантазії про схожість макро- і мікрокосмосу.

Вперше із символікою «магічних» чисел автор зіткнувся наприкінці 40-х років. У журналі «Доклады Академии наук СССР» за 1949—1950 рр. була опублікована низка статей, присвячених відкриттю періодичного закону атомних ядер. В цій моделі складних ядер особливе місце займали ядра гелію (4) і тритію (3), тобто ядро літію з 7 нуклонами. Виявилось, що така будівельна деталь дає завершення активних ступенів у розвитку

складних ядерних структур. Додавання ще одного нуклона неминуче призводить до утворення тетронію і миттєвого перетворення його в альфа-частку. У випадку берилію-8 дві альфа-частки миттю розлітаються. Як і у наших предків, вісімка тут символізувала смерть!

Значення числа 7 як символу періодичності в природі підтверджує також періодична система хімічних елементів Д. І. Менделєєва. Якщо розглядати систему, починаючи від лужних одновалентних аналогів — від літію, то наступним буде двовалентний берилій, потім тривалентний бор, вуглець, азот, кисень і, нарешті, семивалентний фтор. На восьмому місці аналоги елементів інертних газів з 8 зовнішніми електронами. Властивості цих елементів відповідають уявленням стародавніх людей про число 8 як символ інертності або смерті.

Пройшовши елемент неон, система знову повертається до одновалентного металу натрію, аналога літію. Далі повторюється попередній цикл розвитку із 7 ступенів до вісімки, що символізує спокій.

Відтак число 7 є параметром періодичного закону в природі. Тим самим підтверджується один із законів діалектики: заперечення заперечення, який знали древні. У довгих періодах системи Д. І. Менделєєва закон сімки зберігається. Цей закон у давнину сприймався як закон поновлення, закон безсмертя. Стародавні люди помічали, як кожні 7 років змінюються деякі особливості і прояви характеру дітей та дорослих, спостерігали фази Місяця — головного астрального божества у тижні з 7 днями. Періодичне ущерблення Місяця, смерть божества і потім воскресіння в 7-денному циклі.

З часів кам'яного віку, як засвідчила археологія Мізині на Десні, наші далекі предки знали музику з її періодичністю, яка виражалась у 7 звуках гами. Октавою вище повторювалися ті самі звуки — і знову їх було 7. Знало людство і 7 кольорів веселки. Вони символізували вічний колобіг води і життя у природі.

Водолікування та грязелікування у Стародавньому Єгипті і Римі тривало 7 тижнів. Сучасна наука довела: оздоровлення нервових клітин у хворих потребує саме такого часу. «Магічне» число 7 говорило нашим предкам про вічне оновлення і безсмертя природи.

ФАХІВЦІ ПРО ПРАЦІ О. П. ЗНОЙКА

Книга О. П. Знойка адресована читацькому загалу, зокрема — молоді. Вона знайомить з передісторією слов'янства і в першу чергу — України, з виникненням слов'янських племен, їхніми зв'язками із сусідніми народами. Розгорнутий у ній матеріал вражає своїми масштабами і глибиною. Охоплюючи величезну кількість даних історії, археології, етнографії, етимології, лінгвістики, астрономії, занурюючись у пласти древніх міфів і українського фольклору, автор ніби з'єднує сотні ниток, що тягнуться з глибини віків до нашого часу. Аргументовано спростовуючи чимало хибних тлумачень, що побутували й побутують в історичній науці, О. П. Знойко сміливо пропонує свої висновки, гіпотези, версії, здогадки, переконливо доводить астральну природу вірувань наших предків. Книга дає нам несподівано нове уявлення як про язичництво Давньої Русі, її культуру, так і про культуру народів Середземномор'я.

О. Державіна, доктор філологічних наук;
Інститут світової літератури імені М. Горького АН СРСР.

Велика заслуга О. П. Знойка у тому, що він показав тісний зв'язок дохристиянської (т. зв. язичницької) релігії з астрономією, космогонічними уявленнями про Всесвіт. Ним здійснена спроба ототожнити язичницьких богів давніх слов'ян, у тому числі і Давньої Русі, із сузір'ями й небесними тілами. Їхній рух автор пов'язує з дохристиянськими святами. Ним висунута гіпотеза й дано тлумачення народних обрядів Різдва, Нового року (Щедрого Вечора), водіння кози, ялинки, Купала з погляду астрономічних знань давніх слов'ян.

Широке використання фольклорних, лінгвістичних, етнографічних й астрономічних матеріалів дало можливість авторові висунути цілий ряд гіпотез і цікавих здогадок щодо зв'язку дохристиянської релігії давніх слов'ян з астрономічними явищами. Саме у цьому цінність дослідження О. П. Знойка.

Г. Сергієнко, доктор історичних наук,
І. Шекера, кандидат історичних наук;
Інститут історії АН УРСР.

ОГЛАВ

Громова криниця. *Володимир Коломієць* 3
Передмова автора 9
Походження слов'ян і Русі 11
Таємниця Стародавньої Русі 38
Космогонія, міфологія та обряди астрального культу на Русі 43
Питання етногенезу й факти етнографії 92
Таємниця Артеміди 119
Сліди на небесній карті 130
Розшифрування найдавнішої в Європі писемності з берегів Дніпра 135
Русь і струски 146
Дана 149
Самбатас 198
Стародавня космогонія й народні звичаї 209
Київ і Київська Русь 225
Хто вони, кгуни? 265
Таємниця стародавнього Донбасу 267
Ніжин 282
Українці — народ черкаси 283
Якби ми знали життя слів... 285

Фахівці про праці О. П. Знойка 303

Поиск
Серия основана в 1987 году
Для старшего школьного возраста

Знойко Александр Павлович
МИФЫ КИЕВСКОЙ ЗЕМЛИ И СОБЫТИЯ ДРЕВНОСТИ

Научно-популярные статьи, исследования
Киев, издательство ЦК ЛКСМУ «Молодь»
На украинском языке

Редактор *В. В. Пономаренко*
Художній редактор *В. І. Гайовий*
Технічний редактор *М. Л. Мелько*
Коректори *З. М. Клещенко, Л. В. Свириденко*

ИБ № 4451

Здано до набору 06.04.89. Подписано до друку 17.11.89. Формат $84 \times 100^1/_{32}$. Папір офсетний № 2. Гарнитура тип. таймс. Друк. офс. Умовн. друк. арк. 14,82. Умови. фарбовідб. 23,92. Обл.-вид. арк. 17,8. Тираж 30 000 пр. Зам. 9-139. Ціна 80 к.

Ордена «Знак Пошани» видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь». Поліграфкомбінат ЦК ЛКСМ України «Молодь» ордена Трудового Червоного Прапора видавничо-поліграфічного об'єднання ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия».
Адреса видавництва та поліграфкомбінату: 252119, Київ-119, Пархоменка, 38—44.